

PRISPEVKI
ZA ZGODOVINO
DELAVSKEGA
GIBANJA

1985

1-2

INŠTITUT ZA ZGODOVINO DELAVSKEGA GIBANJA

PRISPEVKI
ZA ZGODOVINO
DELAVSKEGA
GIBANJA

LETNIK XXV

LJUBLJANA 1985

ŠTEVILKA 1-2

CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE WORKER'S MOVEMENT
СООБЩЕНИЯ ПО ИСТОРИИ РАБОЧЕГО ДВИЖЕНИЯ
CONTRIBUTIONS À L'HISTOIRE DU MOUVEMENT OUVRIER
BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER ARBEITERBEWEGUNG

Uredniški odbor

Dr. Tone Ferenc, dr. Jasna Fischer (odgovorna urednica), dr. Milica Kacin-Wohinz,
dr. France Kresal, prof. Ivan Križnar, mag. Boris Mlakar, dr. Janko Pleterski, dr. Franc
Rozman (glavni urednik), dr. Mirko Stiplovšek, mag. Jera Vodušek-Starič

Prevajalci: Mija Peklenik (angleščina), Majda Janežič (nemščina), Jožica Pirc
(francoščina)

Lektor: Joža Repar

Izdaja

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja
YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1, SFR Jugoslavija

Založila

Partizanska knjiga v Ljubljani
s sofinanciranjem Raziskovalne skupnosti Slovenije in Kulturne skupnosti Slovenije

Tiskala

Tiskarna »Jože Moškrič« v Ljubljani

Zamenjava (о́бмен, Exchange, Austausch):

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja,
YU-61000 Ljubljani, Trg osvoboditve 1, SFR Jugoslavija

ZA ZNANSTVENO VSEBINO TEKSTOV IN TOČNOST PODATKOV ODGOVARJAJO
AVTORJI

RAZPRAVE

Jera Vodušek-Starič

PROGRAM ZEDINJENE SLOVENIJE IN LETO 1848

Ideja o zedinjenju vseh Slovencev v eno upravopolitično enoto se je javno pojavila prvič leta 1848. Predstavlja prvi slovenski narodnopolitični program in označuje začetek slovenskega političnega preroda. Jasno je, da je formulacija tega programa del zgodovinskih dogajanj leta 1848, da tudi ni čisto neobčutljiva naproti romantiki in zanosu časa. Najbolj pomembno pri tem pa je vendarle to, da se Slovenci takrat, ob prodoru liberalnih idej (revolucionarne so imele manj odziva) — zahtevah po ustavnih pravicah in svobodnih — in ob velikem pritisku nacionalnih gibanj »historičnih« narodov, zavedo potrebe po oblikovanju lastnega narodnopolitičnega programa in zedinjenja naroda, kot prve točke tega programa. Ali, kot je lepo ugotovil že Josip Apih: »A kmalu je minila pijanost in treba je bilo misliti na novo zgradbo države: dejanske razmere so kmalu pokazale svojo moč. Zbudil se je narodni čut z vso silo naprej v mogočnih narodih; ko so pa le-ti se lotili nove osnove državne po svojem kopitu, ne da bi jemali ozir na inojezične svoje sodeželane v smislu narodne ravnopravnosti, temveč v smislu najstrožjega zgodovinskega, narodno supremacijo menda potrjujočega prava, prisilili so takoj narode, da so se postavili na ravno tisto stališče in zahtevali, da se osnuje država poleg liberalnega načela, na podlagi narodne ravnopravnosti: dokler narodna skupina ni svobodna, v narodnih zadevah samostalna, doslej ni uresničeno načelo svobode tudi pojedincu.«¹

Oblikovanje slovenskega narodnopolitičnega programa ima v okoliščinah, ki so takrat vladale v Avstriji, še največ stičnih točk s češkim. Vendar je ves čas treba imeti pred očmi dejstvo, da se Slovenci, za razliko od Čehov, niso mogli sklicevati na zgodovinske pravice. Najverjetneje je to tudi glavni vzrok, da je dinamika razvoja tega programa pri Slovencih drugačna kot pri Čehih. Čehi že zelo zgodaj formulirajo svoj maksimalni narodnopolitični program in ta doseže svoj vrhunec s koncesijami, ki jih Čehi dobijo s kabinetnim pismom 8. aprila in z oblikovanjem ideje avstroslavizma v pismu Palackega 11. aprila. Pri Slovencih je v obdobju marčne revolucije in tik po njem zahteva po zedinjenju šele prvič v javnosti. Do njenega vrhunca in do slovenskega maksimalnega političnega programa pride šele poleti in jeseni 1848. To je čas po prvih po-

* Razprava je za tisk dopolnjen in razširjen prvi del diplomske naloge iz leta 1974 Koncepti Zedinjene Slovenije od 1848 do 1873.

¹ Josip Apih, Slovenci in 1848. leto, Ljubljana 1888, str. 64 (odslej Apih).

litičnih povezavah zaradi zahteve po zedinjenju; izhajati začne prvi slovenski politični časopis in zahtevo po zedinjenju sprejme v svoj program politično društvo v Ljubljani. Šele takrat lahko ugotavljamo, da ima tako formuliran program (kjer je zahteva po zedinjenju njegova prva točka) svoj vpliv na širšo politično zavest pri Slovencih, čeprav so rezultati tega vpliva — množična podpora programu — vidni šele po letu 1861. Tak program doseže vrh v času, ko so izgledi za njegovo uresničitev v letih 1848/49 dejansko vedno manjši. Drugi vzroki za takšen razvoj slovenskega političnega programa je enak tistemu za neuspeh agitacije proti frankfurtskim volitvam, kot pravilno razmišlja Apih: »Da Slovenci niso v boju zoper frankobranceli bili tako strogo jedini kakor Čehi, temu je bil vzrok to, ker jim je manjkalo one narodne organizacije, ki so jo tako naglo osnovali si drugi Slovani v Avstriji in ki je osredotočila njihove moči. Značajno je dalje to, da se je začetek slovenski organizaciji storil daleč od domovine, v Gradcu in na Dunaju, dočim so Čehi, Poljaki itd. imeli glavni stan' doma, v središču svojega naroda.«² Lahko bi se spustili v uganjanja zakaj so ravno na Dunaju (in delno v Gradcu) prevzeli iniciativo v boju za slovensko zedinjenje, kateri so bili vzroki temu. Verjetno bližina revolucionarnega vrenja, stiki z ostalimi predstavniki slovanskih narodov, večja politična razgledanost, vpliv predstavnikov kulturnega preporoda na tedaj študirajočo slovensko mladino. Dejstvo pa je, da pravih političnih organizacij in strank pri Slovencih v tem letu še ni bilo, obstaja pa, kot je ugotovil Fran Zwitter »nacionalno politično gibanje, s svojimi listi, društvi, programi in poslanci.«³

Pri vseh programih, ki so nastajali v različnih krogih ali pri posameznikih, povezano ali nepovezano, nas zanima predvsem samo dejstvo opredelitve za slovensko zedinjenje, vsebina te opredelitve, ureditev, meje, število prebivalcev in vpliv. V ozadju ostajajo vprašanja povezanosti tega programa z drugimi političnimi zahtevami časa — za enakopravnost jezika, odnos do volitev, kmečke odveze, ustave in druga, ker bi sicer morali precej razširiti predmet raziskovanja.⁴ Prav tako v tej razpravi ne bomo iskali korenin novo nastalega političnega gibanja v letu 1848, ker je to deloma že opravljeno, prav tako ne bomo ocenjevali političnega značaja posameznih nosilcev gibanja.⁵

Preden začnemo prikazovati prve programe za zedinjenje, moramo opozoriti na nekaj okoliščin, ki so nanje vplivale, vendar pa niso bile pogosto navajane. Znano je, da se je prvo revolucionarno gibanje leta 1848 na Dunaju začelo 13. marca s študentskimi in nato delavskimi nemiri in se končalo s cesarjevo privolitvijo v svobodo tiska, ukinitve cenzure ter obljubo ustave. Že pred tem pa so novice o pariški vstaji razburile duhove v Pragi, kjer so radikali iz vrst Repeala že 8. marca izdali vabilo (plakat) za javno zborovanje in pozvali ljudi,

² Ibidem, str. 118.

³ Več o tem v razpravi Frana Zwittera »Slovenski politični prerod XIX. stoletja v okviru evropske nacionalne problematike«, Zgodovinski časopis, XVIII, 1964, Ljubljana, str. 101.

⁴ Bolj celovito je problematiko leta 1848 v zgodovinske literaturi zajela že vrsta avtorjev od J. Apiha, Ivana Prijatelja in Josipa Mala do Dragotina Lončarja, F. Zwittera, Vasilija Melika. Poleg tega poznamo še vrsto obdelav posameznih aspektov dogajanja izpod peresa Iskre V. Čurkine, Marjana Britovška, Janka Pleterskega, Staneta Grande in drugih.

⁵ Isto kot opomba 4.

naj svobodno razpravljajo o svojih političnih potrebah. Za zborovanje so radikali sestavili posebno peticijo z 20 točkami in njeno redigiranje zaupali Františku A. Braunerju.⁶ Njegova inačica peticije vsebuje v uvodnem členu zahtevo po pravni združitvi Češke, Moravske in Šlezije in v drugem členu zahtevo po administrativno-upravni združitvi. Peticijo je na zborovanju 11. marca v Pragi prebral Alojz P. Trojan,⁷ zahteva o zedinjenju dežel pa je ostala še v kasnejših desetletjih eden temeljnih kamnov češkega narodnega programa.⁸

Pri Slovencih ostaja na prvem mestu po času in odmevnosti še vedno zahteva po zedinjenju in dejavnost dunajskih Slovencev. Sam odnos Slovencev do dunajske marčne vstaje ni bil vseskozi odklonilen. Dejstvo je, da so mnogi med njimi pozdravili ustavne pravice oz. koncesije, najbolj odločno Matija Majar-Ziljski in slovenski študentje na Dunaju.⁹ Vsekakor ne gre enačiti odnosa Slovencev do marčnih dogodkov na Dunaju z odnosom do majskih. Saj je iz literature znano, da se v času marčnih dogodkov še ne pojavljajo tolikšna nasprotja med slovanskimi in nemškimi zahtevami in njihovim odnosom do preureditve Avstrije, kot se to dogaja kasneje ter se potem še stopnjuje s pripravami na sklic frankfurtskega parlamenta.¹⁰ Na Dunaju bivajoči Slovenci, organizirani v takrat še nepolitičnem slovenskem društvu, so se torej zbrali ob marčnih dogodkih in določili slovenske barve za narodne straže, pogovarjali pa so se tudi že o mejah slovenskega ozemlja.¹¹ 29. marca se jih je 44 zbralo pri advokatu Matiji Dolencu, kjer so sprejeli adresu, naslovljeno na edinega »legitimnega« predstavnika Slovencev — kranjski deželni zbor. Adresa je vsebovala zahteve za zaščito narodnosti in enakopravnosti jezika. Na adresi so podpisani tudi poznejši nosilci gibanja za Zedinjeno Slovenijo, med drugimi Peter Kozler, ki je takrat delal sodniški izpit na Dunaju, dr. Matija Dolenc, dr. Fran Miklošič, študentje prava Lovro Toman, Anton Globočnik, Martin Semrajc, Karel Dežman, dr. Henrik Martinak, doktorand Hladnik.¹² Apih pravi, na osnovi ustnega izročila, da so istočasno sprejeli »prošnjo do cesarja za združeno Slovenijo«.¹³ To ponavlja v svojih spominih tudi Anton Globočnik: »Na tem zborovanju »Slovenije« smo tudi sklenili prositi cesarja, da združi vse Slovence v jedno skupno upravno celoto, da se uvede slovenski jezik v slovenskih deželah v šole in urade in da se Avstrija ne združi pretesno z Nemčijo. V tem smislu spisano

⁶ František, A. Brauner (1810—1888), češki liberalni politik in državni uradnik, od leta 1849 advokat v Pragi. Bil je eden od vodij češkega narodnega gibanja, strokovnjak za kmečko vprašanje in poslanec ustavodajnega zbora, češkega deželnega zbora in državnega zbora na Dunaju.

⁷ Alojz P. Trojan (1815—1893), češki jurist in politik, notar v Rakovicah in Pragi, poslanec ustavodajnega zbora, češkega zbora in državnega zbora na Dunaju. Neuradno je bil pristaš mladočehov.

⁸ Stanley Z. Pech, *The Czech Revolution of 1848, The University of North Carolina Press, 1969, str. 47—52.*

⁹ F. Zwitter, op. cit., str. 109 in Anton Globočnik, *K petdesetletnici slovenske narodne zavednosti, Izvestija muzejskega društva za Kranjsko, letnik 8, Ljubljana 1898.*

¹⁰ Pech, op. cit., 79/80 str., podobno na nekaj mestih trdi tudi Apih.

¹¹ Apih, str. 48, 49.

¹² Josip Mal, *Zgodovina slovenskega naroda, Najnovejša doba, Celje 1930, na str. 759* je slika adrese, po F. Zwitteru pa vemo, da je adresu 4. 4. 1848 objavila tudi *Lai-bacher Zeitung* (F. Zwitter, op. cit., str. 110).

¹³ Apih, str. 119.

prošnje smo dali natisniti v 2000 izvodih, katere smo potlej poslali v podpis v vse slovenske kraje.«¹⁴

V Ljubljani v tem času niso zahtevali nič podobnega. 18. marca je bil shod narodne straže, na katerem je govoril Janez Guttman, županov namestnik. Verjetno je bil to shod, ki je pooblastil Guttmana za zahtevalno adresno cesarju. Pri sestavljanju adrese je sodeloval tudi dr. Janez Bleiweis, takrat že priznani bорец za slovenske pravice in urednik »Novic«. V njej so zahtevali le enakopravnost narodov.¹⁵ Tudi po ostalih deželah, kjer so živeli Slovenci, so proslavljali obljubo ustave in ustanavljali narodne straže, narodnih zahtev pa še ni bilo slišati, razen iz Celovca.

Posebno mesto pri formuliranju programa Zedinjene Slovenije ima nedvomno Matija Majar v Celovcu, ki je kot prvi in neodvisno od drugih začel tudi z agitacijo zanjo. Takoj po prvih vesteh z Dunaja je 17. marca napisal članek »Slava bogu v višavah«, ki so ga »Novice« objavile 29. marca. V njem sicer izrecno še ne zahteva Zedinjene Slovenije, pravi pa takole: »Zdaj — ne samo da smemo, temveč mi moramo odkritosrečno vse govoriti in povedati, kaj za svoj narod — za svoje Slovence na Koroškem, Štajerskim, Kranjskim, Goriškem, v Istri in sicer po slovenskih deželah želimo.« Nato poziva, naj se na Dunaj hitro pošljejo poslanci, zavzame se za enakopravnost vseh narodov in zato, da Slovenci skupaj potegnejo. Kot slovenske zahteve opredeli: »Več stvari — naj imenitnejši pak je: da bode nam svobodno, da moremo v Slovenii (podčrtala J. V.) kakor koli hočemo in kakor hočemo po malim v šole in v kanclije vpeljati naš slovenski jezik... To za zdaj.« Kot ugotavlja J. Pleterski iz korespondence, je M. Majar takoj za tem začel s svojo agitacijo za Zedinjeno Slovenijo, s pisanjem peticij ter jo vodil samostojno brez neposredne zveze ali posvetovanja z dunajskimi, graškimi ali kranjskimi Slovenci.¹⁶ Če smo doslej lahko samo ugibali o Majarjevi peticiji ali peticijah, jo zdaj na osnovi raziskav V. Melika poznamo.¹⁷ Melik jo je postavil v zadnje dni marca ali prve dni aprila, vsekakor je bil o tej peticiji napisan dopis v Gajejih Novinah 11. aprila (datiran 4. aprila) in so o njej poročali tudi v korespondenci. Peticija vsebuje osem točk, v drugi točki je zapisana zahteva: »Treba je urediti, da se bodo Slovenci koncentrirali kot nacija in da bodo zastopani v skupnem deželnem zboru«. Pri

¹⁴ Anton Globočnik, op. cit., str. 8. Ker pa Globočnik v tem tekstu omenja že tudi protest proti združitvi z Nemčijo, je mogoče, da se je Globočnik v teh spominih nekoliko zmotil in da tu dejansko opisuje kasnejšo peticijo dunajske Slovenije za zedinjenje.

¹⁵ Apih, str. 52, 53.

¹⁶ Janko Pleterski, Narodna in politična zavest na Koroškem, Ljubljana, 1965, str. 31. Iskra Čurkina pa v svoji knjigi Matija Majar-Ziljski (SAZU, Ljubljana 1974) trdi, da je M. Majar že 17. marca napisal tudi svoj letak »Kaj Slovenci terjamo« in svoj podatek utemeljuje z navedbo iste strani iz knjige J. Pleterskega. Pri tem pa ne upošteva, da Pleterski ne omenja naslova Majarjevega članka iz 17. marca, pač pa članek samo povzema po Ivanu Grafenauerju, Zgodovina slovenskega slovstva, II. del, Ljubljana, 1911. Ko pogledamo vsebino vseh treh citatov Majarja, vidimo, da gre v resnici za članek »Slava bogu v višavah« in da za letak »Kaj Slovenci terjamo« ostaja še vedno v veljavi datacija, ki jo je v ljubljanskem historičnem seminarju leta 1963/64 postavil F. Zwitter (J. Pleterski, op. cit., str. 435, opomba 73; glej tudi op. 23 v tem tekstu).

¹⁷ Vasilij Melik, Majarjeva peticija za Zedinjeno Slovenijo, Časopis za zgodovino in narodopisje, 1—2, Maribor 1979, str. 288—291.

tem ima v mislih, kot je zapisano v uvodu peticije, Slovence, ki bivajo na Štajerskem, Kranjskem, Koroškem in v Istri, na goriškem in tržaškem ozemlju in da jih je »približno poldrug milijon po številu«. V tretji točki je zahteva po »pravi zvezi« z brati na Hrvaškem, v Slavoniji in Dalmaciji in na koncu, da »pri nemški zvezi nikakor nočemo biti«. ¹⁸ Ostale zahteve v peticiji zadevajo enakopravnost slovenskega jezika, sama peticija pa je namenjena cesarju. Majar pa ne ostane pri njej, temveč naprej razvija svoje zahteve glede slovenskega zedinjenja v letaku »Kaj Slovenci terjamo?«, ki je namenjen ljudstvu in so ga v svojih prilogah objavile tudi »Novice«. ¹⁹ Med šestimi točkami je zdaj zahteva po zedinjenju že na prvem mestu: »Da svojo narodnost in jezik ubranimo in povzdignemo, moramo želeti in terjati:

1 — Da se vsi Slovenci, kakor naj bližnji, zedinimo v jeden narod, in da bi imeli vsi vkup *jeden slovenski zbor*. Na Koroškem nas je 116 000, na Štajerskim 378 000, na Kranjskim 438 000, na Goriškim in Teržaškim 217 000, na Banatskim 22 000, na Vogerskim 60 000 in v Istri 230 000. Tako na sedem strani razdeljeni in razcepljeni smo vsi in povsod siromaki — kjerkoli se oglasimo, je nas premalo, karkoli rečemo nam besedo lahko poderò; ako bodemo zedinjeni, nas bode blizo poldrugi milijon... naša beseda bode veljala in povsod lahko obstala, dobiček bodemo pa imeli vsi. Mi moramo imeti jeden zbor cele Slovenije, h katerim morajo priti stališi in poslaniki iz vsih slovenskih krajev in seboj prinesiti vse pravice, ktere do zdaj imajo. S tem ostanemo prej in potlej verni narod svojega cesarja.« ²⁰ Glede zahteve po zedinjenju se torej Majarjeva teksta ne razlikujeta — en narod, en zbor. Ker je tekstno primerjavo peticije in letaka naredil že V. Melik, ²¹ naj tu opozorimo le na dve za nas zelo pomembni dejstvi. Pomembno je, da so tu prvič naštetih podatki o številčnem stanju Slovencev v posameznih deželah. Kako je M. Majar do njih prišel, ne vemo, dejstvo pa je, da se ne skladajo z njegovimi poznejšimi (v »Sloveniji« 25. avgusta 1848 in v »Novicah« 13. marca 1861), niti ne s tistimi, ki sta jih objavila Andrej Einspieler za Koroško in Peter Kozler za Slovence na Ogrskem, še manj pa z rezultati Czyernigove statistike za zahodno polovico Avstrije iz leta 1846. ²² Druga značilnost je, da se v njej ne zahteva (več, ali pa namenoma, ker je letak za javnost) zveza s Hrvati, toda o tem kasneje. ²³

Vsekakor je gotovo, da je Majarjeva peticija dospela na Štajersko najkasneje do 12. aprila, ko jo v svojem dopisu »Novicam« omenja Davorin Trstenjak. ²⁴ Ni pa to bil namen njegovega dopisa, ki ni slučajno tako naslovljen in poslan prav v Ljubljano. Njegov namen je bil spodbuditi kranjske rodoljube, naj bi prevzeli iniciativo in imenovali odbor, ki bi vodil razpošiljanje in podpisovanje peticij in jih nato odnesel k cesarju. Zato pravi: »Nekateri goreči Slovenci vabijo s pismi, ali to je preslabo, dokler se v imenu naroda kak mogočen in

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Novice, letnik 1848, Priloge. Iz današnjih izvodov Novic (letnik 1848) v NUK ni razviden datum priloge, F. Ilešič to prilogo datira v maj 1848.

²⁰ Ibid.

²¹ V. Melik, op. cit., str. 293.

²² Primerjaj s podatki na strani 25—26.

²³ O dataciji tega letaka je bilo že veliko ugibanj (glej op. 16), zadnja, Melikova datacija, postavlja letak v začetek aprila 1848.

²⁴ Novice, 19. aprila 1848, dopis »Bratje Slovenci po Kranjski, Koroški in Štajerski deželi«.

imeniten na čelo ne postavi... Slovenci, ki veste, kaj nam manjka, če ne veste, tak razpišite skupščino v belo Ljubljano in pokličite vse domorodne duše».²⁵

Te iniciative pa prav v tem času iz Ljubljane ni bilo.²⁶ Mogoče so se tega še bolj zavedali Slovenci na Dunaju, saj so bili priča prihoda različnih slovanskih delegacij na Dunaj, ki so se konec marca in v začetku aprila s prošnjami in peticijami obračale na cesarja in vlado. Najbolj odločni so bili pri tem Čehi, zato se za trenutek vrnimo k usodi njihove peticije. Braunerjev osnutek peticije so sprejeli na zborovanju v Pragi 11. marca in sledila je podpisovalna akcija. Vaclavski komite je 17. marca oznanil, da jo bo poslal cesarju in češka delegacija jo je 22. marca izročila vladi na Dunaju. V odgovoru vlade — v kabinetnem pismu (vladni poslanici) 23. marca — ni bilo za Čehe zadovoljivih odgovorov, kar je sprožilo razburjenje v Pragi in nov shod 28. marca, na katerem je proti vladni poslanici govoril tudi Brauner. Zato je Vaclavski komite sestavil novo peticijo, ki je še bolj odločno zahtevala združitev čeških dežel.²⁷ Sedemčlanska češka delegacija, pod vodstvom P. Fastra in A. P. Trojana (Brauner je medtem zbolel), se je spet napotila na Dunaj, prispela tja 2. aprila in naslednjega dne začela pogovore z dunajsko vlado. Pogovorov se je udeležil tudi František L. Rieger, ki se je vračal iz Italije domov in takrat stopil na politično prizorišče pomarčnih dogodkov.²⁸ Prav ta delegacija je ob prihodu na Dunaj prišla v stik z dunajsko »Slovenijo«. Znano je, da je takrat Anton Globočnik sestavil poziv »Slovanske deputacije na Dunaju svojim bratom na Kranjskem, Primorskem, Štajerskem in Koroškem, Bratje!«,²⁹ za katerega pravi Apih: »V imenu ravno na Dunaj dospevsih hrvatskih in čeških deputacij je tedaj sestavil tajnik dunajske ‚Slovenije‘ poziv do Slovencev, ki so ga podpisali člani deputacije, med ostalimi tudi Gaj, Vraničani, Kukuljević, Kušljan, Peter Fasser, dr. Frič, dr. Rieger, dr. Trojan in dr.«³⁰ Na tem pozivu je res podpisanih vseh sedem članov češke deputacije in dr. Rieger. Iz tega lahko sklepamo, da so bili dunajski Slovenci seznanjeni tudi z vsebino čeških zahtev za združitev, še bolj nas v to prepriča podatek, da so se posebej sestali tudi z dr. Riegrom, čigar »navdušeni in ognjeviti« govori so »kar očarali navzoče Slovence, — saj je iz Riegrovih ust govoril jim odločen a tudi bister in jasen samostalen politik in jim razodeval načrte narodne politike».³¹

Ni rečeno, da so ravno ti stiki spodbudili dunajsko »Slovenijo« k akciji, gotovo pa je, da je pričakovala večjo zavzetost s strani Ljubljane. Zato je pristopila k svoji akciji za spodbudo zahtev po zedinjenju in aprila izdala vrsto člankov. Kot se spominja Globočnik »V slovenskem narodnogospodarskem smislu je sestavil odvetnik dr. Dolenc oklic na kranjske stanove, pl. Posaner na filharmonično društvo v Ljubljani, Semrajc na prosto ljudstvo (»Kaj bodedo Slovenci cesarja prosili«) in Dežman oklic na Slovence zoper frankobrodske

²⁵ Ibid.

²⁶ Na tem mestu gre vendarle opozoriti bralca na konservativno politično stališče, ki ga je v tem času zagovarjal slovenski krog v Ljubljani, na čelu z dr. Janezom Bleiweisom, kot to v navedenih delih ocenjujeta J. Apih in F. Zwitter.

²⁷ Pech, op. cit., str. 70, 71.

²⁸ Otto Urban, *Česká společnost 1848—1918*, Praga 1982, str. 28.

²⁹ J. Mal, op. cit., str. 778, 779; slika osnutka oklica s podpisi.

³⁰ Apih, str. 84, 85.

³¹ Ibid., str. 87.

volitve. Dežmanov oklic se je razposlal na Slovensko v stoterih izvodih... Nato je Jenko v mali brošurici razjasnil pomen narodnosti, jaz pa v imenu slovanskih deputacij, ki so bile na Dunaju 5. aprila sestavil poziv na vse Slovence, da naj delujejo skupaj z drugimi Slovani proti nadaljnemu raznarodenju...³²

V Globočnikovem pozivu 5. aprila 1848 je med drugim zapisano: »Le v narodnosti je ljudstvo svobodno, narodnost je ravna in sama pot k slavnemu činu... Nastran je praznim prepiram in sovražnim razpertijam deželâ; objemite se bratovsko vsi Slovenci od slavjanskih bregov Adrije in bistre Drave, stavite si v mislih in sercih Slovenio, ktero politika kroji! Prinesite vaše prošnje k veličastnemu prestolu, da vam tudi politika Slovenio spozna. Podajte našim sosedam na Hrvaškim, Slavonskim in Dalmatinskim bratovsko roko, in spoznajte jih za tiste, h katerim se imate posebno obrniti, z njimi zedinjeni vašo visoko namembo doseči.«³³ Tudi Globočnik ima torej (poleg Majarja) zamisel o združitvi s Hrvati. Obseg Slovenije tu ni določen, ker je bil poudarek na potrebi, da se s prošnjo v tem smislu in pred sprejetjem ustave predloži cesarju. Prav zato sta Globočnik in Semrajc poslala v Ljubljano članek, avtor je bil Semrajc: »Mili bratje Slovenski! V imenu Slovincov na Dunaji«, ki ga je Bleiweis 12. aprila objavil v »Novicah« (tekst je prispel v Ljubljano 5. aprila). Pozvala sta Slovence, naj pripeljejo k cesarju ljudi iz »krepkiga ljudstva«, ker stanovi niso pokazali domorodnega duha, — ker ko bo sprejeta ustava bo prepozno. Pisala sta, naj poslanci zahtevajo, da se pod enim vladarstvom združijo Kranjci, Štajerci, Korošci in Primorci in svarila pred nemško zvezo. Zanimivo je, da sta v njem pohvalila samo Majarjevo prizadevanje za slovenski jezik.³⁴

Dodati pa je vendarle treba, da so se tudi v dunajskih krogih zavedali dejanskih izgledeov za izpolnitev zahtev po zedinjenju. Tako se Globočnik spominja, da »ko se je bilo 6. aprila Čehom nekaj dovolilo (misli na kabinetno pismo iz 8. aprila, op. J. V.), so precej 9. aprila Nemci proti temu protestovali.«³⁵ To se je zgodilo na seji odbornikov deželnih stanov notranjeavstrijske skupine, ki so se sestali na Dunaju od 10.—17. aprila. Smatrali so, da bi preveč samostojnosti, ki bi jo dali češkemu deželnemu zboru in vladi, prišlo v konflikt s pristojnostmi dunajske vlade. »Minister Pillersdorf jih je koj pomiril in njegov odgovor je svedočil, da vlada ne namerava uresničiti načel cesarskega patenta. Ta odgovor je tudi Slovincem dajal jako malo nade, da bi se jim za te vlade spolnile želje.«³⁶

Medtem je v Ljubljani 6. aprila zasedal kranjski deželni zbor. Zbor je sprejel Bleiweisove predloge o uradovanju tudi v slovenskem jeziku in prilagojevanju šol slovenskim potrebam, katere je oblikoval v peticijo cesarju in vladi, brez omembe odnosa do Nemčije.³⁷ S to prošnjo je naslednji dan na Dunaj odpoto-

³² A. Globočnik, op. cit., str. 10. Dežmanov poziv je objavil Apih, str. 94.

³³ Novice 1848, priloge.

³⁴ Novice, 12. april 1848.

³⁵ A. Globočnik, op. cit., str. 8. Kabinetno pismo iz 8. aprila je bilo odgovor dunajske vlade na peticije in zahteve češke delegacije. Z njim so Čehi sicer dosegli višek v koncesijah, ki jim jih je leta 1848 dala dunajska vlada, vendar jim ta zedinjenja ni zagotovila in je odločitev o tem prepustila bodoči ustavi.

³⁶ Apih, str. 156. Sestanka notranjeavstrijskih stanov na Dunaju so se v imenu kranjskih stanov udeležili A. Hohenwart, baron Codelli, dr. Burger in dr. Orel, ki je o tem poročal Novicam.

³⁷ J. Mal, op. cit., str. 761.

vala kranjska deputacija. Tam so jo prijazno sprejeli in obljubili, da bodo uslišali njihove želje — kolikor bo mogoče. Obe adresi, ki jih je deputacija na Dunaju prebrala, sta bili sicer napisani v slovenskem duhu (slovenska domovina, Slovenci kranjski), a zahteve o zedinjenju v njih ni bilo. Na spremembo odnosa deputacije do zedinjenja je prišlo šele po temeljitih razgovorih z dunajskimi Slovenci. To je pripravilo tudi dr. Bleiweisa, kot že vemo, da je zedinjenje omenil na avdienci pri nadvojvodi Ivanu. Njegov odgovor je bil vzrok, da so potem dunajski Slovenci sestavili peticijo in jo razposlali po slovenskih deželah.³⁸ Čeprav Novice o tem ne poročajo, izvemo od drugod, da so tudi v Ljubljani krožile med dijaki peticije (podobne Majarjevi)³⁹ in da so v njih zahtevali univerzo v Ljubljani.⁴⁰

Nekako v tem času se je v gibanje za Zedinjeno Slovenijo vključilo tudi tretje, za Slovence takrat pomembno središče — Gradec. Znano je, da je na Štajerskem še pred tem krožila Majarjeva peticija, skoraj gotovo pa peticije, ki so jih sestavljali graški študentje, niso zahtevale zedinjenja.⁴¹ 16. aprila so v Gradcu ustanovili prvo ustavno politično društvo Slovencev — graško Slovenijo. V njej so delovali dr. Josip Muršec, profesor verouka, dr. Jožef Kranjc, uradnik v Gradcu, Janez Kranjc, Lovro Toman (ki je iz Dunaja prišel študirat v Gradcu), dr. Štefan Kočevar, Radoslav Razlag in drugi. Statut društva med nalogami ni omenjal boja za združenje Slovencev, pač pa ga je omenjal njegov program. Program je graška Slovenija v obliki peticije objavila v *Gratzer Zeitung* 22. aprila (peticija pa je krožila že 16. aprila).⁴² V njej prosijo cesarja, naj se Slovincem na Štajerskem, Kranjskem, Koroškem, Istri, v goriški in tržaški pokrajini (ki jih je poldrugi milijon) dovoli kot prvo: »Ukinitev zgodovinskega razkosanja na dežele in združitve našega slovenskega ozemlja po jezikovni meji v eno deželo in s tem koncentracijo nas vseh v en narod.«⁴³ Zahtevali so nadalje, naj se omogoči tesnejša povezava z brati na Hrvaškem, v Slavoniji in Dalmaciji, tako da se ukinejo carinske meje in osnujejo skupne višje šole. Tudi oni so se izrekli proti Nemški zvezi. Peticija je, kot je ugotovil V. Melik, v marsičem povzeta po Majarjevi peticiji.⁴⁴ Glede na tretjo zahtevo v zvezi z ukinitvijo carinskih meja s Hrvaško, pa kaže na to, da so poznali tudi Majarjev letak *Kaj Slovenci terjamo?* Tu namreč Majar navaja tako hrvaško zahtevo.

Istočasno je v Gradcu dr. Josip Muršec začel objavljati svoj članek, kjer je temeljito pokazal na neenakopraven položaj Slovencev in utemeljil združitve slovenskega naroda v eno deželo (Slovenci na Štajerskem, Kranjskem, Koroškem, v Istri, Gorici in Trstu). Ta naj se poveže v ožjo zvezo s plemenskimi brati na Hrvaškem, v Slavoniji in Dalmaciji.⁴⁵

³⁸ Apih, str. 84.

³⁹ F. Zwitter, op. cit., str. 113.

⁴⁰ J. Mal, op. cit., str. 761.

⁴¹ Stane Granda, *Graška Slovenija v letu 1848/1849*, *Zgodovinski časopis*, 1—2, leto 1974, Ljubljana, str. 48.

⁴² *Ibid.*, str. 49—51.

⁴³ *Ibid.*, str. 53.

⁴⁴ V. Melik, op. cit., str. 292.

⁴⁵ S. Granda, op. cit., str. 54—56.

Z ustanovitvijo graške Slovenije se v oblikovanju slovenskega političnega programa konča njegovo prvo obdobje. Značilno zanj je, na kratko, da naprednejši slovenski politiki, liberalci, kot jih označuje F. Zwitter,⁴⁶ formulirajo zahtevo o Zedinjeni Sloveniji, ki se glasi zedinjenje v eno deželo z enim dežel-nim zborom. Kako to doseči v okviru Avstrije, saj so vsi proti zvezi z Nemčijo, še ni jasno. Zato tudi ni popolnoma jasno, ali gre samo za administrativno združitev ali za kaj več. Še vedno ostaja odprto vprašanje, ki ga je postavil že F. Zwitter⁴⁷ ali omenjene povezave s Hrvati, skrivajo tudi proti-avstrijsko stališče. Zato si še enkrat oglejmo to zahtevo in poudarimo da jo bila vedno formulirana skupaj z zahtevo po Zedinjeni Sloveniji.⁴⁸ Prvi, ki je omenjal zvezo s hrvaškimi deželami, je bil M. Majar v svoji peticiji in zahteval »pravo zvezo«. Lahko, da sta na to Majarjevo stališče vplivala njegov ilirizem iz predmarčne dobe, čeprav se je njegov ilirizem od hrvaškega razlikoval, in njegove zveze s Hrvati.⁴⁹ V. Melik se sprašuje, zakaj Majar zveze s Hrvati, v letaku Kaj Slovenci terjamo, ne omenja več, samo v uvodu navaja hrvaške zahteve po odpravi mitnic.⁵⁰ Bolj verjetno se nam zdi, da to ni storil zaradi pomislekov med ljudmi, ki jih navaja S. Granda,⁵¹ temveč ravno zato, ker je bil medtem seznanjen z zahtevami Hrvatov (o tem nas prepriča uvod k letaku). S hrvaškimi zahtevami nas je seznanil Apih, ko je utemeljeval vabilo Hrvaško-Slavonsko-Dalmatinski sabor 5. junija in pravi, »da se je Hrvatom zdelo potrebna in izvršljiva ožja zveza Hrvatske s slovenskimi pokrajinami«, saj so si Hrvati v pogajanjih o spravi z Ogrji pridržali pravico, »da smejo obnoviti staro politično zvezo z nekdanjimi Hrvatskimi kraji«, tj. s hrvatsko-slovensko (windische) krajino, oz. s spodnjo Štajersko in delom Kranjske, poleg nekaterih k stari Hrvatski spadajočih istrskih primorskih krajev.⁵² Taka zahteva bi zagotovo zbodla ravno M. Majarja, saj je prav on v svojem letaku v program zedinjenja najbolj široko zajel vse kraje, kjer so bivali Slovenci. V hrvaški zahtevi pa je, če ne drugo, izpuščena Koroška. Na Murščeve zahteve po zvezi s Hrvati je verjetno vplivala Majarjeva peticija, drugače pa nas literatura seznanja, da ravno na Štajerskem niso bili naklonjeni ožji zvezi s Hrvati (škof Slomšek, Oroslav Caf in mogoče še kdo).

Razplet okoliščin v Avstriji aprila 1848 je vplival tudi na formuliranje programa Zedinjene Slovenije, zlasti v dveh ozirih in zato pomeni začetek drugega obdobja v razvoju vsebine programa.

Nekako v tem času so se končali »medeni tedni« nove svobode v Avstriji, kot pravi Apih. Vzrok za to je bilo frankfurtsko vprašanje. Odgovor Palackega 11. aprila na vabilo v Frankfurt je vse bolj postal manifest slovanskih narodov v Avstriji, vedno močnejše so se polarizirali nemški in slovanski interesi in vedno bolj je prihajala v zavest slovenskih rodoljubov ideja o enakopravnosti avstrijskih narodov in o federativni preureditvi države brez povezav z Nemčijo. Med Slovence sta te ideje širila dunajski krog in graška Slovenija. Začel

⁴⁶ F. Zwitter, op. cit., str. 109.

⁴⁷ Ibid., str. 114, 115.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ I. Čurkina, op. cit., str. 17.

⁵⁰ V. Melik, op. cit., str. 293.

⁵¹ S. Granda, op. cit., str. 53.

⁵² Apih, str. 129.

se je prodor ideje o »naravnem pravu« Slovencev na zedinjenje. Na drugi strani je na usmerjanje politične akcije vplivala tudi oktobrirana ustava 25. aprila, s katero so bile v načelu zagotovljene narodne pravice vsem narodom monarhije, čeprav je delitev na dežele ostala enaka. Razpis volitev v državni zbor, ustanovitev ustavnega odbora, seje deželnih zborov in sprejemanje deželnih ustav in dunajska oktobrska revolucija, vse to je vplivalo tudi na delovanje slovenskega političnega gibanja, ki pa seveda tudi v teh razmerah ni bilo enotno.⁵³

Kot smo že videli, so se dunajski Slovenci v aprilu vedno bolj zavedali potrebe po združevanju politične akcije. Zato so 20. aprila tudi na Dunaju osnovali slovensko politično društvo »Slovenija«.

V programu društva je bilo za prvo točko zapisano: »1. Da se političko razkropljeni narod Slovencev na Kranjskem, Štajerskem, Primorskem in Koroškem kakor jeden narod v eno kraljestvo z imenom ‚Slovenija‘ zedinijo, in da ima za-se svoj deželni zbor.«⁵⁴ (Podčrtala J. V.) V utemeljitvi za tako zedinjenje navajajo koristi, ki bi jih prineslo cesarskemu prestolu. Jasno so tudi dodali, naj bo Slovenija del avstrijskega in ne nemškega cesarstva.

Istočasno so se tudi v Ljubljani začele priprave na osnovanje političnega društva. Vodil jih je dr. Henrik Martinak, ki se je ravno vrnil s študija na Dunaju. V razglasu o ustanovitvi društva je bilo zapisano, da je »namen društva pred vsem drugim, zedinjenje vseh Slovencev v eno deželo cesarstva, kolikor se po postavah doseči da in vpeljanje slovenskega jezika v šole in kancelije.«⁵⁵ Ko so 6. maja sprejeli statut društva in za predsednika izvolili dr. Bleiweisa, teh zahtev ni bilo več, celo izrecno je zapisano, da se društvo s politikom ne bo ukvarjalo.⁵⁶

Rezultat povezovane akcije med slovenskimi društvi, ki jo je v začetku maja 1848 izvedla dunajska Slovenija in katere del je bil tudi obisk njene delegacije v Gradcu in Ljubljani, je bila znana peticija dunajske Slovenije za Zedinjeno Slovenijo. Nastala je proti koncu aprila ali v začetku maja, saj 26. aprila sporoča tajnik Slovenije Hladnik, da bodo tudi oni pripravili peticijo v »Majarjevem smislu« in jo razdelili po slovenskih pokrajinah v podpisovanje.⁵⁷ Po obisku delegacije v Gradcu 9. maja so na Štajerskem podpisovali to peticijo.⁵⁸ Pozdravili so jo štajerski rodoljubi, zlasti pa se je pri njenem širjenju izkazal dr. J. Muršec.⁵⁹ Mal piše, da so Dunajčani tudi v Ljubljano »prinesli obilo letakov z naslovom »Kaj bodemo cesarja prosili.«⁶⁰ Peticija se glasi:

»Vaše c. kr. veličanstvo. U najvišem razglasu 25. maliga travna t. l. u. 4. je vsem narodom avstrijskiga cesarstva obljubljeno, da se jih narodnost in

⁵³ F. Zwitter, op. cit., str. 125—135.

⁵⁴ Novice, letnik 1848, priloga »Slovenski zbor v Beču«.

⁵⁵ Novice, letnik 1848, priloge, razglas »Slovenski zbor«. V razglasu nadalje piše, da so 26. aprila 1848 ustanovili Slovenski zbor v Ljubljani, na čelu je bilčasni predsednik dr. Martinak, podpredsednika Franc Malavašič in Janez Bučar ter 4 odborniki.

⁵⁶ Novice, letnik 1848, priloga »Postave slovenskega društva v Ljubljani«.

⁵⁷ J. Pleterski, op. cit., str. 32.

⁵⁸ S. Granda, op. cit., str. 61.

⁵⁹ Apih, str. 124.

⁶⁰ J. Mal, op. cit., str. 783. V tem primeru ne gre za Semrajčev proglas, ki ima isti naslov, temveč za proglas dunajskega društva Slovenija.

jezik ne imata pritiskavati. Prepričani, da naša narodnost in jezik se ne moreta razviti, če Slovenci raztreseni ostanejo in če se jih jezik u šole in u kanclije ne uvede, prepričani dalje, da zedinjenje slovenskih krajev z nemško zvezo ne samo našo narodnost u nevarnost bi pripravilo, ampak tudi celo cesarstvo oslabilo, smo mi podpisani Slovenci na svetli prestol vašega c. kr. veličanstva slede prošnje položili: 1) da bi se u treh gubernijah: ljubljanski, graški in tržaški raztreseni slovenski narod u eno kraljestvo pod imenom »Slovenija« z svojim deželnim zbroom sklenil;

2) da bi se slovenski jezik u šole in kanclije uvedel in

3) da se Slovenija z nemško zvezo ne zjedini.«⁶¹

V tej peticiji se prvič pojavi pojem kraljestvo kot oblika združitve Slovencev. Po mnenju avtorice gre pri tem za preskok v zahtevah od administrativne združitve dežel v višjo obliko državno-pravno enoto, ki naj bi bila del Avstrije, urejene po federalnem načelu.^{61a} Pri tem se ime kraljestvo uporablja zaradi njegove razširjenosti in v smislu sklicevanja na stare »historične« pravice, ni pa pri tem mišljena samostojna državna enota. Zato je možno celo, da so si ga dunajski Slovenci sposodili od Čehov. Vsekakor je to termin, ki se odtlej večkrat pojavlja v programih Zedinjene Slovenije. Čeprav so v tem času na Dunaju že poznali Majarjeve spise, prekmurskih in beneških Slovencev v tej peticiji niso upoštevali. Podpisovanje peticije je bilo končano 18.—22. junija po Kozlerjevih navodilih. Zanj so zbrali 11 000 podpisov in jo poslali državnemu zboru v Kromeriz.⁶² V času svojega obiska v Ljubljani so dunajski odposlanci in člani ljubljanskega Slovenskega društva, kot pravi Mal, »takrat zlasti na Kranjskem s shodi, slavnostnimi obhodi in obiski v uradih razvili tako silno agitacijo za zedinjenje Slovenijo, da so postali pri vladi v Ljubljani močno razburjeni.«⁶³ Kljub temu je Apih skeptičen o uspehu njihovega vpliva, saj pravi: »Dozdeva se nam skoro, da so se dunajski Slovenci vrnili na Dunaj z manjšimi nadami v bodočnost, nego so jih nesli v domovino«, zlasti pa je kot izgleda bilo nasprotovanj »proti narodnemu programu, imenoma proti zedinjeni Sloveniji.«⁶⁴

S svojim programom zedinjenja so Slovenci nastopili tudi na dveh zunaj-slovenskih zborovanjih. Prvo je bilo zasedanje hrvaško-dalmatinskega zbora v Zagrebu 5. junija 1848. V imenu graške Slovenije se ga je udeležil dr. Štefan Kočever. Bil je edini predstavnik Slovencev, čeprav bi bili dobrodošli tudi drugi. Dobil je pismeno pooblastilo, da tam izrazi željo »v bližnjo in ožjo zvezo

⁶¹ Slovenski narod, 1. december 1868. Peticijo je objavil že Apih (str. 89), objavil pa jo je tudi S. Granda (op. cit., str. 61), ki jo je našel kot prilogo Murščevemu rokopisu zgodovine graške Slovenije.

^{61a} Že v polemiki z A. Levičnikom, ki je sledila obisku dunajske Slovenije v Ljubljani, je dunajska Slovenija pojasnila, kakšno obliko državne enote je imela v mislih: »Mi zahtevamo zatore samo ‚kronovino‘ ne pa ‚kraljestvo‘ Slovenijo, samo deželni zbor, ne pa državnega.« (Apih, str. 122/123, povzeto iz Laibacher Zeitung 30. maja 1848).

⁶² Apih, str. 89.

⁶³ J. Mal, op. cit., str. 783. Mal nas obenem seznanja tudi s tem, da je bilo razburjenje takšno, da je celo razširjeni kranjski stanovski odbor prosil vlado, naj duhovščini in uradnikom prepove sodelovati v propagandi. Globočnik pa se spominja, da so Dunajčani imeli »javna predavanja o slovenskih zadevah v redutni dvorani v Ljubljani« (op. cit., str. 13).

⁶⁴ Apih, str. 121.

stopiti v duševnem in materialnem oziru.«⁶⁵ Kočevar je govoril na tem zboru, a vsebina govora ni znana. V resoluciji zbora je zahteva po zedinjenju Dalmacije s Hrvaško, »a ostale jugoslovanske pokrajine... srbska vojvodina...«, zatim dolnja Štajerska, Koruška, Kranjska, Istrija i Gorica, da se u bližnji savez sa ovimi kraljevinami metnu.«⁶⁶ Delitev Koroške in priključitev Trsta nista bili posebej omenjeni.

Drugo pomembnejše zborovanje je bil slovanski shod v Pragi. Nanj so bili posebej povabljeni dr. F. Miklošič, dr. J. Bleiweis, S. Vraz, Javornik, M. Majar in dr. J. Muršec, očitno pa so Slovenci oklevali pri odločitvi, kdo naj bi se shoda udeležil. Zato je Oroslav Caf, framski kaplan, na lastno roko poslal pismo v Prago, kjer poudarja potrebo po zedinjenju Štajerske, Kranjske in Koroške v kraljevino Slovenijo, kateri naj se pridružijo tudi prekmurski Sloveci. Dobrava tudi povezovanje s Hrvati, vendar ne zedinjenja.⁶⁷

Končno so v graški Sloveniji za svojega zastopnika imenovali Stanka Vraza, s strani dunajske Slovenije pa sta v Prago odpotovala Alojz Šparovec in Anton Globočnik, ki se je predčasno vrnil. Udeležili so se sej južnoslovanskega odseka, ki je v svoj program sprejel tudi zedinjenje Slovencev Štajerske, Kranjske, Koroške in Primorske v eno kraljestvo z imenom »Slovenija« in skupno vlado v Ljubljani.⁶⁸

Poleg nekaterih Slovencev, ki so nasprotovali programu Zedinjene Slovenije (npr. sodnik Andrej Levičnik), so se proti njemu dvignili tudi Nemci v slovenskih deželah. Že ob obisku dunajske delegacije v Gradcu so Slovencem očitali, da želijo osnovati »Veliko Slovenijo«, ločeno od Nemčije in samoupravno, ki naj bi nase pritegnila tudi ostale Jugoslovane.⁶⁹ Očitali so jim tudi željo, da se priključijo Rusiji. Iz teh očitkov in zaradi slovenskega protifrankfurtskega stališča, ki je bil izražen pri skoraj vsaki slovenski zahtevi, so se razvile v maju in juniju 1848 polemike v tisku, najbolj znana z A. Grünom. Dunajska Slovenija je v taki polemiki z A. Levičnikom bolj natančno predstavila svoj program zedinjenja Slovencev. Ta program, so trdili, nasprotuje meščanski pogodbi med Slovenci in Nemci na Koroškem in Štajerskem. Zato naj se slovenski deli teh dežel odcepijo. Avstrija pa naj se reorganizira v zvezno državo (zaradi zunanje nevarnosti je vsak narod sam premajhen za samostojno življenje) s skupno vlado in samoupravo kronovin, ki bi imele svoje deželne zборе. Ena teh kronovin bi bila Slovenija, saj je ta koncept zahteval, da se kronovine oblikujejo na narodni osnovi.⁷⁰ Tako se torej prvič jasno predlaga razbijanje dveh avstrijskih dežel (Koroške in Štajerske) na narodnostni osnovi.

Posebno mesto ima v izdelavah programa Zedinjene Slovenije spis, ki ga je v Gratzter Zeitung objavil 10. junija 1848 dr. Josip Kranjec. Menimo, da

⁶⁵ Pooblastilo graške Slovenije Kočevarju je objavil S. Granda, op. cit., str. 68.

⁶⁶ Bogoslav Šulek, Naše pravice, Zagreb. »Predstavka, koju so podniali zastupnici naroda nj. veličanstvu u obziru cjelokupnosti monarkije kao i odnošenja trojedine kraljevine prema kraljevini Ugarskoj i Austriji iz saborske sjednice držane dana 10. Lipnja god. 1848.«, zaključek št. 6. str. 309. Objavljeno tudi v Sloveniji 7. julija 1948.

⁶⁷ J. Mal, op. cit., str. 748.

⁶⁸ Slovenija, 28. julija 1848, »Načrt prošnje avstrijskih Slovanov, namenjene nj. veličanstvu cesarju in kralju«.

⁶⁹ Apih, str. 121.

⁷⁰ Ibid., str. 122.

S. Granda ne pretirava, ko ga po tehtnosti enači z pismom Palackega iz 11. aprila,⁷¹ saj ga je pohvalil že Apih, češ, da se »odlikuje po posebno odločni dialektiki glede nemškega pitanja.«⁷² Spis »Nemško-slovanske razmere« utemeljuje namreč pravico Slovencev, da se združijo na osnovi prirodnega prava.

V začetku julija 1848 so Slovenci dobili svoj prvi politični list v Ljubljani — »Slovenijo«. Njen urednik Matej Cigale je bil pravnik in dober poznavalec slovenskega jezika. V svojem prvem uvodniku je napadel slovensko mlačnost in nemarnost v narodnem delovanju in poudaril, da je potrebno zahtevati:

- 1) obstoj Avstrijskega cesarstva, brez spremembe meja;
- 2) enakopravnost slovenskega jezika in

3) »da se, kakor hitro bi avstrijsko cesarstvo federativna država postalo in se na samovladju posameznih dežel osnovalo — kranjski, štajerski, koroški in primorski Slovenci v eno deželo z imenom ‚Slovenija‘ sklenejo, ki bi imela za se svoj deželni zbor«. Avstrijski Slovenci se morajo med sabo bratovsko podpirati. Avstrija lahko pristopi le v tem slučaju k nemški zvezi, če ohrani svojo državno samostojnost.⁷³ Drug pomembnejši slovenski list, ki je takrat začel izhajati, so bile Celjske slovenske novine, Valentina Konška. Da ne bi »povzdignile preveč hrupa«, novine niso objavljale vsega, kar je prispelo v uredništvo, in so se omejile v glavnem na poročanje iz deželnih in državnega zbora.

V Bleiweisovih »Novicah« pa od aprila do avgusta 1848 ni bilo govora o Zedinjeni Sloveniji, čeprav je bilo veliko besed o vpeljanju slovenskega jezika v šole in urade in o slovenski slovnici. Z državnega zbora na Dunaju sta poročala M. Ambrož in dr. M. Kavčič, vendar zelo površno. Kmete sta mirila, naj ne skrbijo, saj se bodo že potegnili za njihove pravice.^{73a}

Sredi junija so se sešli provizorični deželni zbori, ki so imeli nalogo sestaviti predloge deželnih ustav. Kranjski je zaradi nesoglasij kmalu prenehal z delom in na dnevni red ni prišla nobena narodna zahteva. Sicer pa slovenski politiki niti niso predvidevali, da se bo vprašanje zedinjenja sprožilo v deželnih zborih. Svoje upe za ostvaritev svojih zahtev so zdaj polagali na državni zbor in cesarja ter vlado.

Državni zbor je začel z delom 7. julija 1848; brez dnevnega reda in s številnimi nalogami, najvažnejša od njih je bila odkup zemljiških obveznosti. Slovenski rodoljubi in društva so se v času po 11. maju, ko so bile razpisane volitve v državni zbor, zavzemali za izvolitev slovenskih poslancev in postavitev pravih mož za kandidate. Tako so bili izvoljeni: Mihael Ambrož, dr. Fran Miklošič, dr. Matija Kavčič, A. Černe, Doljak, Matej Dolžan, dr. Andrej Dominkuš, odvetnik v Mariboru, Gorjup, dr. J. Kranjc, Smrekar, Karel Ulepič in drugi. 31. julija je državni zbor sklenil izvoliti svoj ustavni odbor z nalogo sklepati o bodoči ureditvi Avstrije.

Javno politično delovanje za zedinjenje slovenskih dežel se je v tem času preneslo na politični časnik Slovenijo. Kot smo že videli, je Cigale v prvem

⁷¹ S. Granda, op. cit., str. 65.

⁷² Apih, str. 130.

⁷³ Slovenija, 4. julija 1848.

^{73a} Tudi Apih nam, na osnovi pričevanja odličnega člana društva, poroča, da je v Ljubljani junija in julija 1848 bil popoln mir. »Slovensko društvo bavilo se je malo s politiko, več z literaturo in prirejanjem gledaliških iger. Bleiweis je bil glava vsemu, a bil je takrat boječ in jako oprezen...« (Apih, str. 138.)

uvodniku postavil zahtevo po Zedinjeni Sloveniji in federativni ureditvi države. Ko je bil izvoljen ustavni odbor, je Slovenija ponovno opozorila slovenske poslance na želje slovenskega naroda, in sicer: 1. naj branijo samostojnost Avstrije (zoper Frankfurt), 2. naj varujejo samostojnost in lastno »opravništvo« posameznih avstrijskih dežel (ki pa ne sme segati tako daleč, da bi trpela moč in veljava cesarstva); naj pa ne bi dovolili drobitve na male okraje in kresije, ker bi to pripomoglo k ponemčenju in končno 3. »Ako bi tedaj Avstrija, kar želimo, postala združena država, sestavljena iz več dežela, ktere bi vse enako središčnemu ministerstvu podvržene bile v občnih, splošnih zadevah; v domačih rečeh pa se same z lastnim deželnim zborom oskrbovale, je tretja in silno važna prošnja, da naj se te dežele ne napravijo po starim razdeljenju, temoč po različnih narodnostih; da naj se tedaj vsi Slovenci združimo v eno telo...«⁷⁴

Kot sodelavec Slovenije se je poleti 1848 spet oglasil s svojim narodno-političnim programom M. Majar. Res je, da je prav v letu 1848 kakor trdi I. Čurkina, Majar najbolj podrobno razložil ta svoj program⁷⁵ in poleti 1848 odločno odklanjal stališče nemških liberalcev glede nacionalnega vprašanja ter se zavzemal za narodne pravice in enakopravnost Slovencev. Toda njegov program se v primerjavi z ostalimi takrat manj odločno zavzema za narodnostni princip kot temelj zedinjenja in je še vedno pod vplivom historičnega prava in ilirizma. Mogoče tudi zato, ker je njegov namen odgovarjati na že omenjene očitke Nemcev (panslavizem ipd.). Majar pravi:

»Mi sami od kake nove dežele nič ne vemo, mi želimo, da bi se dva gubernija naše Ilirije v jeden sjedinila in se še štajerski Slovenci pridružili. To je vse. Naše dežele smo imenovali ‚Slovenija‘, ker so se že od nekdaj, že blizu tavižent let tako imenovale, posebno pa zato, ker so nam pod nesrečnim Metternicham ime ‚Iliria‘ vselej v cenzuri izbrisali, nismo mogli drugače, kakor pisati in govoriti ‚Slovenia‘... mi hočemo za naprej imenovati naše dežele, kjer Slovenci prebivamo, ali Slovenia ali Iliria, nam je vseeno, samo da se Slovenci zedinimo.«⁷⁶

Kako si je Majar predstavljal to novo kraljestvo Slovenia (Königreich Illyrien), vidimo malo kasneje: »Da se Slovenci v slovenskem kraljestvu (Königreich Illyrien, že obstoječem), v Štajerskej in v železni varmedii (Eisenburger Gespansschaft) na Vogrskim (njih 50 000) in na Venatskim (njih 20 000) sjedinimo v jeden narod, da bodemo imeli jeden obči zbor in jedno občo deželno vlado... Da se Slovenci s svojimi sosedi in brati Horvati in Srbliji bližej združimo in da... se vsi Slovenci našega cesarstva za jeden narod spoznamo.«⁷⁷

To pot se Majar, ki ponovno edini zahteva priključitev Beneških in Ogrskih Slovencev, glede števila ogrskih Slovencev sklada s poznejšim Kozlerjevim izračunom, ker Majar tu upošteva le Slovence v Železni županiji, ostalih pa ne. Ponovno je prišel do izraza Majarjev panslavizem in seveda vpliv praškega kongresa, ko v isti sapi pravi: »Pred vsim gledajmo da se vsa slovenska plemena našega cesarstva namreč: Slovenci, Horvati in Srbliji, Čehovi, Moravani in Slovaki, Poljaki in Rusini v jeden slovenski narod složimo ali zjediniamo in

⁷⁴ Slovenija, 8. avgust 1848, »Avstrijsko cesarstvo«.

⁷⁵ I. Čurkina, op. cit., str. 25.

⁷⁶ Slovenija, 10. julija 1848, »Slovenci in Nemci«.

⁷⁷ Slovenija, 22. avgusta 1848, »Slavenska sloga«.

to se pravi: »sloga ali jedinstvo (Eintracht)« in se pri tem držimo svojega cesarja. Madjari pa naj doma gospodarijo kot jim je drago.⁷⁸ Majar znova zagovarja bližnje združenje Slovencev s Srbi in Hrvati in opisuje, kaj je pri njih bolj urejeno. Toda na prvem mestu pri njem vedno ostaja Zedinjena Slovenija.⁷⁹

Razmišljanja o političnem zedinjenju so odpirala tudi druga vprašanja. Tako dopisnik iz Prekmurja pravi, da je prvi podpiral prošnjo za Slovenijo in »Če pa od Celovca do Hrvaške meje, od Pleča do Soče segnula bode politična Slovenija bode odprla se mi srenejša prihodnost...« V prid zedinjenju, pa bi se državni poslanci na Dunaju morali zavzeti tudi zato, da se slovenska stran sekovske škofije pridruži k lavantinski škofiji, Slovenci pa morajo v Avstrijo pristopiti kot država k državi in ne drugače.⁸⁰ Drug problem je načel Peter Hicinger v Novicah, ko je pisal o vpeljanju slovenščine v urade. Vprašuje se, kaj bo z Nemci, Italijani in Furlani, ki bodo stali znotraj slovenskih meja: »Ali se bo potem po vsii Slovenii slovensko pisalo, ali se jim bodo po njih željah nemške ali italijanske pisma dajale? Ne bilo bi tega vprašanja treba; pa iz ust tistih, ki z polnim glasom od Slovenije govorè, ni tega razumeti; drugi tudi še niso tega razločno povèdali; treba je pa, da vedo ljudstva, koliko si med seboj zaupati.« Ker se meje ne bo moglo tako potegniti, da ne bi zajeli v Sloveniji tudi tujce in ti se bodo za svoje vlekli »je treba dan današnji veliko razločiti; prošnja za Slovenijo in slovenski jezik bi bila veliko manj zoperstave našla, ko bi bila s takimi razločki pisana, kakoršne sila sedaj na dan spravi«. Obenem Hicinger poziva, naj se določijo slovenske meje na Koroškem, Štajerskem in Goriškem. »Kterim je mogoče, naj dajo posebne statistiške znanila na dan; ne samo sploh ,toliko tavžent nas je!« temuč ktere mesta, vasi so še slovenske blizu Nemcev in Vlahov, ktera voda, kteri hrib itd. je mejnik; ali ktere faze so slovenske ktere ne? Kindermanove karte in Šafařikov ‚Narodopis slovanski‘ znajo morebiti veliko tega pokazati; pa med ljudi jih je treba dati. Potem se bo vedilo, za koga in kam vleči... Statistiška znanila bodo ravno potrebovali naši dunajski poslanci, ako hočejo za Slovenijo govoriti.«⁸¹ Hicinger je tudi v Sloveniji pisal o pravici do slovenskih zakonov, zagovarjal razdelitev Avstrije po narodnostih na nove dežele (Provinzen) s slovenskim središčem v Ljubljani.

Vse bolj je za Slovence prihajal v ospredje problem delitve štajerske in koroške dežele, oz. odcepitve njunih slovenskih delov, da bi se ti lahko priključili k »Sloveniji«. To zamisel je na Dunaju pojasnil dr. Kavčič, ko je govoril v razpravi o zemljiški odvezi 24. avgusta 1848, češ da deželni zbori niso sposobni sklepati o odškodnini, ker so v nekaterih zborih razmere take, da večina lahko izkorišča manjšino. Zato je potrebno ukiniti stare kronovine,

⁷⁸ Slovenija, 15. avgusta 1848, »Slavenska sloga«. Več o tem glej I. Čurkina, op. cit., str. 97, 98.

⁷⁹ Slovenija, 25. avgusta 1848, »Slavenska sloga«.

⁸⁰ Slovenija, 14. julij 1848, »Dopis Slovenca med Muro in Dravo«. Zanimivo je, da je Davorin Trstenjak že v Novicah iz 10. maja poročal, da je pri njih ljudstvo samo začelo nabirati podpise, da se slovenski del sekovske škofije pridruži k lavantinski, škofov sedež pa naj bi bil v Celju, Mariboru ali Ptujju.

⁸¹ Novice, 2. avgusta 1848, članek Petra Hicingerja »Še ena beseda k sestavku k vpeljanju slovenščine v pisarnice«.

združiti se morajo deli po narodnosti, »naj se potem zovu kronovine ali departmaji.«⁸² Slovenija je ob tem poročala iz Dunaja, da se vedno bolj spoznava, da ni mogoče drugače doseči enakopravnosti narodov kot z zedinjenjem vsake narodnosti v eno politično telo. V tem primeru bi bila Ljubljana za Slovence najprimernejši center. Dr. Kavčiču pa je očitala, da je centralist in bo težko zadovoljil želje Slovencev.⁸³

Za odcepitev slovenskega dela Štajerske in zedinjenje Slovencev na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem in Primorskem, so se oglasile tudi Celjske slovenske novine in menile »Ali pa ne vejo, da mi tudi nekaj k nemški Štajerski spadali nismo? Marpurško okrožje z Radgonoj se je pod imenom ‚slovenska stran‘ od Štajerske ločila; Celjsko okrožje je še pozneje k Štajerski priteknilo bilo. Zakaj le se mi ne bi s svojimi rojaki sklenili, da ne bi tako raztreseni bili.«⁸⁴

Tudi Hicingerjev poziv k določitvi meja ni ostal brez odmeva. O tem nam priča poročilo Javornika iz Celovca, da je kar zadeva Koroško izšel v Dunajskih Slavjanskih novinah izvrsten članek, ki natančno ugotavlja meje in otoke Nemcev med Slovenci.⁸⁵

Slovenci so se kmalu izrekli proti centralističnemu konceptu razdelitve Avstrije na departmaje. Že Peter Hicinger je v omenjenem članku trdil, da bi to »deželam vso kri popilo, na Dunaju pa vedno proletariat in z njim punte redilo in množilo.«⁸⁶ V »Sloveniji« pa je dr. I. H. utemeljeval, da v Avstriji centralizacija ni možna, ker v njej živi toliko narodnosti in da je zanjo edino primerna federativna ustava. Svojo zamisel nove državne ureditve je podal takole: »Perva reč je, da se dežele po narodih razdelijo in odločijo, kolikor tega ne branijo zemljopisni in drugi zadržki, kakor bi to pr. na Češkem biti utegnilo. Vsaka dežela domače reči sama in neodvisno opravlja in oskerbljuje, in si zbira svoje namestnike (predstavnike), ki se v poglavitnem deželnim mestu k deželnim zboru snidejo. V vsaki deželi je deželni jezik uradni ali opravljeni, pri mešanim ljudstvu pak sta oba jezika enako postavljena, tako da se rešenje (odgovor) v jeziku vloge (Einlage) podaja. Za oskerbovanje splošnih vzdev obstoji središnje ministerstvo, ki ima starašinstvu izbranom in poslancov vsih deželà odgovor dajati. Udje tega starašinstva naj se zbirajo ali od samiga ljudstva ali pa iz srede deželnih zborov. K splošnim zahtevam štejem: vojsko, zunanje reči, teržtvo in kupčija in pa za te zadeve potrebne denarje. Da bi si pa dežele pri lastnim opravljanju preveč različnih uredb ne dale in tako se preveč ena drugi odtujile, bi bilo dobro, nekatera vodila odločiti, ki bi povsod veljati imele pr. enako rodništvo, demokratiške podlage volitniga reda itd.«⁸⁷ Da so slovenski ljudje te članke brali, nam dokazujeta dve mali, a značilni sporočili v Novicah in Sloveniji; verjetno bi jih lahko našli še več. Tako piše oktobra 1848 Jaka Soklič, profesor na univerzi v Lvovu, naj bo zdaj glavno

⁸² Apih, str. 189.

⁸³ Slovenija, 8. september 1848, poročilo z Dunaja, datirano 5. septembra 1848.

⁸⁴ Slovenija, 5. september 1848, ponatis članka iz Celjskih slovenskih novin »Kralj Matjaž spi, na sveti več pravice ni«.

⁸⁵ Slovenija, 27. oktober 1848, članek Javornika »Dragi domorodci«.

⁸⁶ Slovenija, 5. september 1848, članek HP (verjetno Peter Hicinger) »V kakšnem jeziku se bodo Slovincem postave dajale?«.

⁸⁷ Slovenija, 15. september 1848, članek I. H. »Kako zamore Avstrija obstati«.

dejanje slovenskih rodoljubov združenje vseh razkropljenih Slovencev v eno deželo. Januarja 1849 pa se iz Italije oglasi vojak, z željo naj se potrudijo za Slovenijo.⁸⁸

Takšne slovenske želje in načrte so prehiteli dejanske razmere. V koroškem in štajerskem provizoričnem deželnem zboru je nemška večina izglasovala nedeljivost dežel kot prvi paragraf deželnih ustav. »Celjske slovenske novine« so o tem pisale takole: »Malo pomaga Slovencem nova svoboda. Zato smo prosili cesarja, da Slovencem na Koroškem, Štajerskem, Kranjskem in Primorskem dovoli zediniti se.« Mora se dovoliti odcep slovenskega dela Štajerske, ker Slovenci nismo od nekdanj spadali k nemški Štajerski.⁸⁹ Dr. Muršec iz Gradca je poročal, da je J. Kreft sicer ugovarjal temu paragrafu, a zelo nespretno, tako da je opozoril, da so Slovenci oddali prošnjo cesarju z dosta jezeri podpisov, da nas v edino slovensko deželo zedini.⁹⁰ Da bi se ugodilo Slovencem, je bila Štajerska razdeljena na tri okrožja, od katerih je bila eno slovensko. Zgodilo pa se je, da je kmalu po tem celo slovenski poslanec Gurnik napadel idejo o delitvi dežele z utemeljitvijo, da bi to škodilo štajerskemu deželnemu premoženju in da od priključitve h Kranjski ne bi bilo koristi; za narodnostne pravice pa je poskrbljeno z okrožji.⁹¹ Odgovoril mu je J. Kranjc. Narodnostnih pravic v zvezi z Nemci ne bodo Slovenci nikoli deležni, ker jih Nemci preglasujejo. Edina rešitev je zedinjenje Slovencev s posebnim narodnim zborom in poglavarstvom. Le tako bodo lahko tudi sami odločali o svojem denarju (davkih).⁹²

Delo ustavnega odbora in državnega zbora na Dunaju, v katerega so Slovenci polagali svoje upe, je oktobra 1848 prekinila dunajska revolucija. Znano je, da so v državnem zboru prevzeli besedo levičarji — centralisti. Zbor je bil kmalu zatem premeščen v Kromeriz in tam nadaljeval delo 22. novembra 1848. Vendar pa so burni oktobrski dogodki pustili svoj pečat. Pri tem ni bilo izjeme niti pri slovenskih poslancih. Znano je, da so M. Ambroža v Ljubljani precej obsojali, Doljak, Dolžan in še nekateri so se odrekli mandatu in slovenski rodoljubi so med seboj iskali za narodno stvar bolj vnete predstavnike.⁹³ Znano je tudi stališče Slovencev do dunajske revolucije, ki ga je objavila »Slovenija«. Želja Slovencev je le, da bi bili združeni pod svojo vlado v federalistični zvezi in zato »žele in terjajo, naj bi se na Štajerskim in v Primorju in posebno v Goričanski okolici meje Slovencev kakor tudi Nemcev in Italijanov natanjko skazale« (kot je bilo to že storjeno za Koroško).⁹⁴ Decembra so Slovenci pozdravili novega cesarja. V državnem zboru so bili zadovoljni z novim vladnim programom in vključili so se v slovanski klub, saj so bila stališča tako enega kot drugega najbližja slovenskim narodnim zahtevam.

Razvoj dogodkov na Dunaju pa ni prekinil prizadevanj slovenskih društev in posameznikov za Zedinjeno Slovenijo. Ravno v tem času je društvo v Ljub-

⁸⁸ Novice, 4. oktober 1848; Slovenija, 31. januar 1849.

⁸⁹ Celjske slovenske novine, 30. avgust 1848.

⁹⁰ Slovenija, 25. avgust 1848, poročilo dr. J. Muršca.

⁹¹ Celjske slovenske novine, 3. oktober 1848.

⁹² Celjske slovenske novine, 20. oktober 1848.

⁹³ Apih, str. 213—215.

⁹⁴ Glej op. 85.

ljani sklenilo postati politično in je spremenilo svoja pravila. Predlagalo je celo, da bi se vsa društva med seboj obveščala o akcijah in nastopala enotno.^{94a} Društvo je tudi pripravilo in odposlalo adresno cesarju, v kateri je protestiralo zoper sklepe frankfurtskega parlamenta in zahtevalo odpoklic odposlancev iz Frankfurta. K sodelovanju v tem protestu so povabili tudi Gradec in Celovec, kjer se je ravno takrat aktiviralo slovensko društvo,⁹⁵ a povezave v tej akciji niso dosegli. V graški Sloveniji pa so s svoje strani predlagali, naj bi se odpoklicalo nekaj poslancev iz Kromeriža, o čemer so obvestili tudi dr. Miklošiča, v Ljubljani pa na ta predlog niso odgovorili.⁹⁶ Nadalje so v Gradcu slovenski poslanci pod vplivom graškega društva odklonili vabilo linških deželnih stanov na sestanek v Celovcu, kjer naj bi razpravljali o ožji povezavi kronovin in združenju z Nemčijo. Svoje stališče so utemeljili tako, da je za Slovence edina rešitev Zedinjena Slovenija. Celo razširjeni stanovski odbor na Kranjskem je negativno odgovoril na vabilo, s čimer je, kot pravi Apih, posredno odobril slovenske zahteve.⁹⁷

Na Dunaju je slovensko društvo prav tako nadaljevalo svoje delo za Zedinjeno Slovenijo. Kot nam sporoča P. Kozler v svojem spisu Dogodbe prvega zemljevida slovanske dežele, so se z dr. Dolencem in Matijem Vertovcem dogovorili, da bo vsak spisal neko slovstveno delo za slovensko domovino. To je spodbudilo P. Kozlerja, da je začel zbirati narodopisno gradivo in statistične podatke o slovenskih mejah in številu prebivalstva.⁹⁸ Priskrbel si jih je tudi tako, da se je dopisoval z rodoljubi iz različnih slovenskih krajev.⁹⁹ Najbolj so mu pomagali, kot pravi sam, dr. Janez Bleiweis (z dopisom o dekanijah in farah nekdanje labudske škofije), Andrej Einspieler, Matija Majar, dr. Muršec, Kreft, Kobe in drugi. Svoje delo je že jeseni leta 1848 oddal, iziti pa bi moralo v prvi polovici leta 1849, vendar ni, ker so se zaradi oktobrskih dogodkov izgubili bakrorezi.¹⁰⁰ Tudi iz Kozlerjeve korespondence je razvidno, da je bila dunajska Slovenija v stiku z Gradcem.¹⁰¹ A. Muršec je namreč decembra 1848 pisal na Dunaj o tem, kaj je storiti glede jezika, »zlasti mi Slovenci, ki se želimo v eno Slovenijo zediniti«. Predlagal je, naj se na Dunaju pogovorijo med seboj Kranjci, Korošci in Štajerci s slovenskimi poslanci, če pa ne bodo mogli na Dunaju nič urediti, naj sestavijo prošnjo, jo natisnejo in razpošljejo po slovenskih deželah. Zanimivo je, da Muršec v tem pismu predlaga iliriščino kot jezik, ker je kraljica vseh sester in »mi na skorem bomo en jezik govorili ino pisali ino bomo *en narod* po pravici«.¹⁰²

Pred zasedanjem državnega zbora v Kromerizu je »Slovenija« priobčila še en zelo tehten članek, avtorja Ognjeslava Ostrožinskega (verjetno psevdonim),

^{94a} S. Granda, op. cit., str. 74.

⁹⁵ Apih, str. 138—140.

⁹⁶ S. Granda, op. cit., str. 74, 75.

⁹⁷ Apih, str. 163, 177.

⁹⁸ Rokopisni oddelek NUK, Zapuščina Petra Kozlerja, »Dogodbe prvega zemljevida slovenske dežele«.

⁹⁹ Ibid., o tem nam pričajo tudi druga pisma v zapuščini, katera so iz različnih krajev prihajala na Kozlerjev naslov.

¹⁰⁰ Ibid.

¹⁰¹ Rokopisni oddelek NUK, Zapuščina Petra Kozlerja, pismo dr. Josipa Muršca dunajski Sloveniji.

¹⁰² Ibid.

katerega je prevzela iz Slovanskega juga. V njem pravi, da je prvi del revolucije v Avstriji prinesel svobodo vsem državljanom, od drugega dela pa pričakujemo popolno politično emancipacijo vseh avstrijskih narodov, saj obstoj cesarstva temelji samo na njihovi svobodni zvezi (federativni). V Avstriji našteje deset »organično razločenih narodnosti«, med njimi Slovence, in predlaga, naj bo Avstrija nasledna ustavna zvezna monarhija, naj bo osrednje zakonodajno telo sestavljeno iz enakega števila poslancev vsakega naroda, narodni (domači) zbori naj bodo organ notranjega zakonodajalstva in na čelu narodne uprave naj bo narodni predsednik.¹⁰³

Slovenska društva so decembra 1848 še enkrat poslala svojega zastopnika v Prago, tokrat na shod Slovanskih lip. Njihov zastopnik Matej Cigale je dobil najširše pooblastilo za shod od graške Slovenije, v katerem je bila prva točka slovenskih zahtev, »da se Štajerski Slovenci od Štajerja ločimo in s vsimi Slovenci v eno deželo zedinimo« in kot tretja, da se Slovenci ločijo od nemške graške škofije. V tem pooblastilu je izpovedano še eno stališče, ki je zelo podobno prej opisanemu predlogu Muršca glede jezika. Namreč, da srčno želijo, da se na shodu izvoli najbolj prikladno slovensko narečje »kakor občno sredstvo naše književne in državne vzajemnosti«, ki bi se poleg domačega uporabljalo v vseh slovenskih šolah.¹⁰⁴

Kljub tako jasno izdelanim stališčem in pripravljenosti slovenskega narodnega gibanja, da se zanje zavzame, se je z začetkom leta 1849 naglo bližal zaton političnega dela gibanja. Vzrokov zanj ne gre naštevati, saj so znani in ležijo v splošnih razmerah, ki so vladale v avstrijskem cesarstvu. Vedno bolj poredko so se v naslednjih mesecih pojavljali v javnosti članki in pozivi za Zedinjeno Slovenijo, počasi pa je prenehalo tudi politično delovanje slovenskih društev. Prizorišče zadnjih dogajanj je spomladi 1849 postal ustavni odbor državnega zbora.

Proti koncu leta je svoj program ustavne preureditve Avstrije državnemu zboru predložil tudi del nemške levice (Löhner). Po njem naj bi bila preureditev Avstrije naslednja — federativna država, sestavljena iz narodnih držav — Poljske, Češke, Slovenske, Nemške in italijanske Avstrije. Slovenska Avstrija bi obsegala Koroško, na desnem bregu Drave ležečega dela Celovške kresije, Kranjsko, slovenski del Štajerske in Goriški kotar. Čim manj pripadnikov ene narodnosti naj bi se vključilo v tujo enoto. Sčasoma naj bi se slovenski Avstriji priključili Slavonija in Hrvaška. Vsaka država bi imela svoj parlament s sekretarji za notranje zadeve. Osrednji parlament bi reševal ostale zadeve, bil bi voljen delno iz deželnih zborov, delno pa direktno. Že pri objavi tega programa v »Sloveniji« je uredništvo očitalo levici njeno protislovensko stališče, nepoznavanje geografije, saj se da meja med Slovenci in Nemci na Koroškem natančneje določiti in to, da k Sloveniji ne prišteva Istre.¹⁰⁵ Odgovor nanj je dal Peter Kozler v svoji brošuri »Das program der Linken«, mu

¹⁰³ Slovenija, 14. november 1848, »Osnova za zvezno prerojenje Avstrijskega cesarstva po pravilu ustavne svobode in narodne pravne enotnosti«.

¹⁰⁴ Tekst pooblastila je objavil S. Granda (op. cit., str. 75), ne drži pa njegova trditev, da se takrat prvič pojavi predlog razdelitve sekovske škofije (glej op. 80).

¹⁰⁵ Slovenija, 8. december 1848.

očital isto in še nedoslednost glede Dalmatincev, Primorja in poljskega vprašanja.¹⁰⁶

Razprava o ustavi se je nadaljevala. Od Slovencev so v ustavnem odboru sodelovali dr. Miklošič, dr. Kavčič, dr. Kranjc, Ambrož in Gorjup, večina odbora pa je bila nemška. Januarja 1849 so odboru predložili centralistični in federalistični načrt ustave. Svoj načrt ustave je predložil tudi dr. Kavčič. Ta je bil kombinacija narodnega in zgodovinskega prava — Slovenija naj bi bila sestavljena iz slovenske Štajerske, Kranjske in Primorske, Koroška pa bi bila cela priključena nemški Štajerski. Ker načrt ni bil sprejemljiv za nikogar, sploh ni prišel na dnevni red.¹⁰⁷

Federalistični načrt je prišel s strani čeških poslancev, njegov avtor je bil Palacky in je predvideval zgodovinske deželne meje. Po razpravah je Palacky nekoliko popustil in predlagal delitev Avstrije na osem enot: poljsko-ukrajinsko, češkoslovaško, nemško, ilirsko-slovensko (po Apihu bi ta obsegala Kranjsko, Primorje, slovenske meje Korotana in Štajerskega), italijansko, jugoslovansko (srbohrvaško), madžarsko in romunsko. S tem je dopustil delitev po narodnem načelu, čeprav je izrazil svoje dvome v uresničitev take delitve.¹⁰⁸

Končno je bilo vsem tem predlogom navkljub izglasovano načelo kronovin — Štajerska, Koroška, Kranjska, Primorje in Goriška ostanejo ločene. Dežele naj bi se delile v okroge, »s posebnim ozirom na narodnost, kolikor bo to mogoče«.¹⁰⁹ Tudi pri določevanju kompetenc deželnih in državnega zbora je zmagal centralistični tabor (z njim je glasoval dr. Kavčič). Da bi le nekoliko zadovoljili federalističnemu načelu, so predvideli ustanovitev komore dežel (zgornji dom državnega zbora), v katero bi poslance volili po okrogih — enako število za vsako narodnost.¹¹⁰ Slovenski poslanci so tedaj glasovali za tako ureditev, saj bi vsakršna večja avtonomija dežel pomenila le večji pritisk Nemcev in prek okrogov bi ti tudi na Dunaju lažje uveljavljali svoje pravice.

Cesar je 4. marca prekinil delo državnega zbora, ravno ko bi ta moral začeti pretresati predlog ustave. Državni zbor je bil razpuščen in izdana oktroirana ustava. Priznana je bila narodna enakopravnost, kronovine s slovenskim prebivalstvom pa bi bile naslednje: vojvodina Štajerska in kraljevina Ilirija, ki so jo sestavljale vojvodina Kranjska in Koroška, grofije Goriška in Gradiščanska, istrska mejna grofija in mesto Trst z okolico.¹¹¹ Takšna povezava v ilirsko kraljestvo je zelo razveselila Slovence, ker je bil združen vsaj del naroda, »ob svojem času pa bomo tudi druge brate rešili tuje prevage ino jih vpeljali v bratovsko kolo slovensko«.¹¹² Takoj je sledil odpor Nemcev in Korošcem je bilo kmalu obljubljeno, da postanejo samostojni.

Od dogodkov, ki so leta 1849 sledili oktroirani ustavi, naj kot epilog k letu 1848 navedemo samo še prizadevanja, da se uresniči zedinjenje v Kraljevino

¹⁰⁶ Rokopisni oddelek NUK, Zapuščina Petra Kozlerja.

¹⁰⁷ Apih, str. 258.

¹⁰⁸ F. Zwitter, Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji, Ljubljana, 1962, str. 105.

¹⁰⁹ Apih, str. 261, 266.

¹¹⁰ Ibid.

¹¹¹ Ibid., str. 274.

¹¹² Slovenija, 3. julij 1849, »Prositba (Petition) Slovincov«.

Ilirijo in nadaljevanje zbiranja podatkov o slovenskih mejah in prebivalstvu, delo slovenskih rodoljubov.

Znano je, da je vlada koroškim Nemcem in primorskim Italijanom že 13. marca 1849 obljubila, da Ilirije ne bo uresničila.¹¹³ Junija je vlada z Dunaja v Ljubljano poslala »v preudarek« načrt volilnega reda (deželne osnove kot pravijo »Novice«). Po njem naj bi nova kronovina zajela Kranjsko, Goriško in Istro, z deželnim zborom v Ljubljani. Na Dunaju so torej že opustili namen, da bi vanjo vključili tudi Trst. Koroška pa se je od »Ilirije« že odcepila. Še isti mesec je kranjski deželni glavar sklical zbor (»skup«), »da bi se od ministrstva poslana osnova ilirske kronovine... prevdarila in presodila.«¹¹⁴ Na shodu se je zbralo 30 zaupnih mož iz vse Kranjske in sklenili so »se v imenu Kranjske dežele krepko potegniti za zedinjenje imenovanih dežel v eno kronovino«. Svoj sklep so pisno poslali vladi na Dunaj.^{114a}

Tedaj so »Novice« začele agitirati za združitev in utemeljevale so zgodovinske pravice kranjske dežele do krajev v Istri in na Goriškem, npr. do kantonov Belaj, Volosko in Pazin, ki so bili združeni s Kranjsko od leta 1374 do leta 1809; na Goriškem do nekdanjega Tibajnskega kantona, do Monfalcona... Samostojnost teh krajev bi pomenila njihovo poitalijančevanje, zato zaključujejo članek: »v tacih imenitnih zadevah bi ne bilo pravično, ako bi se na vošila kakošne majhne stranke bolj gledalo, kakor na večino in na jedro prebivavcov, ktera se še ni oglasila, da ne želi z nami zedinjena biti.«¹¹⁵ Tudi Cigale je jadikoval: »O Slovenci! sinovi nesreče, ker sami spoznati ne zamorete kaj se z vami godi, ki brez lastniga prizadevanja le od božje milosti pričakujete!«¹¹⁶ Toda bolj kot njegov apel, da se je treba združiti in upreti raznarodovanju, je v tem uvodniku pomembno, da je Cigale zdaj naštel vse dežele, kjer so bivali Slovenci, in sicer: Koroško, Štajersko, Kranjsko, Goriško, Teržaško, Istriansko, Ogersko in Laško. Tudi Einspieler se je v dopisu iz Celovca veselil združenja v novo kraljevino. Slovenija še ni zgubljena, pravi, ob svojem času bomo k Sloveniji priključili še ostale Slovence, saj se po 6. členu oktroirane ustave lahko spreminjajo meje kronovin.¹¹⁷ In še preden se je nova ureditev uresničila, se je z njo v zvezi že obetal še en spor. Slovenci so zahtevali, da se v okviru ilirske dežele osnujejo okrožja z okrožnimi zbori: Kranjska, Istra, Goriška in Trst. Taka okrožja bi se potem delila na okroge. Nemci in Italijani pa so zagovarjali, naj se uvede samo okroge, kar bi pomenilo, da ostanejo Slovenci v nekaterih okrogih v manjšini (Primorska).¹¹⁸

Sledila je prošnja cesarju, v kateri so Italijani na Primorskem zahtevali razdružitev s Kranjsko. Kot odgovor nanjo je »Slovenija« predlagala, naj se pošlje na Dunaj kranjsko deputacijo, »Novice« pa so bile mnenja, da zadostuje že odposlano pismo z omenjenega shoda. Obenem so očitale Slovanom v Istri

¹¹³ J. Mal, op. cit., str. 933.

¹¹⁴ Novice, 27. junij 1849, »Zedinjenje kranjske, goriške in istrianske dežele v eno kronovino deželo«.

^{114a} Novice, 13. julij 1849, »Ljubljana«.

¹¹⁵ Novice, 27. junij 1849.

¹¹⁶ Slovenija, 3. julij 1849, Cigaletov uvodnik.

¹¹⁷ Isto kot op. 112.

¹¹⁸ Isto kot op. 114.

in na Goriškem, da se za združitev tudi sami niso oglasili.¹¹⁹ Začeli so se očitki med Slovenci, da so za združitev premalo storili. S Koroškega so Ljubljani očitali, da spi, »Novice« pa so zamerile koroškimi in štajerskim Slovincem, da niso oddali svojih prošelj — »Same želje v srcu, ali posamezno razbite v časopisih, niso dosti v tako imenitnih rečeh, ko je bil čas na pravem mestu združeno govoriti.«¹²⁰ Rodoljubi z Goriškega so se obrnili na Ljubljano, naj se ona zavzame za njih, ker se slovensko preprosto ljudstvo preveč zanaša na dejanja svojih predpostavljenih, ki so ali Nemci ali Italijani.¹²¹ In končno je res ljubljansko mestno poglavarstvo 6. avgusta poslalo prošnjo cesarju za omenjeno združitev v skladu s 1. členom ustave iz 4. marca, podpisali pa so jo tudi Slovenci iz Štajerske.¹²²

V »Sloveniji« so še vedno poudarjali nenagrajeno zvestobo Slovencev. Edina slovenska terjatev je ostala združitev Slovencev v eno politično telo — Slovenijo, z enim zborom in svojim slovenskim časopisom. Nepotrebno je, se poudarja, da bi bilo to petero ali šestero.¹²³

23. oktobra je cesar končno rešil ta problem in dovolil odcepitev Goriške, Istre, Gradišanske in Trsta. Štajerska je resda ostala razdeljena na tri okrožja, vendar pa so Slovincem postavili okrožno glavarstvo v nemški Maribor, čeprav so se potegovali za Celje.

Že spomladi leta 1849 je slovensko društvo v Ljubljani preklicalo svoje delovanje na političnem polju. Med letom so sprejeli še deželne ustave, ki so sicer Slovincem zagotavljale uradovanje v slovenskem jeziku, a se v resnici to ni izvajalo. Tudi nova upravna ureditev ni prinesla Slovincem tistih pravic, za katere so se potegovali, ker so bili povsod favorizirani Nemci oz. Italijani. V začetku leta 1850 sta prenehala izhajati tudi slovenska časnikarstva Celjske slovenske novine in Slovenija. Za Zedinjeno Slovenijo pa pravi Podlipski že 1. avgusta 1849, da le v srcu svojih sinov bo še živela.

— — —

Statistične podatke o Slovencih so začeli objavljati že 1848. leta. Kot odgovor načrtu nemške levice v Kromerizu, je Einspieler v »Sloveniji« objavil razpredelnico slovenskih in nemških far na Koroškem (s številom prebivalcev) in ugotovil:

da šteje Koroška 327 943 prebivalcev, od tega je Nemcev 208 028 in Slovencev 119 915 (ti živijo v 113 farah).

Od tega je na desnem bregu Drave v beljaškem okrog 25 155 Slovencev, na levem bregu pa 5762. V celovškem okrog je na desnem bregu Drave 42 096 Slovencev, na levem bregu pa 46 902.¹²⁴

Slavjansko društvo v Trstu je objavilo število slovenskih prebivalcev na Primorskem; stanje je bilo sledeče:

¹¹⁹ Novice, 11. julij 1849, »Še nekaj zastran zedinjenja«.

¹²⁰ Novice, 18. julij 1849, »Le pravično!«.

¹²¹ Slovenija, 7. avgust 1849, »Dopis od Soče«.

¹²² Novice 15. in 29. avgust 1849, »Prošnja ljubljanske mestne srenje...« in dopis iz Štajerske.

¹²³ Slovenija, 17. julij 1849, »Slovenska lipa in pastirsko pismo«.

¹²⁴ Slovenija, 22. december 1848.

enotnega prebivalstva je 504 412, od tega je Slovencev v Pazinski kresiji 176 023, na Goriškem 142 000, v mestnem okrožju Trsta 25 000, kar je skupno 343 023.

V članku o beneških Slovencih je rečeno, da jih je 23 000.¹²⁵

Za tretje mejno in mešano naseljeno območje, kjer so živeli Slovenci — na vzhodu, in sicer na Madžarskem so bili podatki naslednji. Marca 1849 je Jeran v »Novicah« objavil članek: »Na gornjim Ogerskim je kakih 275 300 Slovencev, med katerimi je okoli 50 000 naših naj bližnjih bratov, drugi pa so si s Čehi bolj v rodu.« Nato je razložil njihovo poreklo in zgodovino.¹²⁶

O Slovencih na Madžarskem je pisal tudi Peter Kozler. Naštel je vse fare v železni in zalski županiji, kjer so živeli Slovenci in še dve fari zunaj teh županij. Po njegovem seštevku je tam bivalo vsega skupaj 50 000 Slovencev. Dotedanje statistike pa so to število prikazovale takole: Madžarski Tudom Gyit je naštel 40 800 Slovencev, avstrijska administrativna statistika iz leta 1849 pa 49 600 Slovencev.¹²⁷

Malo je bilo zapisanega o četrtem slovenskem mejnem območju — o Beli Krajini. Nekaj podatkov zasledimo le v nepodpisanem pismu Petru Kozlerju v njegovi zapuščini. Pismo je kasnejšega datuma, pisano po izidu zemljevida. V pismu njegov avtor, očitno domačin, dopolnjuje Kozlerja glede čakavskih vasi v Beli krajini in ga korigira. Za nas je tu najbolj zanimivo, da predlaga, da slovenska meja ni na Kolpi, temveč teče od Bakra do Militara, mimo Karlovca na Jastrebarsko in nato naprej, kot je bilo načrtano v zemljevidu.¹²⁸

Preden preidemo h Kozlerjevimi podatkom, naj zaradi primerjave povzamemo še podatke iz Czoernigove ankete za neogrške dežele iz leta 1846, po katerih je številčno stanje prebivalstva v deželah, kjer so bivali Slovenci, takole:

Štajerska:

nemško govorečih prebivalcev	640 332
slovensko govorečih	362 742
skupaj	1 003 074

Koroška:

nemško govorečih	223 033
slovensko govorečih	95 544
skupaj	318 577

Kranjska:

nemško govorečih	37 788
slovensko govorečih	410 722
srbohrvaško govorečih	17 697
skupaj	466 209

¹²⁵ Slovenija, 15. maj 1849.

¹²⁶ Novice, 14. marec 1849, »Slovaki ali Slovenci na Ogerskim«.

¹²⁷ Slovenija, 10. in 13. julija 1849.

¹²⁸ Rokopisni oddelek NUK, Zapuščina Petra Kozlerja, nepodpisano pismo z vodnim znakom BATH.

Trst:

slovensko govorečih	23 300
italijansko govorečih	43 940
nemško govorečih	8 000

Goriška:

slovensko govorečih	128 462
italijansko govorečih	61 489
nemško govorečih	1 385

Istra:

slovensko govorečih	31 995
srbohrvatsko govorečih	134 445
italijansko govorečih	60 000
skupaj	228 035

(tu je še 1555 Romunov in 40 Židov)

Po avstrijski statistiki naj bi bilo na podlagi te ankete Beneških Slovencev 26 676, oz. 26 892.

Po Czoernigovem jezikovem štetju za ogrske dežele je bilo Slovencev na Ogerskem 49 116.¹²⁹

Podatke o številčnem stanju Slovencev je leta 1854 izdal tudi Peter Kozler v brošuri Kratek slovenski zemljepis in pregled dežel:

Slovencev je

na Kranjskem	450 000
na južnem delu Štajerske	375 000
na južnem delu Koroške	113 000
v Primorju — Goriškem okraju	72 000
Trst in Istra	72 000
v slovenskem delu zaladske Železne in Šimeške župnije	50 000
v Videmski delegaciji	26 000
v vojaški službi	21 000
	1 242 000

Če primerjamo te številke, so bile nemške statistike že takrat narejene v škodo Slovencev, posebno na Koroškem.

Kot smo že videli, je Peter Kozler že leta 1848 uvidel potrebo po zemljevidu slovenskih dežel in zanj začel zbirati gradivo. Za mejo na Koroškem mu je priskrbel podatke A. Einspieler.¹³⁰ Podroben opis meje od Pontebe do Devina mu je 30. julija 1849 poslal bogoslovec iz Gorice Janez Obalo.¹³¹ Dr. Muršec je zanj tudi zbiral podatke, ga opozarjal na že obstoječo karto Štajerske, ki da

¹²⁹ F. Zwitter, Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji str. 211—219.

¹³⁰ Rokopisni oddelek NUK, Zapuščina Petra Kozlerja, pismo Einspielerja Kozlerju iz 11. 7. 1851. Pismu je priložen zemljevid, na katerem je začrtana meja.

¹³¹ Ibid., pismo Janeza Obale Kozlerju.

je boljša od Kozlerjeve predloge. Kasneje poroča, da je med šolskimi počitnicami (pozimi 1848) sam prehodil in pregledal slovensko mejo od Ehrenhausna do Golice. Priložil mu je tudi spisek slovenskih far na Štajerskem z nemškim in slovenskim imenom.¹³² Leta 1851 so se spet našli bakrorezi in zemljevid je bil konec leta 1852 končan. Toda njegovo razpečevanje so oblasti prepovedale in leta 1853 zaradi njega tudi kazensko preiskovale Kozlerja, a so ga oprostile. Iz spiska naročnikov zemljevida, ki ga je hranil Kozler, je videti, da so ga naročali iz različnih slovenskih krajev — od Istre do Manfalcona, Gorice, Koroške, Radgone, Ptuja itd.¹³³ Zemljevid je bil kasneje še dvakrat natisnjen, leta 1864 in 1871.¹³⁴ Na njem so začrtane tako deželne kot etnična meja.

Kozler je potegnil etnično mejo od Triglava po gorah med roklansko in rezijsko dolino, v videmsko delegacijo na Italijansko. Obsegala je rezijsko dolino (s slovenskimi vasmi: Bela, Rezija, Njiva, Osojan, Lipovec, Korito in Stolbice), potem gre čez hribe do izvira Tora (Torre) do trga Tercet (z vasmi: Brezja, na Bredi, Platišče, Za Verhom, Kernica, Presnid), dalje proti vzhodu poleg gričev nad kraji Nieme, Ahten, Fojda, Čevdat (Staro mesto) in čez St. Goro, ter se združi z ilirsko deželno mejo v okraju korminskem. Od tod naprej gre meja v sredi med ravnino in griči pod slovenskima občinama Mirnik, Medana in Čerovo proti Podgori, prestopi Sočo, objame slovenski vasi Zdravišno in Doberdob nad Tržičem in se pri Štivani blizu Devina spusti na morje. Nato gre meja do Pirana (izvzeti so Trst, Milje, Koper in Izola). Tu se začne meja s Hrvati v Istri: po dolini Dragonje proti »gričem in selom« Topolovac in Sočerg, čez Pasjak in Jelšane, potem se združi s kranjsko deželno mejo čez Prezid do Osivniške fare. Čez Faro, Trg, Semič na Gorjance (tu izvzame Nemce na Kočevskem), proti Kostanjevici, v Krško. Od tu naprej je težko ločiti Hrvate in Slovence, zato potegne mejo poleg Sotle in po štajerski deželni meji do Drave in Mure.

Od Mure meji slovenski jezik na Madžare od Spodnje Lendave čez Hodož proti Sv. Gothardu na Rabi. Nato našteva vse slovenske fare v Zaladski in Železni županiji: Bogonjina, Černčovci, Turniše, Belatinci, Martjanci, Sobota, Tisina, Cainkova, Sv. Sebastian v Pečerovcih, Sv. Helena, Sv. Nedelja, Sv. Juri, Gornja Lendava, Sv. Benedik v Andrejcu, Doljni Sinik, Gornji Sinik, Dolinci in Stefanovci.

Nemško-slovenska meja gre skozi Radgonsko faro, prek Mure, skozi nemško faro Apače, proti nemškemu Cmureku, od tod skozi deloma slovensko faro Gomilica in Luče, čez Radelj in Sv. Pongrac, Sv. Anton, Sv. Križ, Sv. Ano na Razvini in Soboto do štajersko-koroške deželne meje. Na Koroškem gre meja čez Farsko ves, Labud, Grebenj, Diekše, po južni strani Sv. Janeške, na Temanje, Sv. Mihael, Gospo Sveto, Krnski grad, Blatograd, Gojzdanje, Domačale, na Ziljo, Berdnca, Čače, Sv. Juri, Sv. Štefan in Brda v Ziljski dolini, čez Pontabelj v Kanalsko dolino po deželni meji, dokler se ne združi s primorsko mejo.

¹³² Ibid., pismo dr. J. Muršca Kozlerju.

¹³³ Ibid., Spisek naročnikov zemljevida.

¹³⁴ Slovenski narod, 23. april 1879, Nekrolog P. Kozlerju.

V to ozemlje je vključeno 120 000 Hrvatov v Istri in 17 826 Nemcev na Kočevskem. Za Trst pravi, da ima 60 860 prebivalcev, v okolici, kjer živijo sami Slovenci, pa jih je 33 444.¹³⁵

V času absolutizma je nato še dr. Vinko F. Klun, takrat profesor v Lichtensteinu, izdal v »Ruski besedi«, časopisu za »slavenske in obče literarne interese« članek o slovenskem vprašanju. Podal je podroben opis slovenskih dežel in pokazal na nevarnost, ki Slovincem grozi s strani Nemcev in Italijanov. Navaja tudi število Slovencev:

»Število Slovencev znaša (po manjši meri) do 1 274 000 duš. Oni se razdele po sledečem načinu: v Italiji 26 317, na Ogerskem (po manjši meri) 50 000, v Trstu, v Istriji in na otocih 179 779, na Goriškem 119 211, na Koroškem (po manjši meri) 96 000, na spodnjem Štajarji 363 000, v Kranji 418 000, v armadi 22 000, vseh skupaj 1 274 307«. Od kod je Klun dobil te številke ni rečeno, ne skladajo pa se z nobenimi zgoraj navedenimi. Tako so, pravi, Slovenci razdeljeni na sedem deželnih zborov. Ni državnega razloga, da se ne bi združili v eno politično skupino »Slovenijo«. Kot je znano, je bil Klun publicist, etnolog in udeleženec dogodkov l. 1848/49 v Benetkah, kasneje, leta 1870, je bil c. kr. dvorni svetnik na Dunaju in nasprotnik slovenskih zahtev.¹³⁶

Iz prikazanega torej lahko zaključimo, da je program Zedinjene Slovenije temeljil večinoma na zahtevi po pravnem in upravnem združenju slovenskega ozemlja Koroške in Štajerske s Kranjsko, Goriško in Istro. Za tako združitev sta se zavzemali dunajska in graška Slovenija ter krog naprednih (liberalnih) slovenskih politikov okrog slovenskega političnega lista Slovenija. Pomena združitve celotnega etničnega ozemlja Slovencev so se zavedali posamezniki kot M. Majar, Oroslav Caf in P. Kozler in na koncu tudi M. Cigale. Primorske dežele in Kranjska naj bi se v celoti priključile novi državni enoti, medtem ko bi se štajerski in koroški Slovenci odcepili od obstoječih dežel. Delitve koroške dežele pa niso vedno zahtevali, saj bi nemški del Koroške, ki bi bil priključen slovenski enoti predstavljal manjšo nevarnost, kot če bi k njej priključili celo Štajersko; to je razvidno že iz števila prebivalcev obeh narodnosti. Pač pa so Slovenci dosegli na Štajerskem priznanje meje med Nemci in Slovenci, z delitvijo dežele na okrožja, ki je po večini tudi ustrezala etnični meji. Enako lahko je bilo določiti mejo tudi na Koroškem. Slovenski rodoljubi so jo predlagali, vendar je Nemci niso bili pripravljeni priznati.

Pravna podlaga za združitev je bilo t. i. narодно oz. prirodno pravo. Njegov pomen za slovensko narodno vprašanje je bil tudi že jasen, kot je bil jasen obseg slovenskega etničnega ozemlja. Kljub temu se večina programov ne zavzema za priključitev Slovencev na Ogrskem in Beneškem. In ravno leta 1848 je bil čas, ko bi se taka zahteva še lahko postavila, saj sta bili tako Ogrska kot Benečija takrat še v sklopu Avstrije, ločeni od slovenskih dežel le z deželnimi mejami.

Zapletene problematike Trsta ti programi še niso odpirali. Za Slovence v Trstu so se razmere razvijale drugače kot drugod, vemo da je v tržaških krogih bilo simpatij za priključitev Nemčiji in bile so zahteve za avtonomijo

¹³⁵ Peter Kozler, Narodopis, izšel leta 1852, kljub temu, da je zemljevid bil zaplenjen.

¹³⁶ Novice, 30. november 1870. Klunov članek je iz leta 1857.

mesta. Tudi tam se je osnovalo politično društvo, hrvaško-slovensko. Da bi tudi ono zahtevalo združitev z ostalimi Slovenci, v preglednem gradivu nismo mogli ugotoviti. To pa ne pomeni, da programi v svojih zahtevah niso omenjali tudi Trsta.

Posebej nas preseneti to, da se je v slovenskih vrstah razmišljalo tudi o položaju drugih narodov, ki bi ostali znotraj meja Zedinjene Slovenije, pa čeprav smo za to našli samo en primer. Poleg tega je bilo verjetno bolj razširjeno gledanje, ki ga je izpričal J. Bučar, tajnik ljubljanske Slovenije, ko je odgovarjal na omenjeni Hicingerjev članek, da se bo o tem razmišljalo, ko bo čas za to, da pa jim bodo Slovenci zagotovo nudili, kar jim po pravicah gre: njihov jezik se bo v šolah poučeval poleg slovenščine.¹³⁷

V fazi, ko je bil program Zedinjene Slovenije najbolj dodelan, so si Slovenijo upravno zamišljali kot eno deželo, v okviru federativne Avstrije s čim večjo avtonomijo. Za celo deželo bi bil v Ljubljani en deželni zbor. Čeprav se je v prošnjah včasih omenjala beseda kraljevina, ni bila nikoli mišljena samostojna državna enota.

Zaveznikov pri teh svojih zahtevah Slovenci niso imeli, ker so takrat vse splošno priznavali zgodovinske pravice dežel, kar se je izkazalo tudi v ustavnem odboru. In vendar so Slovenci prav v letih 1848/49 bili najbližje temu, da se jim v praksi prizna združenje vsaj večjega dela njihovega etničnega ozemlja v okviru Avstrije.

O povezavi in združitvi s hrvaškimi deželami Avstrije je bilo že dosti govora. Dobrodošle bi bile tudi dodatne raziskave stikov in prek njih konceptov povezovanja s Hrvati. Posebnih zamisli o povezovanju v kakšno južnoslovansko enoto, razen seveda nemških očitkov, pri programih Zedinjene Slovenije nismo zasledili.

Edini objavljeni tekst v tem smislu smo zasledili maja 1849 izpod peresa A. Einspielerja. V njem poziva Slovence, naj se odzovejo pozivu Hrvatov iz leta 1848, naj se odločijo, kaj bodo odgovorili bratom Slavjanom, ker oni so naravni zaveznik — »bistra Sava in dereča Drava nam kaže pot proti Jugozhodu, po tih mogočnih rekah plavajo barke, ki nosijo . . . naše izdelke v daljno ležeče dežele . . . Zahvalimo se Hrvatom, da se poganjajo nam vrata odpreti, da stopimo v kolo jugoslovanskih narodov!«¹³⁸

Več o teh programih leta 1848 ne gre govoriti, saj govorijo sami po sebi. Četudi takrat niso bili ne uresničeni, ne upoštevani od oblasti, so pa vendarle svojemu narodu, vsaj njegovemu zavednemu delu, zapustili zavest o lastnem obstoju, o enakopravnosti narodov in o federalizmu.

¹³⁷ Novice, 16. in 23. avgust 1848, »Odgovor na besedo gospoda P. Hicingerja za voljo vpeljanja slovenščine v pisarnice«.

¹³⁸ Slovenija, 4. maj 1849, »Slovencam!«.

Summary

THE PROGRAM OF UNITED SLOVENIA IN THE YEAR 1848

The revolutionary year of 1848 had a special meaning for the Slovenian nation whose ethnic territory was historically divided among several lands of the Habsburg Monarchy — Carinthia, Carniola, Styria, etc. It gave birth to the first Slovenian national political program.

The March uprisings in the Monarchy, especially the revolution in Vienna, had little impact on the formulation of the Slovenian political demands as far as revolutionary issues were concerned. On the other hand the spreading of liberal ideas (constitutional demands, national rights demands) that followed resulted in the growing awareness of the liberally minded Slovenians that a political program for national unification must be made public. Thus the first, mostly individual, demands were issued for a United Slovenia. The political movement promoting this program that followed had many similarities with the Czech national movement in the same year, except that it was not directed from one national center and did not have as much public support. This was mostly due to one of its important disadvantages in relation to the Czech movement — it could not base its requests on the so called historic law, since it was promoted by a »non-historic« nation.

The centers where the Slovenian program and movement for national unification arose in late April and in May 1848 were in Vienna and in Styria. In Carinthia a supporter of the Illyric movement, the priest Matija Majar issued the same demands on his own. The main objective of the program was the concentration of the Slovenian nation under the rule of one land with one national Assembly, thus abolishing the traditional land borders. It was mainly formulated in the form of petitions signed by people and in articles calling for political activity and demanding these requests be presented to the government in Vienna. It was also approved by the Slav Congress in Prague and by the Assembly of the three Croat lands in Zagreb.

The culmination of the Slovenian national movement, unlike that of the Czech, which was in April, was reached in the summer and autumn months of 1848. It consisted of a clear formulation of the unification program, demanding territorial administrative and legal unification, its argumentation now based on natural law and the natural rights of a nation. At the same time the program was supported by an organized political movement, i. e. Slovenian political societies, newspapers, coordinated elections and petition movements, etc. Its aim was the achievement of national demands through the Constitutional Assembly, hoping a federal princip would be adopted in the constitution. The dismissal of the Constitutional Assembly in 1849 and the events following brought about the end of the movement for a United Slovenia. The only remaining achievement of the movement for unification in 1848 was that at least part of the Slovenian population became aware of its national rights, an awareness that many years later resulted in a new wave of requests for national unification.

Rudolf Neck

AVSTROMARKSISTI: NARODNOZVEZNA DRŽAVA PRI KARLU RENNERJU
IN OTTU BAUERJU

Ukvarjanje z odnosom delavskega gibanja do nacionalnega vprašanja v podonavski monarhiji ni novo in je prav v zadnjih letih in desetletjih prineslo celo kopo študij, deloma tudi odličnih. Toda kljub vsej kvaliteti zgodovinarskega raziskovanja, na katerega se lahko opremo, obstajajo znotraj te politično kot tudi historično še vedno podcenjevane problematike številne vrzeli v raziskovanju, ki onemogočajo zadovoljivo razjasnjevanje tega kompleksa vprašanj v vsej njegovi celovitosti. Tako je recimo na deveti mednarodni konferenci zgodovinarjev delavskega gibanja v Linzu leta 1975 pokojni Peretz Merchav opozoril, da je problem tega odnosa ostal nerazrešen in to kljub nespornemu dejstvu, da so ga obravnavali in raziskovali v različnih časih in na različnih stopnjah razvoja delavskega gibanja, večkrat celo misleci in raziskovalci najvišje avtoritete in kompetence. Nerazrešeno je ostalo to vprašanje kljub nekaterim teoretično sprejemljivim modelom predvsem zategadelj, ker ni moglo vzdržati soočenja z zgodovinsko resničnostjo. Če je leta 1903 Max Adler menil, da »se da narodna ideja danes zamisliti in zastopati brez ugovora le kot socialistični končni cilj«, potem je bil to beg v utopijo. Tudi retrospektivna razreševanja posameznih zgodovinarjev večinoma niso povsem zmožna razjasniti dejanskega stanja. Politično stališče avtorjev daje po pravilu samo omejen prostor za eksaktne analize z uporabnimi rezultati. Kot primer naj imenujem Josepha Lenza, ki je leta 1930 v svojem delu o drugi internacionali in njeni dediščini videl korenine vsega zla le v tem, da je avstrijska socialna demokracija zapustila revolucionarno marksistično pot. Popolna nevzdržnost in cenena polemika takšnih stališč bo osvetljena kasneje.

Raziskovanje nacionalnega vprašanja kot problem avstrijske socialne demokracije je zaradi političnih nasprotovanj med glavnimi smermi v mednarodnem delavskem gibanju do danes ovito v mrak. Pri tem bi se na vsak način ponujala možnost, pokriti te vrzeli z raziskovanjem onstran teh nasprotij.

Do danes posebno pogrešamo obsežno in temeljito študijo o ekonomskih osnovah in aspektih nacionalnega konflikta in njegovega posega v delavsko gibanje. Pri tem bi morali temeljito obdelati gradivo, ki je ohranjeno na regionalni ravni. Tudi Hans Mommsen, ki je sicer upošteval ekonomsko stran, prav v tem vprašanju zaradi pomanjkanja predel v svojem sicer globokoumnemu delu ni mogel ponuditi odločilnih sklepov. Kljub temu je prav njegovo delo ostalo standardno, na katero se je opiralo sleherno nadaljnje delo in se bo

tudi v bodoče. Na drugi zvezek za čas po letu 1907 bomo seveda morali še počakati.

Toda najprej nekaj kratkih splošnih pripomb k vprašanju o delavskemu gibanju in narodu. Marx in Engels sta bila v svojih stališčih o nacionalnem vprašanju polna nasprotij in neprecizna. »Klasika« sta nam ostala dolžna marksistično analizo problemov. Po eni strani sta o tem govorila kot o golem fenomenu nadstavbe, ki se bo z odpravo osnovnih nasprotij sam razrešil. Tu gre za preusvojitve kautskyjansko mehanicističnega modela. Na drugi strani sta Marx in Engels trdno stala za meščansko-idealistično tradicijo in sta principiarno pozdravljala nastajanje nacionalnih držav. Glede Engelsove velikonemške naravnosti in ob teoriji o »nezgodovinskih narodih« tudi Lassalle tu ni bil bistveno nasprotnega mnenja. Avtoriteta Marxa in Engelsa je dolgo časa preprečevala razvoj jasne, »marksistične« teorije o tem vprašanju. Pozitivne izkušnje, ki so jih recimo storili v Avstriji za časa strankinega zбора v Neudörflu 1874, v teorijo niso bile prevzete. Tedaj je bila v avstrijski stranki prvokrat postavljena pravica do samoodločbe kot zahteva. Bistvene predodločitve o nacionalnem vprašanju so bile v avstrijskem delavskem gibanju potisnjene na rob, ker so bili v ospredju pač drugi problemi. Najprej je bilo treba premagati razcep med radikali in zmernimi, pri čemer je bilo vprašanje o marksističnih osnovah drugorazredno. Tudi tu je igral nacionalni problem neko vlogo, ker so bili zmerni pod močnim vplivom Nemčije in Švice in so se nagibali k velikonemškemu stališču.

Tudi po združitvenemu kongresu v Hainfeldu ni Viktor Adler svoje nemško-nacionalne preteklosti nikoli povsem presegel, čeprav je že zgodaj spoznal pomen nacionalne problematike. Vendar pa je njeno rešitev odrival in silil v ospredje vedno druge probleme. Na strankinem zboru v Hainfeldu o tem niso diskutirali. Tam sprejeti strankin program ni vseboval nobenega praktičnega navodila in je oznanjal čisto deklamatorični internacionalizem. V njem lahko vidimo nazadovanje v naivni kozmopolitizem v primerjavi z Neudörflom.

Že od začetka v stranki niso hoteli razumeti stališče Čehov. Tu pa so se zelo hitro razplamtela nasprotja na ravni politične organizacije, še bolj pa na področju strokovnih organizacij, kjer niso igrali vloge samo taktični in ideološki momenti, ampak je izbil na dan problem v vsej svoji eksistenčni ostrini, ker je odcepitev otežkočila boj proti delodajalcem v podjetjih. Zato je po dolgotrajnem oklevanju strankinega vodstva prišlo do brnskega nacionalnega programa. Kratko rečeno sta si tu stala nasproti dva predloga: 1. predlog skupne eksekutive, ki je meril na teritorialni princip, namreč na preureditev Avstrije v avtonomna, regionalna samoupravna telesa, ki naj bi se po možnosti prilagodila jezikovnim mejam. Tu je viden vpliv Kautskyja.

2. Izvrševalni odbor JSDS je zastopal personalni princip in ni izenačeval naroda s teritorijem. Zastopal je narod kot kulturno jezikovni pojem, naslanjajoč se na Rennerja in Etbina Kristana ter nastopal proti nujnosti nemščine kot sporazumevalnega jezika. Diskusija je bila začudujoče zadržana, poudariti bi bilo le prispevek Seligerja. Rezultat je bil kompromis, ki so ga opredelile naslednje temeljne misli: 1. Avstrija (tj. zahodna polovica monarhije) naj se preobrazi v demokratično narodnostno zvezno državo. 2. Namesto zgodovinskih kronovin se osnujejo samoupravna telesa, ki bodo razmejena po narodnostnih mejah in katerih zakonodajo in upravo bodo opravljale narodne zbornice, iz-

voljene na osnovi splošne, enake in neposredne volilne pravice. 3. Vsa samoupravna ozemlja enega naroda tvorijo skupaj narodnostno-enotno zvezo, ki opravlja svoje narodne zadeve popolnoma avtonomno. 4. Pravice narodnih manjšin varuje poseben zakon, ki naj ga sklene državni parlament. 5. Ne prizna se nobene narodnostne predpravice in zato se zamuje zahteva po državnem jeziku: koliko je potreben posredovalni jezik, bo določal državni parlament.

Pomen tega programa se je in se še precenjuje. Predvsem bi bilo treba poudariti, da je veljal državi in ne stranki. S tem je ta najbolj poznani socialno-demokratski poskus rešitve nacionalnega vprašanja nakazal tudi že kam napreduje razvoj v stranki in je izraz napredujoče integracije in identifikacije z državo. Po pravici meni Mommsen, da glede na zgodovino nastajanja programa, le-tega ne bi bilo smiselno imeti za sondiranje teoretične pravilnosti.

Za strankino vodstvo in Adlerja je bilo glavno, da je bil program enoglasno sprejet. Avstrijsko delavsko gibanje naj bi najprej združil boj za splošno volilno pravico, pri čemer je bil personalni princip že od začetka samoumeven. Po mnenju vodstva pa naj bi se ta princip dolgoročno uveljavil v državnih in upravnotehničnih konceptih. Dejansko je bil brnski kongres pomemben korak v smeri personalne avtonomije. Kulturnonarodnostni zavesti, ki je bila po svojem bistvu nepolitična in nedržavna, so avstrijske razmere prav ustrezale. Toda v vseh pogledih rešitve je manjkala ekonomska komponenta in to je imelo za posledico, da avstrijska socialna demokracija prav v njenem osnovnem in življenjskem vprašanju ni mogla najti prave »socialistične«, to se pravi materialistične rešitve, kot je pravilno opozoril Helmut Konrad.

V kratkem je prav ta hiba pripeljala do novih nasprotij in sporov, ki so se končali na sindikalnem sektorju. Kot se je uresničevanje splošne volilne pravice približevalo svojemu cilju, tako se je v stranki večala nujnost, da se natančno ukvarja s praktično rešitvijo nacionalnega problema. Od leta 1906 je bil v teoretičnem glasilu *Der Kampf* pravzaprav utemeljen avstromarksizem, posebno od leta 1907. Če sta se klasika nezadostno ukvarjala z nacionalnim vprašanjem, je zdaj postal nacionalni problem ena od glavnih diskusijskih tem v avstromarksizmu. Tu so nastale prve in najpomembnejše temeljne izjave z marksističnega vidika o tej problematiki. Če sem se v svojem obravnavanju in glede na naslov razprave v bistvu omejil na oba najpomembnejša teoretika in protagonistista Karla Rennerja in Otta Bauerja, se vendar ne sme prezreti, da je bila v socialni demokraciji zahodne polovice monarhije še cela vrsta drugih pomembnih osebnosti, ki jih lahko označimo za avstromarksiste, če že uporabimo ta problematični in nikoli nedvoumno definirani pojem, ki so se intenzivno in obilno ukvarjali s tem vprašanjem. Predvsem naj imenujem že omenjenega Etbina Kristana, pa Josefa Strasserja, Juliusa Deutscha, Maxa Adlerja, Wilhelma Ellenbogna, s češke strani pa zlasti Bohumira Šmerala. Vsi ti so ustvarili prispevke, ki bi jih bilo treba upoštevati pri temeljitem in izčrpnem obravnavanju naše teme.

Vendar sta Renner in Bauer zaradi svojega mesta v stranki tista misleca, ki sta najbolj važna in najbolj bijeta v oči, pa tudi na ravni mednarodnih diskusij sta bila najbolj odmevna, zlasti tudi s strani ruskih boljševističnih teoretikov Lenina in posebno Stalina.

Pri tem je o njima težko soditi, ker njuna stališča niso bila vedno enaka. To še posebej velja za Rennerja, ki se je o tej tematiki izjasnjeval ne le v svojih

glavnih delih, ampak tudi v številnih manjših prispevkih. Svoje mnenje je večkrat spreminjal in njegove formulacije si večkrat nasprotujejo. Samo v prvih štirih letnikih *Der Kampf* je izšlo 31 njegovih člankov, ki se v veliki meri ukvarjajo z nacionalnim vprašanjem.

Pri njem imamo lahko za do neke mere konstantne naslednje osnovne ideje: predvsem mu gre zato, da prilagodi strukturo zvezne države zahtevam mnogonacionalne države, pri čemer sta mu za vzgled Švica in ZDA. Pri tem je izhajal iz teritorija obstoječe države. Država je zanj nadrejena oblast, ki naj povezuje nadnacionalno celoto, k čemur bi predvsem spadale enotne kompetence na zunanjepolitičnem, vojaškem, pa tudi na gospodarskem in socialnem področju. Narod je videl kot oblasti prirejenega, ne podrejenega.

Pri tem je bil zanj odločilen princip personalne avtonomije, ki naj bi ga vpeljali za celotno državo. Teritoriji pri tem niso primarni. Dežela naj bi se premerila po dveh načelih in naj bi bila preprežena z dvojno mrežo. Odločilna sta bila dva različna organizacijska principa: ekonomskoetnični in nacionalnopolitični. Organizacija v ožjem smislu naj bi se delila po nacionalnih in državnih funkcijah.

Njegov praktični program pa naj bi izgledal takole: ustvarili bi osem nacionalnih vlad, ki bi se ukvarjale samo s kulturnimi zadevami, za koncesijo centralizmu naj bi vse imele sedež na Dunaju. Njihova ustanovitev in organizacija naj bi sledila principu personalne avtonomije.

Državno upravo, z izjemo nacionalnih zadev, naj bi prevzelo osem gubernijev, ki naj bi se osnovali po socialnih in gospodarskih danostih in ki bi deloma dobili svojo dopolnjujočo konfiguracijo na nenacionalni bazi v takoimenovanih združenih glavnih ozemljih (zusammenfassendes Hauptgebiet) s sedežem na Dunaju, v Pragi, Lvovu in Trstu.

Najvišjo zvezno oblast naj bi predstavljal zvezni kabinet s kanclerjem na čelu. Temu telesu, ki ne bi bil ustvarjen na podlagi nacionalnega proporca, naj bi bili podrejeni naslednji resorji: zunanje zadeve, vojska, finance, gospodarstvo, socialna politika in pravosodje. Območje delovanja naj bi bila vsa zahodna polovica monarhije.

Zakonodajno oblast bi v tej idealni državi, kot jo je koncipiral Renner, imel državni zbor, ki bi bil sestavljen na podlagi splošne, direktne in tajne volilne pravice, pri čemer naj bi bil bolj poudarjen proporcionalni sistem. Renner ni imel za potrebno, da bi še obstojala gosposka zbornica, odprto pa je pustil možnost, da bi bila tretjina poslancev izvoljena na podlagi nacionalnega cenzusa, druga tretjina po teritorialnem principu, tretjo pa bi imenoval državni vrh. Ogrske Renner v svojem konceptu ni upošteval, gojil pa je upanje, da bo nekega dne moralni pritisk na vzhodni del monarhije tako velik, da bo sledila zahodni polovici. Federalizem je bil v njegovem konceptu vključen v okrajih in okrožjih, vse do mešanojezičnih občin. Ta komplicirani sistem, ki je prenesel le en sam okvir, pa je vendar vodil demokratični princip.

Otto Bauer je prvotno posvečal nacionalnemu vprašanju manj zanimanja, predvsem zato, ker je za pravega eksperta veljal Renner. Pod vplivom notranjestranskih konfliktov se je pa tudi pri njem porodila potreba, da bi ta problem resnično obvladal in se je udejanila v njegovem temeljnemu delu o socialni demokraciji in nacionalnem vprašanju. Na začetku mu je šlo za opravičevanje

socialnodemokratske narodnostne politike v Avstriji, temu pa se je kmalu pridružilo osnovno vprašanje o razmerju med socializmom in narodom. Bauerjevo zanimanje so v glavnem opredeljevali historični in teoretični momenti in so dosegli višek v prizadevanju narediti za plodno Marxovo metodo pri analizi nacionalnega vprašanja. Ker je bil pod močnim vplivom Kantove filozofije, se je v različnih vprašanjih ločil od historičnega materializma. Vsekakor pa nikoli ni izgubil izpred oči prakse, in prav v taktičnih stališčih, ki jih je principaliziral v nesprejemljivi obliki, je večkrat vplivala nanj.

Bauer je interpretiral pojem o rodovni skupnosti v zgodovinskem smislu in je tako prišel do definicije naroda kot usodnostne skupnosti (Schicksalsgemeinschaft). V mnogih ozirih imamo tu že opravka z modernim sociološkim razlagalnim vzorcem, s katerim je Bauer vnesel v politično prakso teorijo o socialno omejenem meščanskem nacionalizmu. Na ta način je upal, da bo uskladal svojo marksistično razrednobožno pozicijo z brnskimi nacionalnim programom in v jedru reformističnimi Rennerjevimi reorganizacijskimi predlogi.

Bauerjeva perspektiva presega Rennerjevo in se abstrahira iz sodobne politične strukture naravnost v vzpostavitev socialistične družbe, ki avtomatično vodi k politični rešitvi problema. Bauer je definiral princip nacije kot »princip državne tvorbe enotnega in avtonomnega naroda v obdobju družbene produkcije« in je s tem prevzel vizijo federativne strukture socialističnih »združenih narodov Evrope«, stoječe nad posameznimi nacionalnimi državami.

Kljub socialistični tendenci Bauerjevega modela ni spregledati njegove notranje sorodnosti z Rennerjem. Oba teoretika sta tudi v vprašanju praktičnega premagovanja nacionalnih konfliktov izhajala iz prepričanja, da naj bi se nacionalno vprašanje z napredujočo demokratizacijo spremenilo iz vprašanja moči v rešljivo kulturno vprašanje. Renner je buržoaznemu nacionalizmu zoperstavil »pravno idejo naroda«, ki naj bi dognala specifično vsebino proletarskega internacionalizma. Bauer je s svoje strani sprejel to misel in jo presadil v svojo dialektično terminologijo. Proti konservativno nacionalni politiki buržoazije je postavil revolucionarnonacionalno politiko delavskega razreda. Ta je bila za Bauerja opravičilo proti mišljenju avstrijske socialne demokracije, da naj bi kot edina stranka vodila resno nacionalno politiko, ki naj bi počivala na socialno reformnemu, cilja zavedujočemu se delu. Bauer je teoretično utemeljil izenačitev socialne in nacionalne emancipacije, ki je bila od Hainfelda trden sestavni del socialnodemokratske politike. Pri tem so bile v ozadju, tako pri njem kot tudi pri Rennerju, žive ideje, da bi ta emancipacija proletariata odločilno prispevala k povečanju »materialne in duhovne veličine nemškega naroda.« Levica v stranki je po pravici opozarjala, da se te skrite misli pojavljajo zato, da bi premagali buržoazni nacionalizem. Po pravici je tudi kritizirala, da je tako Rennerjevo kot Bauerjevo razpravljanje o nacionalni državi, kakor je že bilo v posameznostih različno, vendar bilo diktirano iz enakih taktičnih osnovnih temeljev.

Spekulativni značaj Bauerjevih idej so večkrat kritizirali in njegov način, da bi dialektično argumentiral, je bil večkrat označen za samovoljnega. Rennerjevi predlogi o reorganizaciji so se v prvi vrsti obračali k političnemu razumu vseh udeleženih. Bauer pa nasprotno ni verjel teoretičnemu vpogledu, ampak je menil, da bosta obubožanje in politični razvoj države pomagala prodreti narodni avtonomiji. V dialektičnem prevratu naj bi nacionalno sovraštvo vo-

dilo k nacionalnemu miru, »narodnostni boj ustvarja narodno avtonomijo. Notranji razvoj Avstrije od volilne reforme pa na noben način ni potrdil Bauerjevih in Rennerjevih optimističnih pričakovanj. Nasprotno, lahko rečemo, da je zmaga splošne volilne pravice zmanjšala možnosti za rešitev nacionalnega problema. Vzrok temu je bil razvoj parlamentarnega življenja. Novembra 1909 je bil pod vodstvom Pernerstorferja osnovan narodnopolitični odbor, ki so ga po več neuspešnih sejah julija 1910 preložili in odtlej je ostal nezmožen za delo.

Rennerjevi reformni načrti, ki so se naslanjali na ustavni načrt iz Kromeriža, kot tudi Bauerjevi in drugi, so se ponesrečili tudi znotraj stranke. V letu po mednarodnemu socialističnemu kongresu v Kopenhagnu, na katerem se je Nemcem posrečilo, da so v sindikalnem konfliktu majorizirali Čeha, je enotno strokovno gibanje v Avstriji razpadlo. V političnih organizacijah so bili zdaj Čehi tisti, ki so preprečevali sleherni poskus reforme. V nasprotju s češko-nemškimi socialnimi demokrati so vztrajali na ustavi kronovin. Tudi so se zoperstavljali delitvi na nacionalne okraje, ki bi se končali v manjšinskem varstvu za češke Nemce. Šmeral v svoji stranki ni mogel prodreti.

Na drugi strani je treba poudariti, da je bila pozicija, ki sta jo zastopala Renner in Bauer glede vprašanja manjšinskih šol, skrajno nasprotujoča, močni narodni motivi pa preoblečeni v humanistično-emancipacijski plašč. S svojimi argumenti sta se oba nedvomno znatno približala nemškonacionalnemu taboru, pri čemer je v sami stranki močno nacionalistično krilo z Ludom Moritzem Hartmannom in Karlom Leuchterjem na čelu te težnje tudi sicer vzpodbujalo. To se je pokazalo zlasti v prilagajanju socialnodemokratske agitacije prevladujočim nacionalističnim težnjam in tu nista Bauer in Renner predstavljala nobene izjeme, kot je kritično ugotovil Kautsky.

Za usodo prizadevanj po reformi pa sta bila nazadnje odločilna razvoj internacionale in svetovna politika. Izbruh prve svetovne vojne poleti 1914 je prinesel konec proletarske solidarnosti med narodi in s tem zapečatil usodo Rennerjevih in Bauerjevih idej za nadaljnji obstoj monarhije. Nič več ni bilo mogoče zaznati možnosti avstrijske stranke, da bi ohranila pri življenju drugo internacionalo kot živo enotnost nacionalno različnih delavskih gibanj. Že davno pred poletjem 1914 se je tu v habsburški državi začel razpad internacionale v državnem sklopu, ki je bil kot anahronizem obsojen na propad. Duhovito iznajdeni sistem avstromarksistov je vse preveč nosil pečat teoretične konstrukcije.

Res je v času vojne baza v stranki močno kritizirala zadržanje strankinega vodstva, posebno njegove šovinistične zablode. Nacionalni program leveice je ostal samo še zgodovinski interes. Monarhija je razpadla zaradi porazov na vojaškem področju in zaradi centrifugalne aktivnosti meščanskega razreda.

Iz kasnejšega vidika se vsiljuje sodba, da je bil poskus socialne demokracije spremeniti Avstrijo v nacionalno zvezno državo in v kal za splošno vzhodno-in jugovzhodno evropsko rešitev le utopija, ali kakor pravi Raimund Löw: »Za ofenzivni internacionalistični boj bi lahko pridobili v vrtincu nacionalnih zmešnjav zagotovo samo manjšino delavcev. Socialno demokratsko vodstvo v Avstriji pa ni imelo niti volje niti političnega instrumentarija, da bi stopilo na to pot.«

IZBOR NAJPOMEMBNEJSIH VIROV IN LITERATURE

- Rudolf Springer (Karl Renner), Staat und Nation, Wien 1899.
- Rudolf Springer, Der Kampf der österreichischen Nation um den Staat. 1. Teil, Das nationale Problem als Verfassungs- und Verwaltungsfrage, Wien 1902.
- Rudolf Springer, Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen in besonderer Anwendung auf Österreich. Teil 1, Nation und Staat, Wien 1918.
- Otto Bauer, Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie, Wien 1907.
- Josef Strasser, Der deutsche Arbeiter und die Nation, Reichenberg 1912.
- Karl Kautsky, Nationalität und Internationalität, Berlin 1908.
- Julius Deutsch, Geschichte der österreichische Gewerkschaftsbewegung I, Wien 1908.
- Hugo Hantsch, Die Nationalitätenfrage im alten Österreich. Das Problem der konstruktiven Reichsgestaltung (Wiener historische Studien, Band 1), Wien 1953.
- Robert A. Kann, Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie. Geschichte und Ideengehalt der nationalen Bestrebungen vom Vormärz bis zur Auflösung des Reiches im Jahre 1918. 2. izd., (Veröffentlichungen der Arbeitsgemeinschaft Ost, zv. 4 in 5), Graz 1964. Zlasti drugi zvezek Ideen und Pläne zur Reichsreform.
- Hans Mommsen, Sozialdemokratie und Nationalitätenfrage im Habsburger Vielvölkerstaat. I (Veröffentlichungen der Arbeitsgemeinschaft für Geschichte der Arbeiterbewegung in Österreich 1), Wien 1963.
- Hans Mommsen, Otto Bauer, Karl Renner und die sozialdemokratische Nationalitätenpolitik in Österreich von 1905 bis 1914. v Studies in East European Social History I, Leyden 1977.
- Hans Mommsen, Nationalitätenfrage und Arbeiterbewegung, (Schriften aus dem Karl Marx-Haus, zv. 6) Trier 1971.
- Helmut Konrad, Nationalismus und Internationalismus. Die österreichische Arbeiterbewegung vor dem Ersten Weltkrieg (Materialien zur Arbeiterbewegung 4), Wien 1976.
- Raimund Löw, Der Zerfall der »Kleinen Internationale«. Nationalitätenkonflikte in der Arbeiterbewegung des alten Österreich (1899 bis 1914) (Materialien zur Arbeiterbewegung 34), Wien 1984.
- Prim. Die ITH-Tagungsberichte 1 in 10, namreč posvetovanja na Dunaju 1964 in 11. linške konference 1975. O isti problematiki s stališča marksističnega disidenta: Milovan Djilas, Systeme kommen und gehen, die Nationen aber bleiben v Die Welt, št. 271, 17. novembra 1984. *

Résumé

LES AUSTROMARXISTES: L'ÉTAT DE FÉDÉRATION NATIONALE SELON KAREL RENNER ET OTTO BAUER

L'auteur s'arrête brièvement au rapport de la démocratie sociale envers le problème de la question nationale en soulignant qu'il serait strictement nécessaire de faire des recherches sur l'évolution économique de la monarchie habsbourgeoise afin de pouvoir éclairer suffisamment ce rapport. Le rapport de l'austromarxisme envers la question nationale a été éclairé surtout à base de l'interprétation des conceptions de Karl Renner et Otto Bauer comme théoriciens principaux de ce parti. Le construction théorique du changement de la monarchie n'a pas réussi dans le cadre du parti aussi bien à cause de la volonté et des instruments politiques defectueux qui les seuls auraient pu réaliser une latte internationale offensive. L'état fédéral national s'est révélé comme une utopie pour des raisons très complexes dans une monarchie multinationale.

Irena Gantar-Godina

DR. IVAN ŽMAVC — PRISPEVEK K NJEGOVEMU ŽIVLJENJEPISU

Za Slovence je konec 19. stoletja postalo pomembno univerzitetno središče Praga, saj sta se za študij na tej slovanski univerzi, tako češki kot nemški, zavzemali tudi slovenska liberalna in klerikalna stranka. V Gradcu in na Dunaju so bili slovenski študentje že povezani v akademska društva, v Pragi pa ne, zato so se slovenski študentje pridružili srbskemu akademskemu klubu Šumadija. Že sicer zelo dejavni hrvaški in srbski študentje so leta 1897 začeli v Pragi izdajati list *Novo Doba*¹ kot nadaljevanje revije *Hrvatska Misao*, ki je izhajala slabo leto. List *Novo Doba* je imel namen povezovati srbske, hrvatske in slovenske študente ter obravnavati predvsem nacionalno, socialno ter kulturno vprašanje. Med sodelujočimi so bili tudi Anton Dermota, Dragotin Lončar, Ivan Benkovič, Anton Kristan, eden najbolj aktivnih pa je bil Ivan Žmavc, eden prvih slovenskih slušateljev Masarykovih predavanj iz sociologije in filozofije.

Ivan Žmavc se je rodil 11. 1. 1871 v Zlogonskem pri Brežicah. Gimnazijo je obiskoval v Mariboru, med njegovimi sošolci so bili tudi Ivan Žolger, Anton Korošec in A. Medved. Po končani gimnaziji se je odločil za študij teologije na Collegium Germanicum v Rimu, kjer je študiral tudi Anton Aškerc.² Toda kmalu se je preselil v Gradec (1892), kjer je poslušal predavanja iz filozofije pri Mainongu in socialnih znanosti pri Eugenu Dühringu. V Gradcu je 1893 vstopil v akademsko društvo »Triglav«, v okviru katerega je imel več predavanj o socialnem vprašanju delavcev in dijakov, pa tudi predavanja o načinu življenja slovenskih študentov. Kot navaja sam, je že leta 1893 postal član socialno-demokratske stranke (ASDS). O njegovi dejavnosti v okviru stranke ni najti zabeležk.

Leta 1895 je prišel na univerzo v Pragi, kajti, kot piše, »vleklo me je tja zaradi Masaryka. Zasedoval sem njegovo delo in čutil v njegovih razpravah, mogočno življenjsko elementarnost... Z Masarykom sva se od početka razu-

¹ *Novo Doba*, organ udružene omladine srpske, hrvatske i slovenačke, Praga 1897.

² V LZ je Marja Boršnikova objavila del korespondence med Aškercem in Žmavcem. Objavila je le Aškerčeva pisma Žmavcu; Aškerčeva obletnica, Aškerčeva pisma Žmavcu, Ljubljanski zvon 1936, str. 20—36, 137—144, 244—254, 615—616. O njunem prijateljstvu priča tudi Aškerčeva pesem Grešnik, v kateri nastopa Aškerc kot Budha in Žmavc kot Ambatha. (Jutro, 4. 2. 1936.) Žmavc je 1896 tudi predlagal, naj Aškerc postane častni član akademskega društva Triglav v Gradcu.

mela, toda popolne harmonije v najinih nazorih ni bilo...³ Tako je v študijem letu 1897/98 poslušal Masarykova predavanja iz filozofije in sociologije, pa tudi predavanja prof. Drtine. Toda kmalu je prešel na nemško univerzo v Pragi, in v sedmih mesecih doktoriral iz filozofije. Prihod v Prago je pomenil tudi začetek sodelovanja s slovenskimi študenti pa tudi sodelovanje pri listu »Novo Doba«. Po končanem študiju je 1898 postal praktikant univerzitetne knjižnice, leta 1934 pa so ga upokojili kot namestnika ravnatelja. Leta 1919 je bil imenovan za rednega profesorja za politično ekonomijo na Univerzi v Ljubljani, toda mesta ni nastopil. Vseskozi je živel v Pragi, kjer je umrl 22. 11. 1956.

Žmavc je bil eden ustanoviteljev Masarykove akademije dela⁴ in bil njen generalni tajnik. Bil je tudi med ustanovitelji podpornega društva slovenskih visokošolcev in češko-jugoslovanske lige. Kot redni član Slovenskega inštituta v Pragi se je zavzemal za to, da bi Slovenci dobili podobno ustanovo, kot je bila Masarykova akademija dela.

Kot študent filozofije v Gradcu ni bil zadovoljen z Mainongovimi predavanji iz predmetnostne teorije, bolj so ga privlačila Dühringova predavanja socialnih znanosti.⁵ V Pragi se je pri Masaryku seznanil z idejami Comta, Spencerja in drugih sociologov ter filozofov. Blizu mu je bila tudi Masarykova ideja praktične narodne filozofije in ideja novega svetovnega znanstvenega nazora. Tako kot Masaryk se je zavzemal za »novo znanstveno naziranje o svetu« zaradi »duševnih kriz«, ki jih v času prodora liberalizma doživlja človek, pa tudi zato, ker je, kot je pisal Žmavc, napočil čas, ko je znanost postala sredstvo obvladovanja narave, s pomočjo katere si lahko človek ohrani, izpopolnjuje in izboljša svoje življenje.

Z nadaljnjim razvijanjem teze o energetizmu oziroma socio-energetiki v filozofskem in sociološkem smislu, se je v veliki meri oddaljil od Masarykovih temeljnih nazorov, medtem ko so bili začetki Žmavčevih razmišljanj povsem »masarykovski«. V prispevku »Masaryk — slovanski filozof«⁶ je češkega znanstvenika prikazal kot »rešitelja« filozofske suše in bede«. Posebej je poudaril dejstvo, da je Masaryk »vzrasel iz sredine češkega naroda... Slovansko individualnost pa si je umel Masaryk ohraniti kljub temu, da se je izobraževal med tujci, zlasti v Nemcih.« Pomembno se mu zdi, da se Masaryk ni razvijal skokoma, »temveč organski; le tako je bilo mogoče, da je filozofijo toliko obogatil do današnjega dne«. V zapisu je Žmavc opredelil Masarykovo filozofijo kot vedo, »katera spaja vse poedince znanstvene stroke v enoto, in katera ponudi človeku harmonsko svetovno naziranje, v katerem se le-ta čuti srečnega, blaženega«. Med pomembnejša Masarykova dela je štel predvsem »Jan Hus. Naš prepoved in reformacija«, »Naša sedanja kriza« in »Češko vprašanje«, medtem ko je s področja sociologije uvrstil na prvo mesto »Samomor kot množični družbeni pojav«, za katerega je zapisal, da je »velevažno za moderno sociologijo in psihologijo«. Povsem v skladu z Masarykom se je Žmavc zavzemal za »har-

³ Oton Berkopec, Razgovor z dr. Ivanom Žmavcem, Obiski pri praških Slovencih, Jutro, 4. 2. 1936, št. 28; pomemben vir je tudi zapis O. Berkopca ob Žmavčevi 70-letnici v Mariborskem večerniku Jutra, št. 12, 16. 1. 1941.

⁴ V Masarikovi akademiji dela, glej: D. Prohaska, Masarykova akademija.

⁵ Oton Berkopec, Razgovor z dr. Ivan Žmavcem, Jutro, 4. 2. 1936, št. 28.

⁶ Ivan Žmavc, Masaryk — slovanski filozof, Ljubljanski zvon, 1897.

monsko čustvenost«, zato je videl filozofovo nalogo predvsem v tem, da »si ne ustanovi le sam svoje sreče, ampak da pomaga tudi kar najširšim človeškim slojem do kolikor največje sreče«. V Masaryku je videl enega prvih modernih filozofov, ki se je »povzpел do vzvišene etike Kristusove...«, za vrhunec Masarykove filozofije pa je označil »dejansko ljubezen do bližnjikov«. Zanimivo je, da je kasneje, leta 1912, postavil »ljubezen do bližnjega« kot »oživotvorjen socialni ekvivalent«. Opredelil ga je kot zakon, ki »omogočuje največjo ekonomijo in srečo človeštva...«⁷ Masarykovo praktično filozofijo je povsem sprejel, ker ni »golo igranje z abstraktnimi pojmi ali slovi, ki le še bolj zagrinjajo bistvo stvari — ta filozofija je filozofija življenja, filozofija širših mas, znanstvena nabožnost, kakor se večkrat v spisih imenuje — znanstvena vera.«⁸

Žmavčev prvi prispevek o Masarykovi filozofiji kaže, da v tem času Žmavc še ni imel popolnoma izdelanega lastnega nazora, saj je dokaj nekritično obravnaval vse bistvene točke Masarykove filozofije. Razkorak ali ločitev od Masaryka se pokaže kasneje, ko sta se njuni filozofski poti ločili. Masarykova filozofija temelji na angleškem in francoskem pozitivizmu, ki je temelj njegovih lastnih znanstvenih proučevanj. Ker pa so za Masaryka pomembna tudi čustva in intuicija, je ostal na vmesni poti med scientizmom, kjer v razmerju subjekt-objekt prevladuje objekt, ter idealizmom (Kant), kjer objekt ni nič, je le subjekt. Za Masaryka je bilo pomembno sodelovanje obeh, subjekta in objekta, kar je imenoval sinergizem. Na sinergizmu je nadalje utemeljil filozofijo religije, filozofijo etike, filozofijo zgodovine. Žmavc je sicer tudi izhajal iz pozitivizma, ki ga je pod vplivom Mayerja,⁹ Comta in Ostwalda¹⁰ razvil v drugo smer s tem, da je skušal dokazati, kako lahko s preračunavanjem in znanstvenim urejanjem človek obvladuje naravo, hkrati s tem pa tudi sebe in svoje potrebe. S tem je postavil človeka in družbo na status samega objekta, podrejenega strogim eksaktnim zakonom, zakonom socialne fizike. Ker je človeka obravnaval kot objekt, za katerega veljata vzročnost in stroga zakonitost, je s tem zanimal človekovo samostojnost, kajti po teh merilih je postal človek le sistem energij in je, tako kot narava, podrejen strogim zakonom spreminjanja energije. Kot kriterij znanstvenosti/znanosti je Žmavc postavil »sposobnost človeško življenje sistemno ali sestavno množiti«,¹¹ kajti le znanost je sposobna uskladiti človeške in naravne sile tako, da se človeško življenje ohranja in izpopolnjuje. Človek dejansko lahko vpliva le na prihodnost, zato se je Žmavc zavzemal predvsem za »filozofijo prihodnosti«, ki bo znanstvena in bo »v bodoče preiskovala zlasti konstitucije teles ter funkcije organskih bitij od najpreprostejših stanic do delovanja človekovih živcev. To velikansko raziskovanje ima biti najvzvišenejši predmet znanostim — to je najvišja veda — ali da govorimo visoko — filozofija.«¹² Ena »največjih in najstarejših avtoritet na znanstvenem polju« je bil za Žmavca Aristotel in njegova trditev, da so predvsem človeške potrebe tistih dejavnik, ki ljudi družijo in združuje; po Žmavcu lahko človek le-te s po-

⁷ Ivan Žmavc, Uvod v naraven nazor o svetu, Veda 1911, str. 218.

⁸ Ivan Žmavc, Masaryk — slovenski filozof, LZ 1897, str. 610.

⁹ Julius Robert Mayer 1814—1878, nemški zdravnik; odkril zakon o ohranitvi energije.

¹⁰ Wilhelm Ostwald, 1853—1932; nem. kemik, fizik, odkril mehanizem katalize, 1909. Nobelova nagrada.

¹¹ Ivan Žmavc, Uvod v naraven nazor o svetu, Veda 1911, str. 6.

¹² Zlogonski, Na višini našega časa, Aforizmi, Slovenski narod, št. 128, 8. 6. 1897.

močjo znanosti preračuna in jih načrtno zadovoljuje. Žmavc je tudi kulturo opredelil s potrebami: »Vsa kultura je v svojem jedru preračunanje človeških potreb ter onih del, ki uzadovoljujejo te potrebe. Kultura je dejansko zadovoljevanje potreb. Znanost pa je jedro kulture; razvila se je iz potrebam ustrezajočih dejavnosti.«¹³ Na drugem mestu je kulturo opredelil kot tisto, kar služi človeku, da doseže kaj dobrega, kajti človek vedno hrepeni po sreči, zato je tudi »kultura sreča«, je »zadnji smoter vsega našega bojevanja in trpljenja.«¹⁴

Čeprav je bil za Žmavca osrednji pojem človekovega življenja človeško delo ter s tem tudi izhodišče za naravoslovne vede, in ga to navidezno postavlja v primerjavo z Marxom in njegovo opredelitvijo dela, nima Žmavc z Marxom nobenih stičnih točk, kajti osvoboditev dela je za Žmavca predvsem osvoboditev od razsipnosti energij: »Ozdravljenje socialnega telesa leži v osvoboju onega dela, ki služi kritju človekovih potreb.« Žmavc je s kritiko izkoriščanja in s tem s kritiko celotne družbe, želel doseči predvsem to, da bi se delo »poznanstvenilo«, osvobodilo, kajti »šele po osvoboditvi dela se more začeti razvojno-zgodovinski igrokaz višjih nraavstvenih moči.«¹⁵

Po Žmavčevih merilih torej človek in delo ne bosta nič bolj svobodna, bosta pa urejena po znanstvenih, racionalnih merilih. Največjo oviro organiziranemu zadovoljevanju potreb je videl Žmavc predvsem v neustrezno urejenem gospodarstvu; le-to ni organizirano glede na človeške potrebe, marveč je organizirano tako, da ustvarja dobiček vladajoči manjšini, kar je Žmavc izpostavil kot glavni problem socialnega vprašanja. Najpomembnejši vir izkoriščanja je videl v zasebni lastnini zemlje in kapitala: »V takem družabnem redu, kjer si je prilastila vsa delavna sredstva zemljo in kapital manjšina, ki drži s temi sredstvi veliko večino v absolutni odvisnosti, so vse politične pridobitve takozvane svobode le zasmeh te svobode.«¹⁶ Tako izkoriščanje kot razsipnost z energijo je ostro obsojal, rešitev pa je videl v socialni fiziki, ki bo izračunavala človeško delo in energijo, človeške potrebe in celo človeško enakopravnost, pa tudi v tem, da bi »se ljudstvo brez gostobesednih programov zavedlo samega sebe, organiziralo svojo konsumno moč... če bi v konsumnih zdrugetah najpoprej prihranilo si posredovalne dobičke za se...«¹⁷ Druga ovira, ki se mu je zdela zelo pomembna, je staro vojaško pravo. Žmavc se je zavzel za reformo prava, kajti sedanje »vojniško pravo izrabljanja mas... se je preneslo pozneje iz prejšnje izključno vojaške države tudi v gospodarsko državo in v gospodarsko pravo. Sedaj vladajoče kapitalistno pravo je staro pravo v gospodarski obliki...«¹⁸ pa tudi za »znanstveno pravo dela«, ki bi ga lahko dosegli s primerno socialno vzgojo.

Vse reforme družbenega življenja je Žmavc strnil v nekaj točk:

a) socialna fizika bo z izračunavanjem človeških potreb in človeških energij oz. človekovega dela postala temelj socialnega ekvivalenta, ki omogoča »največjo ekonomijo in srečo človeštva«;¹⁹

¹³ Ivan Žmavc, Uvod..., Veda 1911, str. 8.

¹⁴ Zlogonski, Na višini..., SN, prav tam.

¹⁵ Ivan Žmavc, Ozdravljenje socialnega življenja potom prirodnih ved, Gorica 1913, str. 29.

¹⁶ Prav tam, str. 21.

¹⁷ Prav tam, str. 44—45.

¹⁸ Ivan Žmavc, Uvod..., str. 217.

¹⁹ Prav tam, str. 218.

b) zamenjava starega vojaškega prava z novim, s pravom človeškega delovanja, to je »materijalistno pravo z novim pravom dela«;

c) spreminjanje naravnih energij v ljudem koristne, gospodarske energije; to je naloga tehnike, higiene in naravoslovnih ved.

Končni cilj vseh reform naj bi bila uskladitev družbenih življenjskih sil tako, da »se potrafi kolikor možno najmanj sil in omogoči največji efekt, najboljše zadovoljevanje človeških potreb...«²⁰ Podoben sistem socialne organizacije na podlagi socio-energetike je postavil že Ernest Solway (1838—1922), ki ga je Žmavc proglasil za »Kopernika v sociologiji«.

Tovrstna Žmavčeva znanstvena raziskovanja so bila podlaga za konkretna razmišljanja o socialnem vprašanju, ki »je v naših dneh brez dvoma najbolj pereče in važno...« Za Žmavca je bilo socialno vprašanje predvsem »vprašanje vseh siromakov sveta... samo da je pri nas Slovencih še veliko silnejše in bridkejše... ker je s tem vprašanjem ozko zvezano tudi narodno, *narodna eksistenca*«. ²¹ Rešitev socialnega in s tem nacionalnega vprašanja je videl tudi v idejah »znanstvenega socializma«, ki je »teoretični nauk o tem, kako premoženje, bogastvo in denar vkleniti s pomočjo statistike pod zakon in človeško oblast ter tako sezidati gmotno ter duševno, za sedanje razmere vsovršeno človeško družbo...«²² Za Slovence pa se mu je zdelo posebej pomembno tudi dejstvo, da »če se znanstveni socializem upira kakršnemukoli izkoriščanju, treba da se upira i proti političnemu ter narodnemu izkoriščanju...«²³ Kot največjo avtoriteto na področju znanstvenega socializma navaja Žmavc Schöffleja in njegovo delo *Quintensenz des Sozialismus* ter Sombarta s spisom *Sozialismus und sozialistische Bewegung* in 19. Jahrhundert.

Čeprav je bil Žmavc od leta 1893 član ASDS, je leta 1897 v Novi Dobi zapisal: »Narodu se mora pomagati od spodaj navzgor; naša socialna politika ima biti demokratična, četudi ne socijaldemokratična (kar bi bilo za nas velik nesmisel)«. ²⁴ Pozneje, leta 1900, je v Ljubljanskem zvonu objavil poročilo o Masarykovem delu *Socialno vprašanje*; ²⁵ v tem delu je Masaryk kritično ovrednotil ideje Marxa in Engelsa, obenem pa podal tudi svojo vizijo reševanja socialnega vprašanja. Žmavc je v svojem prispevku pokazal, da je povsem nekritično sprejel Masarykove teze in ocene, s tem, da ga na nekaterih mestih niti ni pravilno razumel, saj mu je v razmerju do Marxa pripisal celo antisemitizem: »Več in boljše filozofije nahaja naš kritik v prijatelju in sotrudniku Marxovem, v Engelsu, 1819—1895, ki mu je vobče celo všeč, veliko bolj od Marxa; brez dvoma dela to rasa, na katero Masaryk mimogrede opozarja, in ni čuda, da arijski mislec in agitator bolj ugaja. Marxova čemernost, negacija, anarhija ima res usoden vpliv na mase in obtežuje razumno socialno reformo; celo pristašem malih, tlačenih narodov preseda sčasoma ta bridki sarkazem.«²⁶ Znano pa je, da je bila Masarykova večja naklonjenost Engelsu povsem druge narave: gre za takrat posplošeno tezo, da se je Engels po Marxovi smrti od-

²⁰ Prav tam, str. 218.

²¹ Zlogonski, Na višini našega časa, SN, 15. 6. 1897, št. 134.

²² Prav tam, št. 145, 30. 6. 1897.

²³ Prav tam, št. 147, 2. 7. 1897.

²⁴ Ivan Jaroslavec, Položaj in zadača Slovencev, Novo Doba, Praga 1897, str. 21.

²⁵ Ivan Žmavc, Socialno vprašanje, Ljubljanski zvon, 1900, str. 550—558.

²⁶ Prav tam, str. 555.

povedal revolucionarni taktiki delavskega razreda in se zavzemal za parlamentarni boj, kar naj bi bilo razvidno iz zapisa »Razredni boji v Franciji«. ²⁷ V celoti pa je Žmavc sprejel vse Masarykove kritične misli o Marxu in Engelsu ter se postavil na isto stališče reševanja socialnega vprašanja oz. izvajanja socialnih reform, kot so intelektualna in etična preobrazba posameznika in družbe kot celote; v tem smislu je predlagal ustanavljanje strokovnih organizacij, gospodarskih, konzumnih in produktivnih zadrug ipd.

Kljub temu da je bil Žmavc eden prvih slovenskih študentov pri Masaryku, se ni nikoli pridružil krogu slovenskih masarykovcev oz. sodelavcem Naših zapiskov. Iz njegove poslovilne besede ob Dermotovi smrti razberemo, da se je odločil, »v tihi samoti vse svoje skromne duševne moči, kolikor mi jih je po prehudih bojih ostalo, posvetiti znanstvenemu delu za priboritev socialne pravice.« ²⁸

Eno pomembnejših vprašanj, ki jih je obravnaval še kot študent v Gradcu in kasneje v Pragi, je bil pomen in vloga slovenskega študenta in način življenja med študijem. Tako kot Masaryk se je zavzemal za zmerno, delovno življenje, o čemer je pisal v Novi Dobi ²⁹ in Slovenskem Narodu. ³⁰ Poudarjal je, da je za Slovence »dijaštvo še posebne važnosti; narod, ki je po svoji veliki večini kmetiški, mora si izobrazeno meščanstvo stoprv ustvariti, in šole igrajo pri tem znamenito vlogo...« ³¹ Čeprav ne moremo trditi, da si je zastavil nalogo oblikovati poseben nacionalni program, pa lahko njegov prispevek Položaj in zadača Slovencev označimo tudi kot nekakšno programsko zasnovano »slovenskega narodnega programa na trdni znanstveni podlagi«, k oblikovanju katerega je vabil predvsem izobraženstvo. Slovensko vprašanje kot vprašanje malega naroda je tako kot Masaryk izenačil s socialnim, kajti, »če socialno vprašanje obseza vse probleme, tičoč se človeka kot človeka, razume se, da obseza i narodno vprašanje... Tako je po naši terminologiji narodno vprašanje integralni, bistveni del obče človeškega, socialnega vprašanja.« ³² Zato je postavil naslednji enačaj: »Ako smo torej socialni političarji, smo to zaradi tega, ker smo narodnjaki, Slovenci.« ³³ Tudi Žmavc je, podobno kot Masaryk, predvidel rešitev problema z vzgojo in izobraževanjem najširših množic, z narodnim programom na trdni znanstveni podlagi ipd. »Reforma našega političnega življenja mora se začeti odzdoli navzgor; *notranje* kulturno delo med ljudstvom je najsolidnejša podlaga zunanji politiki; narod se mora gospodarsko in duševno okrepiti...« ³⁴ V tem smislu se je navduševal za praktično filozofijo, to je, »vsak izobraženec imej korenito praktično filozofijo, to je, poznaj higieno lastnega telesnega in duševnega življenja.« ³⁵ Toda bil je prepričan, da Slovenci svoje

²⁷ Friedrich Engels, Razredni boji v Franciji, MEID III, Ljubljana, CZ 1971; glej tudi Božidar Debenjak, Friedrich Engels — zgodovina in odtujitev, Maribor, Založba Obzorja 1970.

²⁸ Ivan Žmavc, K zgodovini slovenskega socializma, Naši zapiski 1914, str. 199.

²⁹ Ivan Sotlan, O morali naše študujoče mladeži, Novo Doba, Praga 1897, str. 357—362.

³⁰ Ivan Žmavc, O pomenu višjega dijaštva za socialno in narodno naše življenje, SN, št. 178, 4. 8. 1900.

³¹ Prav tam.

³² Ivan Jaroslavec, Položaj in zadača Slovencev, Novo Doba, Praga 1897, str. 18.

³³ Prav tam.

³⁴ Dr. P. Regelj, O naši politični zrelosti, SN, št. 61, 15. 3. 1900.

³⁵ Zlogonski, Nove krize, SN, št. 200, 2. 9. 1897.

preobrazbe ne bi zmogli sami, zato se je zavzemal za sodelovanje z južno-slovanskimi narodi, predvsem s Hrvati in Srbi, kajti, »kot Slovenci si ne moremo zadostovati, zato naj bi se pridružili bratom, od kojih smo slučajno bili ločeni vsled zunanje sile.«³⁶ Slovenskim izobražencem je zato priporočil učenje hrvaškega, srbskega pa tudi ruskega jezika, kajti »Slovenci se jasno zavedamo, da ne spadamo k Nemčiji, temveč k Slovanstvu, vsaj k slovanskemu balkanskemu polotoku«. Pozval pa je tudi Hrvate in Srbe, »naj se boljše zanimajo za naše težavno življenje nego do slej«. Zelo je bil navdušen nad vsebino Hrvatske Misli, ki so jo 1896 začeli izdajati hrvaški in srbski študentje v Pragi. Za revijo je zapisal, da »stoji po svojih načelih na višini prave znanstvene revije«. Nad vsebino pa je bil navdušen predvsem zato, ker »ne utemeljuje slovanskega bratoljublja na utopični idejalizem, ne, realni principi, železne sile materijalnega života ji narekujejo v daljnji perspektivi človeško bratoljublje v obče...«³⁷

Hvalevredno se mu zdi tudi dejstvo, da se sodelavci »Hrvatske Misli« zavzemajo »za slovansko, v prvi vrsti za jugoslovansko vzajemnost na podlagi socialne znanosti.«³⁸ Kljub temu, da je bil prepričan Slovenec, je bil pripravljen prepustiti reševanje jugoslovanskega vprašanja Hrvatom in Srbom: »Ali ni torej potrebno, da se i mi Slovenci energično poprimemo širjih idej in podamo Hrvatom, i Srbom in Čehom roke? ... Slovenci se ali polagoma organsko poslovanijo ali germanizujejo. Kdor noče, mora hoteti drugo ... zdaj pa vidimo, da Hrvati in Srbi popuščajo ozkosrčnost ... hitimo jim naproti in pomozimo širjim idejam k zmagi! Če govorimo o jugoslovanstvu, je razumno, da so tega središče Hrvati in Srbi ... S tem se Slovenci nikakor ne ponižujemo ... Sicer pa je i Jugoslovanstvo le prehod k slovanski kulturi ...«³⁹ Zavzemal se je za jugoslovansko revijo, podobno Hrvatski Misli, ki bi imela tudi narodnoobrambni značaj in v kateri bi »se najvažnejša vprašanja razmotrivala iz golo znanstvenega stališča ... Pisalo naj bi se v vseh južnih narečjih (i v bolgarskem)«.⁴⁰ Osrednje mesto v reviji bi imelo socialno vprašanje, ob tem pa še agrarno in s tem v zvezi vprašanje kmetских zadrug pa tudi vprašanje, kako »narodno produkcijo racionalno povišati ...«⁴¹

Žmavc je nacionalno in socialno vprašanje obravnaval v tesni povezavi z gospodarstvom, kar je povezoval tudi s kulturo in narodno-politično samostojnostjo: »... po naših nazorih (je) dandanes kakor vselej gospodarska neodvisnost prvi uvjet vsaki drugi, torej i kulturni in narodno politični samostalnosti ... Da se ne bi preveč raztapljal v 'narodnosti', postavimo se koj na realna tla in poprimimo se prve zadače: sistematično utrditi si lastno hišo, lastno ekonomijo.«⁴² V prispevku Gospodarska politika v Avstriji je predlagal tudi kon-

³⁶ Ivan Sotlan, Položaj in zadača Slovencev, Novo Doba, Praga 1897, str. 28.

³⁷ Zlogonski, Nove krize, SN, št. 200, 2. 9. 1897.

³⁸ Prav tam.

³⁹ Prav tam, št. 203, 6. 9. 1897.

⁴⁰ Prav tam.

⁴¹ Ivan Sotlan, »Narodna Misao« u Zagrebu, Novo Doba, Praga 1897, str. 163—164.

⁴² Prav tam, str. 164; istega leta je v Slovenskem narodu zapisal: »... Zdrava politika je le ona, ki se ozira v prvem redu na ekonomski blagor naroda: in zakon je ta, da narod, ki nima trdnih temeljev gospodarskih, sploh *narod* ni ...« (Na višini našega časa, SN, št. 129, 9. 6. 1897.)

kretno spremembe: splošno zaostalost naj bi Slovenci presegli z novo obrtno in trgovsko politiko.

Trgovska in ekonomska politika naj bosta »konsumna politika: poljedelska, obrtna itn. industrija mora še več proizvajati... Mi trpimo na *podkonsumaciji*...« Ker vladam in narodnim poslancem ni zaupal, se je zavzemal za to, naj se narodi »najbolj le na sebe zanašajo. Samopomoč je najboljša in najgotovejša pomoč, zato naj rastejo in se čvrsto gibljejo organizacije občin, okrajev, ljudstev, narodov«. Gospodarsko politiko je povezoval z jugoslovanstvom, kajti, »kulturno in politično neodvisno Jugoslovanstvo je ekonomično neodvisno Jugoslovanstvo«. ⁴³

Zanimivo je, da je gospodarske probleme Slovencev povezoval tudi z židovstvom. V seriji člankov o Židih in njihovem značaju, ⁴⁴ ki ga opisuje kot povsem drugačnega od arijskega, je zavzel do Židov bolj ali manj odklonilno stališče. Židovsko vprašanje je obravnaval kot plemensko oziroma rasno vprašanje, kajti, »pri židih je naboženstvo spojeno s plemenom, in židovsko vprašanje je plemensko vprašanje, je vprašanje rase«. ⁴⁵ Židom je pripisoval povsem drugačne fiziološke in karakterne lastnosti, od trditve, da »židom poprečno žila hitreje bije«, do trditve, da je židovska pohlepnost »dedna... ali patologična. Žid je bil že odnedavna parazit človeštva... ker ni mogel nikdar produktivno delati, temveč je vedno žil iz žuljev drugih...«. ⁴⁶ Priznaval jim je sicer tudi pozitivne lastnosti, kot so sposobnost trgovanja ali opravljanje finančnih opravil, toda prepričan je bil, da se židovskega vprašanja ne da rešiti drugače »nego z odkritosrčnostjo in resnicoljubnostjo. Na Žide se moramo ozirati na takšne kakor so... le po dobri diagnozi se more socialna bolezen ozdraviti, na katero kaže židovsko vprašanje«. ⁴⁷ Židovstvo je povezal tudi z npravnim vprašanjem: »Izrastki velikega kapitalizma in židovstva se dado odpraviti, ako arijski narodi sami sebe notranje npravno prerodijo ter v fizičnem in duševnem oziru *zboljšajo*; to je evangelij pravega, tudi Slovincem primerne anti-semitizma«. ⁴⁸ Toda samokritično je ugotovil, da če bi »Arijci nekoliko krivde socialnega zla tudi v sebi, ne zgolj v Židih zasledovali, bili bi dalje nego so v reševanju židovskega vprašanja«. Zanimiva je pripomba uredništva ob koncu Žmavčeve razprave: »...pripomniti pa moramo, da se nikakor ne strinjamo z vsem, kar je v članku navedeno, utemeljevati svojih pomislekov pa se nam zategadelj ne zdi potrebno, ker na Slovenskem nimamo Židov.« ⁴⁹

K dvigu izobrazbene ravni slovenskega naroda naj bi, po Žmavčevem mnenju, pripomoglo v prvi vrsti šolstvo. Zavzemal se je za reformo šolstva, ki naj bi se začela z ljudsko šolo. Zahteval je, naj bi se šole prilagodile slovenskim razmeram, zato naj bi bile predvsem agrarne, obrtne in trgovske. »Ne več gimnazija, ki je bila dobra menda v renesansi, in njena gramatika, temveč realka

⁴³ Dr. P. Regelj, Gospodarska politika v Avstriji, SN, št. 65, 21. 3. 1900.

⁴⁴ Ivan Žmavc, Jedro židovstva, Zgodovinski oris nastanka židovskega naroda, SN, št. 4, 4. 1. 1900. O židovskem vprašanju je napisal tudi članek »Sind die Juden rituelle Mörder?«, v Problemhefte des deutschen Kulturbundes, Berlin-Oranienburg (podpis Friedrich Hoffer). Heft 19., 1913.

⁴⁵ Prav tam.

⁴⁶ Prav tam.

⁴⁷ Prav tam, št. 8, 11. 1. 1900.

⁴⁸ Prav tam, št. 9, 12. 1. 1900.

⁴⁹ Prav tam.

z mladeniškim življenjem!⁵⁰ Tudi na tem mestu ni pozabil poudariti, da mora tudi na Slovenskem priti do znanstvenega pristopa pri urejanju življenjskih problemov, kajti »politika bodočnosti je prirodnoznanstvena uredba socialnega življenja«. Zato Slovenci nujno potrebujejo svojo univerzo. V članku »Slovenska univerza v Ljubljani«⁵¹ je najprej analiziral stanje vzgoje in izobraževanja nasploh in ugotovil veliko pomanjkanje kadrov vseh strok. Žmavc je videl pravo rešitev v ustanovitvi univerze v Ljubljani. Kljub temu da je v Zagrebu univerza, ki bi po Žmavčevem mnenju sicer lahko postala »prirodno kulturno središče vseh Jugoslovancev«, se mu je zdela taka rešitev vprašljiva, zlasti zaradi političnih ovir. Zato se je zavzemal predvsem za univerzo v Ljubljani, ki bi hkrati postala tudi univerza za istrske in dalmatinske Hrvate, pa tudi za študente iz Bosne in Hercegovine. Zavzemal se je za možnost, da bi lahko opravljali izpite v vseh jugoslovanskih jezikih. Na ta način bi postala ljubljanska univerza jugoslovanska, čeprav je dvomil, da bi to ugajalo vladni politiki. Posebej se je zavzel za ustanovitev bogoslovne fakultete v Ljubljani, kajti »z vstrojenjem bogoslovne fakultete začelo bi se lahko koj danes, tu nas ni strah nedostatka oseb in literature«.⁵²

Željo po slovenski univerzi v Ljubljani je Žmavc imenoval »skupna velika ideja«, za katero naj delujejo vsi Slovenci, predvsem izobraženci. Slovenska univerza »v idejalni konkurenci s sestrami v Zagrebu, Belgradu in Sofiji, v duševni, živi zvezi s slovanskimi in sorodnimi vseučilišči, bode zora naše narodne sreče«. Zato je pozval slovensko dijaštvo in študente, naj delujejo za uresničitev te ideje, kajti »na Tebi je, da dramiš povsod naše nezavedno ljudstvo, da podučuješ, kake socialne dolžnosti se ga morajo polastiti... Ti navdušuj, kakor to stori češko dijaštvo glede na utemeljitev brnske univerze, i našega revnega kmetiča in delavca, da bo zaupno z inteligenco vred zrl proti beli Ljubljani...«⁵³ Potrebo po univerzi je utemeljeval tudi s problemom germanizacije Slovencev, zlasti izobražencev, ki jih je, kot piše, »nemška kultura odtujila našemu narodu«. Zato se je zavzemal vsaj za začasno rešitev vseučiliškega vprašanja; kot edino primerno univerzo je omenjal češko, kajti »na nemških univerzah se ne bo mogel pripravljati naraščaj za slovensko univerzo... Zagreb ne pride v poštev... poljski univerzi lahko izčrtamo, ker se Slovenci doslej nismo nikoli bavili s poljščino. Pač pa je češka univerza, s kojo bi mogli računati...«⁵⁴

Žmavc je bil predvsem teoretik in se politično dejansko ni udeleževal. Med slovenskimi izobraženci je bil znan predvsem po svojih ocenah in poročilih o novih knjigah; o njegovi sociotehniki so izvedeli šele iz prispevka leta 1911 v Vedi. Objavljal je tudi v čeških in nemških revijah. Leta 1906 je v Bernu izdal samostojno delo *Elementi obče teorije dela*, ki ga je imenoval »dodatek k osnovanju nove pravne in ekonomske filozofije«. Leta 1907 je v Leipzigu izdal delo *Ozdravljenje socialnega življenja potom prirodnih ved*, ki

⁵⁰ Zlogonski, Na višini našega časa, SN, št. 129, 9. 6. 1897.

⁵¹ Ivan Sotlan, Slovenska univerza v Ljubljani, Novo Doba, Praga 1897.

⁵² Prav tam, str. 133.

⁵³ Prav tam, str. 138.

⁵⁴ Milivoj Savič, O bodoči univerzi v Ljubljani, SN, št. 252, 3. 11. 1898.

⁵⁵ Ivan Žmavc, Uvod v naraven nazor o svetu, Veda, Gorica 1911; Ivan Žmavc, O eksaktnih podlagah svetovnega miru, Veda, Gorica 1912.

Objavljal je pod različnimi psevdonimi: Ivan Sotlan, Ivan Jaroslavec, I. Ž., Milivoj Savič, P. Regelj, itd.

jo je 1914 izdala Socialna Matica v Gorici v slovenskem jeziku. Leta 1919 je isto delo izšlo v češčini z naslovom Energetski temelji sociotehnike,⁵⁶ drugo izdajo pa je 1923 pripravila založba Masarykove akademije dela.

Leta 1936 je imel na Kolarčevi ljudski univerzi v Beogradu predavanje Znanstvena organizacija dela in narodno blagostanje, ki je izšlo v knjižni obliki v biblioteki Matice rada. Kot navaja O. Berkopec,⁵⁷ sta bili prav predavanji Žmavca in Stanislava Špačeka v Beogradu povod za ustanovitev Matice rada.

Zusammenfassung

DR. IVAN ŽMAVC (1871—1956). EIN BEITRAG ZU SEINER BIOGRAPHIE

Dr. Ivan Žmavc gehörte zu den ersten slovenischen Studenten an der tschechischen Universität in Prag (1895—1897) und war eifriger Hörer von Prof. Masaryk. Die Autorin konzentriert sich in ihrem Beitrag in erster Linie auf die Darstellung des philosophischen Standortes von Ivan Žmavc und stellt seine politischen, sozialen und nationalen Ideen in diesen Kontext hinein. Seine wichtigste These: Der Mensch betriebe eine unverantwortliche Verschwendung von Energie, dem wichtigsten Faktor unserer Zeit. Vernünftiger Umgang mit Energie könnte die Arbeit erleichtern und die Lebensbedingungen der Menschheit verbessern. In seiner Theorie des »Energetismus« verknüpfte Žmavc soziale (Nutzung von Grund und Boden, von Privateigentum) Probleme mit der nationalen Problematik. Er war ein Verfechter enger Beziehungen der Slovenen zu den übrigen südslavischen Völkern (Serben, Kroaten, aber auch Bulgaren).

Seine ersten wissenschaftlichen und politischen Arbeiten entstanden unter dem Einfluß der Ideen von Prof. Masaryk. Später entfernte sich Žmavc von diesen Positionen und polemisierte sogar mit seinem einstigen Lehrer. Žmavc war ein überzeugter Slovene, blieb aber nach Beendigung seines Studiums dennoch in Prag und widmete sich dort der wissenschaftlichen Arbeit. Sein wichtigstes Forschungsgebiet war die Theorie der Bibliotheksorganisation.

⁵⁶ O Žmavčevem energetizmu je obširneje pisal Ratko Ščepanović v »Pozitivizem in energetizem pri Slovencih«, ISU 1971; O Žmavcu tudi R. Murnik, Ivan Žmavc, v Ekonomski reviji 1981, Ljubljana; kot o enem prvih Masarykovih študentov v Pragi ga omenja Dragutin Prohaski v Utečaj T. G. Masaryka na modernu jugoslovensku kulturu, Beograd-Praga 1927, str. 102—168.

⁵⁷ Oton Berkopec, Ob 70-letnici dr. Ivana Žmavca, Mariborski večernik Jutra, št. 12, 16. 1. 1941.

Jurij Perovšek

OBLIKOVANJE SLOVENSKE NACIONALNE DRŽAVE LETA 1918

Danes bi težko našli probleme iz novejšje slovenske zgodovine, ki še niso bili obravnavani ali vzbudili znanstvene in raziskovalne pozornosti. Tega vsekakor ne moremo trditi za razvoj slovenskega nacionalnega vprašanja, saj dobro vemo, da je bilo vedno ena izmed stalnic, ki opredeljujejo zanimanje slovenskega zgodovinopisja. Kljub temu pa v naši zgodovinski zavesti vse značilnosti iz razvoja slovenskega vprašanja niso izrisane. Med drugim ne poznamo še povsem narave slovenske državnosti, dosežene v času Države Slovencev, Hrvatov in Srbov (Države SHS).

Kot je znano, je bila Država SHS samostojna državna skupnost habsburških Jugoslovancev, ki je nastala z njihovo odcepitvijo od Avstro-Ogrske monarhije 29. oktobra 1918. Obstojala je do 1. decembra 1918, zedinjenja Države SHS in Kraljevine Srbije v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. V tem času je z izjemo Prekmurja, Medjimurja, Baranje, Bačke in Banata na vsem jugoslovanskem ozemlju nekdanje monarhije predstavljala prvo obliko uresničenja združevalnih teženj jugoslovanskih narodov. Kot taka je bila v procesu jugoslovanskega zedinjenja »popolnoma razumljiva, zgodovinsko utemeljena razvojna stopnja.«¹ Omogočila jo je naravnost nacionalno-osvobodilnih gibanj jugoslovanskih narodov v Avstro-Ogrski monarhiji, ki je v zadnjih mesecih njenega obstoja oblikovala politično voljo Slovencev, Hrvatov in Srbov za samostojno državno življenje. Ta se je izrazila v samoodločbi slovenskega, hrvaškega in srbskega naroda, ki so obenem izvršili svojo meščanskodemokratsko nacionalno revolucijo in na tej podlagi osnovali nov državni subjekt — Državo SHS. Država SHS mednarodno sicer ni bila priznana, vseeno pa je uresničevala vsa počela, ki jih zahteva mednarodno pravo za nastanek in obstoj držav.² Na ta način je predstavljala stvarno skupno državno obliko Slovencev, Hrvatov in Srbov iz Avstro-Ogrske monarhije.

¹ Dr. Momčilo Zečević, Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917—1921, Maribor 1977, str. 397. (Navajam: Zečević.)

² O tem glej podrobneje prof. dr. Ferdo Čulinović, Državnopravna historija jugoslovanskih zemalja XIX. i XX. vijeka (Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, Istra, srpska Vojvodina, Slovenija, Bosna i Hercegovina te država SHS), Zagreb 1953, str. 343—345, isti, Državnopravni razvitak Jugoslavije, Zagreb 1963, str. 127—128, 137—139, isti, Državnopravna historija jugoslovanskih zemalja XIX. i XX. vijeka, druga knjiga, Srbija-Crna gora-Makedonija, Jugoslavija 1918—1945, Zagreb 1954, str. 200—201. Glej tudi dr. Ivan Tomšič, Razpad Avstro-Ogrske in nastajanje slovenske državnosti, Naši razgledi, XVIII, 7. 11. 1969, 21 (428), str. 625—626.

Nastanek Države SHS predstavlja pomembno stopnjo tudi v okviru celotnega procesa prizadevanj slovenskega naroda, da reši svoje nacionalno vprašanje. Takrat so namreč Slovenci prvič v zgodovini dosegli nacionalno osvoboditev in politično osamosvojitve. V zvezi z nastankom in obstojem Države SHS so se uresničili (ali vsaj dejavno izrazili) vsi temeljni označevalci, ki pomenko opredeljujejo pravico vsakega naroda, da samostojno odloča o svoji usodi. Tako izvršena samoodločba je za Slovence pomenila tudi izkušnjo državne samostojnosti, tj. uveljavljenja pravice do lastne nacionalne države. Zakaj samoodločba leta 1918 se ni nanašala le na pretrganje državnopravnih vezi med slovenskimi deželami in Avstro-Ogrsko monarhijo, ampak je bila povezana še s svobodnim in samostojnim nacionalnim, kulturnim, političnim, gospodarskim ter državnim življenjem slovenskega naroda znotraj Države SHS. Zato je Fran Erjavec, ugleden publicist in politični delavec, nekaj let po prvi svetovni vojni upravičeno uvrstil ta čas »med najlepša poglavja slovenske zgodovine«, ko so se Slovenci izkazali »za izrazito državotvoren faktor«.³ Uveljavili so se kot samostojen narod, ki je imel neodvisno Narodno vladu SHS v Ljubljani (odslej Narodna vlada) in lastno državnost, katero je dogradil z oblikovanjem svoje nacionalne države.

Da bi lahko ugotovili, kako se je v Državi SHS oblikovala slovenska nacionalna država, je potrebno najprej pojasniti, na kakšen način se je izražala v Državi SHS slovenska državnost, ki so ji dali Slovenci osnovo z odcepitvijo od Avstro-Ogrske monarhije.⁴ Zato moramo razčleniti državnopravni položaj Slovenije v Državi SHS, katerega razjasnjuje odgovor na vprašanje, kakšna je bila Država SHS po svoji notranji ureditvi.

Čeprav je bila Država SHS po obliki vladavine meščanska republika, je predstavljala državno skupnost, ki jo lahko najprimerneje označimo za »realno unijo«, skozi katero so se kazale prvine tako federativne kot konfederativne oblike državne ureditve. Tako označitev narekuje položaj Narodnega Vijeća SHS v Zagrebu (odslej Narodno Vijeće), vrhovnega organa oblasti v Državi SHS. Le-ta je bil opredeljen po eni strani v razmerju med slovensko Narodno vladu in zagrebškim Narodnim Vijećem, po drugi strani pa v razmerju med Slovenijo in sámo Državo SHS. Pri tem moramo opozoriti, da je temeljila Država SHS kot »realna unija« v razmerju med slovensko Narodno vladu in zagrebškim Narodnim Vijećem, medtem ko je razkrivalo razmerje med Slovenijo in Državo SHS prvine federativne in konfederativne oblike državne ureditve. Izhodišče za presojo prvega med obema razmerji v katerem se pokaže

³ Fran Erjavec, Slovenci. Zemljepisni, zgodovinski, politični, kulturni, gospodarski in socialni pregled, Ljubljana 1923, str. 67.

⁴ Na tem mestu opozarjam na delo dr. Janka Pleterskega, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, Ljubljana 1971 (Prvo opredeljenje Slovenaca za Jugoslaviju, Beograd 1976), v katerem je J. Pleterski dovršeno pojasnil nastajanje in krepitev slovenske politične volje, ki jo je izrazila družbeno uresničena nacionalna samoodločba ob koncu prve svetovne vojne. Hkrati je tudi celovito razčlenil prelom državnopravnih vezi med slovenskimi deželami in Avstro-Ogrsko monarhijo in dal slovenski in jugoslovanski zgodovinski vedi temeljit znanstven odgovor na vprašanje, kako je bila izvršena politična volja Slovencev, da se popolnoma svobodni združijo skupaj s Hrvati in Srbi v samostojno in neodvisno državo jugoslovanskih narodov, ki so pred tem živeli v avstroogrskem državnem okviru.

Država SHS kot »realna unija«, predstavlja položaj Narodnega Vijeća kot nosilca vrhovne oblasti v Državi SHS.

Kot vemo je realna unija zveza dveh ali več držav, ki imajo skupnega vladarja na podlagi posebnega sporazuma med temi državami tako, da ima ta sporazum značaj mednarodne pogodbe. Vendar je v realni uniji skupni vladar, ki je nosilec vrhovne oblasti samo fizično ena oseba, pravno pa tvori to osebo toliko organov oblasti, kolikor je držav-članic. Skupni vladar zato opravlja za vsako državo-članico svojo vladarsko funkcijo neodvisno od drugih držav-članic.⁵

Opisanemu položaju skupnega vladarja v realni uniji, je v Državi SHS ustrezal položaj Narodnega Vijeća kot nosilca vrhovne oblasti. V tak organ je preraslo Narodno Vijeće iz skupnega vrhovnega političnega predstavniškega telesa, ki je — na temelju doseženega sporazuma med jugoslovanskimi politiki ter njihove popolne enotnosti tako glede cilja kot načrta Narodnega Vijeća⁶ — v Avstro-Ogrski monarhiji razglasilo in vodilo skupni boj Slovencev, Hrvatov in Srbov za njihovo nacionalno osvoboditev in politično osamosvojitve. Narodno Vijeće je torej bilo osnovano že ob svojem nastanku po sporazumu med politiki, ki so vodili v Avstro-Ogrski boj jugoslovanskih narodov za samoodločbo.

Tudi po tem, ko je »iz lastne moči prevzelo oblast v neodvisni državi Slovencev, Hrvatov in Srbov,«⁷ je imelo Narodno Vijeće značaj organa, ki je v tej državi po sporazumu predstavljal skupno vrhovno oblast. Tak značaj Narodnega Vijeća je izhajal že iz posebne naredbe njegovega Predsedstva, ki je bila izdana takoj za tem, ko je prevzelo (29. oktobra 1918) oblast v Državi SHS. S tem se je začela razreševati »vrsta važnih vprašanj v zvezi z... novim državnopravnim stanjem.«⁸ V naredbi Predsedstva Narodnega Vijeća je bila namreč poudarjena potreba, da se pojasni in točno ugotovi sestav neodvisne Države SHS ter medsebojni odnos posameznih območij te države. Naredba je seznanjala, da so prišle do končne ureditve državne oblike na Predsedstvo Narodnega Vijeća vse tiste pravice, ki so na celotnem državnem ozemlju do takrat pripadale kroni.⁹ (To je pomenilo, da je prevzelo Predsedstvo Narodnega Vijeća vrhovno oblast, ki jo je pred tem imel v realni uniji — Avstro-Ogrski monarhiji — skupni vladar kot fizična oseba.) V tem smislu je naredba opozarjala, da od tega splošnega in osnovnega pravila »ni in ne more biti izjem (podčrtal J. P.)«¹⁰ Hkrati je tudi opredelila Narodno Vijeće kot organ, ki ima s sporazumom skupno vrhovno oblast. V naredbi je bilo poudarjeno, da »narodnim vladam (v Zagrebu, Ljubljani in Sarajevu) ne pripada pravica, da brez spo-

⁵ Prim. Pravna enciklopedija, Beograd 1979, str. 1199 (REALNA /STVARNA/ UNIJA). — Navajam: PE.

⁶ O tem glej podrobneje Zečević, str. 121 in Saopštenje o osnivanju Narodnog Vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba, Gradja o stvaranju jugoslovenske države (I. I. do 20. XII. 1918), I tom, priredila dr. Dragoslav Janković in dr. Bogdan Krizman, Beograd 1964, str. 331—332.

⁷ Dr. Lovro Bogataj, Uprava v Sloveniji od prevrata do ustave, Slovenci v desetletju 1918—1928, Ljubljana 1928, str. 377. (Navajam: Bogataj.)

⁸ Dr. Bogdan Krizman, Raspad Avstro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države, Zagreb 1977, str. 134.

⁹ Prav tam.

¹⁰ Prav tam.

razuma (podčrtal J. P.) s predsedstvom *Narodnega Vijeća* izvršujejo pravico pomilostitve in razveljavljanja zakonov.¹¹ Po tem poudarku Narodne vlade ravno tako niso smele imenovati tudi stopnje višjih uradnikov. Poleg tega je določala naredba še, da je vse občevanje z drugimi državami (ureditev mednarodnih odnosov, pogajanja, sklenitev dogovorov in pogodb) izključno v rokah zagrebškega Narodnega Vijeća, ki je s tem vodilo »zunanje zadeve« novo nastale Države SHS. Prav tako je bil po tej naredbi najvišji organ v vseh vprašanih vojaške narave za celotno Državo SHS poverjenik za narodno obrambo v Zagrebu. V vseh ostalih vejah izvršne oblasti pa so bile posamezne Narodne vlade (tj. Narodna vlada za Hrvaško, Slavonijo, Dalmacijo in Istro v Zagrebu, Narodna vlada za Slovenijo v Ljubljani ter Narodna vlada za Bosno in Hercegovino v Sarajevu) povsem neodvisne, s popolno pravico, da vsa ta področja javne uprave samostojno urejajo in vodijo.¹² Zaradi tega je tudi bilo v naredbi še posebej poudarjeno načelo sporazumnega vodenja skupnih zadev v Državi SHS. Naredba je namreč opozarjala na državni interes, ki seveda zahteva, »da omenjene tri vlade (zagrebška, ljubljanska in sarajevska — op. J. P.) v vseh vprašanih, katera se tičejo celotne države, postopajo v najtesnejšem sporazumu (podčrtal J. P.)«. ¹³

Omenjena naredba je torej že ob samem nastanku Države SHS v državno-pravnem smislu opredelila načelo sporazumnega vodenja skupnih zadev v tej državi. Razumljivo je, da je zato imelo že po tej naredbi Narodno Vijeće značaj organa, ki ima po sporazumu skupno vrhovno oblast.

Takšen značaj Narodnega Vijeća je v državno-pravnem pogledu potrdilo tudi razmerje med slovensko Narodno vlado in zagrebškim Narodnim Vijećem. To razmerje je opredelila »Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani« (odslej Naredba o prehodni upravi), ki jo je sprejela 14. novembra, izdala pa 21. novembra 1918, slovenska Narodna vlada. S to Naredbo je namreč Narodna vlada »sporazumno (podčrtal J. P.) z Narodnim večem Slovencev, Hrvatov in Srbov kot najvišjim predstaviteljem narodne volje celokupnega naroda Slovencev, Hrvatov in Srbov... določila (podčrtal J. P.)«, da je »do onega časa, dokler konstituenta naroda SHS ne ukrene drugače... Narodno veče SHS v Zagrebu najvišji činitelj v državi SHS.«¹⁴ Naredba o prehodni upravi je torej predstavljala sporazum, na podlagi katerega je priznavala slovenska Narodna vlada Narodnemu Vijeću skupno vrhovno oblast, in sicer »v vseh vprašanih, ki so v zvezi s temeljnimi načeli ujedinjenja naroda Slovencev, Hrvatov in Srbov v narodno, svobodno, neodvisno, na demokratskih načelih urejeno državo SHS in v vseh vprašanih, ki jih zastopniki, odposlani v Narodno veče, priznavajo za skupna.«¹⁵ V Naredbi o prehodni upravi skupno priznavana vprašanja sicer niso bila opredeljena, na podlagi že omenjene naredbe Predsedstva Narodnega Vijeća pa lahko sodimo, da so bila kot taka vprašanja verjetno mišljena tista, ki so zadevala zunanje

¹¹ Prav tam. Razen kar zadeva moje pojasnilo, podčrtano že v navedku.

¹² Prav tam, str. 134—135.

¹³ Prav tam, str. 135.

¹⁴ Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani, št. 11, 21. 11. 1918, letnik I., 111., »Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani«. (Navajam: UL NV SHS.)

¹⁵ Prav tam.

in vojaške zadeve Države SHS ter ravnanje posameznih Narodnih vlad na nekaterih področjih zakonodajne in izvršne oblasti (izvrševanje pravice pomilostitve, razveljavljanja zakonov, imenovanje stopnje višjih uradnikov). V vseh drugih vprašanih družbenega, gospodarskega in političnega življenja pa je imela v Sloveniji Narodna vlada po Naredbi o prehodni upravi vso zakonodajno in izvršno oblast, s čemer je bila poudarjena slovenska državnost znotraj Države SHS. Zaradi tega je tudi izdala slovenska Narodna vlada Naredbo o prehodni upravi, s katero je bil z njene strani določen organ oziroma nosilec vrhovne oblasti v skupni državi Slovencev, Hrvatov in Srbov *sporazumno* z Narodnim Vijećem »in ne morda po navodilu ali na pooblastilo Narodnega veća«. ¹⁶ S tem pa je dobila Naredba po pomenu »značaj mednarodne pogodbe«, čeprav Slovenija formalno ni bila država, kajti za tako oznako ji je manjkalo še »znak neposredne podrejenosti meddržavnemu pravu in priznanja drugih držav«. ¹⁷

V Državi SHS je torej bil določen nosilec skupne vrhovne oblasti (Narodno Vijeće) na enak način, na kakršen je določen skupni vladar v realni uniji. Na enak način kakor v realni uniji skupni vladar pa je v Državi SHS tudi nastopalo Narodno Vijeće kot nosilec skupne vrhovne oblasti. Po eni strani je z že omenjeno naredbo Predsedstva Narodnega Vijeća prevzelo pravice krone, tj. skupnega (avstroogrškega) vladarja in s tem na ozemlju novo nastale Države SHS nadomestilo prejšnjega nosilca vrhovne oblasti kot fizično osebo. Po drugi strani pa je enako, kakor v realni uniji v pravnem pogledu tvorilo Narodno Vijeće kot nosilca vrhovne oblasti toliko organov oblasti, koliko jih je v Državi SHS izražalo lastno državnost posameznih jugoslovanskih narodov. Razmerje med slovensko Narodno vlado in zagrebškim Narodnim Vijećem je nazorno pokazalo tako naravo Narodnega Vijeća. Naredba o prehodni upravi je določila »za ono dobo, dokler konstituenta naroda SHS ne določi ustave države SHS in se ne uveljavi po smislu te ustave definitivni upravni ustroj«, da se v Sloveniji uprava, tj. izvrševanje celotne oblasti, ki jo je imelo Narodno Vijeće »pod vrhovnim vodstvom Narodnega veća SHS v Zagrebu osredotočuje v ‚Narodni vladi SHS v Ljubljani‘«. ¹⁸ Narodna vlada je torej kot organ oblasti, ki je izražal slovensko državnost tvorila Narodno Vijeće tako, kakor v realni uniji organi oblasti držav-članic pravno tvorijo fizično osebo (skupnega vladarja), ki je nosilec vrhovne oblasti. Enako kot opravlja v realni uniji skupni vladar svojo vladarsko funkcijo za vsako državo-članico neodvisno od drugih držav-članic, je zato tudi neodvisno od drugih jugoslovanskih pokrajin opravljal Narodno Vijeće svojo vrhovno oblast za slovensko ozemlje, kajti Naredba o prehodni upravi je odredila, da »Narodna vlada SHS v Ljubljani upravlja« slovensko »ozemlje v imenu Narodnega veća SHS v Zagrebu (podčrtal J. P.)«. ¹⁹

Že omenjena naredba Predsedstva Narodnega Vijeća in razčlenitev razmerja med slovensko Narodno vlado in zagrebškim Narodnim Vijećem pokažeta, da je bil položaj slednjega povsem enak položaju, ki ga ima skupni vladar v realni uniji. Toda položaj Narodnega Vijeća v Državi SHS ne pomeni le osnove

¹⁶ Bogataj, str. 377—378.

¹⁷ Prav tam, str. 378, 379.

¹⁸ UL NV SHS, št. 11, 21. 11. 1918, letnik I., 111., »Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani«.

¹⁹ Prav tam.

za označitev te države kot »realne unije«, pač pa razkriva tudi obliko njene državne ureditve. Opozoriti moramo, da je namreč bil povezan njegov položaj v Državi SHS tudi z vprašanjem, v kolikšnem obsegu je razvilo pristojnosti vrhovne oblasti ter v kaki meri je bil prekrit ta obseg z državnostjo posameznih jugoslovanskih narodov. V smislu tega vprašanja je zato važen položaj Narodnega Vijeća še kot izhodišče za presojo razmerja med Slovenijo in Državo SHS. S presojo tega razmerja namreč lahko pojasnimo državno ureditev, kakor se je oblikovala v Državi SHS.

Znano je, da je že 28. oktobra 1918 sklenilo, dan kasneje pa sporočilo, zagrebško Narodno Vijeće, da razglša za vrhovno oblast v vseh jugoslovanskih pokrajinah, ki so zastopane v Narodnem Vijeću — Predsedstvo Narodnega Vijeća.²⁰ To je pomenilo, da je bila opredeljena Država SHS ob svojem nastanku kot državna skupnost, sestavljena iz posameznih jugoslovanskih pokrajin, v kateri obstaja centralni organ, ki je nosilec državne, tj. vrhovne oblasti. Zato moremo ugotoviti, da se je sprva udejanjala z Državo SHS tista oblika sestavljene države, v kateri ima centralni organ lastnosti državne oblasti. Kot je znano predstavlja federacija tako obliko sestavljene države. Le-ta je bila izražena v Državi SHS po svoji ključni prvini. Enako kakor si v federaciji centralni organ sam določi (tako kot vsaka druga vrhovna oblast) svoje pristojnosti in pristojnosti držav-članic, si je namreč tudi Narodno Vijeće kot vrhovna oblast v Državi SHS sólo določilo svoje pristojnosti ter pristojnosti, ki so jih imele posamezne jugoslovanske pokrajine.²¹ Na ta način je bilo med drugim kvalitativno označeno razmerje med Slovenijo in Državo SHS, ki je dokazovalo federativno obliko povezanosti posameznih jugoslovanskih pokrajin v to državno skupnost.

Prvotno razmerje med Slovenijo in Državo SHS je bilo označeno v prvih dneh obstoja te države. Potem, ko si je Narodno Vijeće kot vrhovna oblast z naredbo svojega Predsedstva samo določilo svoje pristojnosti (tj. vodenje zunanjih in vojaških zadev Države SHS, ter glede izvrševanja pravice pomilostitve, razveljavljanja zakonov in imenovanja stopnje višjih uradnikov), je ukrepalo kot vrhovna oblast tudi v zvezi z določitvijo pristojnosti Slovenije. Tako je že 30. oktobra 1918 sklenil Osrednji odbor Narodnega Vijeća, da mora »Predsedstvo Narodnega vijeća S. H. S. v Zagrebu« stopiti v stik z »Narodnim svetom v Sloveniji... glede imenovanja vlade v Ljubljani«, v kateri bodo »zastopani predstavniki vseh strank, ki so združene v Narodnem vijeću«. Po sklepu Osrednjega odbora je zato tudi moral Narodni svet dati predsedstvu vlade Narodnega Vijeća predlog glede oseb, ki naj bi prišle v slovensko vlado, da bi sklepalo predsedstvo o tem predlogu.²²

²⁰ O tem glej podrobneje Zapisnik sa sednice Središnjeg odbora Narodnog Vijeća SHS, Gradja o stvaranju jugoslovenske države (I. I—20. XII. 1918), II tom, priredila dr. Dragoslav Janković in dr. Bogdan Krizman, Beograd 1964, str. 393 in Saopštenje Narodnog Vijeća SHS, prav tam, str. 416—417. (Navajam: Gradja II.)

²¹ Prim. PE, str. 319 (FEDERACIJA).

²² Zapisnik sa sednice Središnjeg odbora Narodnog Vijeća SHS, Gradja II, str. 420. Pripominjam, da je sprejel Osrednji odbor Narodnega Vijeća omenjene sklepe potem, ko je na seji Osrednjega odbora posegel v razpravo Ivan Hribar, član predsedstva Narodnega sveta v Ljubljani. I. Hribar je zahteval, »da se tako kakor z Bosno mora postopati tudi s Slovenijo«. Hkrati je tudi naznanil, da bodo »Slovenci... v Narodnem svetu predložili svoje kandidate za vlado«, katero bo »osrednja... vlada morala potrditi«. — Glej prav tam.

Dejansko je tako tudi bila imenovana prva slovenska nacionalna vlada. V Ljubljani se je 31. oktobra 1918 sestal Narodni svet, ki se je »do imenovanja Narodne vlade smatral za vrhovno oblastvo v Sloveniji.«²³ Na svoji seji je »na podlagi soglasnega sklepa načelstev strank... Nar. svet v Ljubljani imenoval narodno vlado za slov. del Jugoslovanske države.«²⁴ Imenovana vlada je imela predsednika in dvanajst članov. Pri tem je potrebno opozoriti, da ni določil Narodni svet le, kateri predstavniki slovenskih političnih strank so člani Narodne vlade, marveč je opredelil za vsakega izmed njih tudi delovno področje, ki ga bo vodil kot član te vlade. Tako je imenoval za predsednika Narodne vlade viteza Josipa Pogačnika, za člane te vlade pa po posameznih delovnih področjih dr. Janka Brejca (za notranje zadeve), dr. Karla Verstovška (za nauk in bogočastje), prelata Andreja Kalana (za poljedelstvo), dr. Ivana Tavčarja (za prehrano), dr. Vladimirja Ravniharja (za pravosodje), Antona Kristana (za socialno skrbstvo), dr. Vekoslava Kukovca (za finance), dr. Karla Trillerja (za trgovino in industrijo), ing. Vladimirja Remca (za obrt in javna dela), dr. Lovra Pogačnika (za narodno obrambo), dr. Pavla Pestotnika (za promet) in dr. Antona Breclja (za zdravstvo).²⁵ S tem so bili zastopani v Narodni vladi predstavniki vseh treh obstoječih slovenskih političnih strank, ki so bile združene tudi v zagrebškem Narodnem Vijeću. Predsednik (J. Pogačnik) ter šest članov Narodne vlade (J. Brejc, K. Verstovšek, A. Kalan, V. Remec, L. Pogačnik, A. Breclj) je pripadalo Slovenski ljudski stranki, pet članov Narodne vlade (I. Tavčar, V. Ravnihar, V. Kukovec, K. Triller, P. Pestotnik) je pripadalo Jugoslovanski demokratski stranki, en član Narodne vlade (A. Kristan) pa je pripadal Jugoslovanski socialnodemokratski stranki.

Tudi nadaljni postopek v zvezi z imenovanjem slovenske Narodne vlade je potekel skladno s sklepi Osrednjega odbora Narodnega Vijeća. Potem, ko je imenoval Narodni svet slovensko vlado, je ta »javila svojo ustanovitev takoj telefonično zagrebškemu Narodnemu Vijeću,« ki je o tem sklepalo ter slovensko Narodno vlado »še tisti večer (31. oktobra 1918 — op. J. P.) brzojavno potrdilo.«²⁶ To je pomenilo, da je Narodno Vijeće kot vrhovna oblast odobrilo tako imenovanje predsednika ter članov Narodne vlade, kot tudi opredelitev njihovih delovnih področij. S tem pa je kot vrhovna oblast določilo tudi pristojnosti Slovenije v Državi SHS. S potrditvijo slovenske Narodne vlade je namreč »Predsedništvo Narodnega veća v Zagrebu kot vrhovna oblast države Slovencev, Hrvatov in Srbov... na predlog Narodnega sveta v Ljubljani za Slovenijo imenovalo... vlado,«²⁷ po kateri je določilo obseg državne oblasti, ki je v Državi SHS pripadal Sloveniji. Le-ta se je v vsem ujemal z delovnimi področji članov Narodne vlade, ki jih je opredelil že Narodni svet. Po razglasu Narodne vlade, ki ga je podpisal predsednik J. Pogačnik že 31. oktobra 1918, je imela Narodna vlada v skladu z določitvijo Predsedstva Narodnega Vijeća poleg predsednika (J. Pogačnika) dvanajst oddelkov: oddelek za notranje zadeve (vodil ga je J. Brejc), oddelek za prehrano (vodil ga je I. Tavčar), oddelek za

²³ Bogataj, str. 377.

²⁴ Zapisnik sa sednice Predsedništva Narodnog sveta, Gradja II, str. 431.

²⁵ Prav tam.

²⁶ Fran Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem, Ljubljana 1928, str. 237.

²⁷ UL NV SHS, št. 1, 4. 11. 1918, letnik I., I., »Državljanil«

uk in bogočastje (vodil ga je K. Verstovšek), oddelek za pravosodje (vodil ga je V. Ravnihar), oddelek za socialno skrbstvo (vodil ga je A. Kristan), oddelek za finance (vodil ga je V. Kukovec), oddelek za promet (vodil ga je P. Pestotnik), oddelek za industrijo in trgovino (vodil ga je K. Triller), oddelek za javna dela in obrt (vodil ga je V. Remec), oddelek za poljedelstvo (vodil ga je A. Kalan), oddelek za narodno obrambo (vodil ga je L. Pogačnik) in oddelek za zdravstvo (vodil ga je A. Breclj).²⁸ S tem je dobila Slovenija (z izjemo za zunanje zadeve) vse najvišje organe zakonodajne in izvršne oziroma upravne oblasti, ki jih ima država. Na ta način je bila utemeljena slovenska državnost v Državi SHS, zaradi česar je tudi dokazovalo razmerje med Slovenijo in Državo SHS federativno obliko državne ureditve. Z imenovanjem Narodne vlade po Narodnem Vijeću je namreč imela Slovenija kot sestavna pokrajina Države SHS enako kakor v federaciji država-članica posebno državno oblast, ki so jo opravljali posebni, necentralni organi — tj. oddelki Narodne vlade. Tak položaj Slovenije v Državi SHS je Narodno Vijeće sprejemalo v celoti, saj je Osrednji odbor Narodnega Vijeća na svoji seji 3. novembra 1918 vzel na znanje ter odobril »imenovanje avtonomnih oblasti v Sloveniji«.²⁹ S tem je potrdil, da je slovenska vlada samostojna — tako, kot so bile samostojne tudi druge narodne vlade. Tako ravnanje Osrednjega odbora Narodnega Vijeća je pomenilo, da je enako kot druge — obravnavalo Narodno Vijeće slovensko Narodno vlado. Narodno Vijeće je torej uresničevalo tisto, kar je terjala slovenska Narodna vlada. Ta je sprejela 1. novembra 1918 na predlog I. Tavčarja sklep, da »izreka Narodnemu vjeću svoje popolno zaupanje v prepričanju, da zavzema Narodno vjeće napram naši vladi isto stališče, kakor ga zavzema nasproti narodni hrvatsko-slavonski vladi«.³⁰ O tem ne moremo dvomiti. Naj bo zato dovolj, da v tej zvezi opozorimo na poseben sklep Osrednjega odbora Narodnega Vijeća, da lahko prisostvujejo njegovim sejam »poverjeniki vseh narodnih vlad države SHS«.³¹

Slovenska državnost in samostojnost Narodne vlade pa nista bili izraženi v Državi SHS le s federativno obliko državne ureditve. Država SHS je sicer v začetku svojega obstoja brez dvoma predstavljala federativno sestavljeno državo, saj je to dokazoval že položaj njenega centralnega organa, Narodnega Vijeća, ki je bil dejansko nosilec vrhovne oblasti. Še bolj določeno pa se je

²⁸ Prav tam. V zvezi z nazivi omenjenih oddelkov pripominjam, da je 11. novembra 1918 določilo Predsedstvo Narodne vlade, da se oddelek za poljedelstvo (oziroma poverjenišтво, kot so kasneje bili imenovani oddelki Narodne vlade) nadalje uradno naziva poverjenišтво »za kmetijstvo' in ne »za poljedelstvo' ker znači »poljedelstvo' le obdelovanje polja, z izrazom »kmetijstvo' pa se označuje vse panoge, ki spadajo v kmetijstvo«. — Glej UL NV SHS, št. 6, 14. 11. 1918, letnik I., »Okrožnica vsem poverjeništvom Narodne vlade SHS v Ljubljani«.

²⁹ Zaključci sa sednice Središnjeg odbora Narodnog Vijeća SHS, Gradja II, str. 465. V tej zvezi želim opozoriti tudi na mnenje dr. Dragoslava Jankovića, ki pravi, da je Narodno Vijeće s tem, ko je formiralo pokrajinske vlade za Slovenijo, Bosno in Hercegovino ter Dalmacijo »s svoje strani izrazilo težnjo, da se federativno načelo sprejme tako v organizaciji nove Države Slovencev, Hrvatov in Srbov kot tudi v bodoči skupni državi s Srbijo in Črno goro«. Glej dr. Dragoslav Janković, Ideje unitarizma i federalizma pre stvaranja prve jugoslavenske države, Federalizam i nacionalno pitanje, Beograd 1971, str. 198.

³⁰ Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 442.

³¹ Zapisnik sa sednice Središnjeg odbora Narodnog Vijeća SHS, Gradja II, str. 557.

seveda pokazala Država SHS kot federativna država v razdelitvi državne oblasti med Narodno Vijeće in slovensko Narodno vlado.

Ta razdelitev se je sprva ohranila v prvotni obliki. Narodno Vijeće je — kot smo videli — upoštevalo državnost Slovenije in s tem samostojnost Narodne vlade, kakor je tudi Narodna vlada spoštovala in celo poudarjala pristojnosti Narodnega Vijeća. Táko ravnanje Narodne vlade lahko opazimo v zvezi z večino pristojnosti, ki si jih je določilo Narodno Vijeće. Najprej kaže opozoriti na ravnanje Narodne vlade v zvezi z eno najpomembnejših pristojnosti Narodnega Vijeća — tj. vodenjem zunanjih zadev Države SHS. Prav to pristojnost je namreč slovenska vlada posebej upoštevala in poudarila, kar je jasno pokazala na svoji seji 2. novembra 1918. Na tej seji je med drugim obravnavala prošnjo, ki jo je prejela od dunajske slovanske kolonije »za ustanovitev konzulata na Dunaju, da varuje interese Slovanov«. Prošnje Narodna vlada ni upoštevala, kajti menila je, da »da je to zadeva celokupne vlade SHS (tj. Narodnega Vijeća — op. J. P.)«. ³² S tem se je postavila na stališče (hkrati pa že sprejemala kasneje veljavno prakso), da nastopa Država SHS nasproti drugim državam kot en državni subjekt. V tem smislu lahko že v prvem razglasu, ki ga je izdala Narodna vlada razumemo pojasnjevanje Države SHS kot »naše edinstvene (tj. enotne — op. J. P.) države«. ³³ Prav tako pa lahko razumemo tudi poziv poverjenika za prehrano I. Tavčarja, ki govori o »svobodni in samostojni Jugoslaviji« ter rojstvu »nove, lepše domovine«, obstoječe znotraj »mej Jugoslovanske države«. ³⁴ Tako je torej s svoje strani uveljavljala Narodna vlada načelo, da se pojavlja federativna država (Država SHS) v odnosu do drugih držav in mednarodne skupnosti v smislu enega subjekta mednarodnega prava ter da se države-članice (jugoslovanske pokrajine) ne vidijo izza nje. ³⁵

Narodna vlada je pokazala, da upošteva pristojnosti Narodnega Vijeća tudi glede vodenja vojaških in drugih zadev Države SHS. Slovensko poverjeništvo za narodno obrambo je izdalo 6. novembra 1918 naredbo, v kateri je med drugim odredilo, da »pravice, ki so pristojale avstro-ogrskemu vladarju kot najvišjemu poveljniku vojne sile, preidejo na predsedstvo Narodnega veća v Zagrebu«. ³⁶ Na ta način je poudarila Narodna vlada sama, da je vodenje vojaških zadev Države SHS v pristojnosti Narodnega Vijeća kot vrhovnega poveljnika oboroženih sil. Vzporedno s tem, da je upoštevala pristojnost Narodnega Vijeća glede vodenja vojaških zadev Države SHS, pa ni posegala Narodna vlada tudi v pristojnosti Narodnega Vijeća glede izvrševanja pravice pomilostitve. Zato ni izdajala svojih naredb o pomilostitvi, marveč je le razglasila naredbi, s katerima je pomilostilo Narodno Vijeće osebe, ki so jih obsodili avstroogrski pravosodni organi. V prvi naredbi Narodnega Vijeća, ki jo je po poverjeništvu za pravosodstvo 6. novembra 1918 razglasila Narodna vlada, je oprostilo Narodno Vijeće kazen, ostanek kazni ter z obsodbo povezane posledice vsem osebam, ki so jih do 30. oktobra 1918 pravomočno obsodila bodisi

³² Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 458.

³³ UL NV SHS, št. 1, 4. 11. 1918, letnik I., 1., »Državljanil«

³⁴ UL NV SHS, št. 3, 8. 11. 1918, letnik I., »Poziv kmetovalcem«.

³⁵ Prim. PE, str. 319 (federacija).

³⁶ UL NV SHS, št. 2, 6. 11. 1918, letnik I., 31., »Naredba poverjeništvu za narodno obrambo«. O tem glej tudi Zapisnik sa sednice Narodne vlade u Ljubljani, Gradja II, str. 487.

civilna bodisi vojaška kazenska sodišča zaradi naslednjih kaznivih dejanj: veleizdaje, žaljenja veličanstva ter članov cesarske in kraljevske hiše, motenja javnega miru in prekrškov po čl. 300 in čl. 302 (avstrijskega) kazenskega zakonika, zločina proti oboroženim silam države ali z njim povezanega težjega kaznivega dejanja ter zaradi dezertacije. Poverjeništvu za pravosodje je pri razglasitvi te naredbe posebej poudarilo, da je »kot nositelj vrhovne oblasti v državi SHS« izdalo Narodno Vijeće to naredbo »izvrševanje pravice pomilostitve«. ³⁷ Podobno je ravnala Narodna vlada, ko je po poverjeništvu za narodno obrambo 18. novembra 1918 razglasila drugo naredbo Narodnega Vijeća o pomilostitvi. V tej naredbi je oprostilo Narodno Vijeće kazni, ostanek kazni ter z obsodbo povezane posledice vsem vojaškim osebam, ki so jih do 30. oktobra 1918 pravomočno obsodila vojaška sodišča, in sicer zaradi: katerega koli vojaškega kaznivega dejanja ali prestopka, omenjenega v drugem delu (avstro-ogrškega) vojaškega kazenskega zakonika, v obrambnem zakonu, v zakonu o vojnih dajatvah, v zakonskem členu o nepokoravanju vojaškemu pozivu in zaradi prestopkov po čl. 589 in 593. Hkrati je oprostilo Narodno Vijeće kazni, ostanek kazni ter z obsodbo povezane posledice, tudi vsem tistim osebam, ki so jih do 30. oktobra 1918 obsodila vojaška sodišča zaradi kaznivega dejanja beguncu dane pomoči. Tudi pri razglasitvi te naredbe, je bilo poudarjeno, da je »kot nositelj vrhovne oblasti v državi SHS« izdalo Narodno Vijeće to naredbo »izvrševanje pravico pomilostitve«. ³⁸

V času, ko je nedvomno predstavljala Država SHS federativno sestavljeno državo, je poleg omenjenih, spoštovala Narodna vlada tudi pristojnosti Narodnega Vijeća glede razveljavljanja zakonov. Tako sprva prejšnjih zakonov ni razveljavljala, marveč jih je v posameznih primerih le spreminjala. Posebej pomembno je, da je pri tem na področju zakonodajne oblasti opredelila Narodna vlada obliko vladavine, ki je nastala v Državi SHS. Potrdila je namreč značaj Države SHS kot meščanske demokratične republike, saj je odredila, da se »sodbe ... razglašajo v imenu zakona«, ³⁹ medtem ko so se v Avstro-Ogrski monarhiji razglašale »v imenu Njeg. Vel. Cesarja«. To spremembo zakona je uveljavila Narodna vlada tudi znotraj vojaškega prava. ⁴⁰ Drugače pa je spreminila prejšnji avstrijski državni zakonik še glede višine zneskov, merodajnih za kazenskopravno presojo dejanja. Določila je, da se podvoji višina teh zne-

³⁷ UL NV SHS, št. 2, 6. 11. 1918, letnik I., 17., »Naredba poverjeništvu za pravosodstvo«. V zvezi z načinom razglašanja naredb Narodne vlade je potrebno opozoriti, da jih je izdajala in z njimi vršila zakonodajo samo celotna Narodna vlada. Glede naredb, ki so bile zlasti v prvem času dostikrat objavljene po posameznih poverjeništvih, pa je treba poudariti, da so bile te predhodno sprejete na sejah celotne Narodne vlade. — O tem glej Bogataj, str. 382.

³⁸ UL NV SHS, št. 9, 18. 11. 1918, letnik I., 91., »Naredba poverjeništvu za narodno obrambo«.

³⁹ UL NV SHS, št. 1, 4. 11. 1918, letnik I., 6., »Naredba poverjeništvu za pravosodstvo«.

⁴⁰ UL NV SHS, št. 2, 6. 11. 1918, letnik I., 31., »Naredba poverjeništvu za narodno obrambo«. Glej tudi Zapisnik sa sednice Narodne vlade u Ljubljani, Gradja II, str. 487. Opozarjam, da so — po Metodu Dolencu — že od 21. oktobra 1918 slovenski sodniki na deželnem sodišču v Ljubljani, ki so ostali na svojih mestih, razglašali sodbe ne več »v imenu Njeg. Vel. Cesarja«, ampak »v imenu zakona«. — Glej Metod Dolenc, Pravna zgodovina za slovensko ozemlje, Ljubljana 1935, str. 500.

skov.⁴¹ Tudi to spremembo je uveljavila Narodna vlada znotraj vojaškega prava.⁴²

Vendar je sčasoma razširila Narodna vlada svojo državno oblast tudi na področja, ki so sodila v pristojnost Narodnega Vijeća. Tako je v Sloveniji izvrševala Narodna vlada vso državno oblast, torej državno oblast iz svojih pristojnosti, kakor tudi iz pristojnosti Narodnega Vijeća. Posebej velja naglasiti, da se je s tem potrdil položaj slovenskega naroda kot suverenega naroda in nosilca nacionalne samoodločbe v mednarodnem življenju. Narodna vlada je namreč posegala na področje mednarodnega občevarja, njen obstoj pa so celo upoštevale nekatere evropske vlade pri razvijanju svojih diplomatskih odnosov. To sicer ni pomenilo, kot da ne bi več nasproti drugim državam predstavljala Država SHS enega državnega subjekta, pač pa, da se je poleg Države SHS oziroma njenega najvišjega organa — Narodnega Vijeća, uveljavljala v mednarodnem prostoru tudi slovenska Narodna vlada. Zato je v gledanju Narodne vlade kljub lastnemu mednarodnemu uveljavljanju navzven nastopala Država SHS še vedno kot en državni subjekt, ki tvori skupaj z drugimi državami novo oblikovani evropski politični prostor po koncu I. svetovne vojne in razpadu Avstro-Ogrske monarhije. Tako gledanje Narodne vlade je izražal Oklic poverjeništvu za narodno obrambo, ki ga je objavil 26. novembra 1918 Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani. Oklic je poudarjal, da je »avstrijska država razpadla in avstrijskega cesarstva ni več«, obenem pa je opozoril, da so se ustanovile »na avstrijskem ozemlju . . . nove države (podčrtal J. P.) in vsa oblast bivše Avstrije je prešla na te nove države«.⁴³ Med njimi je posebej omenjal Državo SHS in jo tako kot *en* državni subjekt uvrščal med druge novonastale države. Oklic je navajal, da se je »na jugu Avstrije . . . ustanovila nova Jugoslavija, ki združuje v sebi vse Slovence, Hrvate in Srbe«. Seznanjal je, da ima »najvišjo oblast v tej državi . . . Narodno veče v Zagrebu«, pojasnil pa, da ima »neposredno oblast nad Slovenci . . . Narodna vlada v Ljubljani.« Ob tem je bilo pripomnjeno, da je »ta Narodna vlada . . . stopila na mesto bivše avstrijske vlade«.⁴⁴

V tem smislu je namesto bivše avstrijske vlade odločala Narodna vlada tudi o mednarodnih odnosih in s svojim obstojem vplivala nanje. Tako je sklenila 4. novembra 1918, da se pozdravi »vlada Poljske«⁴⁵ in s tem storila ustrezen korak, da seznaní poljsko vladó o svojem obstoju. Poljska vlada je upoštevala

⁴¹ UL NV SHS, št. 3, 8. 11. 1918, letnik I., 39., »Naredba poverjeništvu za pravosodstvo«. Glej tudi Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 494 in UL NV SHS, št. 6, 14. 11. 1918, letnik I., 76., »Naredba poverjeništvu za pravosodstvo«.

⁴² Glej UL NV SHS, št. 18. 11. 1918, letnik I., 90., »Naredba poverjeništvu za narodno obrambo«. Opozarjam, da je spremenila Narodna vlada še nekatere druge zakone in naredbe iz avstroogrškega vojaškega kazenskega zakonika. O tem pišem podrobneje v nadaljevanju razprave.

⁴³ UL NV SHS, št. 13, 26. 11. 1918, letnik I., »Oklic«. Podobno je opozarjala tudi Okrožnica poverjeništvu za javna dela in obrt, saj je govorila o obstoju »namesto Avstro-Ogrske nastalih svobodnih narodnih držav«. — Glej UL NV SHS, št. 4, 9. 11. 1918, letnik I., »Okrožnica vsem okrajnim glavarstvom v območju Narodne vlade SHS v Ljubljani«.

⁴⁴ UL NV SHS, št. 13, 26. 11. 1918, letnik I., »Oklic«. Podčrtano v UL NV SHS.

⁴⁵ Zapisnik sa sednice Narodne vlade u Ljubljani, Gradja II, str. 479.

obstoj slovenske Narodne vlade, saj ji je poljsko ministrstvo za zunanje zadeve javilo, »da je imenovan za poljskega poverjenika (:chargé d'affaires:) pri jugoslovanski vladi v Ljubljani dr. Marcel Szarota, ki odpotuje nemudoma na svoje mesto«. ⁴⁶ Poleg tega pa je imenovala poljska vlada še svojega vojaškega predstavnika pri Narodni vladi. To je sporočilo Narodni vladi poljsko predstavništvo na Dunaju, ki je naznanilo, da je poverjen z zastopnika »vojaških interesov poljske države pri Nar. vladi general Adam Nowotny«. ⁴⁷

Narodna vlada pa se ni mednarodno uveljavila le tako, da je njen obstoj upoštevala vlada Poljske. Njeno mednarodno uveljavljanje je potrjevalo tudi občevanje z vlado Nemške Avstrije oziroma nemškoavstrijskim državnim uradom za zunanje zadeve in vojnim ministrstvom. ⁴⁸ Ob tem sta imenovali obe vladi še stalna diplomatska predstavnika na Dunaju in v Ljubljani in tako celo vzpostavili t. i. redni kanal diplomatskega občevanja med nemškoavstrijsko in Narodno vlado ter Narodnim Vijećem. ⁴⁹ Ta kanal je prva začela vzpostavljati Narodna vlada. Že 5. novembra 1918 je sklenila, da se »glede diplomatičnega zastopstva Jugoslovanov na Dunaju . . . naprosi bivši konzul Schwegel, da prevzame nalogo diplomatičnega zastopstva na Dunaju«. ⁵⁰ Na svoji seji 6. novembra pa je imenovala bivšega avstroogrškega generalnega konzula dr. Ivana Schwegla (tudi Šveglj — op. J. P.) »za konzularnega zastopnika naše Nar. vl. SHS na Dunaju«. ⁵¹ Ker pa je takrat — po opozorilu tajnika Narodnega Vijeća dr. Alberta Kramerja — še vedno stalo Narodno Vijeće »na principijelnem stališču, da za enkrat ne imenuje svojih zastopnikov pri nobeni vladi«, je 9. novembra 1918 Narodna vlada sklenila, da se »imenovanje dr. Šveglja konzularnim agentom na Dunaju prekličie, o čemer obvesti predsednik Pogačnik dr. Šveglja takoj telefonično«. ⁵² Toda kasneje je samo Narodno Vijeće pooblastilo Narodno vlado,

⁴⁶ Zapisnik za sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 570.

⁴⁷ Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 618. V tej zvezi pripominjam, da je pred imenovanjem A. Nowotnya za zastopnika vojaških interesov poljske države pri Narodni vladi, že stopil z Narodno vlado v stik eden izmed predstavnikov poljske vlade in izrazil željo, da se mu izroči vojaški material, ki je bil last poljskega vojaštva, vendar pa Narodna vlada o tem ni bila pripravljena razpravljati. — O tem glej Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, prav tam, str. 589.

⁴⁸ O tem glej Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 535, Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, prav tam, str. 545, Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, prav tam, str. 563, Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, prav tam, str. 581, Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, prav tam, str. 587, Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, prav tam, str. 618, 619, Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, prav tam, str. 631, Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, prav tam, str. 637, Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, prav tam, str. 667, 668, Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, prav tam, str. 679. Pripominjam, da je občevala Narodna vlada z vlado Nemške Avstrije oziroma nemško-avstrijskim državnim uradom za zunanje zadeve še po zedinjenju Države SHS in Kraljevine Srbije v Kraljevino SHS. — O tem glej Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 680.

⁴⁹ Prim. PE, str. 215 (DIPLOMATSKI ODNOSI).

⁵⁰ Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 487.

⁵¹ Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 493.

⁵² Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradnja II, str. 536.

da imenuje I. Schwegla za zastopnika na Dunaju. To pooblastilo pa se ni več nanašalo zgolj na predstavljanje slovenske Narodne vlade, marveč že na predstavljanje zagrebškega Narodnega Vijeća na Dunaju. Tako je v tem primeru neposredno izvajala Narodna vlada državno oblast iz pristojnosti Narodnega Vijeća, ki so zadevale občevanje z drugimi državami oziroma urejanje mednarodnih odnosov. Državno oblast iz teh pristojnosti Narodnega Vijeća je izvrševala Narodna vlada v razmerah, ko opolnomočenec Narodnega Vijeća na Dunaju dr. Petar Defranceschi ni mogel zastopati »koristi na Dunaju bivajočih Jugoslovanov«. Kot je bila seznanjena Narodna vlada na svoji seji 13. novembra 1918 je zato pooblastilo »NV (Narodno vijeće) Nar. vlado da se imenuje generalni konzul dr. Schwegel zaupnikom NV na Dunaju«. Predsednik Narodne vlade J. Pogačnik je na tej osnovi še isti dan poslal I. Schweglu na Dunaj telegram, v katerem mu je sporočil, da ga je Narodna vlada, ki je bila za to pooblaščenca, imenovala za zaupnika zagrebškega Narodnega Vijeća.⁵³ Dan kasneje je bil znan tudi diplomatski predstavnik Nemške Avstrije v Ljubljani. Predsedniku Narodne vlade J. Pogačniku se je 14. novembra 1918 predstavil nadkomisar dr. Josip Fasching »kot pooblaščenec nemško-avstrijskega državnega urada za zunanje zadeve v Ljubljani«.⁵⁴

Ob mednarodnem uveljavljanju Narodne vlade, ki se je pokazalo v ravnanju poljske vlade ter medsebojnih odnosih z vlado Nemške Avstrije, pa moramo opozoriti še na posamezne odločitve Narodne vlade, ki tudi kažejo njene težnje

⁵³ Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 569—570. Opozarjam, da je Narodno Vijeće tudi ob drugih priložnostih pooblastilo Narodno vlado, da imenuje njegove zastopnike. Sredi novembra 1918 je pooblastilo Narodno vlado, da je imenovala »dr. Podgornika za zastopnika za Gorico in goriški okraj«. (Glej Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 607. Pri-pominjam, da je bil dr. Karel Podgornik do tega imenovanja poverjenik Narodne vlade za Gorico in sicer po potrdilu Predsedstva Narodne vlade. — O tem glej Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, prav tam, str. 588.)

Glede v besedilu omenjenega I. Schwegla pa je zanimivo vedeti, da je kmalu zatem, ko je bil imenovan za zaupnika Narodnega Vijeća na Dunaju, sprejelo Narodno Vijeće predlog slovenske Narodne vlade, »naj dr. Schwegel v sporazumu z odborom južnih Slovena na Dunaju postavi v avstrijska ministrstva naše zaupnike, da sodelujejo pri inventariziranju in sortiranju aktov in da naše akte odpremijo domov«. (Glej Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 607.) V zvezi z prevzemanjem gradiva iz dunajskih ministrstev je prepustilo Narodno Vijeće Narodni vladi v ta namen potrebna imenovanja uradnikov. (Glej Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 563.) Tako je npr. Narodna vlada pooblastila višjega deželnosodnega svetnika (oz. nadsvetnika) Frana Milčinskega kot svojega zastopnika za likvidacijo dunajskega ministrstva za socialno skrbstvo. (Glej Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 671.)

⁵⁴ Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 581. Pri-pominjam, da se je v zvezi z imenovanjem pooblaščenca nemško-avstrijskega državnega urada za zunanje zadeve v Ljubljani, v polni meri pokazala suverenost Narodne vlade pri občevanju z vladami drugih držav. Dober teden zatem, ko se je predstavil J. Fasching predsedniku Narodne vlade, je namreč vprašal državni urad za zunanje zadeve na Dunaju slovensko Narodno vlado, »ali bi bil za Nar. vlado sprejemljiv dvorni svetnik *Kotzian* (:bivši predsednik okrožnega sodišča v Celju, ki je bil od Nar. vlade odstavljen:) kot njegov pooblaščenec v Ljubljani«. Narodna vlada je telegramsko odgovorila, da ne. (Glej Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, 637. Podčrtano prav tam.) — Albert Kotzian je bil odstavljen s posebno naredbo poverjeništa za pravosodje. — Glej UL NV SHS, št. 5, 12. 11. 1918, letnik I., 66., »Naredba poverjeništa za pravosodstvo«.

po samostojnem vključevanju v mednarodne odnose. Te odločitve so se sprva sicer navezovale na položaj, ki je nastal z razpadom Avstro-Ogrske monarhije. Predsednik Narodne vlade J. Pogačnik se je sestal 5. novembra 1918 z generalpolkovnikom bivše avstro-ogrske armade Wurmom, ki je po poročilu J. Pogačnika izjavil da »pripozna suverenost proste jugoslov. države, katero je priznalo tudi Nj. Veličanstvo« ter da je pripravljen »pritti tudi sam k vladi in to ponoviti«. Obenem pa je Wurm prosil »naj se posamezne nar. vlade pozovejo, da odpošljejo delegate, kateri bodo vračajoče se vojake obvestili, kaj vse se je zgodilo v njih odsotnosti v domovini, ker še ničesar o prevratu ne vedo«. Narodna vlada je upoštevala to prošnjo in sklenila, da se v njenem smislu samostojno »obrne na Narodni Výbor v Pragi, na zastopništvo poljske države na Dunaju, na vlade v Budimpešti, v Zagrebu in na Dunaju, in da . . . jih pri tem zaprosi, da pošljejo za prevoz vojakov v domovino kolikor mogoče železniških voz tu sem«. Njen sklep je še določal, da se brzojavke o tem »tako odpošljejo«.⁵⁵

Kasneje pa je Narodna vlada po lastni pobudi samostojno odločala o mednarodnih odnosih. Tako je sklenila na svoji seji 30. novembra 1918, naj se »store . . . potrebni koraki, da pošlje čehoslovaška republika k nam svojega zastopnika trgovskih interesov in obratno pošlje tudi NV (Narodna vlada — op. J. P.) k čehoslovaški republiki takega zastopnika«. Ob tem naj bi Narodna vlada še zaprosila Češkoslovaško, »da imenuje svojega zastopnika v Trstu, ki bo zastopal tudi slovenske interese«.⁵⁶ To bi potrjevalo medsebojno povezanost Slovenije s čehoslovaško republiko, ki jo je Narodna vlada po vsej verjetnosti želela doseči tudi na diplomatski ravni. Na omenjeni seji Narodne vlade je bilo rečeno, da se odpravlja profesor dr. Dragotin Lončar na pot v Prago ter da se bo na svoji poti srečal z opolnomočencem čehoslovaške vlade na Dunaju Vladimirjem Tusarjem, »v Pragi bo pa stopil v stik z Benešem in Drtino in tam poiskal Masaryka«. Pri tem velja omeniti, da je potoval D. Lončar v Prago kot pooblaščenec slovenske Narodne vlade, ki mu je za pot izplačala »predujem 1000 kron«.⁵⁷

⁵⁵ Zapisnik sa sednice Narodne vlade u Ljubljani, Gradja II, str. 486. O podobnih odločitvah Narodne vlade, ki so ravno tako izražale njene težnje po vključitvi v mednarodne odnose oziroma po mednarodnem občevarju, navezovale pa so se še na položaj, ki je nastal z razpadom Avstro-Ogrske monarhije, glej tudi Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, prav tam, str. 470, 471 in Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, prav tam, str. 570.

⁵⁶ Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 669—670. K opombi dodajam, da je že 22. novembra 1918 predlagal na seji Narodne vlade njen poverjenik za Trst dr. Otokar Rybar, naj se v Trstu »nastani čehoslovaški konzul«, Narodna vlada pa je sklenila, da se bo temu in drugim Rybarjevim predlogom »po možnosti ugodilo«. — Glej zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, prav tam, str. 638.

⁵⁷ Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 669. Oporzarjam, da je načrtovala Narodna vlada pot D. Lončarja v Prago že na začetku zadnje dekade meseca novembra 1918. Na seji, ki je bila 21. novembra 1918 je namreč sklenila, da se »pošlje . . . do 2. decembra, ko pride Masaryk v Prago k njemu kot odposlanec prof. dr. Lončar«. Namen Narodne vlade, ki se ga lahko razbere iz zapisnika z njene seje, pa je takrat bil ta, naj bi bil v srečanju D. Lončarja s predsednikom Čehoslovaške republike Tomašem Gariguom Masarykom storjen korak, da se seznanijo Antanto o prodiranju Italijanov na jugoslovansko ozemlje ter o razmerah na zasedenem slovenskem ozemlju. Narodna vlada je namreč računala na to, da je T. G. Masaryk »oseben prijatelj Wilsonov in da bo pri njem posredoval«. — Glej Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, prav tam, str. 631, 632.

Videli smo torej, da je Narodna vlada dejansko odločala o mednarodnih odnosih in tudi vplivala nanje. Vendar ni izvrševala le na tem področju državne oblasti iz pristojnosti Narodnega Vijeća. Predvsem moramo poudariti, da je Narodna vlada v Sloveniji povsem samostojno vodila vojaške zadeve in je bila vezana na navodila Narodnega Vijeća le tako, da je morala upoštevati sklep, katerega je sprejelo Narodno Vijeće zaradi italijanske zasedbe jugoslovanskega ozemlja. Narodno Vijeće je 15. novembra 1918 odredilo, da se »v kraje, ki so jih zasedli Italijani ... naše čete ne smejo odpošiljati«. Po tej odredbi, ki jo je objavilo v Uradnem listu Narodne vlade poveljstvo II. vojnega odseka v Ljubljani, so bile zato vojaške enote, »po dislokaciji pred vojno spadajoče v območja, ki so jih na podstavi dogovora o premirju zasedli Italijani«, razvrščene »vzhodno od demarkacijske črte, in sicer: lovska bataljona 7. in 20. v Ljubljani, 97. pehotni in 5. strelski polk pa v Novem mestu«. ⁵⁸ Ob drugih priložnostih pa je bila vezana Narodna vlada na navodila Narodnega Vijeća samo po lastni pobudi. Do takega primera je prišlo, ko je 18. novembra 1918 obravnavala vprašanje mobilizacije moških, starih od 19 do 23 let ter sklenila, da glede tega vprašanja »pov. za narodno obrambo stopi osebno v zvezo z dr. Drinkovičem, pov. NV (Narodnega Vijeća — op. J. P.) za narodno obrambo«. ⁵⁹ V tem smislu gre tudi presojati odgovor poverjenika Narodnega Vijeća za Narodno obrambo dr. Mateja Drinkovića, ki ga je telegramske poslal generalu Rudolfu Maistru-Vojanovu, »da sme poleg letnikov 1895—1899 (tj. moških, starih od 19 do 23 let — op. J. P.) mobilizirati še toliko drugih letnikov, kolikor jih smatra za potrebne«. ⁶⁰ Ta odgovor R. Maistru, s katerim se je seznanila Narodna vlada 19. novembra 1918, je seveda veljal tudi zanjo, saj je objavila dan kasneje mobilizacijo pripadnikov 7. lovskega bataljona »od letnika 1895. do vštete letnika 1899«. ⁶¹ Drugače pa v vojaških zadevah ni bila vezana na navodila Narodnega Vijeća. Povezanost z Narodnim Vijećem je bila glede vojaških zadev izražena le tako, da je 12. novembra 1918 Narodna vlada prosila Narodno Vijeće, »da pošlje po možnosti bataljon zanesljivega vojaštva«, ker očitno zaradi ravnanja R. Maistra na Štajerskem ni izključevala celo možnosti puča. ⁶² Poleg tega je le še 15. novembra prosila Narodno Vijeće, »da zavaruje z vojaki našo severno mejo« ⁶³ in nekaj dni kasneje objavila naredbo poverjenika Narodnega Vijeća za narodno obrambo, po kateri so imele vse osebe, ki so bile vpisane v seznamu zagovornikov pri pristojnih civilnih pravosodnih oblasteh, pravico »zastopati tudi pri vojaških sodiščih brez ozira nato ali so vpisane v dosedanje listine vojaških zagovornikov ali ne«. ⁶⁴

⁵⁸ UL NV SHS, št. 11, 21. 11. 1918, letnik I., »Objava«.

⁵⁹ Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 608. O obravnavanju vprašanja mobilizacije letnikov 1895—1899, tj. moških starih od 19 do 23 let glej tudi Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, prav tam, str. 668.

⁶⁰ Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 618.

⁶¹ UL NV SHS, št. 10, 20. 11. 1918, letnik I., »Poziv pripadnikom 7. lovskega bataljona«.

⁶² Več o tem glej v Zapisniku sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 563—564.

⁶³ Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 588.

⁶⁴ UL NV SHS, št. 10, 20. 11. 1918, letnik I., »Objava poverjeništvu za narodno obrambo«.

Razen v navedenih primerih Narodno Vijeće v Sloveniji na področju vojaških zadev ni predstavljalo dejavnika oblasti. Državno oblast je na tem področju izvajala izključno slovenska Narodna vlada, in sicer po svojem oddelku (poverjeništvu) za narodno obrambo, pa tudi po drugih organih. Pri tem je zajemala dejavnost Narodne vlade vsa vprašanja, ki sodijo med vojaške zadeve. Tako je že 9. novembra 1918 razglasila splošno mobilizacijo za »vse 18-letne do 40-letne vojake,« ki so se morali nemudoma zglasiti »pri svojih slovenskih kadrih v Ljubljani, Borovljah, Celju in Mariboru.«⁶⁵ Pomembno pri tem je, da so takrat — tako kot vsaki suvereni oblasti — prisegali slovenski vojaki Narodni vladi.⁶⁶ Zato je razumljivo, da je urejala Narodna vlada vprašanja, ki so zadevala položaj slovenskih vojakov in častnikov. Tako je npr. odločala o napredovanju častnikov.⁶⁷ Glede napredovanja častnikov je bila samostojnost slovenske nacionalne oblasti celo tako velika, da o napredovanju ni odločala Narodna vlada sama. To najbolj nazorno kaže imenovanje majorja R. Maistra za generala, kateremu je ta čin podelil 1. novembra 1918 Narodni svet za Štajersko. Ta je obenem pozval R. Maistra naj še isti dan (njemu, tj. Narodnemu svetu za Štajersko) poda »slovesno obljubo.«⁶⁸

Med ukrepi Narodne vlade, ki so se nanašali na položaj vojakov in častnikov lahko omenimo še nekatere. Narodna vlada je zagotovila, da je lahko vsaka vojaška oseba potrdila svojo identiteto, kajti sprejela je sklep, »da se izda oboroženim legitimacijam.«⁶⁹ To je pomenilo, da je moral imeti vsak vojak »pri sebi legitimacijo vojnega poveljništva, kateremu je dodeljen v službo«. V nasprotnem primeru bi namreč vojaška oblast vsakogar, ki bi bil »v vojaški opravi, pa brez pravilne legitimacije, aretirala in kaznovala.«⁷⁰ Poverjeništvu za narodno obrambo pa je ustanovilo svoj gospodarski urad (intendanco), da je obstajala »centrala v vseh ekonomično-administrativnih zadevah (preskrba,

⁶⁵ UL NV SHS, št. 4, 9. 11. 1918, letnik I., 49., »Naredba poverjeništvu za narodno obrambo«. O tem glej tudi Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 458. Opozarjam še na telegramske razglas, katerega je odposlala Narodna vlada 12. novembra 1918 vsem okrajnim glavarstvom na spodnjem Štajerskem. Ta razglas je namreč imel značaj mobilizacijskega ukaza in sicer za vojake na spodnjem Štajerskem v starosti od 18. do 40. leta. Vojaki so se morali zglasiti v Celju in Mariboru. O tem glej podrobneje Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, prav tam, str. 563—564.

⁶⁶ Sklep o zaprisegi slovenskih čet je sprejela Narodna vlada na predlog I. Tavčarja že 2. novembra 1918. (Glej Zapisnik sa sednice Narodne vlade u Ljubljani, Gradja II, str. 458.) O izvršeni zaprisegi vojaštva Narodni vladi pa imamo ohranjeno poročilo njenega predsednika J. Pogačnika, ki je poročal na seji 6. novembra 1918, »da je zaprisegel danes dopoldne ob 11. uri kader 17. pešpolka za Narodno v.«. — Glej Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, prav tam, str. 493.

⁶⁷ O tem glej Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 637. Na tem mestu naj opozorimo še na to, da je organizirala Narodna vlada celó vodenje vojaške duhovniške službe v Sloveniji, saj je poverila »monsgr. Klobovsu... vodstvo vseh vojaških duhovnikov na slovenskem ozemlju«. Pred tem je mgr. Klobovs dobil »tozadevno cerkveno dovoljenje... že od knezoškofa«. — Glej Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 457—458.

⁶⁸ Narodno veće za Štajersko — R. Majsteru, Gradja II, str. 444. O imenovanju R. Maistra glej tudi Zapisnik sa sednice Narodne vlade u Ljubljani, prav tam, str. 477.

⁶⁹ Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 470.

⁷⁰ UL NV SHS, št. 12, 23. 11. 1918, letnik I., »Vojaške legitimacije«.

denarne dotacije) podrejenih oddelkov.«.⁷¹ Ob tem je odredilo poverjeništvu tudi plačo vsem vojaškim osebam. Pristojbine častnikov so ostale začasno, »do nove ureditve neizpremenjene« — častnikom so se izplačevali šaržni prejemki in vojna doklada, za vojake in podčastnike pa je izboljšalo poverjeništvu dnevne denarne prejemke. Moštvo in poddesetniki so dobivali po naredbi poverjeništvu »4 (štiri) krone, šarže od desetnika dalje 5 (pet) kron na dan poleg hrane.«.⁷² Tako je torej sama in v celoti vzdrževala Narodna vlada oborožene sile na slovenskem ozemlju. Na to kaže tudi ukrep poverjeništvu za narodno obrambo, ki je vojaškim osebam strogo prepovedal »kupovanje živeža in materiala«. Po oceni poverjeništvu je bilo v Ljubljani in v vseh večjih krajih dovolj zalog za primerno oskrbo in vzdrževanje vojaških enot, zaradi česar je odredilo naj »zahtevajo vojaški poveljniki potrebne stvari pri vojaških zalogah po dosedanjem načinu.«.⁷³ Učinkovitost in kakovost vzdrževanja in opremljenost vojaških enot pa je zagotovila Narodna vlada še s tem, da je odobrila »poverjeniku za narodno obrambo . . . 3 milijone kron kredita za vojaške potreščine.«.⁷⁴

Poleg gornjih, povezanih s položajem vojakov in častnikov, so se nanašali ukrepi Narodne vlade tudi na demobilizacijo vojaških oseb. Tako je v smislu sklepa Narodne vlade z dne 11. novembra 1918, odločil poverjenik za narodno obrambo, »da se odpuste iz vojaške službe vsi neaktivni častniki razen tistih, ki si jih bo v vojaški službi pridržalo poverjeništvu za narodno obrambo.«.⁷⁵ Vojaškim poveljstvom je ukazal, da morajo odpustiti iz aktivne službe »tiste neaktivne častnike, katerih za izvrševanje vojne službe nujno ne potrebujejo in jih je mogoče nadomestiti z aktivnimi častniki«. Ta ukaz se je predvsem nanašal na vse javne uradnike — profesorje, učitelje, sodnike, notarje, železničarje, ki niso bili v železniški službi, poštno uradnike itn. Obenem je poverjenik za narodno obrambo naznanil, da »glede odpusta zdravnikov izide poseben razglas.«.⁷⁶

Demobilizacija, katero je izvedla Narodna vlada, pa je seveda terjala rešitev vprašanja, ki je zadevalo socialni položaj nepoklicnih častnikov v mirnodobskih razmerah. Narodna vlada je rešila tudi to vprašanje, in sicer tako, da je sklenila okrepiti uradništvo, potrebno za delovanje nove državne uprave. Ker je bilo z demobilizacijo mnogo rezervnih častnikov brezposelnih, se je odločila, da jim »pomaga v prehodni dobi med vojaško službo in nastanitvijo v kakem poklicu«. V ta namen je ustanovila trimesečni tečaj za poštno, železniške in druge uradnike. Častniki, ki so nameravali obiskovati ta tečaj, so dobili po sklepu Narodne vlade v tej dobi polno plačo, po opravljenem tečaju pa so bili

⁷¹ UL NV SHS, št. 4, 9. 11. 1918, letnik I., 51., »Naredba poverjeništvu za narodno obrambo«. Pripominjam, da je vsebovala naredba zelo natančna in obširna določila o preskrbi in vzdrževanju vojaških enot.

⁷² Prav tam. O tem glej tudi Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 493, Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, prav tam, str. 637 in UL NV SHS, št. 12, 23. 11. 1918, letnik I., »Dalje služečim podčastnikom«. O drugih sklepih Narodne vlade, ki so se ravno tako nanašali na denarne prejemke vojaštva glej še Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 563, Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, prav tam, str. 571 in UL NV SHS, št. 13, 26. 11. 1918, letnik I., »Izplačevanje častniških prejemkov za november pri gospodarskem uradu štacijskega poveljništva v Ljubljani«. Opozarjam, da vsebuje zadnji navedeni dokument — objava v UL NV SHS — poseben poudarek, ki je uveljavljal Narodno vlado kot suvereno državno oblast na vojaškem področju. Objava o plačevanju častniških prejemkov je namreč določala, da sodi vsaka zloraba

sprejeti v dotično državno službo. Častniki, ki se niso potegovali za državno službo, vendar so dokazali, da so začasno brez zaslužka, pa so dobili po sklepu Narodne vlade odpravnino v znesku trimesečne plače.⁷⁷

Razen glede socialnega položaja nepoklicnih častnikov v mirodopskih razmerah, je ukrepala Narodna vlada tudi v zvezi s socialnim položajem slovenskih vojaških vojnih invalidov. Zavedala se je namreč, »da ena njenih prvih socialno-političnih nalog rešitev zamotanega vprašanja o preskrbi vojnih invalidov, nadalje vdov in sirot po vojakih, padlih v vojni.«⁷⁸ Poverjenišтва za narodno obrambo, finance in socialno skrbstvo so odredila izplačevanje vzdrževalnine tako družinam, katerih hranitelj je bil ali ujet, ali se še ni vrnil iz vojne ali je bil v aktivni službi narodne vojske, kot »invalidom, vdovam in sirotam padlih vojakov.«⁷⁹ Vzdrževalnina se je izplačevala tudi tistim družinam, »katerih vzdrževalci so se sicer vrnili domov,« vendar so bili »zaradi bolezni, ki so si jo nakopali v vojni, nezmožni za delo.«⁸⁰ Poleg tega pa je Narodna vlada sāmim vojaškim vojnim invalidom posebej zagotovila prednost pri podeljevanju službenih mest. Izdala je obširno naredbo o zaposlovanju invalidov v vseh javnih uradih in vseh tistih podjetjih, zavodih, uradih (tudi občinah) in obratih, ki so bili pod državnim nadzorstvom. V tej naredbi ni obšla tudi vprašanja zaposlovanja vojaških vojnih invalidov v zasebnih zavodih in obratih.⁸¹

Razen ukrepanja v zvezi s socialnim položajem demobiliziranih častnikov in vojaških vojnih invalidov, so bila zajeta v delovanju Narodne vlade še nekatera

ali prevara glede osebne identitete »kot zločin *zoper sedanjo državno vlado* (podčrtal J. P.) pod določbe prekega sode in se kaznuje s smrtjo.«

⁷³ UL NV SHS, št. 4, 9. 11. 1918, letnik I., 51., »Naredba poverjenišтва za narodno brambo«. Prim. tudi Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 522.

⁷⁴ Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 671.

⁷⁵ UL NV SHS, št. 5, 12. 11. 1918, letnik I., 65., »Naredba poverjenišтва za narodno brambo«. Prim. tudi Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 560.

⁷⁶ UL NV SHS, št. 5, 12. 11. 1918, letnik I., 56., »Naredba poverjenišтва za narodno brambo«. Glede odpusta zdravnikov iz vojaške službe glej UL NV SHS, št. 9, 18. 11. 1918, letnik I., »Oklic«.

⁷⁷ UL NV SHS, št. 12, 23. 11. 1918, letnik I., »Rezervnim častnikom«. Glej tudi Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 637. Poleg tega so po naredbi intendance poverjenišтва za narodno obrambo dobili demobilizirani nepoklicni častniki in vojaški uradniki iz slovenskih dežel še »popolne pristojbine za mesec november t. l. (1918 — op. J. P.) — ako jih še niso prejeli drugje — pri svojih slovenskih kadrih v Ljubljani, Borovljah, Celju in Mariboru«. (Glej UL NV SHS, št. 7, 15. 11. 1918, letnik I., »Vojaške zadeve«.) Brezposelni demobilizirani častniki, ki se niso potegovali za državno službo, pa so poleg odpravnine v znesku trimesečne plače, dobili po naredbi intendance 2. vojnega okrožja SHS v Ljubljani za dobo treh mesecev tudi »stalno stanarino za mesto ljubljansko in relutum za prehrano«. — Glej UL NV SHS, št. 15, 30. 11. 1918, letnik I., »Rezervnim častnikom«.

⁷⁸ UL NV SHS, št. 9, 18. 11. 1919, letnik I., »Vojnim invalidom!«

⁷⁹ UL NV SHS, št. 5, 12. 11. 1918, letnik I., 63., »Naredba poverjeništev za narodno brambo, finance in socialno skrbstvo«. Glej tudi Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 544. Opozarjam, da je v zvezi z izplačevanjem vzdrževalnine vojaškim vojnim invalidom Narodna vlada celo nameravala doseči, da bi začasno izplačevali posamezni oddelki bivšega avstro-ogrškega vojnega ministrstva vzdrževalnino slovenskim vojaškim vojnim invalidom. To je skušala doseči zato, ker ji je konec novembra 1918 odgovorila mornarska sekcija bivšega vojnega mini-

področja, ki pa so strogo sodila med vojaške zadeve. Narodna vlada je zagotovila usklajeno delovanje vseh vojaških, splošnoobrambnih in varnostnih sil, kajti določila je, da sodi poleg vojaških enot tudi »Narodna straža v referat oddelka za narodno obrambo, istotako orožništvo, le uporaba orožništva spada v oddelek za notranje zadeve.«⁸² Toda orožništvo, ki je obdržalo vse svoje pravice, določene še po avstrijskem orožniškem zakonu,⁸³ je bilo podrejeno »glede vojaških, gospodarskih in upravnih zadev, nadalje glede pouka in nadzorstva orožniške službe... orožniškim poveljništvom, oziroma Narodni vladi SHS, oddelek za narodno obrambo.«⁸⁴

Usklajeno delovanje vojaških, splošnoobrambnih in varnostnih sil je zagotovila Narodna vlada še z notnim ustrojem narodne brambe v Sloveniji. Poverjeništvu za Narodno obrambo v Ljubljani je s posebno naredbo ustanovilo *centralni urad narodne obrane*, katerega naloga je bila, da se že obstoječa narodna bramba ne bi cepila — »*enotno organizirati vso brambo po deželi*, skrbeti za oborožitev, izvežbanje in prehrano mož in častnikov.«⁸⁵ Hkrati je s to naredbo določilo poverjeništvu naj že obstoječe brambne organizacije (Orlov, Sokolov, gasilcev, lovcev itn.) obstajajo še naprej, toda poverjeništvu jih je zaradi enotnosti uvrstilo v *organizacijo državne obrane*. Naredba je za vsak politični okraj določala tudi ustanovitev *okrajnega brambnega poveljništva*, kateremu je bilo podrejeno *sodnookrajno brambno poverjeništvu*. Po naredbi so poveljevali okrajnim brambnim poveljstvom častniki, imenovala pa jih je

strstva, »da bo začasno še izplačevala plače svojim invalidom«. — Glej UL NV SHS, št. 16, 3. 12. 1918, letnik I., »Invalidom«.

⁸⁰ UL NV SHS, št. 17, 5. 12. 1918, letnik I., »Naredba poverjeništev za narodno obrambo, finance in socialno skrbstvo«. Opozarjam, da je bila podpisana omenjena naredba 30. novembra 1918.

⁸¹ O tem glej podrobneje UL NV SHS, št. 12, 21. 11. 1918, letnik I., 115., »Naredba celokupne Narodne vlade SHS v Ljubljani o zaposlovanju invalidov«. — Narodna vlada je sprejela sklep, da »izda obširno naredbo glede zaposlovanja invalidov v državni službi« na svoji seji 18. novembra 1918. Menila je »da je treba storiti vse, da se invalidi zaposlijo, če tudi glede dela zmožnosti ne morejo popolnoma nadomestovati zdravih ljudi in da se rešijo brezdelnosti«. — Glej Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 608.

⁸² Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 487.

⁸³ UL NV SHS, št. 13, 26. 11. 1918, letnik I., »Oklic«.

⁸⁴ UL NV SHS, št. 11, 21. 11. 1918, letnik I., 111., »Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani«. Opozarjam, da je tako kot vojaštvo, prisegalo tudi orožništvo slovenski Narodni vladi. Po naredbi poverjeništvu za narodno obrambo, ki je odredilo, da mora vse orožništvo »takoj zapriseči na Narodno vlado«, se je besedilo prisega glasilo takole: »Prisegam in se rotim pri Bogu Vsemogočnem in svoji časti, da hočem zvesto in z vso svojo dušo, z vsem svojim srcem, z vso svojo voljo služiti vladi Narodnega sveta Slovencev, Hrvatov in Srbov (tj. Narodni vladi — op. J. P.) kot ljudski in zakoniti oblasti. Prisegam sebi in svojim dragim, svoji deci in svojim roditeljem, da hočem odredbe Narodnega sveta Slovencev, Hrvatov in Srbov brezpogojno, povsod, v vsakem času izvrševati in da hočem biti pokoren ukazu predpostavljenih zapovednikov in vsem narodnim postavam in zakonom za napredek, edinstvo, moč in slavo naroda Slovencev, Hrvatov in Srbov. Tako hočem in v to mi pomagaj Bog!« — UL NV SHS, št. 3, 8. 11. 1918, letnik I., »Naredba poverjeništvu za narodno obrambo«.

⁸⁵ UL NV SHS, št. 4, 9. 11. 1918, letnik I., 50., »Naredba poverjeništvu za narodno obrambo«. Podčrtano v UL NV SHS.

Narodna vlada. Tem častnikom so bile podrejene orožniške postaje, županstva ter poveljstva že obstoječih brambnih organizacij. Narodna (državna) bramba je bila po naredbi dejavna v lastni občini, izjemoma v lastnem političnem okraju, le v skrajni nevarnosti je lahko priskočila na pomoč obmejnim občinam ali političnim okrajem.⁸⁶

Kmalu za tem, ko je bila razglašena ta naredba, je sicer sporazumno z Narodnim svetom sklenila Narodna vlada razpustiti vse narodne straže oziroma narodne obrane.⁸⁷ Vendar ta sklep Narodne vlade ni predstavljal odklanjanja dograjenega vojaškoobrambnega in varnostnega sistema v Sloveniji, pač pa je na vojaškem področju razkrival hitro in ustrezno prilagoditev Narodne vlade nastalim mirnodobskim razmeram. Potem, ko je odšel iz Slovenije zadnji kontingent tujih vojakov, je ocenila Narodna vlada, da so narodne straže v Sloveniji »v popolni meri izvršile svojo dolžnost«. Nevarnost pred razkrajajočo soško armado je po njenem mnenju minila, predvsem po zaslugi narodnih straž, ki so omogočile, »da se je prehod te vojske preko Kranjske izvršil v lepem redu in brez posebne škode prebivalstvu in deželi«. Razpustitev narodnih straž oziroma narodnih obran se je zato ujemala v načrtu Narodne vlade v uvajanju normalnih mirnodobskih razmer, v katerih je nameravala v popolnem obsegu prevzeti vso javno varnost po svojih organih. Namenila se je »s pomočjo orožništva in organiziranega vojaštva skrbeti za varnost domovine, življenje in last vsakega posameznika in za notranji red in mir po deželi«. Zaradi tega so morali izročiti vsi dotedanji člani narodnih straž vse orožje in strelivo najbližji orožniški postaji.⁸⁸

Samostojno odločanje Narodne vlade o vojaških zadevah se je pokazalo še v zvezi z drugimi vprašanji vojaške narave. Tako je bilo njeno poverjenišтво za narodno obrambo tisti organ državne oblasti, v katerega pristojnosti je bil v Državi SHS pregled nad vsemi obstoječimi vojaškimi enotami in kadrovske sestavo oboroženih sil na slovenskem ozemlju. To razberemo iz razglasa poverjenišтва za narodno obrambo, v katerem je ukazalo omenjeno poverjenišтво vsem štacijskim poveljstvom II. vojnega odseka,⁸⁹ da morajo javiti intendenci tega odseka v Ljubljani, kateri pododdelki, formacije in vojaški zavodi so jim podrejeni, kdo je poveljnik teh oddelkov ter koliko častnikov, uradnikov, častniških oziroma uradniških aspirantov je pododdelkom pridržano. Obenem s številom častnikov, uradnikov, častniških in uradniških aspirantov so morala javiti štacijska poveljstva še njihovo ime in čin ter navesti kdaj in od koga so jim bili dodeljeni. Tudi vsa vojaška poveljstva, vsi pododdelki, formacije in vsi vojaški zavodi so morali javiti intendanci II. vojnega odseka, kdo je poveljnik oddelka (poveljstva, formacije itn.), koliko častnikov (uradnikov častniških oziroma uradniških aspirantov) je oddelku pridržanih, ime in čin pridržanih častnikov ter podatke o njihovi dodelitvi. Hkrati so morala

⁸⁶ Prav tam.

⁸⁷ UL NV SHS, št. 7, 15. 11. 1918, letnik I., »Razglas Narodne vlade«.

⁸⁸ Prav tam. Glej tudi Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 571.

⁸⁹ II. vojni odsek oziroma II. vojno okrožje je obsegalo vse slovensko ozemlje v Državi SHS, torej »Kranjsko, Koroško, Štajersko in kar je Primorskega«. — UL NV SHS, št. 16, 3. 12. 1918, letnik I., »Poziv okrožnim in okrajnim zdravnikom«.

javiti vojaška poveljstva (skupaj z oddelki in formacijami) intendanci II. vojnega odseka številčno stanje vojaštva.⁹⁰

Svojo državno oblast je utemeljila Narodna vlada na vojaškem področju tudi v vojaškokazanskem pravosodstvu. Tako je odredila že v prvi naredbi, ki jo je razglasila po svojem Uradnem listu, da »vsi dosedanji zakoni in vse dosedanje naredbe ostanejo še nadalje v veljavi, enako vse narodne vojaške in civilne oblasti ter uradi, dokler vlada drugače ne ukrene«.⁹¹ To pa je storila Narodna vlada kmalu po tem. Že 5. novembra 1918 je ustanovila »vojaško sodišče SHS v Ljubljani«, ki je začelo poslovati naslednjega dne.⁹² Pristojnost tega sodišča se je nanašala »na vsa kazniva dejanja vojaških oseb na slovenskem ozemlju razen dejanj ententnih čet«.⁹³ Ustanovitev vojaškega sodišča je predstavljala pomembno dejanje, kajti narekovala je spremembo nekaterih zakonov iz avstroogrškega vojaškega kazenskega zakonika, s čemer se je uveljavila Narodna vlada na vojaškem področju kot dejaven organ zakonodajne

⁹⁰ UL NV SHS, št. 6, 14. 11. 1918, letnik I., »Vojaške zadeve«. Glej tudi UL NV SHS, št. 17, 5. 12. 1918, letnik I., »Poziv«. Pripominjam, da je znašalo konec novembra leta 1918 skupno številčno stanje slovenskih enot v sestavi II. vojnega odseka 12 375 častnikov in vojakov. Med njimi sta bila tudi dva generala. Te enote so bile dobro oborožene in oskrbovane ter so predstavljale novembra in pa decembra 1918 skupaj z vojaškimi enotami poveljstva srbskih čet v Ljubljani pomembno oporo slovenski Narodni vladi. Pomagale so pri ohranjanju miru in reda v Sloveniji, važno vlogo pa so imele zlasti med umikom avstro-ogrške vojske z italijanske fronte v začetku novembra 1918. (Glej Zečević, str. 205—206.) Slovenske vojaške enote, organizirane v okviru II. vojnega odseka, je vodil v vojaškem pogledu podmaršal v vojski Narodnega Vijeća Nikola pl. Ištvanović, katerega je imenoval 31. oktobra 1918 vojni odsek Narodnega Vijeća za poveljnika »drugega vojnega odseka v Ljubljani«. (Glej M. Drinković — Narodnom Vijeću SHS, Gradja II, str. 431.) Opozarjam pa, da je sprejemal N. Ištvanović posamezne vojaške odločitve le na podlagi stališč, ki so se oblikovala na sejah slovenske Narodne vlade. Tem sejam je N. Ištvanović prisostvoval. Narodni vladi je bil N. Ištvanović odgovoren tudi za obstoječi vojaški in varnostni položaj. (O tem glej Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 459 in Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, prav tam, str. 459.) Podrobneje pa glej o razvoju in delovanju slovenskih vojaških enot v času obstoja Države SHS Vikt. Andrejka, Razvoj vojaštva in vojaški dogodki od prevrata do danes, Slovenci v desetletju 1918—1928, Ljubljana 1928, str. 269—295, Janez Švajncer, Razslovenjanje slovenskih vojaških enot v Kraljevini SHS s primerom mariborskega pešpolka, Kronika, letnik XXX, 1982, št. 1, str. 31—41, isti, Delež Slovencev pri nastanku jugoslovanske države, Naši razgledi, XXXII, 27. 1. 1984, 2 (769.)

⁹¹ UL NV SHS, št. 1, 4. 11. 1918, letnik I., 1., »Državljeni!«

⁹² UL NV SHS, št. 2, 6. 11. 1918, letnik I., 31., »Naredba poverjeništa za narodno obrambo«. Glej tudi Zapisnik sa sednice Narodne vlade u Ljubljani, Gradja II, str. 487. V tistem času je določila Narodna vlada tudi naslov uradnih civilnih in vojaških razglasitev. Uradnim civilnim razglasitvam je določila naslov »naredba, specialno vojaškim pa: ukaz«. — Glej Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 479. Podčrtano v zapisniku Narodne vlade.

⁹³ UL NV SHS, št. 2, 6. 11. 1918 I., 31., »Naredba poverjeništa za narodno obrambo«. Glej tudi Zapisnik sa sednice Narodne vlade u Ljubljani, Gradja II, str. 487. Opozarjam pa, da je zahtevalo štacijsko poveljstvo v Ljubljani od tujih častnikov, podčastnikov in vojakov, ki so še bili v Ljubljani, naj se zglasijo na poveljstvu, da bodo prejeli legitimacije in dovoljenje za bivanje. V primeru, da tuji častniki, podčastniki in vojniki ne bi imeli legitimacije ali dovoljenja za bivanje v Ljubljani, bi namreč poveljstvo »postopalo kar najstrožje«. Obenem je tudi prepovedalo ujetim italijanskim častnikom gibanje po mestu v civilni obleki. — Glej UL NV SHS, št. 15, 30. 11. 1918, letnik I., »Poziv tujedržavnim častnikom, podčastnikom in vojakom«.

oblasti.⁹⁴ Narodna vlada oziroma njeno poverjeništvu za narodno obrambo je določilo, da preide funkcija javnega tožilca za vse vojaške osebe »na vojaškega pravdnika Narodne vlade SHS, ki je naravno podrejen poverjeniku za narodno obrambo«. Razveljavilo je tudi določila vojaškega kazenskega zakonika, ki so zadevala pristojnost vojaškega poveljnika ter preneslo te pravice (tj. pravico kazenskega zasledovanja, odredbe preventivnega zapora, ustavitve postopka in pravico obtožbe) neposredno na vojaškega pravdnika Narodne vlade. Poleg tega je združilo bivše divizijsko in bivše brigadno sodišče v eno vojaško sodišče, pristojno za dejanja, ki so zahtevala kazenski pregon. Določilo je tudi sedeže vojaških sodišč na slovenskem ozemlju, in sicer v Ljubljani in Mariboru. Mariborsko vojaško sodišče je bilo pristojno za osebe iz štajerskega obmejnega poveljstva v Mariboru, ljubljansko pa je bilo, poleg oseb iz ostalega dela II. vojnega okrožja, pristojno tudi za osebe iz koroškega obmejnega poveljstva v Borovljah.⁹⁵

Suverenost Narodne vlade pa je bila izražena na vojaškem področju tudi v povsem operativnovojaških vprašanjih. To nazorno dokazuje položaj prvega organiziranega poveljstva srbske vojske v Sloveniji po razpadu Avstro-Ogrske monarhije. Enote takratnega poveljstva srbskih čet v Ljubljani so »delovale po nalogu ali v soglasju z Narodno vlado v Ljubljani in sodelovale s slovenskimi vojaškimi enotami, ki jih je ustanovila Narodna vlada«. ⁹⁶ Sestavljene so bile iz srbskih vojakov in častnikov, ki so prispeli 6. novembra 1918 iz avstrijskega ujetništva v okolici Salzburga čez Beljak v Ljubljano, kjer je bilo ustanovljeno z odobritvijo srbske vlade in Narodnega Vijeća poveljstvo srbskih čet.⁹⁷ Nastanitev srbskih vojakov in častnikov v Ljubljani je bila za Narodno vlado nedvomno dobrodošla, saj so se tako povečale vojaške enote, s katerimi je razpolagala. Ob prihodu srbskih vojakov in častnikov 6. novembra 1918 je namreč poročal poveljnik II. vojnega okrožja v Ljubljani na seji Narodne vlade, da »prideta tudi dva srbska častnika, ki pozdravita Nar. vl. in se dasta s svojim moštvom in svojimi tovariši na razpolago za varnostno službo na tukajšnjih kolodvorih«. ⁹⁸ Narodna vlada je zato podpirala in vzdrževala poveljstvo srbske vojske v Ljubljani in že 10. novembra 1918 odobrila svojemu poverjeniku za narodno obrambo L. Pogačniku »izplačilo 10 000 kron za opremo srbskih častnikov v Ljubljani«. ⁹⁹ Na tem mestu lahko opozorimo tudi na to, da so bile težnje Narodne vlade povečati vojaško moč v Sloveniji vsekakor prisotne. V tem smislu gre razumeti sklep, ki ga je sprejela 6. novembra 1918, da vzame »v svojo službo

⁹⁴ Doslej smo se že seznanili z eno spremembo avstro-ogrškega vojaškega kazenskega zakonika, ki jo je izvršila Narodna vlada. Nanašala se je na izrekanje sodb. Vojaške sodbe so se z nam že znano spremembo izrekale v imenu zakona in ne več »v imenu Njeg. Vel. Cesarja«. — Glej str. 58 in op. 40 na tej strani.

⁹⁵ UL NV SHS, št. 15, 30. 11. 1918 I., 157., »Naredba poverjeništvu za narodno obrambo«. Naredba je poleg omenjenih sprememb vsebovala še druge določbe, ki so spreminjale prejšnja določila avstro-ogrškega vojaškega kazenskega zakonika glede odobritve ter odrejanja preventivnega oziroma preiskovalnega zapora. Naredba je na novo opredelila tudi sestavo in delovanje vojaškega sodišča.

⁹⁶ Zečević, str. 205.

⁹⁷ Prav tam, str. 204—205. Podrobneje glej o številu srbskih vojakov in častnikov v okviru srbskega vojaškega poveljstva v Ljubljani, str. 205.

⁹⁸ Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 495.

⁹⁹ Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 546.

češko legijo, broječo približno 3500 mož in jo plača enako kakor domače vojaštvo.¹⁰⁰ Ta sklep tudi primerno dopolnjuje podoba o samostojnem odločanju Narodne vlade v vojaških zadevah.¹⁰¹

Razen v zunanjih in vojaških zadevah je v Sloveniji izvajala Narodna vlada državno oblast še na ostalih področjih glede katerih je imelo svoje pristojnosti tudi Narodno Vijeće. Potem ko sta bili objavljeni v Uradnem listu Narodne vlade naredbi Narodnega Vijeća o pomilostitvi, je obstajala pravna osnova, da je Narodna vlada pomilostila osebe, ki so jih obsodili avstrijski pravosodni organi. Pomilostitev je bila izvršena v Sloveniji po pristojnih organih državne oblasti — poverjeništvih Narodne vlade za pravosodstvo in narodno obrambo. Razglasitev prve Naredbe Narodnega Vijeća o pomilostitvi je namreč bila dopolnjena tako, da je uradno obvestil V. Ravnihar »kot poverjenik za pravosodstvo Narodne vlade SHS v Ljubljani... o tej pomilostitvi vsa sodišča in državna pravdnitstva« in hkrati ukazal, da mu poročajo o izvršenih pomilostitvah.¹⁰² Podobno je dopolnil poverjenik za narodno obrambo L. Pogačnik razglasitev druge naredbe Narodnega Vijeća o pomilostitvi. Ukazal je vojaškemu sodišču v Ljubljani, naj — v skladu z naredbo Narodnega Vijeća — »takoj izda potrebne odredbe, da se vojaške in civilne osebe, ki so... v kazenskem in preiskovalnem zaporu, takoj izpuste na svobodo«.¹⁰³

Še izraziteje se je pokazalo, da je zajeto v delovanje Narodne vlade tudi izvrševanje državne oblasti iz vseh pristojnosti Narodnega Vijeća, ko so bili v Sloveniji razveljavljeni nekateri najvišji pravni akti, ki so jih izdali organi avstrijske državne uprave ter akti z največjo pravno močjo, katere so sprejeli organi avstrijske zakonodajne oblasti. Narodna vlada je namreč sama in brez posebnega sporazuma z Narodnim Vijećem razveljavila vrsto predpisov in naredb različnih organov oblasti ter posameznih ministrstev iz avstrijskega državnega zakonika,¹⁰⁴ razveljavila pa je tudi avstrijski državni zakon o društvenem pravu in avstrijski državni zakon o shodnem pravu.¹⁰⁵ S tem je razširila svojo

¹⁰⁰ Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 493.

¹⁰¹ V tej zvezi opozarjam še na sklep, ki ga je sprejela Narodna vlada na seji 7. novembra 1918, da se izda češkemu in srbskemu vojaštvu »strogo povelje«, da je podrejeno »izključno Nar. vl.«, ne pa kakemu drugemu organu na slovenskem ozemlju, konkretno Narodnemu svetu. — Glej Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, str. 510.

¹⁰² UL NV SHS, št. 2, 6. 11. 1918, letnik I., 17., »Naredba poverjeništvu za pravosodstvo«.

¹⁰³ UL NV SHS, št. 9, 18. 11. 1918, letnik I., 91., »Naredba poverjeništvu za narodno obrambo«.

¹⁰⁴ Glej UL NV SHS, št. 2, 6. 11. 1918, letnik I., 14., »Naredba poverjeništvu za prehrano«, 19., »Naredba poverjeništvu za finance«, št. 5, 12. 11. 1918, letnik I., 69., »Naredba poverjeništvu za trgovino in industrijo, sporazumno s poverjeništvom za prehrano«, št. 6, 14. 11. 1918, letnik I., 72., »Naredba poverjeništvu za kmetijstvo«, 73., »Naredba poverjeništvu za kmetijstvo«, 74., »Naredba poverjeništvu za kmetijstvo«, št. 7, 15. 11. 1918, letnik I., »Naredba poverjeništvu za pravosodstvo«, št. 13, 26. 11. 1918, letnik I., 125., »Naredba poverjeništvu za notranje zadeve in finance, dogovorno s poverjeništvom za socialno skrbstvo«, 127., »Naredba poverjeništvu za kmetijstvo«, 131., »Naredba poverjeništvu za trgovino in industrijo in za kmetijstvo« in št. 14, 28. 11. 1918, letnik I., 145., »Naredba poverjeništvu za prehrano«.

¹⁰⁵ UL NV SHS, št. 14, 28. 11. 1918, letnik I., 134., »Naredba poverjeništvu za notranje zadeve«, 135., »Naredba poverjeništvu za notranje zadeve«. Narodna vlada je

državno oblast še na eno izmed področij, glede katerih je imelo svoje pristojnosti tudi Narodno Vijeće. Državno oblast je izvajala tudi na zadnjem med temi področji, tj. pri imenovanju stopenj višjih uradnikov. Po sklepu, ki ga je sprejela že na svoji seji 1. novembra 1918, je namreč imenoval »uradništvo do vsehvi IX. činovnega razreda... pov. v svojem delokrogu, pričeniš z VIII. činovnim razredom pa Narodna vlada SHS v Ljubljani«. ¹⁰⁶

V Sloveniji je torej imela Narodna vlada popolno državno oblast, saj jo je izvajala prav na vseh področjih družbenega in političnega življenja. To je pomenilo, da je bila uveljavljena v razmerju med Slovenijo in Državo SHS tudi takšna oblika sestavljene države, v kateri dejansko ni vršil centralni organ (tj. Narodno Vijeće) državne, torej suverene oblasti. Tako ni obstajala Država SHS le kot federativna sestavljena država, marveč tudi kot konfederativna sestavljena država, saj Narodno Vijeće ni bilo vedno v pravem pomenu nosilec vrhovne oblasti. Prevezemalo je značaj konfederativne skupščine kot edinega skupnega organa Države SHS. ¹⁰⁷ V tem smislu je že bila omejena vrhovna oblast Narodnega Vijeća, ko je sporazumno z njim izdala Narodna vlada 21. novembra 1918 Naredbo o prehodni upravi, le na vprašanja, ki so bila v zvezi s temeljnimi načeli zedinjenja Slovencev, Hrvatov in Srbov v narodno, svobodno, neodvisno, na demokratskih načelih urejeno Državo SHS in na vprašanja, ki jih zastopniki, odposlani v Narodno Vijeće, priznajo za skupna. Na ta način je bila tudi potrjena že nastala praksa, da v Sloveniji samostojno izvršujejo odločitve Narodnega Vijeća (kot konfederativne skupščine) organi slovenske Narodne vlade, ter da so te odločitve obvezne za Slovenijo potem, ko jih sprejmejo in razglasijo ti organi. Zato lahko rečemo, da se je z objavo Naredbe o prehodni upravi tesno približala Država SHS konfederativni obliki državne ureditve, kajti Naredbo lahko razumemo celo kot sporazum o konfederaciji. Naredba je imela po pomenu značaj mednarodnega sporazuma in je utemeljila Državo SHS kot tako politično zvezo, ki ustreza državnopravnemu pojmu realne unije, tj. konfederacije. V realni uniji namreč zadrži vsaka država-članica popolno

razveljavila tudi par. 23 avstrijskega državnega tiskovnega zakona (glej prav tam, 136., »Naredba poverjeništa za notranje zadeve o prosti kolportaži«). Kot smo že omenili, je razveljavila tudi določila iz avstroogrškega vojaškega zakonika, ki so se nanašala na pristojnosti vojaškega poveljnika (glej UL NV SHS, št. 15, 30. 11. 1918, letnik I., 157., »Naredba poverjeništa za narodno brambo«).

¹⁰⁶ Zapisnik sa sednice Narodne vlade SHS u Ljubljani, Gradja II, 443. Prim. tudi Bogataj, str. 382.

¹⁰⁷ Prim. PE, str. 559 (KONFEDERACIJA).

¹⁰⁸ Prim. prav tam, str. 1199 (REALNA/STVARNA/UNIJA).

¹⁰⁹ UL NV SHS, št. 11, 21. 11. 1918, letnik I., 111., »Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani«. V tej zvezi opozarjam, da je določala Naredba o prehodni upravi tudi to, da zoper sodbe in druge ukrepe višjih deželnih sodišč ter deželnih in okrožnih sodišč, »ki jih ta izdajajo kot sodišča druge stopnje, odslej ni daljnega pravnega sredstva«. Naredba je določala še, da sodijo višja deželna sodišča dokončno tudi v vseh tistih pravnih zadevah, v katerih je bilo »po dosedanjih določilih pristojno avstrijsko vrhovno in kasacijsko sodišče«. Tako je odločalo višje deželno sodišče v Ljubljani »o medčasno že vloženi, pa še ne rešeni pravnih sredstvih na avstrijsko vrhovno in kasacijsko sodišče«. Poleg tega je npr. tudi določala Naredba, da »zoper odločbe finančnega ravnateljstva v Trstu in finančnega deželnega ravnateljstva v Ljubljani ter zoper sodbe dohodarstvenega višjega sodišča v Ljubljani v upravnopravnih in kazenskih zadevah ni pritožbe«. — Glej prav tam.

in neodvisno državno organizacijo, enako kot v celoti zadrži po mednarodnem sporazumu o konfederaciji svojo suverenost vsaka članica konfederacije.¹⁰⁸ Tako je po Naredbi o prehodni upravi tudi Slovenija obdržala svojo suverenost (tj. Narodno vlado in vse njene upravne oddelke) oziroma jo je celo dogradila. Narodna vlada je sama in edina upravljala slovensko ozemlje in je bila na njem »za vsa oblastva, vse urade in javne organe, kar jih je v tem ozemlju, najvišja upravna oblast in službena instanca«. Zato po Naredbi o prehodni upravi tudi ni bilo »odloka ali naredbe Narodne vlade SHS v Ljubljani, oziroma njenih oddelkov ali kakršnegakoli drugega oblastva, zoper katerega, oziroma zoper katero bi bila dopustna pritožba ali kako drugo pravno sredstvo na instance izven države SHS«. ¹⁰⁹ Narodna vlada je torej odločala dokončno in brez pravice pritožbe, kajti »zoper razsodbe Narodne vlade ni bilo več pritožbe na nobeno višjo instanco, ker take instance tudi ni bilo«. ¹¹⁰ To lepo ponazarja državnopravno zasebnost Slovenije v Državi SHS in utemeljuje trditev, da je Narodna vlada »delala neodvisno, ter niso bile med državo S. H. S. in Slovenijo skupne niti one stvari, ki so bile npr. med Avstrijo in Ogrsko«. Narodna vlada je imela — kot smo videli — »celo svoj vojaški resort in je po predsedstvu Narodne vlade vsaj deloma izvrševala tudi zunanjepolitične posle«. ¹¹¹

Slovenska državnost in samostojnost Narodne vlade sta bili torej izraženi v Državi SHS s prepletanjem federativnih in konfederativnih prvin državne ureditve. Iz prepletanja teh prvin se je glede na dejansko stanje oblikovala tudi slovenska nacionalna država, kajti samostojnost Slovenije in neodvisnost Narodne vlade sta bili v Državi SHS taki, kakršni sicer poznamo pri ločenem državnem obstoju. Zato tudi je govorila Narodna vlada o Sloveniji kot o »državi SHS slovenskega območja«. ¹¹² V Državi SHS je tako postal slovenski narod suveren in je dosegel državno samostojnost — na vsem ozemlju, ki ga je upravljala Narodna vlada. To ozemlje je obsegalo »Kranjsko, Goriško, slovenski del Istre, mesto Trst z okolico« ter »Štajersko in Koroško, kolikor sta te deželi del države SHS«, ¹¹³ in je bilo po Narodni vladi združeno v politično in upravno

¹¹⁰ Bogataj, str. 381. L. Bogataj na tem mestu tudi pravi, da je s tem imela Narodna vlada kot najvišja upravna oblast v Sloveniji — ministrsko kompetenco. Opozarja, da je bila utemeljena ta pristojnost Narodne vlade z Naredbo poverjenišтва za notranje zadeve z dne 12. novembra 1918. Ta naredba je določala, da je treba vložiti pritožbo, »ako gre... zoper odločbo kakega ministrstva... pri Narodni vladi SHS v Ljubljani.« — UL NV SHS, št. 5, 12. 11. 1918, letnik I., 53., »Naredba poverjenišтва za notranje zadeve«. O tem glej tudi Dragotin Trstenjak, Uprava v Sloveniji, Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije, Ljubljana 1939, str. 110.

¹¹¹ Bogataj, str. 378. Glej tudi str. 382.

¹¹² UL NV SHS, št. 15, 30. 11. 1918, letnik I., 148., »Naredba celokupne vlade SHS v Ljubljani o izplačilu službenih prejemkov slovenskih ter tujerodnih uslužbencev v SHS za mesec december 1918«.

¹¹³ UL NV SHS, št. 11, 21. 11. 1918, letnik I., 111., »Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani«.

¹¹⁴ Podrobneje glej o nastanku političnopravno zedinjene Slovenije v Državi SHS Janko Brejc, Od prevrata do ustave, Slovenci v desetletju 1918—1928, Ljubljana 1928, str. 164—165. Prim. tudi Silvo Kranjec, Slovenci v Jugoslaviji, Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije, Ljubljana 1939, str. 60. O združitvi in prevzemu vseh poslov prejšnjih c. k. deželnih odborov (in tudi namestništév) ter avtonomne uprave za bivšo Koroško, Štajersko, Primorsko in Kranjsko po Narodni vladi, ki je s tem zedinila takratno Slovenijo v politično in upravno

celoto.¹¹⁴ S tem pa je »Slovenija kot taka postala državnopravna enota«,¹¹⁵ kar je pomenilo, da je oblikovanje slovenske nacionalne države v času obstoja Države SHS, predstavljalo tudi prvo stvarno obliko uresničenja programa Zedinjene Slovenije.

Summary

THE FORMATION OF THE SLOVENE NATIONAL STATE IN 1918

An analysis of the social and political content of the Slovene nation's self-determination effectuated with its secession from the Austro-Hungarian monarchy on October 29, 1918, reveals that it was carried out in the presence of all the fundamental factors determining the right of a nation to decide its own fate. For the Slovenes such nature of national liberation and political independence in 1918 also meant the experience of an independent state, the recognition of the right to their own national state. The political frame within which this right was attained was the State of Slovenes, Croats and Serbs, an independent state of the Yugoslav nations which, until 1918, lived under Austro-Hungarian rule. It existed from the breakup of Austria-Hungary on October 29, 1918 until its union with the Kingdom of Serbs and Croats on December 1, 1918. It embraced the entire Yugoslav territory of the former monarchy, with the exception of Prekmurje, Medjmurje, Baranja, Bačka and Banat.

In the State of Slovenes, Croats and Serbs (State of SHS) the formation of the Slovene national state was conditioned by the relation between the »Narodna vlada«, the Slovene National Government in Ljubljana, and the »Narodno Vijeće«, the National Council in Zagreb, and the ensuing relation between Slovenia and the State of SHS. The relation between the National Government and the National Council determined the extent of state authority granted its holders in Slovenian and in the whole of the State of SHS. Foreign policy and military affairs were within the competence of the National Council, the holder of supreme authority in the State of SHS. It was also responsible for the granting of amnesties, annulment of laws and appointment of senior officials. In all the remaining spheres of the legislative and executive power (with the exception of foreign affairs), Slovenia, through its National Government, had all the supreme organs of state authority. The state character of Slovenia, which first manifested itself through the federative link of Slovenia with the State of SHS, was thus grounded. The division of authority between the National Council and the National Government was at first kept in its original form. The National Council paid regard to the state character of Slovenia and thus the independence of the National Government, just as the National Government respected the competence of the National Council as the central organ of state authority. However, it gradually expanded its authority also to the spheres which were within the competence of the National Council. In Slovenia the National Government thus assumed total state authority, dealing with matters within its competence as well as with matters within the competence of the National Council. It decided upon international relations, influencing them through its existence, it dealt with military affairs, its supreme organs of power granted amnesties, invalidated some of the supreme legal acts passed by the Austrian government organs as well as acts with supreme juridical power passed by the Austrian legislative bodies, it appointed senior officials. The National Government

enoto, pa glej UL NV SHS, št. 4, 9. 11. 1918, letnik I., 44., »Naredba Narodne vlade SHS v Ljubljani« (tudi Zapisnik sa sednice Narodne vlade u Ljubljani, Gradja II, str. 478) in UL NV SHS, št. 11, 21. 11. 1918, letnik I., 111., »Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani«.

¹¹⁵ Sergij Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev. Od naselitve do zloma stare Jugoslavije, Ljubljana 1961, str. 469.

in Slovenia was thus the absolute and supreme state authority for which reason the connection of Slovenia with the State of SHS took on the form of a confederacy. The Slovene national state was formed on this basis. In a confederacy each state is granted sovereign independence and Slovenia, too, obtained it through the independence of the National Government. In the State of SHS the Slovenes enjoyed freedom and independence on the whole territory under the administration of the National Government. With the exception of Prekmurje, it included all the historical Slovene regions and was united through the National Government into a political and administrative whole. Slovenia thus acquired state rights which meant that the formation of the Slovene national state at the time of the existence of the State of SHS represented the first actual realization of the United Slovenia programme.

Dušan Biber

JUGOSLOVANSKI PARTIZANI IN BRITANCI V 1944. LETU

Za to obdobje žal ni objavljena nobena britanska zbirka dokumentov iz serije *British Documents on British Foreign Policy*. Pisec tega referata je izbral in uredil zbirko britanskih diplomatskih dokumentov v srbskohrvatskem in slovenskem prevodu *Tito-Churchill strogo tajno*, Zagreb, 1981 o odnosih na najvišji ravni med partizani in Britanci od 1943. do 15. maja 1945. leta. Relevantna literatura je navedena v tej knjigi in je tu ni potrebno ponavljati.

Osnovno britansko delo za našo temo je še vedno Llewellyn Woodward, *British Foreign Policy in the Second World War*, Volume 3, London, 1971. Referati konference v Cumberland Lodge so zelo pomembni in zanimivi; objavila in uredila sta jih Phyllis Auty in Richard Clogg, *British Policy towards Wartime Resistance in Yugoslavia and Greece*, London, 1975. Isto velja za delo Elisabeth Barker, *British Policy in South-East Europe in the Second World War*, London, 1976. Obe knjigi je skupaj v eni izdala založba Globus v Zagrebu 1978 pod skupnim naslovom *Britanska politika prema Jugoistočnoj Evropi u drugom svjetskom ratu*. F. H. Hinsley, *British Intelligence in the Second World War*, Volume 3/1, 33. poglavje, str. 137—172, London, 1984, je več kot samo obrobne pomena za našo temo. Na tretjem britansko-jugoslovanskem kolokviju zgodovinarjev v Imperialnem vojnem muzeju (Imperial War Museum) v Londonu v dneh 13. do 15. decembra 1982 je H. W. King prispeval pomemben referat »The British Mission at Drvar« (Britanska misija v Drvarju), Ralph Bennett pa »Ultra and Drvar« (Ultra in Drvar).

Dragovan Šepić, *Vlada Ivana Šubašića*, Zagreb, 1983 je rekonstruiral in analiziral dejavnosti svojega nekdanjega predstojnika (bil je namreč šef njegovega kabineta). Uporabljal in citiral je britanske dokumente iz omenjene zbirke *Tito-Churchill*, prav tako tudi Branko Petranović, *Revolucija i kontra-revolucija u Jugoslaviji (1941—1945)*, I, II, Beograd, 1983. Njegova politološka analiza dogodkov v 1944. letu, zlasti 5. del II. zvezka, str. 123—248, je zanimiv vir za možno reinterpretacijo zgodovine v postitovem obdobju. Vladimir Velebit, *Sećanja*, Zagreb, 1983 je izredno zanimiv in nepogrešljiv vir za zgodovinarje in politične analitike, ki se zanimajo za to problematiko in obdobje. Velebit je bil na čelu jugoslovanske partizanske vojaške misije na Bližnjem

(Referat na mednarodnem znanstvenem posvetovanju »Britanska politična in vojaška strategija v Srednji, Vzhodni in Jugovzhodni Evropi v 1944. letu« v Imperial War Museumu v Londonu v dneh 10.—12. decembra 1984.)

vzhodu in v Londonu v letih 1943.—1945. ter zvezni oficir pri britanski misiji pri Vrhovnem štabu. Omenjeno delo je pomemben vir iz prve roke. Zanimivo je tudi zaradi inteligentne, osebno angažirane interpretacije britanskih dokumentov, citiranih ali povzetih predvsem iz sicer neomenjene zbirke *Tito-Churchill*. Žal pisec, z redkimi izjemami, ni mogel navajati ali citirati svojih lastnih poročil. Elisabeth Barker, *Tito and the British*, v: *Times Literary Supplement*, 10. avgusta 1948 je napisala pomembno kritično poročilo o nekaterih jugoslovanskih delih o tej tematiki.

Glavni vir za temo tega referata so Josip Broz-Tito, *Sabrana djela*, zlasti zvezki 18—20, Beograd, 1984 in 23—25, Beograd, 1982, ki so sicer že tiskani, ne pa že v prodaji oz. distribuciji. Vendar se odnosi z Britanci v 18., 19. in 20. zvezku le mimogrede omenjajo, brez politične analize ali ocene.

Zbrana dela Edvarda Kardelja zdaj pripravljajo za objavo; urednik za vojno obdobje je prof. dr. Tone Ferenc.

Vladimir Bakarić, *Socijalistički samoupravni sistem i društvena reprodukcija*, I, II, Zagreb, 1978 in obširnejša izdaja pod istim naslovom v štirih zvezkih, Zagreb, 1983 je zelo pomemben vir za povojno (novo) oceno naše teme. Njegovi spomini na Tita (II, 224—243) v izdaji 1978, ki niso ponatisnjeni v izdaji iz 1983. leta, so posebno zanimivi, prav tako tudi spomini: Edvard Kardelj, *Boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije*, Ljubljana, 1980, ki so objavljeni tudi v angleškem in nemškem prevodu.

Iz doslej objavljene znanstvene literature in zbirke dokumentov kot tudi iz neobjavljenih dokumentov lahko izberemo nekatere najbolj pomembne točke in probleme, ki ilustrirajo spore, sumničenja in nesporazume med jugoslovanskimi partizani in Britanci v 1944. letu:

- a) zavezniško izkrcaje in možna (ne)intervencija v Jugoslaviji;
- b) mednarodno priznanje narodnoosvobodilnega gibanja;
- c) položaj kralja Petra in monarhije;
- d) ustanovitev in čas sestave skupne jugoslovanske vlade;
- e) ocene in položaj v Srbiji;
- f) gverila ali redna vojska, oboroževanje in strategija;
- g) obveščevalne dejavnosti.

Seveda je tu še cela vrsta pomembnih in zanimivih vprašanj v bilateralnih odnosih, npr. kaj storiti z vojnimi ujetniki jugoslovanskega porekla, ki so služili v italijanskih oboroženih silah; partizansko-sovjetski odnosi in zavezniki; politika nasproti Bolgariji in Grčiji (makedonsko vprašanje), Italiji in obnovljeni Avstriji; dejavnosti jugoslovanskih partizanov v Italiji in trenja z zavezniki; položaj in ravnanje z nemškimi vojnimi ujetniki v partizanskem ujetništvu; (ne)omejeno gibanje britanskih zveznih oficirjev na partizanskem osvobojenem ozemlju; nadzorstvo nad načrtovanimi in vzpostavljenimi zavezniškimi pomorskimi in letalskimi oporišči na osvobojenem ozemlju Jugoslavije; vprašanja in trenja v zvezi z oskrbo prek ALM in UNRRA Jugoslaviji, itd.

V tem referatu bo tekla beseda predvsem o sumničenjih in nesporazumih, kot jih je mogoče razbrati iz internih tekstov, ki niso bili namenjeni javnosti. Pri tem pisec izhaja iz hipoteze, da so britanski viri udeležencem našega posvetovanja dobro znani in da nima smisla povzemati po že objavljeni literaturi.

Ker Titova *Zbrana dela* v slovenščini še ne zajemajo tu uporabljenih zvezkov, so citati navedeni po izvorniku.

Edvard Kardelj je že 17. januarja 1943. leta poslal Titu dolgo pismo, v kateremu je poudaril politični in strateški pomen Hrvatske. Menil je, da bo s pravilno politiko osamitve voditelja HSS Mačka mogoče ustvariti »dovolj trdno podlago, s katero bomo lahko zlomili velikosrbske hegemoniste, ki bodo vsekakor ostali jedro reakcionarnega odpora v prihodnosti«. Kardelj je bil zaskrbljen glede možne zavezniške intervencije v Jugoslaviji in pri tem ni izključeval celo oboroženih spopadov. Zapisal je:

»Pri tem niti ne računam na najtežjo možnost — vendar je tudi ne izključujem — na možnost oboroženega spopada z imperialističnim interventni, marveč kratko malo z možnostjo, da bi intervencija prišla sem v 'legalni' obliki, kot zaveznik, ki nas bo kot vojaško silo formalno priznal, ki pa bo že samo s svojo navzočnostjo ustvaril možnost, da tudi reakcija formira svojo vojsko in se opre na elemente sedanjih okupatorskih režimov ter na tiste množice, ki jih s svojo akcijo in propagando nismo mogli zajeti v naš politični vpliv. Omahljivci se bodo pod vplivom tuje intervencije oprli na reakcijo, ki se bo eventuelno pojavila pod demokratičnimi zastavami. Ni dvoma, da bi se v takšnem primeru položaj in razmerje sil spremenila v našo škodo. Četudi bi mi istočasno dobili pomoč od ZSSR, bi bil naš položaj vendarle težak. Razen tega mislim, da moramo pri tem računati s spopadom imperializma z ZSSR v drugačni obliki. [...] Sile moramo torej grupirati okoli naše partije tako, da bomo preprečili tudi morebitne odkrite protisovjetske napade, ki bi jih morda poskušali izpeljati ravno na našem ozemlju. Prepričan sem, da je nova jugoslovanska 'vlada' v Londonu rezultat odločne volje angleških imperialistov, da te baze ne prepustijo ZSSR. Borili se bomo torej za to bazo vztrajno in z vsemi sredstvi.«¹

Ta citat iz prejšnjega, drugačnega obdobja, čeprav ga ne velja tolmačiti kot trajno in nespremenljivo stališče, je potrebno upoštevati, če želimo boljše razumeti poreklo in naravo globoko zakoreninjenih sumničenj o pravi naravi sleherne možne zavezniške vojaške operacije na tleh Jugoslavije. Osemnajst mesecev kasneje je maršal Josip Broz-Tito o tem pisal maršalu Stalinu. Titovo pismo z dne 5. julija 1944 so šele nedavno objavili v Sovjetski zvezi in kopije doslej niso našli v jugoslovanskih arhivih:

»Saveznici do sada još nisu pred nas postavili pitanje njihovog iskrcavanja na teritoriji Jugoslavije. Moram da kažem da takvo iskrcavanje nama ne bi bilo drago, jer sam uveren da će nam praviti neprilike u zemlji, zbog čega bi moglo dolaziti do raznih sukoba. Ali, ako dodje do pregovora o iskrcavanju mi ćemo predložiti da to budu što manje snage i, ako se prihvati, uglavnom na sektoru Istre i Hrvatskog Primorja. [...] U slučaju iskrcavanja mi ne možemo pristati na njihovu ma kakvu vojnu i civilnu vlast u našoj zemlji [...] jer kod nas postoji kako vojna tako i civilna vlast. Isto tako nećemo pristati da bilo kakva naša jedinica bude pod njihovom komandom.«²

¹ *Komunist*, Ljubljana, 24. avgusta 1979, str. 16, kot to citira neobjavljeno Kardeljevo pismo Titu Mišo Leković.

² *Voprosi istorii KPSS*, Nr. 9, 1984, 14—15.

Z vsjo potrebno kritičnostjo in rezervo, kakršno zahteva obravnavanje nemških obveščevalnih poročil, bi lahko citirali in razmišljali o idejah sekretarja CK KP Hrvatske, kakor jih je v pogovoru z njim zabeležil ing. Hans Ott v prvi polovici oktobra 1944, torej tik pred razrešitvijo Andrije Hebranga:

»Ta je hotel predvsem zvedeti, če se bo Nemčija rajši sporazumela z Angleži ali z Rusi; hotel pa je tudi slišati, če smo mi v ta namen že navezali kak stik z Anglijo. Partizani se zato niso razveselili Churchillovega obiska v Moskvi. Boje se, da so Sovjeti prepustili Anglo-Amerikancem Trst, Istro in sosedni prostor. Hebrang je izjavil, da se nacionalni Srbi sedaj močneje opirajo na Anglo-Amerikance, s čimer se tem odpirajo možnosti za izkrcanje, kar partizani ostro odklanjajo.«³

Kot vemo iz že objavljenih dokumentov, je maršal Tito 13. avgusta 1944 privolil v sodelovanje z zavezniškimi enotami v severovzhodni Italiji in v Sloveniji v primeru zavezniškega izkrcanja; prav tako tudi v poveljevanje nad združeno jugoslovansko mornarico s strani vrhovnega zavezniškega poveljnika na Sredozemlju.⁴

Vendar pa je Edvard Kardelj že 9. septembra 1944 pisal Mihi Marinku: »Izgleda samo že skoraj popolnoma gotovo, da onega obiska v Istri ne bo in da torej pričakujte samo pritiske z zapada. Zato budno spremljajte dogodke in ukrenite vse, kakor smo se dogovorili.«⁵

Vendar pa je bil, kot kaže, maršal Tito med svojim obiskom v Moskvi presenečen ob radijskih nepreciznih novicah o izkrcanju v Jugoslaviji, saj je 30. septembra 1944 poslal vrhovnemu štabu nujno depešo: »Najhitnije pošaljite kratak izveštaj o tome šta je sa iskrcavanjem Saveznika na dalmatinskoj obali i otocima. Dalje kakva je vojna situacija u Hrvatskoj i Sloveniji.«⁶ Podobna zaskrbljenost se čuti iz Titove depeše 2. oktobra 1944, poslana Rankoviću iz Moskve: »U vezi s iskrcavanjem savezničke vojske u Albaniji treba da preduzmete sve mjere opreznosti. Nigdje bez našeg odobrenja savezničke vojske ne mogu stupiti na teritoriju Jugoslavije. Izdajte naredjenje u moje ime Štabu Osmog korpusa, Južne grupe i Drugom korpusu kao i Glavnom štabu Hrvatske, da zauzmu sve strategijske tačke i da budu veoma budni u odnosu na obalu Jadranskog mora kako bi bile osujećene bilo kakve po nas neočekivane akcije. [...] Za Andriju. Košutića stavite pod nadzor. Izolujte ga od Čerčila [Randolpha].«⁷

Vendar je tri tedne kasneje, dan po osvoboditvi Beograda, maršal Tito kljub taki napeti atmosferi, med svojim bivanjem v Vršču 21. oktobra osebno dal dovoljenje za izkrcanje, tako imenovane »Floyd Force« pri Dubrovniku.⁸ Tri dni kasneje je Tito privolil v izkrcanje enote komandosov, ki naj bi ščitila britansko artilerijo;⁹ dva dni kasneje pa je to omejil na največ 500 mož.¹⁰

³ National Archives and Records Service, Washington, T-120, trak 5793, posnetek H 306731, teleks poslanika Kascheja Auswärtiges Amtu 15. oktobra 1944.

⁴ Dušan Biber (urednik), *Tito-Churchill*, strogo tajno, Zagreb, 1981, 285—286.

⁵ Arhiv CK SKJ, CK KPJ 1944/291.

⁶ Josip Broz - Tito, *Sabrana djela*, (dalje SD) zv. 23, 213.

⁷ Tito, SD, zv. 23, 220. Prim. Vladimir Velebit, *Sećanja*, Zagreb, 1983, 321.

⁸ Prav tam, zv. 24, 113.

⁹ Prav tam, 124.

¹⁰ Prav tam, 130.

Toda že 19. novembra 1944 je maršal Tito nujno zahteval od komande morarice obvestilo, koliko Angležev je v Dubrovniku in kdo jim je dovolil vstop v mesto. Tito je bil obveščen, da so Angleži štitali ustaške in četniške zločince in da so paralizirali ter onemogočili partizansko oblast v Dubrovniku. Ukazal je, da naj bo ena divizija v pripravljenosti, da bi lahko hitro likvidirala sleherni incident. »Englezi mogu samo u sporazumu s vama da vas potpomazu u pojedinim akcijama. Bez vašeg znanja i odobrenja oni ne mogu voditi samostalno nikakve akcije,« je poudarjal Tito.¹¹ Ostro je pokaral štab Drugega korpusa, ker je brez njegovega dovoljenja sprejel dve artilerijski enoti zaveznikov kot pomoč v akcijah v Črni gori in Hercegovini.¹² Tito je ukazal drugi dalmatinski brigadi, naj takoj odide v Dubrovnik in »onemoguči provokacije raznih neprijatelja.«¹³ Toda po razgovoru z višjim zavezniškim zveznim oficirjem podpolkovnikom Maxwellom je maršal Tito 26. novembra 1944 ukazal, naj zavezniška artilerija še naprej ostane v akciji, zavezniško patroljo, aretirano pri Stolcu, pa je bilo treba takoj spustiti in o tem poročati.¹⁴ 10. decembra 1944 je maršal Tito izdal nov ukaz: »Štetno je i besciljno zalaganje engleskih baterija sjeverno od Podgorice i još više njihovo prebacivanje u Berane. Prema tome, to na pogodan način odbijte. Budite precizni u razgovoru sa Saveznicima. Ne pozivajte se na neka kategorička naredjenja Vrhovnog štaba.« Po končanih operacijah v Črni gori je bilo potrebno vso britansko artilerijo poslati v Dubrovnik. Tito je poudaril, da zavezniške baterije niso imele dovoljenja za delovanje v Beranih in v Splitu; odtod so se morale umakniti.¹⁵

Vendar pa lahko domnevamo, da ni šlo zgolj za strateško in krajevno vojno situacijo; nekaj dni prej so britanske enote začele z intervencijo v Atenah. V novem ukazu je Tito 1. januarja 1945 vztrajal pri zahtevi, da sodelovanje britanske artilerije pri operacijah v smeri proti Mostarju ni potrebno; to naj bi na primeren način sporočili Britancem.¹⁶ Kljub temu pa je bilo še 3. januarja 1945 govora, da bo »Floyd Force« uporabljena kasneje na nedoločenem mestu.¹⁷ Slednjič so bile te britanske enote konec januarja 1945 odpoklicane in evakuirane iz Jugoslavije.¹⁸

Vladimir Velebit se vprašuje v svojih spominih, zakaj je maršal Tito sploh dovolil izkrcavanje britanskih enot v tako kočljivem mednarodnem položaju.¹⁹ Velja opomniti, da je po britanskih virih v pogovoru z letalskim maršalom Elliotom, poveljnikom Balkan Air Force Vladimir Velebit 20. oktobra 1944 privolil, da se »Floyd Force« izkrca pri Dubrovniku; torej prav na dan osvoboditve Beograda. Mar je ta dogodek spodbudil maršala Tita, da je dal svoje

¹¹ Prav tam, zv. 25, 24; prim. V. Velebit, n. d., 335—336.

¹² Prav tam, 44.

¹³ Prav tam, 45.

¹⁴ Prav tam, 61. Prim. Dušan Biber, Novi britanski vojaški dokumenti o Titu, *Borec*, 1984, št. 5, 330—332.

¹⁵ Prav tam, 99.

¹⁶ Prav tam, 179.

¹⁷ Prav tam, 183.

¹⁸ Prim. D. Biber, Tito-Churchill, 373, 376, 380, 414, 418—420, 438, 456, 457; isti, Britanske misije o Titu, *Borec*, 1982, št. 10, 528; isti, Novi britanski vojaški dokumenti o Titu, *Borec*, 1984, št. 5, 330—332.

¹⁹ V. Velebit, n. d., 335—337.

soglasje naslednjega dne kot protiutež sovjetski udeležbi v beograjski operaciji?²⁰

Vsekakor so vprašanja možnega zavezniškega izkrcanja v Jugoslaviji obravnavana tudi na najvišji ravni med maršalom Titom in britanskim ministrskim predsednikom Winstonom Churchillom. Ali, kot je Churchill sam zapisal v svoji beležki: »... pristali bomo, kjerkoli bomo hoteli, izkrcali bomo, karkoli bomo hoteli in toliko, kolikor se nam bo zdelo potrebno.«²¹ Bolj vljudno pa v svoji poslanici Titu dne 3. decembra 1944: »Ni mi jasno, kako naj bi to dosegli, ne da bi imeli zavezniki možnost, da docela svobodno pošiljajo svoje pomorske, kopenske in letalske sile kamorkoli v Jugoslavijo, kjer lahko pobijejo največ Nemcev. [...] Mogoče Vas ambicije, ki jih imate glede zasedbe italijanskih ozemelj na severu Jadrana, navajajo k temu, da s sumničnjem in odporom gledate na vse vojaške operacije, ki jih začenjamo proti Nemcem z vaših obal.«

Churchill je kar najbolj naravnost, brez ovinkov in skoraj brutalno svaril: »Najbrž mi ni treba posebej poudarjati, kako bi vplivalo na naše odnose, če bi kaka Vaša baterija namenoma streljala na kako ladjo Njegovega Veličanstva.«²²

Vendar pa to svarilo ni napravilo željenega vtisa. Maršal je 7. decembra, potem ko je prejšnji večer prek brigadirja Macleana prejel Churchillovo poslanico in ko se je začela britanska intervencija v Grčiji, dal jasne in odločne ukaze štabu mornarice: »Vi trebate organizovati i urediti cio obalski pojas i njegove sektore. Obalske topove postaviti i urediti na važnim strateškim tačkama obale. Organizujte službu veze i javljanja duž cjele obale.«²³ Tito je izrecno prepovedal, da bi v Boki Kotorski in drugih pristaniščih odstranili obrambne morske mine; brez dovoljenja in poprejšnje najave vrhovnemu štabu se ni smel izkrcati noben Anglež na jugoslovansko ozemlje.²⁴

Vendar pa so Britanci tedaj le dobili dovoljenje, da v Zemuniku pri Zadru zgradijo začasno letališče, da tja pošljejo osem letalskih oficirjev in dvanajst spremljevalcev; seveda pod strogim nadzorstvom. To število je bilo že 11. decembra 1944 povečano na šestdeset, od teh osemindvajset oficirjev.²⁵ Vsekakor je bil Titov ukaz Glavnemu štabu NOV in PO Hrvatske 9. decembra 1944 zelo nedvoumen: »Samostalno formiranje aerodroma ne možemo nikome dovoliti na našoj teritoriji. Kontrola nad ljudima koji dolaze i odlaze mora biti naša. Jednjom riječju, areodromi su naši, a oni se njima koriste.« Značilno je, da so Britanci sprva prišli v Zadar brez odobritve vrhovnega štaba.²⁶ Glavni štab NOV in PO Makedonije pa je 12. decembra 1944 dobil strog Titov ukaz: »Ni u kom slučaju ne smijete dovoliti da makedonska brigada iz Grčke predje natrag u Grčku. To bi bio medjunarodni skandal u ovo vrijeme. Snosite svu odgovornost za to.«²⁷

²⁰ D. Biber, n. d., *Borec*, 1984, št. 5, 331—332; PRO (Public Record Office), WO 204/1345, BAF 481.

²¹ D. Biber, *Tito-Churchill*, 375.

²² Prav tam, 384—385.

²³ Tito, SD, zv. 25, str. 90.

²⁴ Prav tam, 97, 106.

²⁵ Prav tam, 95, 102.

²⁶ Prav tam, 96.

²⁷ Prav tam, 103.

Maršal Tito je šele 21. decembra 1944 odgovoril na Churchillovo poslanico, med drugim tudi naslednje: »V zadnjem odstavku svojega pisma namigujete, da sem nemara sumničav glede Vaših nagibov, kar zadeva željo, da bi izkrcali zavezniške čete na jugoslovanskem ozemlju ali na ozemlju, ki ga Jugoslavija zahteva zase. Zagotavljam Vam, da to ne drži. Mi nimamo nikakršnega namena, da bi poskušali prejudicirati odločitve mirovne konference, in prepričani smo, da se glede tega tudi stališče naših velikih zaveznikov ne bo razlikovalo od našega. Kar pa zadeva namestitve zavezniških čet na našem ozemlju, pa prav gotovo ne boste zanikali, da je povsem naravno, če želimo, da se posvetujete z nami glede tega, kakor tudi glede vseh drugih zadev, ki se tičejo naših ozemljskih pravic in nacionalne suverenosti.«²⁸

Edvard Kardelj pa je bil glede teh vprašanj zaskrbljen že 2. januarja 1944, ko je zapisal: »Nemške sile v Jugoslaviji so zelo velike. Očitno je, da so one strateška rezerva Nemcev za primer izkrcanja na jadranski obali.«²⁹ Med Churchillovim obiskom v Moskvi je 10. oktobra 1944 Kardelj sporočil CK KP Slovenije: »Ni dvoma, da bodo nekateri Angleži in Amerikanci podpirali italijanske imperialistične tendence. [...] Po dosedanji praksi lahko rečemo, da bo ostalo naše tisto, kar bo v rokah naše vojske. [...] Na vsak način je treba stremeti za tem, da boste osvojili Trst in Gorico pred zavezniki in da boste dovolj zgodaj začeli biti boj z Nemci za ti dve mesti.«³⁰

Ali, kot je to sredi tržaške krize 1945. leta zapisal Winston Churchill sam: »Posest je devet desetih zakona.«³¹

Vsekakor pa lahko predpostavljamo, da sta največ skrbi povzročala britanska vojaška intervencija v Grčiji in dejstvo, da Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije še ni bil mednarodno priznan; vprašanja meja so seveda postala aktualna predvsem ob koncu vojne. Maršal Tito je samo enkrat v svoji poslanici Churchillu 9. februarja 1944 zahteval, naj zavezniki priznajo Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije kot edino zakonito jugoslovansko vlado.³² Kasneje je vrhovno poveljstvo Rdeče armade sklenilo sporazum s tem komitejem, ne pa s kraljevsko jugoslovansko vlado, ki ji je predsedoval dr. Ivan Šubašić, o vstopu sovjetskih čet v Jugoslavijo in njihovem kasnejšem umiku po zaključku vojaških operacij. To naj bi bil očitno precedens za podobne sporazume z zavezniki, vendar ni do tega nikoli prišlo.

Vprašanje jugoslovanske monarhije in kralja Petra je prevladovalo v vrhunskem dopisovanju in osebnih stikih skozi vse leto 1944. Ni potrebno podrobno navajati in analizirati vse faze tega skoraj ključnega vprašanja, ki je zelo dobro dokumentirano v objavljenih virih.³³ Britanci so pritiskali in se zavzemali za sporazum med maršalom Titom in kraljem Petrom.³⁴ Maršal Tito je bil voljan sprejeti kralja Petra kot pilota v svoje letalske enote, ne pa kot

²⁸ D. Biber, *Tito-Churchill*, 408.

²⁹ Arhiv CK ZKS, št. 377, trak 11—36, VI/44.

³⁰ Prav tam, brez številke.

³¹ *Foreign Relations of the United States*, 1945, vol. 4, 1125.

³² D. Biber, *Tito-Churchill*, 87.

³³ Prav tam, 69, 79—82, 86, 87, 90, 102, 103, 105, 112, 115, 116, 127, 140, 143, 167, 191, 193—195, 199, 202, 206, 214, 273, 277, 280, 290, 320, 348, 359, 363, 408.

³⁴ Prav tam, 66—68, 70—74, 76—78, 80—84, 89, 91, 96, 99, 101—103, 105, 119, 127, 140, 167, 174, 176, 181—185, 187, 190—192, 199, 201, 202, 208, 209, 211, 213—215, 220—222, 225—227, 231, 273, 287, 290, 323.

državnega poglavarja, skupaj z njegovo kraljevsko vlado na jugoslovansko ozemlje. Tito se je izogibal vabilom in vsem sestankom, kjer bi se lahko nepričakovano srečal s kraljem Petrom; vendar pa je bil dovolj taktičen in takten, da takega sestanka ni kategorično in nepreklicno odklonil.³⁵

Po dobro znanem sporazumu Tito-Šubašić, sklenjenem na Visu, je nastalo vprašanje, kdaj in v kakšnih okoliščinah sestaviti skupno in enotno jugoslovansko vlado. To se je zgodilo, kot vemo, šele 7. marca 1945. Dr. Ivan Šubašić, ministrski predsednik kraljevske vlade, je to predlagal maršalu Titu že 30. avgusta 1944.³⁶ Tito se ni strinjal s tem predlogom; menil je, da se bo to rešilo ob svojem času.³⁷ Vendar pa je Anthony Eden podprl Šubašičev predlog in se zavzel za takojšnjo sestavo enotne vlade.³⁸

Maršal Tito pa ni bil prav nič impresioniran s to Edenovo potezo; odgovoril je 18. septembra 1944, nekaj ur pred svojim skrivnim in strogo tajnim odletom z Visa prek Krajove v Moskvo. Titov odgovor, ki je bil v istem smislu kot prej Šubašiću, je znan samo po povzetku v Woodwardovi uradni zgodovini britanske zunanje politike v drugi svetovni vojni. Kakorkoli že to zveni neverjetno in čudno, je dokument s Titovim odgovorom ostal zaprt v Public Record Officeu, kopija pa doslej ni bila odkrita v kakšnem jugoslovanskem arhivu. Sklepamo in domnevamo lahko, da so bili komentarji v Foreign Officeu, ne pa vsebina Titovega odgovora, takšne narave, da ta še ni na voljo znanstveni javnosti.³⁹

Vendar pa je maršal Tito po svojem obisku v Moskvi očitno spremenil svoje stališče. V odgovoru na Šubašičev telegram z dne 28. septembra 1944 je Tito sprejel ta predlog in povabil dr. Šubašića, naj ga obišče v Jugoslaviji. Generalmajor dr. Vladimir Velebit je Titov telegram izročil dr. Šubašiću prav na dan 9. oktobra 1944, ko sta se Churchill in Stalin dogovorila o znamenitem sporazumu »fifty-fifty«.⁴⁰ Lahko domnevamo, da je bilo to vprašanje na dnevnem redu sestanka Tito-Stalin v Moskvi, vendar ni na voljo nobenega sočasnega primarnega vira o vsebini teh pogovorov. Znano je, da sta maršal Tito in Šubašić sklenila nov, takoimenovani beograjski sporazum 1. novembra 1944, ki je bil dopolnjen 7. decembra 1944, potem ko se je dr. Ivan Šubašić vrnil z obiska v Moskvi.⁴¹

V takšnih okoliščinah je položaj v Srbiji vzbujal mnogo skrbi. Winston Churchill je v svoji poslanici Titu 17. maja 1944 najavil odpust Purićeve kraljevske begunske vlade in dodal: »Ne vemo, kaj se bo zgodilo v srbskem delu Jugoslavije. Tam ima Mihailović zagotovo močan vpliv kot vrhovni poveljnik in nikjer ni rečeno, da bo ob svoj vpliv, če bo nehal biti vojni minister. Ne moremo predvidevati, kaj bo naredil. Tam je tudi množica, morda gre za 200 000 srbskih kmečkih posestnikov, ki so proti Nemcem, toda izrazito srbsko nacionalno razpoloženi in ki so seveda pristaši zasebne kmečke posesti.« Ko-

³⁵ Prav tam, 194, 201, 208, 209, 211, 213—215, 220—222, 225—227, 231, 234, 287, 290, 291, 303.

³⁶ Prav tam, 304.

³⁷ Prav tam, 306.

³⁸ Prav tam, 312.

³⁹ L. Woodward, *British Foreign Policy in the Second World War*. III, 347, citira dokument R 15048/658/92; ta bi po redosledu moral biti v fasciklu FO 371/44317.

⁴⁰ D. Biber, *Tito-Churchill*, 338—339.

⁴¹ Prav tam, 396—397; prim. L. Woodward, n. d., 351—353.

nec stavka »v nasprotju s teorijo Karla Marxa« so črtali v zadnjem trenutku; očitno, da ne bi prizadeli maršala Tita. Vendar pa je ta odlomek kasneje bil v celoti objavljen v Churchillovih spominih.⁴²

Dr. Vladimir Bakarić je 1958. leta predaval v višji jugoslovanski vojaški akademiji in razkril, da je bil general Kornjejev, vodja sovjetske vojaške misije pri vrhovnem štabu, v aprilu 1944 prav takšnega mnenja. Vedno znova je ponavljal vprašanja, kolikšen odstotek srbskega ljudstva je za kralja Petra in Dražo Mihailovića. »Mi nismo rešili problema Srbije niti vojaško niti politično,« je takrat menil maršal Tito, dr. Bakarić pa si je te njegove besede zabeležil v svoj dnevnik. »Zato je centralno vprašanje imeti podporo Hrvatske, celotne in enotne Hrvatske.« Maršal Tito je bil spomladi 1944 zaskrbljen, da ne bo imel dovolj argumentov za trditev, da partizani resnično predstavljajo tudi Srbijo.⁴³ Dr. Vladimir Bakarić pa je po študentskih nemirih v Beogradu še podrobneje o tem razpravljal 6. novembra 1968. leta:

»Angleži so bili, — to je treba priznati — Churchill je bil ta, ki je prvi razumel, kaj pomenimo. [...] Sovjeti so potem zelo močno spraševali o položaju v deželi. Smatrali so, da ima Draža Mihailović močne pozicije v Srbiji in da je to bolj ali manj hrvatska stvar in da bi morda zaradi situacije v Srbiji mi morali celo priznati kralja. Kot se vidi, so se Angleži zelo trudili, da pomagajo Draži, vendar pa so hkrati bili zelo objektivni o naši moči. Sovjeti so se borili, da ne bi priznali Draže, vendar so precenjevali njegove sile v deželi. Prav tako tudi zunaj.«⁴⁴

Položaj v Srbiji v letu 1944 je bil predmet velike pozornosti mnogih političnih analitikov v Foreign Officeu, korespondence na visoki ravni in pogovorov. Sodeč po Bakarićevih spominih so se s tem ukvarjali tudi Rusi. V že omenjenem pismu Stalinu z dne 5. julija 1944 je Tito pisal: »S obzirom na politiku Engleza prema Srbiji, gde se na sve moguće načine pokušava pojačati pozicija pristalica kralja, odnosno četnika, a oslabiti naše pozicije, mi ne možemo računati na neku efikasnu pomoć sa strane Saveznika. Baš ovde biće nam potrebna najveća Vaša pomoć da bi mogli što prije rešiti pitanje Srbije, koje je za nas vrlo važno, jer od toga zavisi konačan uspeh u stvaranju demokratske federativne Jugoslavije.«⁴⁵

Stalin in Molotov (ki je prav tako prejel podobno Titovo pismo) sta imela očitno v mislih vd vprašanje, ko sta 4. maja 1948 pisala pismo CK KPJ in tako zagrešila veliko psihološko napako: »Čeprav sta francoska in italijanska KP doslej dosegli manj uspeha kot KPJ, to ni zaradi nikakršnih posebnih kvalitiet KPJ, marveč predvsem zato, ker je po uničenju partizanskega vrhovnega štaba s strani nemških padalcev, v času ko je narodnoosvobodilno gibanje v Jugoslaviji bilo v resni krizi, je sovjetska armada prišla na pomoč jugoslovanskemu ljudstvu, razbila nemškega zavojevalca, osvobodila Beograd in tako ustvarila potrebne pogoje, da je KPJ prevzela oblast. Žal sovjetska armada ni in ni mogla dati tako pomoč francoski in italijanski KP. Če bi tovariš Tito in tovariš Kar-

⁴² Prav tam 150.

⁴³ Vladimir Bakarić, *Socijalistički samoupravni sistem i društvena reprodukcija*, I, Zagreb, 1983, 46.

⁴⁴ Prav tam, II. 567.

⁴⁵ Kot opomba 2.

delj imela pred očmi to neizpodbitno dejstvo, bi se dostojneje in skromneje vedla.«⁴⁶

Velja pripomniti, da doslej ni bila najdena kopija Titovega pisma Stalinu iz 1944. leta in da v jugoslovanskih arhivih tega pisma ni na voljo raziskovalcem.

Titovi ukazi so bili jasni in odločni. Prvega septembra 1944 je ukazal Glavnemu štabu NOV in PO Srbije, naj takoj zavzamejo mesta, ki so jih Nemci prepustili četnikom.⁴⁷ V ukazu z dne 5. septembra 1944, poslanem operativni skupini za Srbijo, beremo: »Upamtite da je u cjelokupnoj ovoj operaciji osnovni zadatak likvidacija četnika Draže Mihailovića i nedičevaca kao i njihovog aparata. Spriječite Mihailoviću da vrši mobilizaciju i da odvodi narod sa sobom. Četničke seoske starešine pohapsiti jer su oni glavna uporišta Mihailovića u narodu.«⁴⁸

V svojem znamenitem govoru na Visu 12. septembra 1944 je maršal Tito omenil tudi podporo, ki jo je še takrat v nekaterih zavezniških krogih užival Draža Mihailović.⁴⁹ Petega septembra je Tito kar najbolj odločno protestiral pri generalu Wilsonu zaradi stikov, ki sta jih z Dražo Mihailovićem v Srbiji vzdrževali britanska in ameriška vlada.⁵⁰ Ministrski predsednik Winston Churchill in general Wilson sta to odločno zanikala, vendar to ni pomirilo Tita in odstranilo njegovih sumničenj.⁵¹

Prav pred svojim tajnim odhodom z Visa je bil Tito obveščen (očitno prek ruskih kanalov; vir je bil ameriški novinar Stojan Pribičević, ki je to informacijo posredoval sovjetskemu generalu Gorškovu, pomočniku šefa sovjetske vojaške misije pri vrhovnem štabu), da je ameriški polkovnik McDowell navezal stike z Nemci v Srbiji. Po tem poročilu so Nemci predlagali zaveznikom, naj ne ovirajo njihovega umika; umikajoče se nemške čete potem ne bi poslali v borbo proti zahodnim zaveznikom.⁵²

Maršal Tito je 17. septembra 1944 poslal zelo resen opomin Pokrajinskemu komiteju KPJ za Srbijo, da se je »u Srbiji sakupila centralna reakcionarna grupa, povezana sa svim reakcionarnim grupama u Jugoslaviji, pomagana od reakcionarnih krugova iz Engleske i Amerike i od njemačkog okupatora. Iz takvog položaja sasvim je nužno proizlazilo da su svi reakcionari špekulisali na pitanju Srbije. Ali bi bilo nepravilno reći, kao što vi činite, da srbski narod igra nekakvu vodeću ulogu u ,reševanju budućnosti ostalih naroda Jugoslavije'. Šta to znači, govoreći jezikom prakse? To znači da narod u Srbiji oslobadja druge narode — Makedonce, Crnogorce itd. To, medjutim nije tačno. I može kod mnogih izazvati pogrešnu predstavu o tome kako srbski narod oslobadjanjem drugih naroda istovremeno treba da stekne i neku veću, vodeću ulogu. Pravilno je reći da se srpski narod može osloboditi samo u zajedničkoj borbi

⁴⁶ *Yugoslavia and the Soviet Union 1939—1973. A Documentary Survey*, edited by Stephen Clissold, London, 1975, 196.

⁴⁷ *Tito*, SD, zv. 23, str. 10.

⁴⁸ *Prav tam*, 56. Podobni ukazi na str. 57—59, 79, 117, 127.

⁴⁹ *Prav tam*, 112—113.

⁵⁰ D. Biber, *Tito-Churchill*, 307; prim. L. Woodward, n. d., 345—347.

⁵¹ *Prav tam*, 308, 314—316.

⁵² *Tito*, SD, zv. 23, str. 181. Prim. Jovan Marjanović, *The Neubacher plan and practical schemes for the establishment of a greater Serbian federation The Third Reich and Yugoslavia, 1933—1945*, Beograd, 1977, 486—501.

s ostalim narodima Jugoslavije i da u toj zajedničkoj borbi ne može doći do svoje vlastite slobode ako ne uništi razne velikosrpske hegemonističke klike. U toj borbi on obezbeđuje svoju nezavisnost in ravnopravnost s ostalim narodima Jugoslavije. Tu stvar je trebalo postaviti tako, a ne pričati o nekoj vodećoj ulozi, misiji i sl. Srbije u Jugoslaviji. Takav stav i takvu politiku ne bi mogao da razumije nijedan od ugnjetenih naroda Jugoslavije, a mogli bi samo da škode narodu u Srbiji, čvrstini i stvarnom jedinstvu narodnooslobodilačkog pokreta u Srbiji.«⁵³

Zanimivo je, da še celo v letu 1983 prof. dr. Branko Petranović meni, da so Churchillove ocene položaja v Srbiji še danes predvsem odgovorne za »anti-partizanski kompleks Srbije«. Petranović piše: »Stalno ponavljanje argumentov o Srbiji kot ‚antititovski‘ ni moglo ostati niti zunaj zavesti dela vodilnih struktur narodnoosvobodilnega gibanja, obremenjenega z dejstvom, se je državljanska vojna [!] začela na tleh Srbije in da je Mihailović to smatral za svojo trdnjavo, medtem, ko se je narodnoosvobodilna borba pretežno 1942—1944 odvijala na prostranstvih centralnega dela Jugoslavije.« In na drugem mestu: »Dolgo so zlorabljanje Churchillove besede, kako je strah od uporabe ekonomske teorije Karla Marxa, pod katerim se je razumela ukinitve zasebne lastnine in uvedba kolektivnega gospodarstva, odvrčale tzv. srbske gospodarje, sicer protinemško razpoložene, da pristopijo k protifašistični fronti borbe.« Vendar pa je bil, kot že omenjeno, zadnji del stavka o »teoriji Karla Marxa« črtan iz Churchillove poslanice in ga je Tito lahko prebral kvečjemu po vojni v Churchillovih spominih.⁵⁴

Major Clarke je 13. septembra 1944 poslal navodilo britanskim zveznim oficirjem v Srbiji: »Bistveni del naše politike je, da ne pošljamo Titu orožja za borbo proti četnikom, razen če ti aktivno sodelujejo z okupatorjem ali s kolaboracionističnimi silami ali če aktivno ovirajo partizane, da dosežejo legitimne vojaške cilje. Zato nam morate zagotoviti, da je glavni vojaški cilj partizanov Beograd, ne pa, ponavljam, ne pa Mihailović.«⁵⁵

Ministrski predsednik Winston Churchill je bil glede tega zaskrbljen že 31. avgusta 1944, kar je pripeljalo do skoraj jezne izmenjave osebnih beležk med njim in zunanjim ministrom Edenom.⁵⁶ Ko je bilo slednjič brigadirju Fitzroyu Macleanu dovoljeno obiskati fronto v Srbiji, je ta v svojih poročilih stvari postavil na pravo mesto.⁵⁷

Prihod ameriške misije O. S. S. (Office of Strategic Services — Urad strateških služb, ali ameriška vojaška obveščevalna služba) pod vodstvom polkovnika Roberta McDowella v štab Draže Mihailovića je imel izredno negativen vpliv na položaj britanskih zveznih oficirjev in misij nasploh. Maršal Tito je že 5. septembra 1944 ukazal Šestemu korpusu, naj zavezniškim oficirjem, ki želijo na Madžarsko, ne dovoli gibanja brez njegovega posebnega dovoljenja.⁵⁸

⁵³ Prav tam, 165.

⁵⁴ Branko Petranović, *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji, 1933—1945*, Beograd, 1983, II, 177, 62, 127, 147, 195.

⁵⁵ PRO, WO 202/244, folio 9848.

⁵⁶ D. Biber, *Tito-Churchill*, 304, 313—314; Anthony Eden, *The Reckoning*, London, 1965, 470—471.

⁵⁷ Prav tam, 340—341, 350, 327—330.

⁵⁸ Tito, SD, zv. 23, str. 63.

Vendar je naslednjega dne Tito le dovolil ameriškemu polkovniku Huntingtonu, da odide v Srbijo.⁵⁹ Sedmega septembra 1944 je Tito ukazal, naj se zmanjšajo misije pri partizanskih divizijah v Srbiji, vendar naj se to stori na primeren način.⁶⁰ Glavni štab NOV in PO Makedonije je bil 13. septembra 1944 opozorjen, da Britanci nimajo nikakršne pravice ukazovati, kaj naj se uniči ali razstrelji.⁶¹ Iste dne je Tito zahteval nujno informacijo o ameriški misiji, o kateri so poročali, da se je izkrcala v bližini Cavtata z nalogo, da naveže stik in pomaga četnikom.⁶² Tito je 15. septembra 1944 ukazal štabu Drugega udarnega korpusa, naj takoj ujamejo (neobstoječo) ameriško misijo pri četnikih in vsem tujim misijam preprečijo sleherno škodljivo delovanje. To je bil prvi tak Titov ukaz ob zaostritvi odnosov z zavezniškimi misijami, pogojenih s prihodom ameriške obveščevalne misije v štab Draže Mihailovića.⁶³ Splošni ukaz v tem smislu je bil izdan 17. septembra 1944, vendar ni veljal za področje Osmega korpusa (Randolph Churchill je bil na čelu tamkajšnje britanske vojaške misije). Izrecno je bilo poudarjeno, da zavezniške misije poskušajo navezati stike s četniki, ustaši, belogardisti in drugimi reakcionarnimi elementi. Zato je bilo gibanje zavezniških misij poslej omejeno, prav tako tudi njihove druge dejavnosti. Razmeščene so bile lahko le pri štabih korpusov in con in niso smele obiskovati partizanskih enot. Misije niso smele dobiti nikakršnih podatkov o premikih, bojnem zaporedju partizanskih enot, operativnih načrtih itd. Komandanti so bili osebno odgovorni za izvršitev teh ukazov.⁶⁴ Premestitev dela vrhovnega štaba in zavezniških misij na osvobojeno ozemlje v Srbiji blizu romunske meje so načrtno zavlačevali po direktnem Titovem ukazu. »Arso (Jovanović) s misijama prebaciše se naknadno kad ja naredim,« je 5. oktobra sporočil Tito Rankoviću.⁶⁵ Prav tako Tito v tistem času ni želel prisotnosti Macleana, šefa britanske vojaške misije: »Pitanje Maklinovog odlaska u Vojvodinu povezano je sada i s dozvolom sovjetske vojne komande čije trupe operišu na tom sektoru. Ne vidim potrebe odlaska šefa engleske vojne misije u Vojvodinu, već bi trebalo da on bude s našim štabom, odnosno u zapadnoj Srbiji. Saopćite Maklinu da se Vrhovni štab seli u zapadnu Srbiju i da ću tamo biti i ja.«⁶⁶

Velja pa opozoriti na koincidenco med Titovim ukazom o omejitvi gibanja in dejavnosti zavezniških misij in datumom 17. septembra 1944, ko je general Wilson, vrhovni poveljnik zavezniških sil na Sredozemlju zavrnil Titovo pritožbo zaradi odnosov med zavezniki in Dražo Mihailovićem po prihodu McDowellove misije.⁶⁷

»Moje zaupanje v Tita je bilo omajano, ko sem ga srečal v Neaplju, izničilo pa se je, kot jo je pobrisal z Visa, zaradi vseh okoliščin, ki so spremljale njegov odhod. Z Rusi smo se dogovorili za enotno politiko do njega in do Jugoslavije v smislu petdeset-petdeset,« je 20. novembra 1944 Churchill sporočil generalu

⁵⁹ Prav tam, 68.

⁶⁰ Prav tam, 73.

⁶¹ Prav tam, 124.

⁶² Prav tam, 128.

⁶³ Prav tam, 152.

⁶⁴ Prav tam, 161.

⁶⁵ Prav tam, 206, 235.

⁶⁶ Prav tam, zv. 24, str. 25.

⁶⁷ D. B i b e r, *Tito-Churchill*, 315—316.

Wilsonu in dodal: »Potemtakem v tem trenutku ni govora, da bi Tita priznali za kaj več kot voditelja gverilcev, ki jim je treba pomagati, kolikor je le mogoče na vse načine.«⁶⁸

Maršal Tito je odgovoril na vprašanja in zahteve brigadirja Macleana za skorajšnji sestanek. Desetega oktobra 1944 je pojasnil okoliščine svojega tajnega odhoda z Visa: »Moj odlazak s Visa bio je diktiran vojnim i državnim potrebama. S obzirom na dosadašnje iskustvo s raznim pokušajima Nijemaca moj je put morao biti držan u najvećoj tajnosti. Prema tome, nema nikakve promjene u odnosima između nas i naših saveznika. Čudi me zašto se, onda, čine razne primjedbe i komentari kod savezničkih krugova. Mi smo nezavisna država i ja kao predsjednik Nacionalnog komiteta i vrhovni komandant nisam nikome van naše zemlje odgovoran za svoje postupke i rad koji je u interesu naših naroda,« je Tito sporočil Peku Dapčeviću in Sretenu Žujoviću z nalogo, da se to sporoči tako Macleanu kot Huntingtonu, s katerima da se bo v kratkem še osebno sestal.⁶⁹

Brigadir Fitzroy Maclean je napisal najboljši uradni povzetek britansko-jugoslovanskih odnosov v tistem času, preden je zapustil Jugoslavijo in odšel na novo dolžnost. Zato ni potrebno še tu povzemati ta že objavljeni dokument,⁷⁰ niti podrobneje govoriti o drugih nesporazumih v zvezi z letalskimi in pomorskimi operacijami, razen da ilustriramo nekatere aspekte Titovega razmišljanja v teh dneh.

Maršal Tito je iz Krajove dne 3. oktobra 1944 ukazal, naj britansko delegacijo v štabu mornarice kar najbolj prisrčno sprejmejo in naj zahtevajo, da se jugoslovanska (kraljevska) mornarica takoj izroči.⁷¹ Svoj sporazum z dr. Šubašićem (!) je maršal Tito 7. oktobra 1944 tolmačil tako: »mornarica ulazi pod neposrednu operativnu našu komandu, iako je Vrhovna komanda na Sredozemlju zadržala svoje pravo da postane vrhovna komanda nad svim jedinicama koje operišu na Sredozemlju i Jadranskom moru, pa i nad našom, koju smo dobili. To ima više administrativni karakter [...] Nikakvih novih uslova ne primam.«⁷² To je sprožilo celo vrsto novih, hudih nesporazumov. Poveljnik mornarice generalmajor Černi se je očitno striktno držal teh ukazov. Winston Churchill je bil revoltiran in je smatral, da gre za očitno kršitev vseh pogojev, o katerih da sta se dogovorila on sam osebno in Tito.⁷⁴

Maršal Tito je vztrajal na minimalnem številu zavezniškega osebja, ki bi nadzorovalo razdeljevanje oskrbe civilnemu prebivalstvu; umaknilo naj bi se takoj, ko bi izpolnilo svojo nalogo: »Mi ne možemo Saveznicima dopustiti kontrolo naših luka, ali možemo se dogovoriti o tome kako da oni koriste te luke«, je iz Krajove telegrafiral Aleksandru Rankoviću.⁷⁵ Tito je 17. novembra 1944 sporočil štabu mornarice, da je dovolil zaveznikom očistiti mine v dalmatinskih pristaniščih, vendar pa ni dovolil prihoda križark, odpiranja zavezniških vo-

⁶⁸ Prav tam, 371—372.

⁶⁹ Tito, SD, zv. 24, str. 50.

⁷⁰ D. Biber, *Tito-Churchill*, 453—458.

⁷¹ Tito, SD, zv. 23, str. 223.

⁷² D. Biber, *Tito-Churchill*, 286 z dne 13. avgusta 1944.

⁷³ Tito, SD, zv. 24, str. 22.

⁷⁴ D. Biber, *Tito-Churchill*, 352, 354—355.

⁷⁵ Tito, SD, zv. 24, str. 35.

jaških uradov na obali, niti niso zavezniki za kaj takega prosili.⁷⁶ Istega dne je vrhovni poveljnik zahteval natančne informacije, kdaj so po osvoboditvi mesta zavezniška letala bombardirala Zadar.⁷⁷ Potem ko je sprejel zelo ostro Churchillovo poslanico, je maršal Tito 8. decembra 1944 ukazal, naj dobro ravnajo s posadkama vojnih ladij Delhi in Colombo v Splitu ter jim dovolijo, da gredo na kopno.⁷⁸ Ta ukaz je bil ponovljen še 10. decembra 1944 z jasnim opozorilom: »Za svaki neodgovoran postopak prema savezničkim vojnicima i oficirima vaš štab mi je odgovoran.«⁷⁹

Maršal Tito je 19. oktobra 1944 iz Vršca telegrafiral vrhovnemu štabu: »Saopštite Maklinu da sada nije više poželjno bombardovanje gradova koje on predlaže. Svi ovi gradovi biće uskoro v našim rukama i ja sam odlučno protiv rušenja istih.«⁸⁰ Vendar pa je Tito dal navodila podrejenim enotam, naj uskladijo svoje premike s taktičnim bombardiranjem, ki ga je izvajalo zavezniško vojno letalstvo.⁸¹ Predlagal je, naj se določi natančna razmejitvena črta za bombardiranje iz zraka, da bi se tako izognili nepotrebnim izgubam v partizanskih vrstah.⁸² Maršal Tito pa se je pritoževal zaradi, v vojaškem pogledu, povsem ali skoraj nesmiselnega bombardiranja nekaterih navedenih mest, verjetno v Srbiji. Glavnemu štabu NOV in PO Hrvatske je ukazal 26. decembra 1944, da se ne sme bombardirati mesta Zagreba niti bližnje okolice; zavezniki naj bi iz zraka bombardirali samo komunikacije.⁸³ Maršal Tito je tudi odpoklical 10. oktobra 1944 vse jugoslovansko vojaško osebje, ki je bilo v enotah britanskega vojnega letalstva RAF v Alžiru.⁸⁴

Maršal Tito je ostro nasprotoval prihodu stotih zavezniških vojakov na otok Vis proti koncu 1944. leta in ukazal, naj se okrepi tamkajšnja partizanska posadka. »Protiv dolaska ovih sto vojnika uložite protest. I mi ćemo preduzeti korake. Ispitajte tačno ima li koji preobučeni četnik medju njima. Ako se nadje, tražićemo povlačenje svih savezničkih snaga s Visa. Pazite budno da nam se četnici ne ugniježde na otocima pod tudjom uniformom«, je opozarjal Tito.⁸⁵

Aleksandar Ranković je 6. oktobra 1944 dobil Titov ukaz, naj ranjeni partizani ne odhajajo več na zdravljenje niti v Sovjetsko zvezo (!) niti v Italijo.⁸⁶ Glavni štab NOV in PO Slovenije pa je izjemoma dobil dovoljenje 25. oktobra 1944, da evakuira ranjence v Italijo; pet dni kasneje je prišel nov ukaz; ranjence naj pošiljajo predvsem v Vojvodino in Srbijo.⁸⁷

Po nemškem desantu na Drvar 25. maja 1944 na vrhovni štab v Drvarju so med partizani še narasla sumničenja, ki jih je podpihoval tudi Stalin osebno, da so zavezniki že vnaprej vedeli za načrtovani nemški napad in da so opozorili samo svojo misijo v Drvarju. Zdaj je že znano, da so Britanci res uspeli zvedeti

⁷⁶ Prav tam, zv. 25, str. 111.

⁷⁷ Prav tam, 12.

⁷⁸ Prav tam, 92.

⁷⁹ Prav tam, 98.

⁸⁰ Prav tam, zv. 24, str. 104.

⁸¹ Prav tam, 145, 151.

⁸² Prav tam, 180.

⁸³ Prav tam, zv. 25, str. 148, 180.

⁸⁴ Prav tam, zv. 24, str. 52, 113.

⁸⁵ Prav tam, zv. 25, str. 182 z dne 3. januarja 1945.

⁸⁶ Prav tam, zv. 24, str. 9.

⁸⁷ Prav tam, 129, 147.

za šifro Rösselsprung prek Ultra, da pa britanska misija ni bila vnaprej opozorjena, da bi se, kot se domneva, zagotovila tajnost te strogo varovane zavezniške obveščevalne operacije pri prestrežanju in dešifriranju nemških radijskih depeš. Vendar pa ni bilo nič rečeno, kakšen je bil položaj Randolpha Churchilla v tistih dneh!⁸⁸

Ko je omenjal Titovo nenadno odpoved, da odleti na obisk h generalu Wilsonu v Caserto julija 1944, je dr. Vladimir Bakarić 1974 v televizijskem intervjuju povedal, da je Tito to storil zaradi govoric, da bi se mu utegnilo kaj zgoditi. »Naši ljudje so potem omejili gibanje britanskih oficirjev na Visu. Prišlo je do raznih majhnih preprirov, deloma zaradi naših sumničenj, deloma zaradi dejavnosti raznih služb,« je dejal dr. Bakarić.⁸⁹

Aleksandar Ranković, šef partizanske obveščevalne službe OZNE, je 30. septembra 1944 obvestil maršala Tita (ta se je takrat mudil v Moskvi), da so v Petem korpusu odkrili vohunsko mrežo britanske tajne obveščevalne službe Intelligence Servicea. Ti agenti so načrtovali fizično likvidacijo partizanskih štabov in vodilnih osebnosti v primerno izbranem trenutku. Vendar pa je bil Ranković previden in je dodal: »Opozorili bomo Uglješo [Danilovića] na možno provokacijo Gestapa.«⁹⁰

Edvard Kardelj je brez takšnih rezerv 4. oktobra 1944 opozoril CK KP Slovenije, in zahteval, naj bodo v bodoče skrajno budni. Namignil je na Britance, in omenil, da so, kot je vse kazalo, tovarno orožja v osvobojenih Užicah jeseni 1941. leta pognali v zrak drugi, ne pa Nedićevi ljudje.⁹¹ Sovjetski obveščevalni strokovnjaki so prišli v Krajovo in o tem je maršal Tito 9. oktobra 1944 obvestil Aleksandra Rankovića; navedeni so bili priimki teh oficirjev (v Slovenijo sta bila poslana majorja Žavronkov in Sorokoumov) in njihova razporeditev pri Glavnih štabih Vojvodine, Srbije, Makedonije, Črne gore, Hrvatske in Slovenije.⁹² Maršal Tito je 10. oktobra ukazal naj vsaj dva osumljenca za dejavnost Intelligence Servicea pošljejo v Krajovo; zahteval je natančno poročilo o rezultatih preiskave o dejavnosti odkritja vohunske organizacije v Petem korpusu in poudarjal, da je to zelo pomembno.⁹³

Zavezniki so redno pošiljali vojaško oskrbo, orožje in opremo partizanskim enotam v Jugoslavijo po zraku, morju in kopnem. Občasno je seveda prihajalo do raznih zapletov in nesporazumov, celo nezadovoljstva med zavezniškimi oficirji za zvezo, ker njihovih mnenj v bazi niso upoštevali. V 1944. letu so po poročilu podpolkovnika Williama Deakina 11. januarja 1944 Foreign officeu zavezniki poslali naslednjo pomoč (v oklepaju je naveden še podatek za celotni seštevek te pomoči za čas od 1. januarja 1944 do 5. maja 1945):

13 185 (20 457) ton hrane; 211 099 (350 043) bojnih uniform; 104 907 (161 646) plaščev; 300 587 (418 144) čevljev; 62 007 (111 236) odev; 148 (286) ton medicinske oskrbe; 86 (116) protiletalskih topov; 247 (248) protitankovskih topov; 1461 (1762) minometalcev; 667 (816) protitankovskega orožja PIAT; 460 (460) srednje težkih

⁸⁸ F. H. Hinsley, *British Intelligence in the Second World War*, III/1, London, 1984, 163–169, D. Biber, *Tito-Churchill*, 173, op. 276.

⁸⁹ V. Bakarić, n. d., izdaja 1978, II, 230.

⁹⁰ Arhiv CK SKJ, CK KPJ 1944/323.

⁹¹ Prav tam, CK KPJ 1944/269.

⁹² Tito, SD, zv. 24, str. 39.

⁹³ Prav tam, 47.

strojnic; 10 850 (12 319) lahkih strojnic; 41 161 (49 063) brzostrelk znamke Sten; 96 550 (115 514) pušk; 2266 (2266) protitankovskih pušk; 124 (156) 75 mm topov; (drugih topov v vsem tem času 59); 689 229 (873 639) granat; 91 849 (106 549) min; 631 (753) ton eksploziva; 114 267 235 (167 321 175) kosov raznih vrst municije; 74 (103) tankov Stuart; 24 (26) oklopnih vozil; 240 (525) drugih vozil; 4986 (podatka ni) ton goriva in olja; 864 (1731) radijskih oddajnikov in sprejemnikov, itd., da ne navajamo drugih zanimivih podrobnosti o oblačilih, motociklih, telefonih, kronometrih, bazukah, granatah in podobno.

»Večji del zgoraj navedene oskrbe so v Jugoslavijo prepeljala britanska, ameriška, ruska ali italijanska letala. Uspešnih poletov v 1944 je bilo: britanskih in ameriških 5224, italijanskih 692 in ruskih 422. Ostala oskrba je bila poslana v Jugoslavijo po morju,« je sklenil svoje poročilo podpolkovnik William Deakin.⁹⁴

Zanimivo je primerjati podatke o zavezniški pomoči partizanom s podatki o sovjetski tovrstni pomoči, kot to po uradnih sovjetskih virih navaja Dušan Plenča.⁹⁵ Navajamo te podatke in vzporedno v oklepaju podatke o zavezniški pomoči in oskrbi: 491 letal (jugoslovanski piloti so leteli v eskadrilah RAF); 96 515 (115 514) pušk; 20 528 (ni podatkov) pištol; 68 819 (61 842) strojnic, puško-mitraljezov in avtomatskega orožja; 3797 (2246) protitankovskih pušk; 3364 (1762) minometalcev; 170 (248) protitankovskih topov; 895 (463) raznih topov; 65 (103) tankov; 1329 (1731) radijskih sprejemnikov in oddajnikov. Plenča navaja še 7 vojaških premičnih bolnišnic za kirurško intervencijo in terapijo, 4 kirurške poljske bolnišnice divizijskega tipa in nespacificirani tehnični in drugi material za oskrbo NOVJ. Znano je, da zavezniki niso zahtevali plačila za svojo oskrbo partizanskih enot v Jugoslaviji. V znanosti doslej ni razčiščeno, koliko je za svojo pomoč med ali po vojni zaračunala Sovjetska zveza.⁹⁶

⁹⁴ PRO, FO 371/48805, R 908/2/92; WO 204/1357.

⁹⁵ Dušan Plenča, *Medjunarodni odnosi Jugoslavije u toku Drugog svetskog rata*, Beograd, 1962, 344 po Kolektiv avtorov, *Sovetskie voruzhenije sili v borbe za osvobodjenje narodov Jugoslavije*, Moskva, 1960, 50. Prim. Edvard Kardelj, *Boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije 1944—1957*, Ljubljana, 1980; 41; V. Velebit, n. d., 193, 298, 319—320.

⁹⁶ V zapisniku seje politbiroja CK KPJ dne 12. marca 1945, prej v osebni arhivu predsednika Tita (sedaj v arhivu Predsedstva CK SKJ) so navedene Hebrangove besede: »Mi smo Rusima dali 4 i pol milijarde. Misli, da im više ne treba dati, jer su oborili dinar. Sada nijesu na našoj teritoriji.«

Summary

THE YUGOSLAV PARTISANS AND THE BRITISH IN 1944

The paper was presented at the symposium on British political and military strategy in Central, Eastern and Southeastern Europe in 1944, held in London in December 1984. The author surveys the relevant scientific literature and references dealing with these questions and analyses the major problems mutual disagreements and suspicions, illustrating them with newly discovered fragments Tito's and Kardelj's works. The prime concern of the partisan leaders was focused on the possibility of the allied forces' disembarkation and intervention in Yugoslavia. The paper also reveals and compares the data on the help and provisions supplied by the British and the Soviets to the Yugoslav National Liberation Army.

Galliano Fogar

FOJBE IN DEPORTACIJE V JULIJSKI KRAJINI*

V majski in junijski številki 1983 je revija »Storia illustrata« (Mondadori) objavila prispevek svojega urednika Antonia Pitamitza z naslovom »Vsa resnica o fojbah 1943—45. Pokol Italijanov Julijske krajine, Reke, Istre in Dalmacije«. V prispevku, ki ga bom na kratko predstavil (sicer pa je Storia illustrata v državnem okviru zelo razširjena revija in jo je mogoče dobiti povsod), povzema avtor zgodovinske dogodke iz Trsta, Istre in Dalmacije v letih 1943—1945. V prvem poglavju posveča posebno pozornost nasprotjem med tržaškim CLN (Comitato di liberazione nazionale — Komite za nacionalno osvoboditev) in jugoslovanskimi komunističnimi političnimi in vojaškimi silami, njihovim posledicam v zadnjih mesecih vojne in v dneh vstaje, civilni zaščiti (Guardia civica), jugoslovanski zasedbi Trsta, Gorice in drugih delov regije, aretacijam številnih Italijanov, deportacijam, usmrtitvam v fojbah (kraška brezna — op. prev.) ipd. V drugem nadaljevanju opisuje Pitamitz nasilje in pokole v Istri, fojbe iz leta 1943, preganjanja, deportacije, poboje in pokole v fojbah leta 1945, tragično usodo Zadra zaradi uničujočega angloameriškega bombardiranja, ki ga avtor pripisuje vnaprejšnjemu jugoslovanskemu načrtu za uničenje krajevne italijanske skupnosti s pomočjo namernih napačnih informacij zaveznikom. Opisuje eksodus iz Pule in Istre in navaja imena izginulih ljudi iz Julijske krajine in Dalmacije, vojakov in civilistov, imena, ki jih je leta 1961 objavil tržaški župan Gianni Bartoli v svoji knjigi »Il martiriologio delle genti adriatiche«, (Mučeništvo ljudstev ob Jadranu) Trst 1961 (4122 imen naj bi po Pitamitzu ustrezalo komaj dobri tretjini resničnega števila izginulih).

Podoba dogodkov, kakršno predstavi avtor (zaenkrat se ne bom spuščal v ozadje politične vmestitve njegove razprave), je resnična, pa tudi ne, saj so nekateri viri nezanesljivi, drugi so sumljivega izvora ali zlonamerni, ker jih je brez potrebne previdnosti črpal iz kolaboracionistične ali neofašistične publicistike; gre za napake in deformirane inačice — celo pri navajanju pomembnih dejstev. Avtor bi se jim lahko izognil, če bi se potrudil in jih preveril (na primer v italijanskih časopisih tistega časa, ki so izhajali v omenjenih krajih),

* Razprava je objavljena v *Qualestoria*, Bollettino dell'Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, Trst, XI, november 1983, št. 3. Objavljamo jo zaradi pomembnosti tematike, ki vzbuja v italijanski publicistiki nenehne polemike, pri nas pa še ni obdelana.

če bi pogledal v kakšno sodobno bibliografijo, ali kritično prebral s podatki večinoma dobro opremljeno esejistiko, ki jo je uporabljal, zlasti tisto kolaboracionističnega in nefašističnega izvora.

Neosnovana ali netočna poročila

V dveh pismih, ki sem jih poslal reviji »Storia illustrata«, sem opozoril na najbolj opazne napake v zvezi s specifičnimi dejstvi, ali pa na hude opustitve in vrzeli v občem zgodovinskem prikazu, pri čemer sem navedel uporabljene vire. V zvezi z napačnimi, netočnimi ali deformiranimi sporočili o različnih dogodkih in okoliščinah, sem na primer opozoril, da pomorov Italijanov v Gorici, ki naj bi jih po Pitamitzu zagrešili slovenski partizani med 8. in 12. septembrom 1943 (ob prihodu Nemcev) nikoli ni bilo in da ena od publikacij (obe sta bili izrazito protijugoslovanski), ki ju v podporo svoje trditve navaja Pitamitz, takih slovanskih pomorov v Gorici v teh dneh ne omenja, druge, ki to inačico omenja (skrajno fašistična Pisanova Storia della guerra civile), pa ne moremo imeti za zanesljivo brez drugih primerjav in preverjanj. Politično literaturo z neofašistično orientacijo je seveda treba upoštevati, vendar s potrebno previdnostjo. Omenil sem tudi, da je vir za trditev, da je bilo v Puli ubitih 300 Italijanov, večinoma partizanov, ki naj bi jih po Pitamitzu Jugoslovani v maju in juniju 1945 potolkli s sekirami in cepini, docela neupoštevten, ker o tem strašnem zločinu ni sledu v tistem delu puljskega tiska, ki je podpiral italijansko rešitev puljskega vprašanja. Dodati moram, da o tem primeru ni nobenega zapisa niti v dokumentih tega časa, ki so shranjeni v Archivio centrale dello Stato in se nanašajo na dogodke v Puli leta 1945. Poudaril sem tudi, da so bile novejšje številke o deportirancih (izginulih in usmrčenih) iz Trsta in Gorice, ki so jih zbrala krajevna združenja svojcev, deportiranih v Jugoslavijo (in ki jih je za Gorico objavila na lastne stroške goriška občina 1980), precej nižje od tistih, ki jih je kot bolj verjetne navedel Pitamitz: nasproti podatkom iz »Storia illustrata« — 2270 za Trst in 1500 za Gorico — naj bi bilo po teh podatkih v prvem primeru 600 in v drugem 650 civilistov in vojakov. Dejal sem, da bi bilo treba prav tako popraviti mnenje o celotnem številu izginulih v Julijski krajini in Zadru, ki je po nedokončnem izračunu župana Bartolija iz leta 1961 doseglo nekaj nad 4000 civilnih in vojaških oseb, po Pitamitzu pa naj bi bila bolj verjetna številka 12 000. Dalje sem zatrdil, da je raziskava temeljila na prvih nasprotujočih si podatkih, ki so jih maja in junija 1945 zbrali Anglo-američani in člani CLN v ozračju napetosti, v katerem je bilo skrajno težko podatke tudi ustrezno preverjati, ker je bilo treba na vrat na nos zbrati dokumentacijo zaradi bližajoče se mirovne konference.

Poudaril sem še, da se Pitamitzeve statistične cenitve celotnega števila prebivalstva Julijske krajine, Pule in Reke in eksodusa iz teh dveh mest in cele pokrajine, močno razlikujejo od cenitev, ki so jih dali italijanski znanstveniki in sama organizacija istrskih beguncev Opera Profughi Giuliani e Dalmati. Pitamitz je namreč za Julijsko krajino postavil številko 733 119 prebivalcev, ki jo je povzel iz Bartolijeve knjige in je izvirala iz rimskega raziskovalnega »Centro sociale di Studi Adriatici« (C. S. A.), ki je bil usmerjen neofašistično; številka, ki sta jo dali jugoslovanska in italijanska stran za mi-

rovno konferenco, pa je dosegala 950 000 in več prebivalcev. Opozoril sem, da je v letih 1945—47 Pula imela 36 000 prebivalcev, od katerih jih je 30 000 izbralo eksodus, Pitamitz pa je cenil 36 000 emigrantov na 40 000 prebivalcev; dalje, da je imela Reka po najbolj »napihnjenem« fašističnem štetju iz leta 1936 52 893, ne pa 66 000 prebivalcev, kot je objavljeno v njegovem prispevku; da je napačna odstotkovna cenitev izgub prebivalstva Julijske krajine med drugo svetovno vojno (30,7 %) in prav tako makroskopsko zgrešena cenitev izgub prebivalstva v istem obdobju v Italiji (10 %), ki ju ponuja Pitamitz, enako »v kosu« povzete iz Bartolijeve knjige oz. po slednjem povzete iz C. S. A., kar da je v obeh primerih pomota navzdol. Glede beguncev je Pitamitz izračunal, da jih je bilo 380 000 proti 250 000, kot izhaja iz dela Opera Profughi, čeprav tudi slednji niso nezamenljivi in dokončni.

In končno sem ob podatku za izkop 600 trupel, o katerih je pisal Pitamitz in med katerimi naj bi bilo 23 novozelandskih vojakov, poudaril, da o tej ekshumaciji v italijanskem tržaškem tisku do 31. 12. 1950 ni nobene vesti in da tudi knjiga župana Bartolija, ki je izšla trinajst let kasneje (1961), o njej ne poroča.

Da o tem ni poročil, je vsekakor nenavadno, saj se je tržaška občina, katere župan je bil Bartoli od 18. julija 1949 do 17. septembra 1957 s sklepom aprila 1949 izrecno zadolžila, da bo na svoje stroške izkopala trupla iz bazoviškega brezna (kar pa se je izkazalo kot nemogoče zaradi tehničnih razlogov). Če bi namreč do ekshumacije 600 trupel v tem času ali tudi kasneje prišlo, bi Bartoli o njej prav gotovo pisal v svoji knjigi iz leta 1961. Kot dopolnilo k podatkom, ki sem jih navedel za »Storia illustrata« naj dodam, da sporočila o 600 v Bazovici najdenih truplih ne prinaša niti kronološka zgodovina »Trieste Venezia Giulia 1943—1945«, Rim 1960, Livija Grassija, ki je apologet stališč in tez tržaške kolaboracionalistične zveze industrialcev in posveča več strani fojbam in deportacijam. Prav tako jih ne omenja oče F. Rocchi v svoji knjigi »Le foibe di Basovizza e Monterupino«, (Fojbe, Bazovica in Repentabor), Rim 1959 (spet opozarjam na datum), ki ga Pitamitz priporoča bralcem kot vir, ki ga velja upoštevati. Rocchi namreč zatrjuje, da je bilo v obeh breznih okrog 4500 trupel — civilistov, italijanskih in nemških vojakov — to pa stori na podlagi nič bolj zanesljivih »izpovedi očitidcev in poročil različnih oddelkov obrambnega ministrstva«. Pravi tudi, da so bili različni poskusi izkopavanja trupel doslej neuspešni in da je komisariat za počastitev padlih v vojni (Commissariato per le Onoranze ai Caduti in Guerra) dal nalog za zaprtje ustij obeh brez (resda le s premičnimi ploščami), ki je bil tudi izpolnjen.

O tem skrivnostnem izkopu »nad 600 trupel, med katerimi je 23 novozelandskih vojakov v uniformi« pa z zgoraj zapisanim stavkom poroča 4. majska številka časopisa »Difesa Adriatica« leta 1955 (tudi tu si je treba zapomniti datum), organ zveze za Julijsko krajino in Dalmacijo »Associazione Nazionale Venezia Giulia e Dalmazia«, ki ji je takrat predsedoval Libero Sauro, komandant fašistične milice v Istri med nacistično okupacijo. Kratek povzetek dogodkov z naslovom »Le foibe istriane colme di cadaveri« (Istrske fojbe — polne trupel) vsebuje nekaj informativnih vrstic o tem, da so iz bazoviške fojbe izkopali 600 trupel. Torej naj bi bila izkopavanja med majem 1945 in junijem 1955, saj je številka časnika »Difesa Adriatica«, ki jih omenja, datirana z majem 1955. Kot sem že povedal, pa Rocchi izkopavanj sploh ne omenja in to v spisu, ki

je posvečen prav bazoviški in repentaborski fojbi in ki je bil v celoti objavljen v isti »Difesa Adriatica« dne 26. septembra do 3. oktobra 1959 pod naslovom »Per i morti delle foibe i fiori e il ricordo degli esuli« (Mrtvim v fojbah cvetje in spomin izseljencev) (pri čemer uredništvo ni pripisalo nič v zvezi z izkopom 600 trupel). Prav tako ne govori o izkopavanjih župan Bartoli v svoji knjigi iz leta 1961, ki jo je izdal s podporo podjetij in združenj, ki so se ukvarjale s problemi izginulih v fojbah in deportacijah. Na podlagi tu opisanih ugotovitev menim, da je sporočilo o izkopu 600 trupel iz bazoviške fojbe neutemeljeno.

Res pa je, kakor sem že pisal za revijo »Storia illustrata«, da je krajevni tisk s številkami poročal o izkopu številnih trupel iz fojb z Goriškega in Tržaškega (od katerih jih je bilo nekaj v krajih, ki so z mirovno pogodbo pripadli Jugoslaviji). Dne 16. 7. 1948 je časnik »Voce libera« objavil podatek odbora za izkopavanje trupel v fojbah (Comitato recupero salme infoibati) o 50 izkopavanjih (s pomočjo civilne policije, gasilcev in skupine za odkrivanje min) v fojbah cone A. V dveh letih je bilo skupno število vseh izkopanih trupel 865, od tega 449 civilistov in 416 italijanskih in nemških vojakov ter trije Angloameričani. 401 truplo je bilo v skupnih grobovih in bunkerjih, samo da teh ni izkopal omenjeni komite. Od teh je bilo blizu polovica vojakov, ki so večinoma padli v bitkah. Iz kronik v tisku pred letom 1948 in po njem do 1950 je razvidno, da so v posameznih brezni izkopali kvečjemu do 10 trupel in to le v primerih, kjer je bilo s sredstvi, ki so jih imeli na voljo delavci, mogoče premostiti hude težave pri iskanju in eksumaciji. V nobenem primeru niso iz ene fojbe izkopali na stotine trupel, tudi v Bazovici ne.

Za »Storia illustrata« sem dalje zapisal, da predstavlja analitična raziskava o vojaških in civilnih žrtvah iz leta 1945 ter o načinih in krajih njihove usmrtitve nepremostljive težave zaradi številnih vzrokov: časovne oddaljenosti dogodka; velikega števila nemških vojakov in italijanskih, slovenskih, hrvaških, srbskih in rusko-kavkaških kolaboracionistov v Julijski krajini leta 1945, ki so bili ubiti v spopadih, nekateri (število ni znano) pa kot ujetniki, in katerih trupla so zmetali v brezna ali pa pokopali v skupne grobove (veliko število neidentificiranih trupel vojakov različnih narodnosti, največ Nemcev, je bilo izkopanih iz skupnih grobov v obdobju 1945—1949); instrumentalizacij, ki so jih opravili nacionalistična desnica in neofašistične skupine (10, 20, 30 tisoč usmrčenih Italijanov); fragmentarnosti dokumentov iz tistega časa, ki so bili doslej najdeni v italijanskih arhivih; zadržanosti Jugoslovanov pri dajanju obvestil in konkretnih podatkov o teh primerih (npr. o številu deportiranih 1945, o taboriščih, v katerih so bili zaprti, o usodi izginulih itd.), ali na hitro roko skovanih opravičil (v nekaterih primerih so tudi izpuščali vse ali vsaj nekatere dogodke), ki so jih dali jugoslovansko zgodovinopisje ali eksponenti osvobodilnega gibanja ipd.

Zgodovinsko nevdržna teza

Zavoljo tega je bilo in je še vedno treba uporabljati vse dostopne podatke, tudi najnovejšo bibliografijo, da bi spoznali vsaj del resnice, četudi ne »vse resnice«. Vendar ima vprašanje še drugo plat in sicer ozadje političnega diskurza, v katerega Pitamitz s prepletanjem resnice in neutemeljenih, nenatančnih ali iz fašističnih virov neprevidno in kar scela zajetih sporočil vstavi re-

konstrukcijo dejstev. To je diskurz, ki ga je treba še natančneje preveriti, kakor sem zapisal za »Storia illustrata«.

Za avtorja so fojbe in deportacije predvsem produkt antiitalijanskega nacionalističnega nasilja, ki je videti še bolj okrutno zaradi balkanskih metod, ki jih je že uporabljal »velikosrbski« nacionalni šovinizem in jih je kasneje instrumentaliziralo »komunistično manihejstvo«, kakor je zapisal Pitamitz v svojem dolgem odgovoru na moje prvo pismo reviji (iz pisma so bili pred objavo črtani bistveni odlomki in z njimi popravki napačnih ali neutemeljenih podatkov in epizod, o katerih sem govoril). Sicer pa obe nadaljevanji njegovega prispevka predstavita mračno sliko pokolov in sovražnosti do Italijanov in Italije v Julijski krajini in Dalmaciji.

Navedbe o politiki, ki jo je fašistični režim vodil v teh krajih s pomočjo policijskega, administrativnega in ekonomskega aparata italijanske države, so povsem obrobne in splošne, prav tako kot opis nacistične okupacije, čeprav sta bila za zatirana ljudstva oba sistema že od začetka nesprejemljiva. S takšno metodo in tako zastavljen »zgodovinski« problem fojb avtor do kraja poenostavi in ga reši v ključu načrtnega šovinističnega balkanskega in komunističnega nasilja nad Italijani, ki je moralo pripeljati do eksodusa v letih 1945—50. Če tako gledamo, so razlogi za nasilje v letih 1943—45 bralcu takoj jasni.

Tako doseže avtor poplitvenje celotnega zgodovinskega procesa, ki ga zaznamujejo globoke krize in pretresi; ti dosežejo vrhunec septembra 1943, ko se dokončno zruši državna in vojaška oblast, ki je čez vsako mero podpihovala spopade med tu živječimi sosednimi ljudstvi ter gojila nacionalno in socialno sovraštvo, tako da ni bilo več mogoče razlikovati Italije od fašizma. S tem ta proces tudi tako osiromaši, da nima več časovne in prostorske razvidnosti, in ga oblikuje v funkciji vrednostne kategorije italijanskosti, ki jo postavi za najvišjo vrednoto — glede na to, koliko je na tej zemlji prisotna, »civilizatorna« in zmožna. To je italijanskost, ki je zgodovinsko v času prevladovala, ki pa jo je zverinsko napadel in smrtno ogrozil tradicionalni »slovansko-komunistični« sovražnik. Ob takem razmišljanju pridemo do zaključka, da fojbe in deportacije niso bile nič drugega kot izraz najbolj krvoločnega in dolgo pripravljivega načrta: uničiti italijanski »narod«. Kdor bi sodil drugače, je v nevarnosti, da se ga oprime vzdevek »opravičevalca« slovanskega nasilja, ali pa očitek, da mehanično aplicira načelo »vzroka in učinka«, kakor je zapisal Pitamitz.

To tezo sem v svojih pismih za »Storia illustrata« vseskozi odklanjal, ker mislim, da je zgodovinsko nesprejemljiva in potvorjena, saj je treba poskušati razumeti in razložiti realiteto nekega večnacionalnega konteksta, v katerem prihaja do silovitih pretresov, ki končno pripeljejo do prevrnitve razmerij moči med vladajočo državo, italijanskim vodilnim razredom in slovanskimi ljudstvi ter uporniškimi in partizanskimi gibanjem. Poskušati je treba razumeti vedenje in reakcije sil, ki so pod udarom in gonila nasilja, ki se sprožajo na valovih množičnega kmečkega upora, kakor se je to primerilo leta 1943 v Istri, preplavljajoč tudi nedolžne ljudi, ki jih imajo uporniki za orodje italijanskega »gospodarja«, osovražene italijanskega fašističnega režima. Da takrat ni bilo nobenega vnaprejšnjega načrta za pobijanje, ki naj bi spodkopalo italijansko prisotnost, dokazuje med drugim pomoč, ki so jo skrajno siromašni slovanski istrski prebivalci skupaj z italijanskimi nudili tisočem po Nemcih zasledovanim neoboroženim italijanskim vojakom, katerih številni so pripadali okupacijskim

silam na Balkanu; to dokazujeta tudi prispevek in podpora, ki so ju dali številni Italijani antinacističnemu boju v septembru 1943 in v naslednjih letih ob ali v slovenskih in hrvatskih formacijah.

V svojem drugem (še neobjavljenem) pismu za »Storia illustrata«, v katerem sem povzel svoje popravke Pitamitzevih sporočil, sem med drugim zapisal, da ni mogoče opraviti s fašistično in nacistično politiko v teh krajih z bežnimi opazkami in naprtiti vso odgovornost »velikosrbskemu« nacionalnemu šovinizmu v rokah komunistov. Obup slovenskega in hrvatskega regionalnega prebivalstva se ni hranil s to politično tradicijo in vedenjem.

Svojo jezo je hranil, večal in vzdrževal z veliko bolj neposrednimi in oprijemljivimi rečmi, ki so prinašale veliko vsakdanjega gorja, to so bili: podivjani fiskalizem fašistične države, izguba pičlih dobrin, ki jih je pobral rubež zaradi neplačanih davkov ali dolgov iz pogodb z lastniki ali bankami, policijska preganjanja, prisilne selitve v oddaljene province kraljestva, postavljanje italijanskih funkcionarjev in kmetov na mesta pregnanih slovenskih in hrvatskih, nezaposlenost, obdavčitve mezd, ki se jih ni bilo moč ubraniti, nesreč v rudnikih, katerih najstrašnejša, leta 1940, je terjala 185 slovanskih in italijanskih rudarjev, novačenje za vojsko in po letu 1940 množične deportacije, grozote Posebnega inšpektorata (Ispettorato Speciale), ki je bil postavljen v teh krajih z namenom uničenja italijanskega in slovanskega antifašizma, masakri prefekta Teste, invazija na Jugoslavijo in njeno razkosanje itd.

Slovansko narodno gibanje pod fašizmom

V avstrijskem obdobju soočenje in spopad med slovanskim in italijanskim narodnim gibanjem v Julijski krajini nikoli nista imela značaja kakšnega širšega nasilja, še posebej ne oboroženega. Takoj po prvi svetovni vojni se avtohtoni slovenski in hrvatski nacionalizem skupaj z najbolj ekstremističnim, ki je terjal aneksijo cele regije k novi jugoslovanski državi, niso zatekli k oboroženemu napadu in niso naredili niti ene kretnje za »separatističen« upor proti italijanski državi. Šele kasneje, v ozračju podivjanih roparskih pohodov fašistične »oborožene stranke« proti italijanskemu, slovenskemu in hrvatskemu delavskemu in kmečkemu razredu in gibanju, je prišlo do reakcij in ljudskih odporov. Toda te reakcije in odpori so bili izraz samoobrambe pred fašistično agresijo, obrambe lastnih dobrin, pravice do življenja in dela ter do politične in sindikalne akcije. To velja za hrvatski kmečki upor v Proštini aprila 1921, ki so ga izzvala nenehna krvava nasilja fašistov, ki so jih vojaške in policijske oblasti dopuščale ali celo podpirale. To velja za dogodke v Marezigah, kjer se je prebivalstvo dvignilo proti Giuntovim četam, ki so poskušale z bombami preprečiti svobodno oddajo glasov na političnih volitvah v maju 1921. Tudi do velike stavke italijanskih rudarjev (iz Julijske krajine in drugih italijanskih regij: od 1900 rudarjev jih je bilo 250 iz starih provinc kraljevine) ter slovenskih in hrvatskih rudarjev v premogovnem bazenu v Raši, ki se je začela 2. marca 1921 in se nadaljevala s sedemintridesetdnevno zasedbo rudnikov, ni prišlo zaradi protiitalijanskih »separatističnih« ali iredentističnih, marveč zaradi ekonomskih, političnih in razrednih razlogov. To gibanje, ki so ga v vlogi

avantgarde vodili italijanski sindikalni delavski voditelji Giovanni Tonetti, Giovanni Pippan, Lelio Zustovich, Mario Pirz, Giacomo Macillis, Michele Posa in drugi (komunisti, socialisti, republikanci) in Hrvati Mate Vatovec, Maksimiljan Černjul, Mate Poldrugovac in drugi, je pripeljalo do delavskega samoupravljanja v rudnikih in do ustanovitve Revolucionarnega sveta, vodstva tako imenovane »Labinske republike«, ki je bil sestavljen po vzoru delavskih in kmečkih svetov »rdečega dvoletja« v Italiji in Evropi (v tem času že na višku krize ali pa ponekod obglavljenjo).

Prav tako so bile v koreninah delavskega upora v Raši, ki se je začel kot navadna ekonomska stavka, reakcije na nasilja skvadrstov, ki so divjali po celi Istri, Trstu in Furlaniji. Od maja 1920 do februarja 1921 so namreč prirejali ekspedicije s poboji v Puli, pogrome in rušenja delavskih zbornic (Camere del Lavoro) v Dolini, Tinjanu, Rovinju, Izoli in Motovunu. Na predvečer stavke v Raši so napadli celo samega sindikalnega voditelja Pipana. Upora v Raši in Labinju sta bila zadušena s pomočjo vojske. Vendar so bili na procesu v Puli obtoženi vodje upora oproščeni; med njimi je bil tudi beneški grof Tonetti, socialist, ki ga je tožilstvo označilo za »glavnega hujskača in vodjo upora«. Sodniki so uvideli neprimernost nastalega položaja in so odklonili celo eno možnih rešitev: amnestijo. V tem trenutku še ni bilo železnega režima Posebnega sodišča (Tribunale Speciale), ki ni bil več nikakršen organ pravice, marveč cinični represivni inštrument režima.

Lahko bi našteval še druge primere, vendar mi čas in prostor ne dopuščata, da bi v celoti povzel dogodke dvajsetih let oziroma različne faze slovanskega narodnega gibanja v tej regiji (o tem imamo posebno bibliografijo), gibanja, ki je sčasoma dobilo reakcionarne in šovinistične poteze, kar se pogosto primeri v nacionalnih bojih in na mejnih ozemljih. To se je zgodilo tudi v tej naši občutljivi, zapostavljeni in tlačeni pokrajini, podvrženi protinapadom provokativne in ekspanzionistične mussolinijevske politike v podonavski in balkanski Evropi. Izrazito šovinistična in povezana s političnimi in vojaškimi krogi in skupinami skrajne jugoslovanske desnice je bila zagotovo Orjuna, ki je igrala epizodno teroristično vlogo v regiji. Oborožene in teroristične akcije je opravljal tudi TIGR, v katerega so vstopali mladi komunisti in mladi Slovenci in Hrvati, razočarani nad ponesrečenim izidom »legalitarne« politike tradicionalnih slovanskih strank — liberalne in krščansko socialne — ki pa nista zmogli ne podaljšati narodnega življenja ne omiliti nasilja fašistične države. Cilj tigrovske akcije je bil opozoriti mednarodno javno mnenje na vse bolj nevdružne življenjske razmere krajevnega prebivalstva in na sisteme nacionalne fašistične diktature. Nasilna metoda sabotaž in atentatov, ki jo je uporabljal TIGR, je bila sorodna metodi, ki jo je predlagalo antifašistično gibanje »Giustizia e Libertà« (Pravica in svoboda) Carla Rossellija proti režimu.

Vendar ne ti bolj ali manj fragmentarni poskusi oboroženega upora desnice ali levice, ki so bili neusmiljeno zatrti, ne dolga, trdovratna in naporna ilegalna borba KPI v tovarnah in na bojnem polju (ki je mobilizirala in politizirala številne mlade ljudi, da so kasneje sodelovali v partizanski borbi), niso mogli omiliti obstoječih razrednih odnosov in razmerij moči, ne povzročiti hujših težav fašističnemu režimu in zanetiti v slovenskem in hrvatskem prebivalstvu širšega upora. Šele z izbruhom drugega svetovnega konflikta se je začela nova

zgodovinska faza in so se odprle nove konkretne perspektive za antifašizem, ki so znova prižgale upanje v krizo režima. Sele z novo politiko aneksije ozemlja razkosane Jugoslavije (Ljubljanska »provincia« ipd.) je prišlo do ožje povezave med usodami Julijske krajine in okupiranih ali priključenih jugoslovanskih predelov in končnim izidom konflikta na balkanskem območju; v sami regiji, ki je bila od 1941. neposredno vpletena v vojaške operacije in je postala strateško zaledje, pa je režim še poostril preganjanja z množičnim interniranjem in z metodo paroksičnega nasilja, kar je povzročilo negotovost celo v italijanski skupnosti, ki so jo že pretresli podvigi rasističnega skvadrizma proti italijanskim Židom, ljudem, ki so bili v Julijski krajini in še posebej v Trstu sestavni del domoljubne in redoljubne buržoazije. Ta preganjanja so dosegla tako razsežnost, da je slovensko in hrvatsko prebivalstvo dokončno spoznalo, da trpljenja ne bo konec, dokler ne bo prišlo do odcepitve od italijanske države.

Nastanek slovenskega oboroženega upora, ki je ustvaril vojaško fronto v notranjosti italijanske države in se povezal z jugoslovanskim osvobodilnim gibanjem pod vodstvom komunistične partije, gibanjem, ki je postajalo v okviru zaveznikov vse bolj pomembno, je še pospešil proces politične, moralne in vojaške krize režima v severnovzhodnih provincah. Strateško zaledje, ki ga je fašizem posejal z »minami« nacionalnega in razrednega političnega nasilja, je postalo vse bolj negotovo. Te mine so eksplodirale z množično ljudsko vstajo v letu 1943 v Istri. Takrat je prišlo do eksekucij in pomorov stotine Italijanov v fobjah.

V letih 1943—45 je slovensko in hrvatsko partizansko gibanje, ob njem so se borile tudi italijanske enote, v ostrem boju z nacističnim okupatorjem in njegovimi sodelavci izbrilo nedvoumno politično in vojaško hegemonijo in mobiliziralo slovanska ljudstva za priključitev teh ozemelj novi jugoslovanski državi in korenito družbeno spremembo, cilja, ki sta dobila v tem času že obsežno podporo. Razširjenost in okrepitev organov »ljudske oblasti«, rojene v osrčju boja, sta bila nujna pogoja za doseg te ciljev.

Na tem mestu moram preskočiti podrobnosti o razvoju te nove družbene usmeritve, ki determinira večje premike političnih, nacionalnih in socialnih sil v notranjosti regije. Velik del italijanskega delavskega razreda v večjih industrijskih središčih se je med borbo pridružil liniji jugoslovanske KP v prepričanju, da je priključitev k Jugoslaviji najvažnejši korak k uresničenju njihovih političnih in razrednih aspiracij in k prihodu komunizma. To je bila borbena izbira, na katero so vplivali tako ideološki in razredni razlogi kot trpljenja polne delovne izkušnje — izkoriščevalska drža gospodarjev, proti katerim se ni bilo mogoče braniti — in preganjanja v času fašističnega režima »pod Italijo«. Nova usmeritev delavskega razreda in KPI je ustvarila napetosti in povzročila zlome znotraj italijanske protifašistične in partizanske fronte in v ključnem trenutku nujno oslabilo že tako negotov položaj, v katerem se je znašla italijanska skupnost, ki ji je stregla po življenju protitalijanska politika, ki so jo vodili nacisti in je tudi brezvestno uporabljala kolaboracionizme različnih narodnosti in različnih družbenih teženj in izvorov. Demokratična obramba italijanskosti je bila tako ob prispevek pomembnih ljudskih sil, zlasti v večjih urbanih središčih. V Trstu so bile zaradi zloma med CLN in KPI prekinjene vse zveze CLN z delavskim protifašizmom in številnimi krogi v industriji.

Čas »obračuna«

Konec vojne je prinesel presenečenje: krajevni in mednarodni politični okvir je bil docela spremenjen. Jugoslavija je v konfliktu utrpela velikanske človeške izgube in ogromno materialno uničenje. Izgube jugoslovanske armade in prebivalstva so bile največje v Evropi poleg SZ in Poljske. Začela se je faza vojaške, politične in civilne zasedbe v regiji, faza prehoda oblasti od starega političnega, administrativnega in ekonomskega aparata italijanske države k novim organom »ljudske demokracije« v okviru procesa graditve socialistične družbe. Vprašanje novih meja med Italijo in Jugoslavijo se je prepletalo z vprašanjem radikalnega, dasi naprednega programa preoblikovanja države po vzorcu, ki je bil v številnih vidikih posnetek struktur in sistemov sovjetskega režima. V okvir priučujoče razprave ne sodi premislek o negativnih posledicah, ki jih je imela za Jugoslavijo (in za druge vzhodnoevropske države) uvedba sovjetskega modela v različne sektorje politične, ekonomske in upravne organizacije. Ne dvomno pa je prav to povečalo nasilnost vpliva novega sistema na družbo Julijske krajine, posebej na njeno italijansko nacionalno komponento, in izzvalo tako silovit eksodus istrskih Italijanov v naslednjih letih. Sicer pa so problem Julijske krajine tistega časa zapletli še drugi notranji in mednarodni dejavniki: krčevito politično ozračje, še prepojeno z grozo in žalovanjem iz nacistične »totalne vojne« (notranjost regije je bila eno samo pogorišče in eno samo grobišče civilistov, ki so jih pokončali Nemci, fašisti, srbski četniki idr., v Trstu pa je peč krematorija Rižarne komaj ugasnila), dalje, mrzlično ustoličevanje novih ljudskih oblasti (skupaj z ljudskimi sodišči), medtem ko so vznikala prva ostran nasprotja med Jugoslavijo in zahodnimi ter tu nastanjenimi anglo-ameriški silami in ko so potekale priprave zasedanj na visoki ravni za mirovno konferenco, ki naj bi odločila tudi o novih mejah med Italijo in Jugoslavijo, in podobni pretresi. Zategadelj se je jugoslovanska stran vsestransko zavzela za pripravo inštrumentov in pogojev, ki bi bili naklonjeni njenim ozemeljskim revindikacijam. Do skrajnosti je povečala propagandno in množično mobilizacijo za nacionalno vprašanje, in to v obliki, ki je puščala dovolj prostora za prave nacionalistične izgrede, za nacionalizem, porojen iz trpljenja in trdega antifašističnega boja, ki ni bil, čeprav zmagovit, nič manj krut in trdovraten. Italija je bila pač premagana država, odgovorna za preganjanja in napadalnost, v tem času tudi vključena v vplivno območje anglo-ameriških kapitalističnih sil, ki niso dopuščale razvoja v smeri socializma.

Sicer pa je bil zdaj čas »obračuna« s premaganimi sovražniki in njihovimi sodelavci. Desetletja zatirana in zaradi nacistične okupacije izčrpana ljudstva so svoj dolgo zatajevani strah in gnev manifestirala v nasilnih in pogosto neobvladljivih oblikah (v katere sodijo tudi nizkotna maščevanja in podla dejanja, do kakršnih je prišlo v Istri 1943. in s katerim so se poleg nekaterih partizanov omadeževali tudi v ljudsko obrambo vtihotapljeni avanturisti). Ta pojav je v različnih oblikah in sorazmerjih preplaval celotno Evropo in je bil v sami Jugoslaviji še bolj izrazit, kot v Julijski krajini. Sovjetski pisatelj Ilija Erenburg je hujskal vojake Rdeče armade, ki je zasedla Nemčijo, naj za Nemce ne poznajo milosti. »Nemci so brezdušni«, ne morejo biti vključeni »v družino narodov«, »Nemčija je večča... nastopila je ura maščevanja«. To je bila propaganda sovražstva, ki so jo napajale okrutnosti nemških čet proti civilnemu

ruskemu prebivalstvu in sovjetskim vojakom, ki so jih nacisti ugonabljali v »lagerjih«. Proti njej je morala po Stalinovi zapovedi nastopiti »Pravda«. »Hitlerji pridejo in odidejo, nemško ljudstvo pa ostane«. Organ oboroženih sil »Rdeča zvezda« je odklonil tezo »zob za zob, oko za oko«. Če Nemci javno napadajo in posiljujejo ruske ženske, jih sovjetski vojaki ne smejo oponašati. V resnici so se namreč številni oddelki izmaknili kontroli poveljstev, tako da so posilstva in ropi ostali pogosto nekaznovani.¹

Tudi to maščevalno nasilje napadenih in zasužnjenih ljudstev, ki jih je okupator leta in leta nečloveško preganjal in s tem spremenil Evropo v ogromen »lager« trpljenja in umiranja, je »produkt« in dediščina nacifašizma, kot sem zapisal v svojih pismih za »Storia illustrata«: to je bolezen, ki so se je nalezle tudi žrtve. Omračila je možgane in poživila navade in odnose dopuščajočega sožitja. V tej reviji je bilo tudi zapisano, da za to sprevrženje vrednot, ki ga je povzročil nacifašizem, ni bilo nobenega nadomestila, ker ga ni moglo biti, še tistega ne, za katerim so se fašisti in nacisti tako dolgo gnali. Tudi fojbe in deportacije so bile znamenje te globoke civilne in moralne krize, od katere je tedaj trpela vsa Evropa.²

Fojbe in rižarna

V Julijski krajini, zlasti v glavnih urbanih središčih, so se vrstile aretacije, deportacije in usmrtitve civilistov in nemških in italijanskih vojakov v fojbah. Rojevala so se improvizirana koncentracijska taborišča, v katerih so z jetniki ravnali skrajno slabo in kjer so bila jamstva mednarodnih pravic največkrat le mrtve črke. V njih so bili zaprti tudi italijanski vojaki, povratniki iz nacističnih taborišč. Več mesecev je trajalo, da se je položaj izboljšal.

Nasilja v Trstu, Reki, Gorici in drugod so se pogosto godila brez reda in razlik, tako da jih omenja celo preiskovalni odbor (Investigation Committee) Julijske krajine, ki je bil odvisen od Glavnega zavezniškega štaba v Sredozemlju. V njegovih poročilih beremo, da so imele aretacije in deportacije značaj »indiskriminacije in samovolje«, kar pomeni, da niso odsevale vnaprej pripravljene politične načrta.³ Indiskriminirano — nerazlikujoče pa ni bilo vse. Tu so bili še organi jugoslovanske politične policije OZNE, ki so po poročilih krajevnih aktivistov merili na »izbrane« cilje. Mario Pacor v svoji knjigi »Confine orientale — Questione nazionale e Resistenza nel Friuli — Venezia Giulia« (Vzhodna meja — Nacionalno vprašanje in odpornišтво v FJK) (Milano 1964) za samovoljo in nasilje ne dolži vojaških poveljstev, marveč »nekatero kadre

¹ A. Werth, *La Russia in guerra 1941—1945*, Milano 1966, str. 928—934. Gl. tudi knjigo nemškega novinarja in zgodovinarja E. Kubyja *Russi a Berlino. La fine del Terzo Reich*, Torino 1966, ki opisuje vedenje sovjetskih vojakov in bitko za Berlin, vendar nekatera dejanja v zvezi z nasilji in sklepnimi spopadi.

² G. Miccoli, *Risiera e foibe, un accostamento aberrante*, v »Bolletino dell'Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia« — kasneje »Qualestoria« — IV, št. 1, april 1976.

³ G. Valdevit, *Politici e militari alleati di fronte alla questione della Venezia-Giulia (giugno 1945 — luglio 1946)*, v »Qualestoria«, X, okt. 1981, str. 101. Avtor navaja poročila z dne 27. septembra in 14. novembra 1945, ki jih je preučil v Public Record Office v Londonu.

politične policije OZNE in Narodne zaščite, ki so bili zvesti stalinističnim idejam in metodam . . . V ti dve organizaciji pa so se vrinili tudi avanturisti, kakor se navadno dogaja v podobnih formacijah in ob takih priložnostih.« Namen aretacij, deportacij in pobojev članov CLN v Trstu, Gorici in drugod je bil odstraniti oviro italijanskega antifašizma, ki je odklanjal jugoslovansko rešitev in je bil torej »reakcionaren« in »fašističen«. Nasprotno pa so nove oblasti dobro sprejele in uporabile italijanske »meščane«, tudi tiste, ki so pripadali kadrom krajevnega podjetniškega meščanstva, ki so iz oportunitizma ali drugih razlogov sprejeli jugoslovansko tezo. Zato je bilo predstavništvo pomembnih voditeljev osrednjih tržaških industrij, ki ga je vodil podpredsednik Narodnoosvobodilnega sveta v Trstu Franc Štoka, sprejeto v Ljubljani pri predsedniku slovenske vlade Borisu Kidriču, ki mu je dal široka zagotovila glede ekonomskih odnosov med Trstom in novo državo in poudaril nujnost razvoja privatne iniciative. Ob koncu sprejema so nazdravili uspehom avtonomnega Trsta v novi Jugoslaviji.⁴

Jugoslovanska stran nikakor ni napadala italijanske narodnosti same po sebi, ne njene etnične in kulturne prisotnosti. Nasprotno: tisk in organi oblasti so tej narodnosti zagotavljali varnost in jamstva tako v Trstu kot drugje v novem demokratičnem režimu Jugoslavije, ki priznava nacionalno svobodo in enakost pravic vsem narodom. Leitmotiv je prav »italijansko-slovansko bratstvo«, ki so ga utrdile skupne žrtve v osvobodilnem boju. Vse to nam kaže podoba tega časa, polnega nasprotij, časa dramatičnega prehoda.

Če se povzame k Pitamitzevemu prispevku, moram ugotoviti, da v bistvu pojmuje ravnanje jugoslovanskega komunističnega »nacionalnega šovinizma« kot odločilni dejavnik usode in nesreč italijanske narodne skupnosti nasproti dejavniku fašistične in nacistične politike; ugotavljam, da je ta optika, ki je še danes zakoreninjena v Trstu med tistimi konsistentnimi sloji javnega mnenja in v tistem tisku, ki sta desetletja širila podobne ali enake sheme: slavokomunizem je največja grožnja in v celoti odgovoren za zavestno voljo po obvladovanju in prevladovanju, ali celo po uničevanju, za trpljenje, ki je bilo prizadejano italijanskemu ljudstvu. Če natančno pogledamo, odseva ta teza opravičila nacifašističnega in industrijskega kolaboracionizma iz leta 1943—45. To je razprava, ki z različnimi odtenki in poudarki najde zavetje ali nov zagon pri vodilnih skupinah nacionalističnega municipalizma (ki so v 70. in 80. letih znova in znova predlagali ne le formule, marveč tudi jezik narodnega in razrednega boja iz 1945 in naslednjih let), in pri osebah in v okolju demokratičnih strank: bodisi (v našem primeru) zaradi prepričanj, podedovanih iz povojnih izkušenj, bodisi iz preračunljivosti, da bi bilo olajšano zbiranje in ohranjanje volilnih glasov istrskih beguncev v Trstu in vzdrževanje popolne ali delne kontrole nad združenji beguncev, tudi tistih z ultranacionalističnimi težnjami, ki so jih že upravljali ali se vanje že vtihotapili odličniki istrskega fašizma dvajsetletja ter nostalgični veterani republike Salò.⁵ Da ne omenjam stališč

⁴ Industriali triestini a Lubiana, v »Il Nostro Avvenire« z dne 23. 5. 1945. Gl. tudi E. Maserati, *L'occupazione jugoslava di Trieste (maggio-giugno 1945)*, II. izd., Udine 1966, str. 99—100.

⁵ O izvoru, razvoju in smereh združenj beguncev gl. C. Colummi, »Le organizzazioni dei profughi« v *Storia di un esodo, Istria 1945—1956*, avtorjev C. Colummi, L. Ferrari, G. Nassisi, G. Trani, Trst 1980, pogl. VI, str. 276—323.

krajevnega neofašizma, za katerega so še zmeraj v veljavi tradicija Giuntovega skvadrizma iz 20. let in režimska gesla o neobstoju manjšinskega vprašanja zunaj policijske klasifikacije »zvestih« in »nezvestih« državljanov.

Tezi o balkanskem »nacionalnem šovinizmu« se je z določeno različico pridružila tudi teza, ki so jo izpostavili na procesu zoper nacistične zločince Rižarne S. Sabba (1976). Sodišče je v sodbi izenačilo metode nacističnega okupatorja z metodami jugoslovanskega osvobodilnega gibanja in poudarilo, da je bilo mesto ob koncu delovanja Einsatzkomanda s padcem nacizma »še enkrat in nič manj gnusno in tragično prelito s krvjo«. Fojbe in Rižarna so dobile tu emblematičen pomen prirojenih nagnenj k nasilju in zanikanju človekovih pravic, ki naj bi jih z enakimi metodami udejanjali tako nacisti kot Jugoslovani. Moralna obsodba takega vedenja dveh tujih političnih in vojaških sil, ki sta v določenih zgodovinskih razdobjih zasedali mesto in regijo, potegne za sabo politično sodbo o sorodnosti med ideologijama, sistemoma in vojaškimi cilji obeh. Ta sodba je zgodovinska zabloda, ki pa ima svojo referenčno točko v političnem in kulturnem zaledju tistega dela tržaške buržoazije, ki je od iredentizma do fašizma in postfašizma skupaj s konceptom domovine, naroda in civilizacije izpovedovala in poveljevala vero v red pred vsakršnim »prevratništvom« in ki je vedno videla v jugoslovanskem narodnem gibanju trajno grožnjo italijanskosti in lastni civilni in socialni vlogi.

Pri vsem tem pa nas najbolj vznemirja dejstvo, da je možno še danes na tak način ocenjevati neki zgodovinski proces, v katerem je nacizem teoretično in praktično vsilil nebrzdani rasistični in ne le ekspanzionistični imperializem pod ekonomskim, političnim in teritorialnim profilom. Imperializem, ki je v teoriji in praksi poskušal spremeniti cela ljudstva, klasificirana kot biološko »manjvredna«, v delovno silo v službi Tretjega Reicha, v službi, v kateri naj bi delo pripeljalo tudi do fizičnega uničenja. Kakor je zapisal Enzo Collotti, naj bi bila v evropskem Novem redu vloga prebivalcev evropskega jugovzhoda v oskrbi z rokami in poljedelskimi proizvodi, njihovo preživetje pa bi bilo odvisno zgolj od »dejanja milosti ali čiste obzirnosti« s strani Nemčije ali celo samega Führerja.⁶ Za zatirana ljudstva je bila ena sama alternativa: sodelovanje ali uničenje. Proti tej brezkompromisni izbiri, ki so jo določili in vsilili zakoni in politični in vojaški aparat »Države SS«, so se dvignila ljudstva, med prvimi Jugoslovani. Proti temu so se borila italijanska odporniška gibanja vseh teženj, tako v Trstu kot v drugih krajih Italije. Da je bil fašizem naklonjen načrtom in napadom nemškega nacizma in da je tu v Julijski krajini ustvaril postavke, pogoje in inštrumente v korist nacističnemu osvajalcu, je zgodovinsko dokazana resnica (tudi na procesu, vendar, kakor smo videli, brez posebnega uspeha).

Težavna razprava na obeh straneh meje

Kritični premislek preteklosti, ki še zdaj močno vpliva na sedanost, je v Trstu precej težaven. Čeprav sem prisiljen v shematičnost in posploševanja, bosta raziskava in razprava naleteli na ovire, zamolčevanja in nemožnost šir-

⁶ E. Collotti, *Il Litorale Adriatico nel nuovo ordine Europeo*, Milano 1974, str. 47.

jenja in soočanj celo med italijanskimi in slovenskimi demokratičnimi silami, da ne govorim o stališčih, ki so jih ob tej tematiki zavzeli kulturni in politični krogi bližnje Jugoslavije. O hudem problemu eksodusa in o knjigi, ki je bila o njem napisana, se je res začela debata tudi pri eksponentih NOB in KPJ. Tako sta pisala Branko Babič in Julij Beltram v Primorskem dnevniku in ljubljanskem Delu, dolg komentar z zanimivimi razmisleki in odpiranjem novih vprašanj pa je priobčil Luciano Giuricin v reškem »Voce del popolo«, vendar je ta obetaven začetek ostal osamljen. Ker je tako, vladajo v Trstu in čez mejo za preteklost še vedno zapore ali toge interpretativne sheme preteklosti: to je slepa ulica, ki v zadnji konsekvenci dopušča politično kulturne pozicije, s katerimi komunikacija ni možna. V Trstu dobiva proces petrifikacije in odpiranja zgodovine prav grozljiv videz. Izjema je le hvalevredna pobuda istrsko beneškega kulturnega krožka »Istria«, ki pa se je v razpravi o knjigi »Storia di un esodo« (Zgodovina nekega eksodusa) pogreznila pod plazom ponaredb in političnih sporov o avtorjih in vsebini. Poleg posameznih nemotiviranih sodb (»brezdušna knjiga«) je prišlo tudi do sramotitve s strani fašistov in do neverjetnih protestov iz nacionalističnih krogov in združenj, ki so klicali na pomoč regionalno vlado, češ da bo knjiga skalila dobre odnose med Italijo in Jugoslavijo.

Kakor sem dejal, se je o eksodusu na dolgo razpisal tudi Pitamitz v svojem prispevku. Mimo (nemajhnega števila) napak je njegova različica osredotočena izključno na jugoslovanska nasilna in prisilna dejanja, natanko taka, kakršna je večina dosedanjih tržaških, goriških in drugih različic. Eksodus je razumljen kot velika manifestacija domoljubja istrskih prebivalcev in kot neposredna posledica preganjalne politike Jugoslavije. Ta določujoča in vsezajemajoča sodba je analogna tezi, ki je bila še nedavno izrečena z druge strani meje, da so se namreč izseljevali v glavnem istrski malomeščani in reakcionarji, ki so jih podžgali italijanski reakcionarji in fašistični krogi pa tudi sama rimska vlada.

Res je, da so bili domoljubni razlogi in ostre metode, ki so jih uporabile jugoslovanske oblasti, pomemben dejavnik te množične migracije. Res pa je tudi, da ta migracija po svojem izrazu ni bila strnjen in enoten pojav. Po eni od razlag, ki smo jo poskušali bolje razčleniti in podpreti z razlogi (kakor bi morali delati zmeraj, če je v Trstu sploh še smiselno govoriti o raziskavi in zgodovini), se pokaže, da je bilo med 1945. in prvo polovico 50. let več izseljevanj, ki so imela različne družbenokulturne in ozemeljske konotacije (buržoazija, kmetje, delavci, mesto in vas ipd.) in da so bile v različnih obdobjih (1945—47, 1948—49 ob zlomu med informbirojem in Jugoslavijo, leta 1950 ob administrativnih volitvah v coni B, leta 1954, ko je bil podpisan memorandum itd.) njihove psihološke in ekonomske motivacije različne. Določeno težo je imela tudi zelo razširjena »odtujenost istrskih ljudskih slojev od političnih dogodkov, ki so se zdeli (tudi pod fašizmom) za njihovo miselnost, izkušnje in življenjske navade nedoumljivi. Sicer pa zgodovina eksodusa ne sme izpustiti analize razvoja in sprememb povojnega istrskega in splošnojugoslovanskega političnega in socialnega okvira, kakor tudi ne naporov za reorganizacijo ekonomskega in političnega življenja regije po načelih socialistične družbe, čeprav je uporabljala kriterije centralizacije in birokratizacije administrativnega, političnega in zadružniškega aparata, kar je imelo težke posledice za Istro in vso Jugoslavijo.

V Istri še do danes niso povsem izginile težnje in miselnost te prve birokratično avtoritativne faze posnemanja sovjetskega modela, v kateri niso redki pojavi ideološke in politične nezaupljivosti tudi do neznatne italijanske manjšine.

Kolaboracionizem in »Guardia Civica«

Preden zaključim, se moram ustaviti še pri enem dogodku, ki ga obravnava Pitamitz. Avtor trdi, da je ustanovitev »Guardia Civica« (mestne straže) v Trstu sprejel tudi Ettore Miani, eksponent PdA (Partito d'Azione) in CLN ob pogovoru z županom Pagninijem. V svojem pismu za »Storia illustrata« sem poudaril, da je bila »Guardia Civica« ustanovljena na pobudo župana in prefekta Coceanija v okviru nacističnih uredb 29. novembra in 6. decembra 1943 o obvezni vojaški mobilizaciji za »samostojne formacije teritorialne obrambe v Operacijski coni Jadransko primorje« za protipartizansko vojno; da je Pitamitz dobil informacijo od samega Pagninija iz intervjuja, ki ga je dal Pagnini Liviju Grassiju, ta pa jo je objavil v svoji knjigi. Če bi bila trditev o pobudi dveh omenjenih strank resnična in če bi se dogodki odvijali tako, kot je zapisal Pagnini, je nerazumljivo, zakaj je ni omenil javni pravobranilec Colonna niti v svojem govoru (objavljenem v Trstu 1946) na procesu proti Pagniniju zaradi kolaboracionizma, v katerem je poudaril domoljubno odporniške zasluge obtoženega, niti ni omenjena v oprostilni sodbi tržaškega sodišča novembra 1945 in da je končno Pitamitz iz tega intervjuja s Pagninijem izpustil opazko, ki naj bi jo Miani naslovil županu, da se namreč »Guardia Civica« po umiku Nemcev ne bi mogla upreti nobeni sili zaveznikov, »tudi slovenskim partizanom ne«. Pripomnil sem, da je bila »Guardia Civica« uporabljena po CLN — v izjemnih okoliščinah tega časa — in da je Miani opravil uspešno delo z infiltracijo in rekrutacijo v korpus, tako da so nekateri njegovi odseki pomagali pri vstaji v aprilu 1945 pod komando CLN s tem, da so streljali na Nemce, namesto na Jugoslovane. Dodal sem še nekatere ocene stališč in vedenja Pagninija (ne samo njegovih in ne samo v Trstu, stališč ki so jih imeli posamezniki iz skupine stare fašistične stranke PNF in ekonomske desnice), ki je bil do septembra 1943 fašist in filonacist, kasneje je skupaj s prefektom Coceanijem prisegel zvestobo armadi RSI — fašistične socialne republike, v zadnjem letu vojne pa je imel stike tako s CLN kot s slovensko OF, kar pove, da se je spretno prilagajal razvoju dogodkov.

Ob procesu zaradi Rižarne je državni tisk zapisal, da je bilo sodišče očitno nepotrpežljivo, ko so dokazovali vlogo teh oseb in krogov tržaške družbe, ki so med drugim prosili Mussolinija za okrepitev za boj proti partizanom, ker jim Nemci niso bili vedno kos. Poleg tega je Coceani pred preiskovalnim sodnikom izjavil, da pred februarjem in marcem 1945 ni vedel za nacistična pobijanja v Rižarni. To, kar je zvedel pred tem časom, je bilo zgolj »slučajno« in še to po zasebnih, ne po uradnih zvezah (med katerimi je bil tudi Gueli, šef Posebnega inšpektorata javne varnosti, ki je bil odgovoren za aretacije in smrt v Rižarni številnih Židov in partizanov). Nikoli tudi ni slišal, da obstaja nacistično Posebno sodišče, ki obsoja partizane. Coceani torej ni bral ne ukazov Gauleiterja Rainerja (katerih eden je objavil ustanovitev tega Posebnega sodišča), ki so bili tiskani v »Foglio Annunzi Legali« — dnevniku prefekture,

ki jo je vodil sam, ne tržaških in videmskih dnevnikov, ki so objavljali smrtne kazni, izvršene po obsodbi tega sodišča, pri čemer niso nikoli pozabili pripisati, da je najvišji komisar Rainer odklonil prošnje za pomilostitev.⁷

Coceanija in Pagninija je sodišče spoznalo za »nevmešana« v dogodke v Rižarni, še za priči nista mogla biti. Po mnenju sodišča je bilo treba gledati na odgovornost fašizma Julijske krajine pred 8. septembrom (padec Italije) z zadržkom, ker je tudi za to področje proglasilo proces za nepristojen. To je še eno poglavje tržaške zgodovine, ki ga bo treba premisliti.

⁷ O ustanovitvi Posebnega sodišča gl. L'esercizio della giustizia nei territori del »Litorale Adriatico« v »Il Piccolo« z dne 29. 9. 1943. O smrtnih obsodbah, ki jih je izrekalo sodišče gl. »Il Piccolo« 29. 9. 1944, »Il Popolo di Friuli« 29. 3. 1944, 19. 12. 1944, 17. 1. 1945, 3. 2. 1945 itd.

Prevod:
Nedeljka Pirjevec

»FOJBE« (THE KARST CAVES) AND THE DEPORTATIONS IN VENEZIA GIULIA

The author disputes the assertions of Antonio Pitamitz in the article »The Whole Truth About the Massacre of the Italians in Venezia Giulia«. On the basis of various reliable sources he rejects the statements of Pitamitz who had been misled by the collaborationist and neofascist journalism and points out errors and deformations giving thus a markedly different views of the events in Venezia Giulia in the years 1943 to 1945.

Hilarij Frančeškin

PREREZ JAVNO PUBLICIRANIH STALIŠČ KP STO IN KPI
DO MEMORANDUMA O SOGLASJU IN POLOŽAJA SLOVENSKE
MANJSINE NA TRŽAŠKEM (1954—1964)

Preteklo je več kot trideset let, odkar je bil 5. oktobra 1954 v Londonu parafiran med italijansko, jugoslovansko, britansko in ameriško vlado Memorandum o soglasju, tj. sporazum o tržaškem vprašanju, ki je, skupaj s Posebnim statutom kot njegovim sestavnim delom, pomenil zaključek dolgotrajnega reševanja vrste nerešenih vprašanj v odnosih med Jugoslavijo in njeno največjo sosedo Italijo po koncu druge svetovne vojne.

Ta meddržavni akt, ki je bil sicer izrazito kompromisna rešitev, so pozitivno ocenili tako jugoslovanski kakor italijanski državniki, pa tudi predstavniki obeh velikih sil, ki sta pri njem sodelovali. Sporazum, ki je bil rezultat neposrednih pogajanj, je v znatni meri razpršil nezaupanje do Jugoslavije in njene politike ter odprl obdobje novih, drugačnih odnosov med sosedama, pripravil je pot za nadaljnje neposredno reševanje političnih, ekonomskih, kulturnih in vseh drugih vprašanj, kakršna nujno poraja sleherno sosedstvo, odprl pot za medsebojno zблиževanje in vsestransko sodelovanje med državama, pa tudi med njunimi strankami in političnimi gibanji.

Vendar pa je sporazum izzval tudi nekatere negativne odmeve v italijanskem javnem življenju, predvsem v vrstah KPI, še posebej v KPI STO, pozneje v KP TO, odmeve, v katerih je bila gotovo še dediščina resolucije informbiroja iz leta 1948 in njenih posledic na odnose med jugoslovanskim in italijanskim komunističnim gibanjem. Vendar se je v nadaljnjih desetih letih, v obdobju 1954—1964, pogled KPI na omenjeni sporazum in na vprašanja povezana z njim, izkristaliziral. Nekdaj ostra stališča so se pomirila, odnos KPI do tržaškega vprašanja se je streznil in uravnovesil, prav tako tudi odnosi med KPI in ZKJ, prišlo je do plodnega medsebojnega seznanjanja o stališčih do posameznih vprašanj, do neposrednega razčiščevanja pogledov na perspektivo odnosov med Italijo in Jugoslavijo ter na vlogo delavskih gibanj v obeh državah in v svetu, do zблиžanja v marsikaterem pogledu.

Po več kot dvajsetih letih od obdobja, v katerem je v okviru KPI potekala ostra polemika o tržaškem vprašanju oziroma o londonskem sporazumu, se nam zdi primerno, da nekaj dokumentacije o njej objavimo in tako prispevamo k boljšemu poznavanju različnih stališč o sporazumu in dogodkov v zvezi z njim.

Po resoluciji Kominforma 1948 je bila politika KP STO dosledno, na udarjenih protijugoslovanskih stališčih in najostreje proti sleherni možnosti

neposrednega sporazuma med Jugoslavijo in Italijo o usodi STO, še posebej pa proti razdelitvi tega območja med neposredno prizadetima strankama. Sporazum o tržaškem vprašanju in sprememba v politiki SZ (ko je kot stalna članica Varnostnega sveta OZN s pismom predsedniku Varnostnega sveta 12. oktobra 1954 »sprejela na znanje sporazum«) sta spravili tako politiko v hudo zagato. Kratka geneza stališč (čeprav le skozi javno publicirano gradivo) je zanimiva še posebej zato, ker KP STO takrat in tudi danes kot KPI združuje v svojih vrstah pretežni del slovenskih volivcev, in drugič, ker je KP na Tržaškem najmočnejša levičarska stranka, oziroma druga najmočnejša politična stranka sploh.

Ob podpisu londonskega sporazuma je »Delo«, glasilo KP STO, izšlo v posebni izdaji ter objavilo sporočilo o tem z naslovom: »5. oktober 1954 je zaključil sedemletno barantanje za STO. STO je razkosano. Slovenci! Združimo se, da ohranimo svojo narodnostno samobitnost!« Razen tega pa v posebnem okviru poziv tajništva »Slovensko-hrvaške ljudske prosvete«, v Trstu, ki med drugim pravi: »Barantanje je zaključeno. Jugoslavija in Italija sta si pod pokroviteljstvom ZDA in Velike Britanije razdelili STO. Titova vlada je izročila okrog 80 000 Slovencev Italiji. Londonski sporazum sicer določa pravice, ki naj bi jih bile deležne narodne manjšine v Trstu in v Istri. Toda iz dosedanjih izkušenj vemo, koliko veljajo taka določila. Prav tako si ne delamo nobenih iluzij. Zavedamo se, da stojimo pred novimi težkimi borbami ne le na gospodarskem, temveč tudi na kulturnem in političnem področju. Ako je bila kdaj koli prej potrebna enotnost vsega našega ljudstva, je ta tembolj nujno potrebna danes in bo potrebna v bodoče. Zato Slovensko-hrvatska ljudska prosveta v tem resnem trenutku poziva vse tržaške Slovence, ki so dobre volje, ne glede na politično prepričanje ali strankarsko pripadnost, naj se združijo v enotno borbo za dosego vseh naših pravic. Ustvari naj se enotna fronta vseh tržaških Slovencev. Mi bomo še nadalje zahtevali ustanovitev Svobodnega ozemlja, kot ga določa mirovna pogodba z Italijo. Zahtevali bomo tudi vse pravice, ki nam jih jamči ista pogodba. Toda v naši borbi se bomo odločno in dosledno borili tudi za spoštovanje in izvedbo Posebnega statuta o naših narodnih pravicah, ki ga vsebujejo določila Londonskega sporazuma.« Uradna izjava KP STO je v mnogih ozirih bolj izrecna, pri čemer poudarja med drugim, da bo KP STO vztrajala na značaju začasnosti položaja in zahtevala »naj se ne prepusti cona B svoji tragični usodi. Borili se bomo«, pravi izjava dalje, »za vzpostavitev demokratičnih svoboščin in nacionalnih pravic v obeh conah, zlasti za svobodo zborovanja, manifestiranja, organizacije in tiska, za ustanovitev takih pogojev, ki bodo omogočili v katerem koli trenutku ljudski plebiscit.« Značilen je še posebej tisti del, ki se nanaša na območje, katero je bilo z modifikacijo mejne črte odstopljeno Jugoslaviji: »Prebivalcem miljskih vasi, ki jih zločinski sporazum tako živo zadeva v njih življenjske interese in želje, ponovno potrjujemo, da smo danes bolj kot kdaj koli blizu njih in jim zagotavljamo svojo bratsko solidarnost in vso svojo pomoč, obvezujoč se, da bomo nadaljevali borbo, ki smo jo skupno z njimi začeli za združitev obeh con.« Zanimiv je v tej izjavi tudi poziv, naslovljen na istrske begunce: »Ne obupajte! Zavedajte se, da je bodočnost v vaših rokah in ne v rokah tistih, ki so podpisali in sprejeli baran-

tanje.«¹ Nasprotno pa izjava tajništva KPI naslavlja svojo kritiko izključno na italijansko vlado, ko med drugim pravi: »Danes je vlada Scelbe in Saragata, pokoravajoč se ukazu Angležev in Amerikancev, prezirajoč najsvečanejšo obveze in prevarivši upe ljudstva, podpisala najbolj neugoden sporazum, ki bi ga bilo mogoče skleniti in zaključila z novo kapitulacijo žalostno dobo zunanje politike, ki pozablja na interese in dostojanstvo italijanskega naroda.« KPI v svojem dokumentu ocenjuje Memorandum kot dokončno razkosanje Svobodnega ozemlja in močno okrnitev cone A ter s tem povzroča novo izseljevanje in brutalno odrekanje prebivalstvu demokratično pravico do plebiscita. Izjava nikjer ne omenja Jugoslavije, je ne dolži in ne zvrča nanjo odgovornosti za »barantanje in odpoved«. Namenjena je notranji uporabi, kovanju kapitala zase, pridobivanju privržencev za svojo politiko tudi med nacionalističnimi krogi, ki jih je Londonski sporazum razočaral. Tem so namenjene besede »Italijanski delovni ljudje in patrioti so v vseh teh trdih letih za tržaško prebivalstvo upali v drugo rešitev ter delovali, da bi bilo mogoče zajamčiti svobodo, enotnost ozemlja in izpolnitev narodnih teženj«. Nikjer ni omenjena skrb za etnično manjšino, za njene pravice, za reševanje njenih problemov v novi situaciji, pač pa zahteva novo pot zunanje politike, borbo za mednarodno pomiritev in evropsko sodelovanje ter prenehanje hladne vojne in »diskriminacije med Italijani«, čeprav končuje s pozivom italijanskim in slovenskim prebivalcem tržaškega ozemlja in beguncem, naj se združijo z vsemi Italijani v borbi za svobodo, neodvisnost in mir.²

Centralni komite STO je tudi na zasedanju 9. in 10. oktobra 1954 razpravljal o Londonskem sporazumu in sprejel izjavo, v kateri med drugim ugotavlja, »da sporazum uveljavlja najslabše izmed vseh rešitev, ki so bile dosedaj predvidene za vprašanje Svobodnega ozemlja« in ponovno obsoja »definitivno razkosanje«. V nadaljevanju pa se v izjavi sklicuje na načela splošne deklaracije o človekovih pravicah in poudarja, »da se bodo komunisti borili, da zagotovijo dejansko enakopravnost političnih in civilnih pravic pripadnikom dveh etničnih skupin v eni in drugi coni, za enakopravnost v rabi jezikov in enakost ravnanja v šolah«. Glede cone B pa še posebej opozarja, »da se bo KP borila skupno z demokratičnim gibanjem italijanske republike, uresničujoč čimširšo enotnost, za svobodo združevanja, shajanja in svobodo tiska in za uresničitev tistih pogojev, ki bodo lahko omogočili povratek oseb, ki so morale zapustiti svoje domove in imovino.«³

Komentar k pismu Višinskega predsedniku Varnostnega sveta OZN skuša braniti stališča tržaške partije, pri čemer poudarja, »da sodba o sporazumu, ki je dovolj jasno izražena v izjavi CK KP STO, ostane v polni veljavi«. Vnovič se ponavlja mnenje, da je ta sporazum slabši kot Mirovna pogodba in ne bo izboljšal odnosov med Jugoslavijo in Italijo.⁴ Ob prihodu italijanske vojske v Trst je CK KP STO naslovil poziv na prebivalstvo, v katerem vnovič zagotavlja, da se je KP STO »borila proti nesramnemu barantanju, ki je bilo

¹ Izjava Komunistične partije proti razkosanju STO, Delo, 19. oktobra 1954, št. 42.

² Delo, 9. oktobra 1954.

³ Delo, 16. oktobra 1954, št. 43.

⁴ Sovjetsko pismo in mi, Delo, 16. oktobra 1954.

izvedeno za našim hrbtom in da je bila ta borba pravilna.«⁵ Ob obisku vodstva KP STO pri CK KPI (28. oktobra 1954) pa so objavili izjavo, v kateri se CK KPI zavezuje, da bo branila pravice Slovencev.⁶ Sicer pa je sploh vodstvo KPI zavzemalo bistveno mirnejša stališča v zvezi z ocenami Londonskega sporazuma. V Izjavi dopisniku Unità se je generalni sekretar KPI Palmiro Togliati dotaknil tudi tržaškega vprašanja. »Sovjetska zveza postavlja iznad vsega mednarodno pomiritev in je zato tudi sprejela na znanje dogovor med obema prizadetima deželama. Vendar pa ostane dejstvo,« je izjavil P. Togliatti, »da se je italijanska vlada dala voditi od ameriških imperialistov, ki so hoteli s tem dogovorom utrditi svojo fronto, ki je vse prej kot fronta miru.«⁷ Reakcija KPI je bila torej predvsem v kritiki demokristjanske zunanje politike, pri čemer ni bilo nikakih izpadov proti Jugoslaviji ali njenemu vodstvu, proti ZKJ, in tudi ne nikakršnega sklicevanja na resolucijo Kominforma. So znamenja, da je KPI skušala pomirjevalno vplivati na Vidalijska, kar sam posredno priznava na zaključni letni konferenci KP STO (19. decembra 1954), ko zanika nekakšen dozdevni spor med njim in Togliattijem.⁸

Sicer pa je bil za to konferenco značilen negativen in nacionalističen odnos do Jugoslavije in njenega vodstva, vztrajanje na preživelih pozicijah, kar vse je predstavljalo še en poizkus Vidalijske skupine (predvsem njenega italijanskega dela), da se še posebej uveljavi nasproti slovenskim članom stranke. Vsi ti elementi so prišli do izraza v Vidalijevem poročilu, kakor je to moč razbrati iz članka, objavljenega o tem v »Delu« (25. decembra 1954, št. 53): »Uvodoma je tov. Vidali podčrtal, da je bilo v tem letu izvedeno barantanje, ki je spravilo v pregnanstvo tisoče beguncev iz miljskih hribov, dočim se drugi pripravljajo na izselitev. Prehajamo v leto 1955 z zaskrbljenostjo zaradi vedno večje krize. Kar se tiče obiska poslanika ZDA Clare Luce v Trstu, ni bilo nikakega razloga, da bi ji Tržačani izkazali hvaležnost za njena prizadevanja pri razkosanju, ki je dokončno, čeprav ga hočejo italijanski vladni krogi prikazati kot začasno. V tem pogledu je bil Tito bolj odkrit, ko je v Kopru govoril o coni B in si je z novimi mejami zagotovil strateške točke za svoj dokončni cilj, to je, da pride prej ali slej tudi v Trst. Tov. Vidali je nato razkrinkal titovske manevre za ošibitev oziroma osvojitve našega gibanja. Pri tem uživajo titovci podporo vseh protikomunističnih sil, od magnacucchijev⁹ do špijonov Ovre. Dejstvo je, da so bili na zadnjem zborovanju magnacucchijev v Bologni prisotni tudi nekateri tržaški titovci ter delegacija PSVG. To kaže, da hoče ta struja ustanoviti tudi v Trstu svojo agenturo.«

Govornik je nato postavil v pravo luč normalizacijo odnosov med Jugoslavijo in ZSSR ter postavil na laž titovsko domišljavost, češ da je ZSSR priznala napake Resolucije I. B. »Kar se tiče našega (tj. KP KTO) gibanja, je bila resolucija sprejeta 1948 z zadoščenjem in tržaški komunisti so opravili

⁵ Delo, 30. oktobra 1954, št. 45.

⁶ Vodstvo partije je sprejelo delegacijo KP STO in poslušalo poročilo tovariša Vidalijska o stanju v Trstu in o politiki tržaških komunistov. Delo, 6. novembra 1954, št. 46.

⁷ Delo, 25. oktobra 1954, št. 44.

⁸ Gl. Plodovit obračun borb komunistov v letu 1954, Delo, 25. decembra 1954, št. 53.

⁹ Cucchi in Magnani, člana vodstva KPI, iz katere sta izstopila, ker se nista strinjala z njeno podreditvijo KP SSSR.

najlepše delo, da so izgnali titovce iz svojih vrst.« Nadalje je tov. Vidali poudaril, da »komunisti nikakor ne sprejemajo sedanje rešitve kot dokončne, pač pa zahtevajo dosledno izvajanje podpisanih sporazumov in s tem demokrati-zacijo javnega življenja in vseh javnih ustanov.«

Vidalijev pregled na tej konferenci in njegova stališča še natančneje komentira in razvija »Carnio« (to pa je psevdonim samega Vidalija) v članku Titovski svetohlinci, objavljenem v istem časopisu na 1. strani: »Mnoge misli, vsebovane v tej listini (resoluciji Kominforma), posebno še one, ki se tičejo nacionalizma, so bile pojmi, že tedaj dokazani po dolgi in mučni izkušnji. Titovstvo je v Trstu vedno pomenilo izrazit nacionalizem, sovraštvo do italijanskega ljudstva in posebno še do njegovih delavskih partij in organizacij, do njegovih antifašističnih voditeljev...« »Vidali je še enkrat označil barantanje kot svinjarijo, kot sramotno dejanje, kot zločin proti našemu prebivalstvu.« »...Razkosanje je bilo napravljeno, kakor ga je hotel Tito. On je zasedel del Miljščine in zlasti griče, ki obvladujejo tržaški zaliv. Rešitev, ki jo je hotel, je bila vojaška rešitev. Titovci so to povedali in ponavljajo, kjerkoli so, da jim je barantanje omogočilo, bolj se približati Trstu. To pomeni, da oni mislijo, da bo nekega dne vse tržaško ozemlje njihovo.«

10. januarja 1955 je bila v Rimu IV. vsedržavna konferenca KPI, vendar na njej ni bilo govora o Londonskem sporazumu, če izvzamemo omembo v intervenciji V. Vidalija, »da tržaški komunisti ne sprejemajo razkosanje za dokončno in da so zato sklenili, da ostane tržaška partija avtonomna in spremeni svoj naziv v KP tržaškega ozemlja.«¹⁰ Generalni sekretar KPI P. Togliatti pa se je odnosov s KP STO dotaknil le z naslednjimi besedami: »Gotovo ste te dni brali v listih mojstrovino, ko so odkrili — ne vem po volji koga — nesporazume, krize, borbe med ‚mehkimi‘ in ‚trdimi‘, borbo na nož med Togliattijem in našim dragim tovarišem Vidalijem.«¹¹

23. januarja 1955 je bila v Trstu izredna konferenca KP TO, na kateri je V. Vidali uporabil že zmernejši besednjak, pri čemer pa je opozoril, »da nima kaj dodati tistemu, kar je dejal že na letni konferenci«. Glede Slovencev pa je izrazil željo, »da se vsi Slovenci združijo in ustvarijo široko fronto, iz katere naj se izključijo tisti, ki so v teku osvobodilne borbe aktivno sodelovali s fašisti in nacisti. Ustvari naj se fronta z demokratičnim značajem in cilji, ki naj brani narodnostne pravice Slovencev v tesni povezavi z borbo, ki jo vodi italijanski narod za uresničitev svojih demokratičnih teženj in idealov osvobodilne borbe.«¹² Kot predstavnik KPI iz Rima je na konferenci sodeloval senator Mauro Scoccimarro, ki je opozoril predvsem na vprašanje avtonomije kot sredstva obrambe proti grožnjam reakcije, pogoja gospodarske obnove in jamstva za narodne manjšine. »Avtonomijo si morajo izbojevati demokratične sile,« je dejal M. Scoccimarro, »da dajo tudi našim bratom — slovenskim delovnim ljudem gotovost, da se jim pod jamstvom avtonomije ni prav nič bati za njihove narodne pravice. Želim nasloviti s te tribune poseben bratski pozdrav slovenskim delovnim ljudem in jim zagotoviti, da bomo mi italijanski

¹⁰ Delo, 15. januarja 1955, str. 3.

¹¹ Prav tam. Iz poročila tov. Togliattija na IV. konferenci KPI, Združiti je treba vse sile za rešitev pred atomsko nevarnostjo.

¹² Izvleček poročila V. Vidalija na konferenci KP TO, Naloge in cilji komunistov v novem položaju, prav tam.

komunisti v državi in parlamentu vedno branili njihove svete pravice, zahtevali spoštovanje njihovih narodnih pravic, tudi zato, ker čutimo potrebo, da z obličja Italije očistimo sramoten madež preganjanj, ki jih je proti Slovincem zagrešil fašizem.«¹³ Glede Londonskega sporazuma je politična resolucija konference obsodila njegovo »dejansko dokončnost« in se zavzela »za priznanje demokratičnih pravic prebivalstva«, kakor to določata Spomenica o soglasju in priloženi Posebni statut.¹⁴

20. marca 1955 je KP TO sklicalo partijsko konferenco slovenskih komunistov. Glavno poročilo je imel Karel Šiškovič. V poglavju o normalizaciji na tržaškem ozemlju je sicer še vedno vztrajal na stališču iz julija 1948. leta, ki so ga zavzeli »ne zaradi slepega disciplinskega nagiba ali sentimentalnosti... marveč zaradi objektivnega stanja, ki se je ustvarilo pri nas od leta 1944 dalje«. »...menimo, da smo se obnašali popolnoma pravilno in da bi tudi danes isto ponovili, če bi se vrnili tisti časi... To smo hoteli povedati, ker je nemogoče, da bi se naše gibanje vračalo v čase zablod in nacionalizma.«¹⁵ Te interpretacije se že precej razlikujejo od tistih V. Vidalijske pred nekaj meseci, iz česar je mogoče sklepati, da se je del članstva (predvsem slovenskega) v KP TO postopoma začel zavedati svoje avtonomnejše vloge v okviru stranke.

Na proslavi 1. maja v Trstu je govoril tudi generalni sekretar KPI Palmiro Togliatti in se v svojem govoru obširneje dotaknil tudi vprašanja Londonskega sporazuma in odnosov z Jugoslavijo. Njegova izvajanja so bila trezna, spravljiva in so pomenila hud udarec politiki, ki jo je doslej zagovarjala KP TO. P. Togliatti je začel svoje predavanje s spomini na svoje obiske v Trstu in poudaril predvsem leto 1946, ko je potoval v Beograd. Čeprav je sicer omenil, da je tedaj »prejel od voditelja jugoslovanske vlade prvo priznanje italijanstva mesta Trsta, in ki je bilo tudi začetek razgovorov, ki bi bili lahko privedli, čeprav so bili začetkoma vezani na nesprejemljivi pogoj, do rešitve vprašanja Trsta in bližnjega področja najbrže ugodnejše od poznejše«, je vendar priznal tudi krivdo KPI z besedami: »To je tedaj postalo nemogoče, ker se je vprašanje Trsta izkoristilo — in to je treba priznati — i na eni i na drugi strani za zaostritev političnih in nacionalnih nasprotij, namesto da bi se proučilo s potrebno jasnostjo in razgledanostjo zato, da Trst postane stikališče med različnimi narodnostmi, več ljudstvi z različnimi jeziki.« Glavni udarec dosedanji liniji KP STO pa so bile naslednje besede P. Togliattija: »Tudi mi sami italijanski komunisti smo v preteklosti imeli ostra nasprotja z ljudmi, ki so vodili in še vodijo jugoslovansko vlado in državo, a mi nimamo nobenega namena, da bi

¹³ Intervencija senatorja M. Scocimarra, Delo, 20. januarja 1955, št. 5.

¹⁴ Delo, 5. februarja 1955, št. 6.

¹⁵ »V nedeljo so imeli slovenski komunisti tržaškega ozemlja važno konferenco. Ustvariti je treba široko in močno fronto, ki naj ima antifašistične in demokratične značaje,« Delo, 26. marca 1956, št. 13.

Podrobneje o nalogah slovenskih komunistov pa je K. Šiškovič dejal, »da se morajo vsi slovenski problemi povezati s splošnim italijanskim položajem. Brez te perspektive, ki izhaja iz realnosti je sploh nemogoče postavljati, še najmanj pa reševati slovenske probleme. Poudaril je vlogo, ki jo mora igrati delavski razred v borbi za narodne pravice. V tem boju pa mora prevladovati internacionalistično gledanje, če se nočejo delati interesi narodnih nasprotnikov. Zato se morajo Slovenci vključiti v vse borbe za mir, demokracijo, svobodo, narodno neodvisnost, proti fašizmu, za gospodarske reforme, za nacionalizacijo ključnih industrijskih monopolov, za agrarno reformo, za polno zaposlitev delovne sile itd.«

se pustili zaslepiti od rekriminacij preteklosti... Mi hočemo sporazume med italijanskimi in delovnimi ljudmi ali med delovnimi ljudmi drugih narodnosti in drugih krajev predvsem tu, v tržaškem mestu, na podeželju, ki ga obkroža.«

Govorec o brzojavki, ki jo je leta 1945 poslal in z njo pozval tržaško prebivalstvo, naj sprejme jugoslovanske čete kot osvoboditeljice, je dejal: »Ali mislijo, da se mi tega sramujemo? Mislijo, da jo smatram za napako? No, tisto je bilo pravilno navodilo, ki je soglašalo s tisto politiko, ki bi bila dovolila že pred časom, če bi se bila dosledno sledila, rešitev vseh tržaških vprašanj in mnogo boljše rešitev od sedanje.« Nadaljnje besede pa pomenijo njegovo prvo javno priznanje napačnosti informbirojske resolucije: »Samo linija, ki smo jo tedaj predlagali s tisto brzojavko, je bila pravilna in če so pozneje šle stvari slabo, je bilo zato, ker se ni hotela slediti tista pot, ki je bila pot bratskega sporazuma...« Vendar pristavlja: »Prevladali so razdraženi nacionalizmi, a tudi tu nočemo delati rekriminacij.«

Na podlagi teh besed, obiska sovjetske delegacije Jugoslaviji in deklaracije, ki je bila ob tej priliki objavljena, je KP TO sicer začela spreminjati svoj odnos do Jugoslavije, vendar krivde za razbitje enotnosti v italijansko slovenski fronti na Tržaškem ni hotela priznati, temveč je vztrajala na svojih stališčih, ki so razvidna iz Resolucije CK PK TO (zasedanje 22. maja 1955), ko pravi: »Naša partija meni, da ni nobenega razloga za revidiranje njenega dela, na katerega je ponosna; prav tako na noben način ne namerave spremeniti kakršnekoli norme, kakršnega koli načela, kakršnega koli sklepa na katerih temeljijo danes njena struktura, njena politična linija in njena akcija.«¹⁶ Isti duh preveva tudi izjavo CK KP TO in uvodnik v »Delu«, ko pravi: »Z globoko žalostjo moramo priznati, da gre tu za različno mnenje med nami in tovarišem Hruščovom, ker smo prepričani, da je resolucija Informacijskega urada od 28. junija 1948 v svojih osnovnih delih odgovarjala stanju, v katerem je bila takrat naša partija, delavsko in demokratično gibanje v Trstu in da je ta resolucija rešila partijo in gibanje pred likvidacijo in poginom.«¹⁷

Taka stališča so bila v neskladju z uradno politiko KPI, ki jo je namestnik generalnega sekretarja Luigi Longo razglasil na aktivu rimskih komunistov 7. junija 1955. Takrat je L. Longo med drugim dejal, »da so bile kritike izrečene leta 1948 glede načelnih vprašanj aktivnosti KPI Jugoslavije popolnoma dopustne«... ni bil pa pravilen poziv proti vodstvu KPJ. Zaradi tega je bil CK KP TO prisiljen na seji 29. junija 1955 »globoko proučiti« stališča KPI in je izdal celo posebno sporočilo, v katerem je CK na podlagi dejstev priznal, da so pridržki, izraženi v članku, objavljenem v »Lavoratoreju«, predstavljali resno napako... »CK je tudi priznal, da je način reagiranja nasproten praksi bratskih in solidarnih odnosov med bratskimi partijami.«¹⁸ To sporočilo je moč označiti kot nekakšen začetek razdobja objektivnejše presoje jugoslovanskih razmer sploh in odnosa do ZKJ.

Ob prvi obletnici podpisa Londonskega sporazuma KP TO še vedno vztraja pri obsojanju tega dogovora. Uvodnik »Leto dni po barantanju« pa vendar ne pripisuje več krivde Jugoslaviji, ampak usmerja kritiko zavoljo razkosanja Tržaškega ozemlja (pri tem gre predvsem za okrnitev miljske občine) in zaradi

¹⁶ Delo, 28. maja 1955, št. 22.

¹⁷ Delo, 4. junija 1955, št. 23.

¹⁸ Delo, 9. julija 1955, št. 28.

zaostrene gospodarske krize na italijansko vlado ob sklicevanju, »da so po- glavitni krivci tega stanja tisti, ki so podpisali barantanje in to moramo danes podčrtati. Odgovorna je rimska vlada, ki ni držala obljub, danih ob podpisu Londonskega memoranduma in potrjenih v tej listini«. V nadaljevanju našteva tudi neizpolnjene obveznosti do slovenske manjšine, pri čemer ugotavlja, da ni bila vzpostavljena enakost z ostalimi državljani, enakost ravnanja glede rabe jezika, rešeno ni bilo vprašanje slovenske šole, ki še vedno čaka na zakonsko ureditev. Prav tako ni bila zagotovljena enakopravnost pri vstopu v javne službe in da Slovenci niso zastopani na upravnih položajih.¹⁹

Srčika delovanja KP TO med Slovenci je bila v tem času predvsem v pri- zadevanjih za enotnost na kulturnem in političnem področju. Zavoljo tega se je tudi nekoliko umirila polemika s Primorskim dnevnikom. Enotnost na kul- turnem področju, kot si jo je zamišljala KP TO, naj bi bila prva stopnica za dosego politične enotnosti, kar naj bi spet okrepilo številčno moč in vlogo KP TO, ki je v zadnjih letih precej izgubila in se je začela cepiti zaradi trmastega vztrajanja Vidalijeve skupine pri protijugoslovanskih stališčih. Posreden pritisk vodstva KPI, krepitev narodne samobitnosti v vrstah Slovencev, privržen- cev stranke, nov položaj, ustvarjen po sklenitvi Londonskega sporazuma, pa tudi nujna potreba po utrditvi stranke, da bo lahko učinkovito nastopila na upravnih volitvah; vsi ti elementi so silili KP TO, da bi pridobila nove pri- vržence predvsem med slovenskimi volivci, ki jih je resolucija Kominforma najbolj prizadela in razbila njihovo enotnost. Posebne samokritičnosti stranke pri tem ni pokazala. Zatekla se je k temu, da je za vse, kar so storili, poskušala prevaliti krivdo na druge. To je prišlo do izraza tudi v tezah za V. kongres, ki med drugim pravi, da je za gospodarsko in politično krizo povsem kriva vlada Scelbe — Saragata, ki se ne zanima za Trst. »Slovenskim nacionalistom« očitajo teze, da so nasadali vladni politiki in da so le »komunisti delali za ena- kost vseh Slovencev v obrambi njihovih narodnih in demokratičnih pravic ter za razvoj kulture ob podpori in solidarnosti delavskega razreda, tržaškega de- demokratičnega gibanja in italijanskega ljudstva v okviru splošnega boja za de- demokratično in za prerod Trsta. Enotnost komunistov in socialistov z demokrati vseh smeri v obrambi vrednot osvobodilnega boja, enotnost Slovencev in Ita- lijanov, pomenita zaklad za obrambo demokracije, ki ga je treba vedno bolj utrjevati in ljubosumno čuvati.«²⁰ Med te napore sodi tudi intervju Marije Bernetičeve v reviji Trieste.²¹

KPI je v nasprotju s KP TO odkrito priznala svojo napako v odnosu do Jugoslavije. P. Togliatti je na seji CK KPI (13. marca 1956) jasno povedal: »Leta 1948 so nastala resna nesoglasja med sovjetskimi tovariši in nami, ki smo se z njimi strinjali, na eni in jugoslovanskimi tovariši na drugi strani o raznih vprašanjih.« ... »To je bilo napačno,« je nadaljeval P. Togliatti, »in ker je bilo napačno, moramo to odkrito priznati. Še danes stališča tovarišev, ki vodijo Jugoslavijo, ne sovpadajo v vseh točkah s stališči, na primer, KP SZ in drugih komunističnih in delavskih partij, ki delajo za izgradnjo socializma. Bilo bi pa napačno, če bi hoteli mehanično prenesti to, kar je resnica v eni partiji v drugo

¹⁹ Delo, 1. oktobra 1955, št. 40.

²⁰ Delo, 12. novembra 1955, št. 46.

²¹ V reviji Trieste je bila objavljena le skrajšana inačica omenjenega intervjuja, medtem ko je bil v celoti objavljen v Delu 4. novembra 1955, št. 45.

partijo. Zato pa je treba natančno preučiti, kakšni so pogoji tiste dežele in kakšna je pot, ki ji sledijo tisti tovariši. Skušati je treba nuditi jim pomoč z izmenjavo izkušenj, istočasno pa mi sami dobiti pomoč od njihovih izkušenj za poglobitev našega znanja, razširitev obzorja naše znanosti in prakse.«²² V. Vidali se je v svojem poročilu na V. kongresu KP TO (7. aprila 1956) v glavnem zadovoljil s citiranjem Togliattijeve izjave in povedal, da se strinjajo z njim.²³

Kot predstavnik osrednjega vodstva KPI na V. kongresu KP TO je senator M. Scoccimarro obsodil preteklo obdobje, precejšen del svojega govora na kongresu pa je posvetil vprašanju slovenske manjšine. Njegove besede je mogoče strniti v naslednje ugotovitve: 1. avtonomija Tržaškega ozemlja, ki je prvi pogoj za svobodo in obrambo narodnih manjšin;

2. obrambo teh pravic mora prevzeti KP;

3. KP mora ustvariti pogoje za trajno sožitje obeh etničnih skupin in za vključitev slovenske manjšine v okviru države. Zato bo KPI postavila v vsedržavnem okviru naslednje vprašanje:

- a) vprašanje dvojezičnosti,
- b) diplom,
- c) sprejema v javne službe.

Potrebno pa bi bilo doseči enake položaje tudi za Italijane na drugi strani, na podlagi recipročnosti. Obsodil je zakon o pokrajinskih volitvah, ker krši pravice Slovencev. Avtonomije in demokracija se ne uresničita v odnosih z narodnimi manjšinami, če se ne premestijo nacionalizmi in nacionalistična nasprotja.²⁴

Kljub vsemu temu pa so bile korenine »protijugoslovanstva« v KP TO še vedno dokaj močne, čeravno se je zdaj stvar prenesla na časopisne polemike s Primorskim dnevnikom in drugimi časopisi slovenske manjšine, ter na napade proti Neodvisni socialistični zvezi (NSZ). Vse to je naletelo na odpor pri slovenskem članstvu tržaške partije. Tudi izključitev posameznih članov (primer Bidovca) ni mogla zavreti čedalje ostrejših in konkretnejših polemik ter izrazov nezadovoljstva. Med drugim je to razvidno iz članka Veljka Guština, ki ga je mogoče oceniti kot prvi ostri javni protest proti nespremenjeni, čeravno prikriti »protijugoslovanski miselnosti«, ki se je usidrala v večjem delu tržaške partije. »Dolžnost komunistov je,« piše med drugim Guštin, »da imajo o osnovnih problemih jasne pojme. Pojmi, ki niso povezani z realnostjo, ne morejo pripadati tistim, kateri se sklicujejo na marksizem. Pojmi morajo izhajati iz marksistične analize ali vsaj stremeti v to smer, izhajati iz pravilne usmeritve, upoštevati vse činitelje in nato priti do pravilne ocene vseh stvari, vse to pa, ne da bi ostali navezani na mite in dogme, ki jih je XX. kongres zrušil...« »Izločiti se iz današnje realnosti, bi pomenilo ne imeti partijske politike, ki odgovarja zahtevam trenutka in to bi ne bilo koristno. Zdi se mi pa, da ni potrebnih prizadevanj v tej smeri. Do neke mere bi se lahko skoro trdilo,

²² Poročilo tovariša Togliattija o XX. kongresu KP SZ na seji CK KPI, Delo, 17. marca 1955, št. 11.

²³ Poročilo CK, ki ga je imel V. Vidali z naslovom Borba za prenovitev političnega in gospodarskega življenja Trsta, Delo, 14. aprila 1956, št. 15.

²⁴ Gl. podrobneje Sijajen govor tovariša senatorja Maura Scoccimarru na V. kongresu KP TO, še posebej odlomke — Pravice narodne manjšine kot vprašanje vseh italijanskih demokratov, Delo, 14. aprila 1956, št. 15.

da je ravno obratno. V partijskem glasilu se nadaljuje s pisanjem člankov polemike, ki — po mojem mnenju — v sedanjem položaju ne koristijo partiji... ni koristno zgubljeni se v osebnih polemikah... Posebno kar se tiče zadnjega članka v »Lavoratore« o beograjskih procesih...« (gre za Vidalijev članek Beograjski procesi o emigrantih). »Smatram, da je članek škodljiv, ker ne vidim potrebe, da se ga je spisalo na tak način, ker ni služil splošnim koristim partije, marveč obratno. Povzročil je nezadovoljstvo in zmedo med več tovariši. Če je bilo potrebno obvestiti javno mnenje o tem, kar se je pripetilo jugoslovanskim emigrantom, so bili za to na razpolago razni načini.«

Nasprotja s KPI prav glede Jugoslavije potrjujejo naslednje besede: »... si sploh ne smemo zamišljati, da bi ostali ločeni od italijanskega gibanja, razen če kdo ne misli, da imamo tržaško pot v socializem.« »Jedro vsega tega je, kot sem dejal v začetku, vprašanje različnih pojmov, ki se jih lahko ima o Zvezi komunistov Jugoslavije. So nekateri tovariši, ki so na istem stališču kot prejšnja leta, ne vem iz kakšnega razloga.« ... »Kateri drugi razlogi pa naj bi bili, da se ne bi imelo zaupanje do mednarodnega komunističnega gibanja, do KPI in njenega vodstva?« In še: »Pravi se, da je treba misliti z lastno glavo, čeprav nismo 1948 o nekaterih stvareh mislili s svojo glavo...« V nadaljevanju govori o tem, da je potrebno imeti politični pogum, da se ne sme delati politike na osnovi osebnih zamer. Končuje z zahtevo, naj bi skupina tovarišev obiskala Jugoslavijo.²⁵

Medsebojno obračunavanje je sprožil tudi članek, ponatisnjen iz beograjske Borbe 15. septembra 1956, v katerem je naslednji odstavek: »Še bolj je treba obsoditi pisanje lista »Il Lavoratore« (italijanskega glasila Vidalijevega vodstva KP v Trstu), ki je v obrambi bivših jugoslovanskih informbirojevcev šel tako daleč, da jih je imenoval »borce za mednarodno komunistično gibanje«. Vendar nismo bili prav nič začudeni, da je ravno Vidalijev list prvi izrazil takšno tezo.« Delo (glasilo KP TO), ki je članek objavilo, končuje: »Vsak komentar na gornji članek prepuščamo bralcem samim, ki si bodo tako lahko najboljše ustvarili svoje mnenje.«²⁶

Z Guštinovim člankom polemizira Riccioli Santalosa iz Lavoratoreja sicer še vedno s kominformskih stališč, vendar močno ublaženih. Nasprotno pa Vittorio Poccecai v članku O odnosih s partijami, ki se sklicujejo na socializem zagrizeno in sovražno vztraja pri vseh geslih iz arzenala preteklega obdobja, da »ni mogoče govoriti o delavskem razredu in kmetih na oblasti, da se je hierhija vsilila, zavlada med narodi Jugoslavije« itd. Nato govori o nacionalnem zatiranju etničnih manjšin in še posebno Italijanov v coni B, in končno zahteva, naj Jugoslavija ustvari pogoje garancije za vrnitev beguncev iz cone B na njihove domove, garancijo za človeške življenjske pogoje in svobodni kulturni razvoj.²⁷

Henrik Laharnar, politični sekretar sekcije Križ, se sprašuje, zakaj vztrajajo tržaški komunisti pri čakanju, namesto, da bi se zavzeli za normalizacijo odnosov, in se pritožuje, da se ni napravilo skoraj nič za sporazumevanje in obzračžitev notranjega položaja v Jugoslaviji in analizo perspektiv. »Ta molk

²⁵ Stari in novi pojmi, Delo, 8. septembra 1956, št. 34.

²⁶ Gl. podrobneje Beograjska Borba o nedavnih procesih, Delo, 15. septembra 1956, št. 35.

²⁷ Prav tam.

ustvarja dvom,« piše med drugim, »da se hoče potrditi naše takratne trditve o obstoječem kaosu in drugem.«²⁸

Pritisk KPI za omejitve »samostojnosti KP TO« in njeno neposrednejšo vključitev v KPI tržaške partije pa prihaja do izraza v članku Artura Calabrije, v katerem zagovarja spremembo, in odgovarja tistim, ki trdijo, da bi lahko ostali pri avtonomni KP TO in na njeni dosedanji povezavi s KPI ob utemeljitvi, da »tako stališče izraža zmedenost, naivnost, toda v bistvu daje čutiti statičnost, odklanja upoštevanje stvarnosti današnje situacije, ki je dokaj različna od one pred podpisom Londonske spomenice.«²⁹ Temu stališču se je pridružil tudi Mario Colli in nekateri drugi.³⁰ Razprava o preobrazbi tržaške partije in o odnosih do Jugoslavije je zdaj postala povsem javna. Posebna priloga Dela objavlja kar štiri članke na to temo.³¹ V. Vidali je nastopil v obrambo starih stališč. Vsa partija pa ni bila istih misli. Operacija, ki jo je podpirala tudi KPI, je postajala močna in začela potiskati najzagrizenejše kominformovce v obrambo. To stanje ponazarja tudi razprava CK KP TO o avtonomni federaciji. Delo je objavilo le izvleček diskusij in navodila, vendar je že to značilno za novi duh: »Tudi o vprašanju Jugoslavije, okrog katerega je diskusija iz razumljivejših razlogov prav posebno živahna, morajo tovariši vedno diskutirati v duhu medsebojnega spoštovanja mnenj. Sleherni tovariš ima pravico, da izrazi svobodno in brez strahu svoje mnenje o preteklosti...« ter »katera koli naj bo ocena različnih plati problema, nikakor ne sme biti to element za razdvajanje naše partije.«³² Ostro je kritizirala nerazčiščena stališča KP TO o odnosih do Jugoslavije kandidatka za članico CK Mira Rijavec.³³

²⁸ Tržaški komunisti in Zveza komunistov Jugoslavije, prav tam.

²⁹ Samostojna partija ali avtonomna federacija KPI, prav tam.

³⁰ Gl. podrobneje Mario Colli, Zakaj je potrebno ustanoviti federacijo KPI, Delo, 22. septembra 1956, št. 36.

Prim. tudi Umberto Sajovic, Federacija KPI in značaj avtonomije, prav tam.

³¹ Omenjena posebna številka vsebuje štiri članke, in sicer: Beograjski procesi, ki ga je podpisal »Carnic«; Resolucija HSZ; in dva Vidalijeva komentarja.

³² CK razpravljaj o avtonomni federaciji, Delo, 29. septembra 1956, št. 37.

³³ V članku O naših odnosih z Zvezo komunistov Jugoslavije pravi med drugim: »Obstojajo pa še zadržanja in pojavi, posebno do Jugoslavije, ki so po mojem mnenju izven tega procesa pomiritve in ga konkretno ovirajo. Mislim, da z naše strani nismo napravili vsega kar se je dalo napraviti, da se odpravijo 'nezaupnosti in pridržki' o katerih govori tov. Vidali«. V nadaljevanju se pritožuje, da se je znalo objektivno presojeti Poznanjske dogodke, za Jugoslavijo pa niso uporabili ne tona in načina, ki bi podal objektivno resnico: »Nikoli, do nobene dežele, ki se tudi trudi v izgradnji socializma, nismo imeli takega zadržanja.« Ostro napade tudi Pocecaia: »V luči izjav našega kongresa, se človek začudi, ko čita v članku trditve tov. Pocecaia. Gre za absolutno in načelno zanikanje izjav, ki jih je s tem v zvezi formuliral kongres, ki so bile vendar soglasno odobrene.« V podnaslovu »O izrazih v naši diskusiji« pa se obrne tudi proti Vidaliju. To je tudi doslej prvi javni primer kritike Vidalijskega stališča (pravilna ali zgrešena) je treba diskutirati, napraviti potrebne ugotovitve, ugovarjati, ne pa rabiti že uvodoma take izraze, kar so — po mojem mnenju — izrazi, ki zapirajo usta. Precej poguma mora imeti tisti tovariš, ki ima različno mnenje, tudi če je zgrešeno, ki že v naprej sprejme naziv »moralno perverznega človeka« in »političnega masohista«. Rijavecova se na koncu strinja z Laharnerjem, da je po-

Po desetdnevnem obisku delegacije KPI v Jugoslaviji je tržaško Delo (20. oktobra 1956) objavilo »Skupno izjavo o odnosih med KPI in ZKJ«, vendar brez svojega komentarja. Nezadovoljstvo KPI s stališči dela KP TO se je pokazalo tudi s tem, da sta se člana delegacije Montagnano in Spano ob vrnitvi delegacije oglasila na sedežu tržaške partije in govorila z Vidalijem in člani IK o obisku v Jugoslaviji, medtem ko je Longo počival v hotelu in tam sprejel Vidalija in Bernetičevo.

Razprava o Jugoslaviji in spremembi tržaške partije v federacijo KPI se je nadaljevala z nezmanjšano intenzivnostjo. Ti dve vprašanji sta bili namreč močno povezani med seboj in sta služili tako enemu kot drugemu delu članstva za argument v podporo svojih stališč. Razcep tudi v samem vrhu priznava tajništvo KP TO v svojih pripombah k razpravi pod naslovom Kako se vrši diskusija o Jugoslaviji. Tako ta dokument med drugim ugotavlja: »Res je, da se v naši partiji — in seveda tudi v CK KP TO — različna mnenja o raznih plateh problema Jugoslavije, seveda se o teh mnenjih razpravlja v ozračju bratske strpnosti in razumevanja.« Dotika se tudi problem članstva (slovenski privrženci stranke) in pravi: »Nekateri trdijo, da kolikor ne bomo pohiteli z navezavo normalnih odnosov z ZKJ, bomo izgubili mnogo Slovencev. Prepričani smo, da ni slovenskih tovarišev, ki bi bili pripravljene kar na lepem zapustiti našo partijo.«³⁴ Slovenski del članstva se je namreč v celoti postavil na stališče normalizacije odnosov z Jugoslavijo, medtem ko je bil italijanski del glede tega razcepljen. Tako italijanski avtor G. Giraldi med drugim sodi, da je treba priznati, da so na Tržaškem ozemlju do leta 1948 vodili zgrešeno politiko in da je »ista partija v Istri vodila nacionalistično politiko«.³⁵

Zanimiv je tudi članek Stanke Hrovatin, ki med drugim ugotavlja, »da tudi med tovariši v CK ni enotnosti glede na razne probleme. Poglavitni problem je stališče KP Trsta do ZKJ... Sedanje zadržanje nekaterih voditeljev gotovo ne prispeva k izgleditvi poti za enotnost... Če bodo tri voditelji šli dalje po tej poti, resno tvegajo, da ostanejo izven stvarnega političnega položaja.«³⁶

Zelo pomembne so bile tudi izjave L. Longa (v Milanu 28. oktobra 1956), ko je med drugim ugotovil: »V letih preloma in borbe med nami in jugoslovan-skimi tovariši smo mi zanimali prav socialistično naravo njihove družbe. Ni bilo treba mnogo, da se prepričamo, da nismo imeli prav, ko smo v preteklosti zanimali to resnico. Ne more biti dvoma, da je Jugoslavija socialistična dežela in da se tam gradi socializem.« In še to, kar je dejal Togliatti na VIII. kongresu KPI (8. decembra 1956) o odnosih z ZKJ: »Na podlagi teh načel« (nevmešavanja v notranje zadeve, ne spremeniti kritike v napad, nikakršno podporo frakcionastvu in nič več vzpodbujanja k razbitju enotnosti med partijami ali v posamezni partiji) »smo uredili odnose z ZKJ. Imamo za pozitivno to dejstvo in za nas poučne prve rezultate naše preučitve izkušenj v izgradnji socializma v Jugoslaviji. Razvili bomo te prijateljske odnose. Ne sme se pa pasti v napake,

trebno opustiti »stališče čakanja«. Ton njegovega članka je bil ostrejši, vendar ga je v interesu mirne bratske in tovariške diskusije in na nasvet tovarišev, »ki so mi svetovali naj spremeni ton v nekaterih pasusih svojega članka omilil, ki je tako izšel z zamudo«. Delo, 29. septembra 1956, št. 37.

³⁴ Delo, 27. oktobra 1956, št. 41.

³⁵ Diskutirati z ZKJ, da se objasnijo nasprotja, Delo, 27. oktobra 1956, št. 41.

³⁶ O enotnosti naše partije, Delo, 27. oktobra 1956, št. 41.

ki bi kršilo omenjena načela. Imamo za nevarno, neresnično in nepravilno poskus razbiti na dvoje komunistično gibanje, kot da bi obstajal del, načelno nasproten sklepom XX. kongresa in posledicam, ki morajo slediti.«³⁷ Vse to je prisililo V. Vidalija, da je vsaj delno korigiral svoje stališče do tržaškega sporazuma na VIII. kongresu KPI, ko je med drugim napovedal, da bo tržaško komunistično gibanje postalo čez nekaj mesecev del KPI. »Obdobje organizacijske ločitve,« je dejal takrat V. Vidali, »ki so ga določili zapleteni in težki zapletljaji na našem področju, se je dokončno zaključilo z rešitvijo tržaškega vprašanja pred dvema leti. Ta rešitev, vse prej kot zadovoljiva iz mnogih vidikov, je koristna, ker krepi tržaško delavsko gibanje prek tesnejše in tudi organske združitve z ital. delavskim gibanjem, s katerim deli cilje in zahteve.« Strinjal se je s tezami, programskimi izjavami, z osnutkom statuta in s smernicami P. Togliattija, ki so in bodo veljavne za KP Trsta in jih bo uveljavljala »prav posebno z ozirom na posebne, zapletene in nujne potrebe slovenskega in italijanskega prebivalstva našega področja«. Nato je govoril še o težah KPI o podpori Tržačanom za posebni statut in za zagotovitev slovenskih nacionalnih pravic, predvidenih v ustavi in Londonskem sporazumu »ker bo politika spoštovanja narodnih pravic Slovencev s strani italijanske vlade in Italijanov s strani jugoslovanske vlade omogočila čedalje boljše razumevanje...«³⁸ Zmernejša stališča so prišla do izraza tudi v njegovem govoru ob proslavi 36-letnice ustanovitve KPI (29. januarja 1957 v Trstu).³⁹

Te nove nazore odseva tudi uvodnik v Delu 9. februarja 1957,⁴⁰ na kar so zamrle razprave v partijskih glasilih o vprašanju odnosa z Jugoslavijo. Namesto tega so začeli objavljati celotne ponatise ali izvlečke člankov predvsem iz SZ, pa tudi iz Kitajske, Madžarske, Češkoslovaške in drugih, ki polemizirajo s stališči ZKJ. Toda ob tem so bili objavljeni tudi članki iz Jugoslavije, kakor na primer intervju Edvarda Kardelja dopisniku lista Unità.⁴¹ Tako stališče tržaških komunistov ponazarjajo med drugim tudi teze za VI. kongres KP TO, ki med drugim pravijo: »Tržaški komunisti so sledili z živim zanimanjem diskusiji, ki se je razvila prav posebno po madžarskih dogodkih med voditelji ZKJ in tovariši od KP SZ in drugih komunističnih partij in so iz te diskusije potegnili koristne nauke...« Obetajo si, da bodo še bolj poglobili proučevanje jugoslovanske stvarnosti in izkušenj jugoslovanske poti v socializem. Želijo, da bi se — iznad ideoloških razlik — utrdilo sodelovanje med komunističnimi in delavskimi partijami ter ZKJ v interesu miru in mednarodnega delavskega gibanja. Glede slovenske manjšine pa teze ne prinašajo nič novega: uporabo slovenščine, sorazmerno zastopstvo v državnih in javnih organih, enakopravnost pri sprejemanju v službo ter odobritev zakona za pravično ureditev slovenske šole.⁴²

³⁷ Konferenca tovariša Longa v Milanu o današnji Jugoslaviji, Delo, 3. novembra 1956, št. 42.

³⁸ Govor tov. Vidalija v imenu KP Trsta, Delo, 15. decembra 1956, št. 48.

³⁹ Glej podrobneje Izvleček govora tov. Vidalija na proslavi 36. obletnice ustanovitve KPI, Delo, 26. januarja 1957, št. 4.

⁴⁰ O mednarodni razpravi, citirani vir, št. 7.

⁴¹ Sui problemi interni della Jugoslavia, Intervista con Kardelj, L'Unità, 17. marca 1957, št. 66.

⁴² Teze za VI. kongres KP TO, Delo, 8. junija 1957, št. 21.

Bojazen pred razcepom je narekovala V. Vidaliju tudi članek v Delu, (1. junija 1957, št. 22) pod naslovom Internacionalizem in nacionalizem, v katerem med drugim pravi: »Tudi danes se najdejo nekateri, ki prihajajo na dan z idejo o ustanovitvi skupin partizanov in žena na podlagi narodnosti. So pa spet drugi, ki bi hoteli neke vrste Lego nazionale ali Volkspartei Slovencev. Smo absolutno proti tem idejam, proti temu zapiranju v lastno lupino, smo proti temu, da se postavlja v ospredje to kar razdvaja in ne to kar združuje. Po tej poti se pride do slovenskega sindikata in do slovenske delavske partije.« Tudi združitveni VI. kongres KP TO ni potekal mirno; o njem poroča Laura Weis med drugim: »Bila je tudi diverzija škandalističnega značaja, verjetno v naprej pripravljena in skrbno koordinirana, ki je pa propadla pred množico pazljivih in odgovornih delegatov, dočim avtorji — v resnici zelo medla skupina — gotovo niso predstavljali volje svojih celic...« »Razširjene so bile okrožnice za Slovence in Italijane s strani izmišljenih skupin z Opčin in 'independistov' ter cela vrsta vesti, kot npr. da bo kongres protistalinovska revolucija!« Kar pa je padlo na rovaš Vidalijeve politike, se je izrazilo v tem, »da je tovariš Vidali prejel sedem glasov manj od najvišjega števila in da se nahaja na petnajstem mestu. Teh sedem glasov bi seveda zaslužilo komentar posebej, ker vsako glasovanje predstavlja politično indikacijo za katerega koli tovariša.«⁴³ Glede slovenske manjšine na Tržaškem sklepna resolucija v glavnem ponavlja to, kar je bilo omenjeno že v tezah. V oceni Londonskega sporazuma pa je prvič po skoraj treh letih izostal kakršen koli napad. »Leta 1954 je na mednarodnem področju« je izjavil v svojem poročilu Destradi, »prišlo do Londonskega sporazuma, ki je določil sedanje stanje, potem ko je naša partija na čelu tukajšnjega prebivalstva vodila vztrajno borbo, ki je napolnila še eno stran zgodovine.«⁴⁴ Glede odnosov z ZKJ navaja 5. točka sklepne resolucije, da »kongres pozdravlja normalizacijo odnosov med KPI in ZKJ na podlagi medsebojnega spoštovanja, enakosti in nevmešavanja v medsebojne notranje zadeve. Kongres zadolžuje tovariše, da še bolj poglobijo proučevanje jugoslovanske stvarnosti in izkušnje jugoslovanske poti v socializem.«⁴⁵ Tudi Ingrao, kot odposlanec KPI, je zagotovil, da »kar se tiče odnosov z Zvezo komunistov Jugoslavije, želim proučevati in do dna vedno boljše spoznavati izkušnje jugoslovanskih tovarišev ter izkoristiti vse, kar je pozitivnega v njihovi izkušnji in delu za izgradnjo socializma.« Omenil je tudi pravico slovenske manjšine, pri čemer je dejal, da »lahko slovensko prebivalstvo najde v avtonomiji najboljšo zaščito narodnih pravic — jezika, kulture, šole, dostopa v javne službe. Ta bitka se bije v Trstu, toda zmaga se v Rimu, v poslanski zbornici in senatu.«⁴⁶

Po VI. kongresu, na katerem se je KP TO združila s KPI in postala njena tržaška federacija, je popolnoma prenehala diskusija o odnosih z Jugoslavijo v javnosti. Partijska glasila so začela v čedalje večji meri ponatiskovati članke iz jugoslovanskega časopisja, sledijo poročila o gospodarskem življenju FLRJ, o kulturi, znanosti itd. Marija Bernetičeva, ki je medtem postala namestnik se-

⁴³ Po kongresu, Delo, 6. julija 1957, št. 25.

⁴⁴ Poročilo tov. Destradija o spremembi KP TO v avtonomne federacije KPI, prav tam.

⁴⁵ Zaključna politična resolucija VI. kongresa tržaških komunistov, prav tam.

⁴⁶ Tov. Ingrao o važnosti vstopa v KPI in dolžnostih italijanskih komunistov do Trsta, prav tam.

kretarja, je objavila v Delu članek Avnoj — velik praznik narodov Jugoslavije s čestitkami, istočasno s ponatisom članka tov. Tita (ki ga prvič naslovi s tovarišem) ob 40. obletnici Oktobrske revolucije.⁴⁷

Tretja obletnica podpisa Memoranduma o soglasju je potekla brez kakršne koli omembe. Kljub vsem tem spremembam pa je tržaška federacija KP izgubila precejšen del slovenskih članov. Naglo je padlo zanimanje za njeno glasilo v slovenščini Delo, pa tudi za samo partijo. Tako Marija Bernetič ugotavlja, da »nekateri tovariši pravijo, češ da v slovenskih vaseh podeželja ni možnosti za pridobivanje in ponovno pridobitev novih elementov«. Da bi se to stanje popravilo, je začela federacija načrtno akcijo med Slovenci. V Delu je pričela objavljati izjave Padovana, Markoviča, Gerbčeve, Šiškoviča, Lovrihe, Wilhelma, kako brani Komunistična partija pravice Slovencev. Tudi V. Vidali je napisal uvodnik Partija in Slovenci, v katerem se med drugim sklicuje na protifašistično in narodnoosvobodilno borbo ter poziva slovenske tovariše, naj obišejo vsako slovensko hišo in družino in naj povsod govorijo o partiji, njenih sijajnih borbah in njenem programu, kajti bila je edina v borbi za obrambo slovenskih pravic.⁴⁸ Marija Bernetič pa se je v članku KPI za koristi Slovencev sklicevala na dejavnost parlamentarcev KPI in svetovalcev v prid slovenski manjšini.⁴⁹

Delo v poročilu o konferenci dvanajstih partij v Moskvi ni komentiralo jugoslovanskega stališča, pač pa je objavilo sporočilo CK ZKJ, poleg tega pa ponatisnilo članek P. Togliattija iz Rinascita (10/1957), ki je zelo zmeren v tem pogledu in med drugim pravi: »ZKJ ni podpisala izjave. Zdi se, da to odgovarja nekaterim v presojanju razlik, ki obstajajo z jugoslovanskimi tovariši in za katere si vsak želi, da bi se v bodočnosti odpravile.«

Za politične volitve (25. in 26. maja 1958) je tržaška federacija močno okrepila tudi borbo za glasove slovenskih volivcev. Mobilizirala je velik del svojega propagandnega aparata in pod geslom, »da si je edino KPI v resnici, stalno in nesebično prizadevala za uveljavitev pravic manjšine« pričela tudi s konkretnimi akcijami v okviru občinske in pokrajinske uprave. Partija je postala močno aktivna tudi v Odboru za slovensko šolo. Poudarjala je, da so ravno komunistični poslanci in senatorji sprožili vprašanje uzakonitve slovenske šole. Federacija je tudi soprodpisala (skupaj s SHLP, NSZ, SDZ, SPZ, SKSS, neodvisnimi in SPZ) resolucijo slovenskih šolnikov, ki je bila poslana predsedniku republike, ministrskemu predsedniku, ministru za javno vzgojo in soprodpisnikom Londonskega sporazuma. V ta okvir sodi tudi intervencija K. Šiškoviča v pokrajinskem svetu za dvojezičnost in slovensko šolo marca 1958. Glavni poudarek te kampanje je bil dan s tem, da je postavila kot slovenskega kandidata za parlament Marijo Bernetičevo. V. Vidali je o tem med drugim zapisal naslednje: »Na listi je tudi slovenski kandidat, toda to je kandidat, ki bo šel v parlament. To ni nikaka vaba za pridobivanje glasov.«⁵⁰ Tržaška partija je štela Marijo Bernetič za najbolj primerne kandidata zato, ker se v kominformski gonji ni nikoli preveč (vsaj javno) eksponirala. Tržaška federacija KPI je tudi zahtevala, naj se vključijo v nacionalni program partije problemi, ki se tičejo

⁴⁷ Delo, 30. novembra 1957, št. 41.

⁴⁸ Delo, 18. januarja 1958, št. 2.

⁴⁹ Delo, 25. januarja 1958, št. 3.

⁵⁰ Za demokratično zmago, Delo, 22. marca 1958, št. 11.

narodnostnih pravic Slovencev.⁵¹ Poseben poudarek slovenskemu kandidatu je dal vnovič Vidali v intervjuju za Delo.⁵² Tudi skupina komunističnih poslancev in senatorjev je imela za umestno, da se sama neposredno obrne z odprtim pismom na slovenske volivce, v katerem so naprej našteje vse akcije, ki so jih izvedli za uresničevanje slovenskih manjšinskih pravic, pri čemer ugotavljajo, da je boj za te pravice pogoj za utrditev bratskih vezi med Italijo in Jugoslavijo in stikov, v katerih je podlaga tudi za nemoteno življenje Slovencev. Pismo končuje z obvezo, da se bodo zavzemali za popolno enakopravnost Slovencev, za dvojezičnost, za gospodarski razvoj slovenskega prebivalstva in za boj proti spreminjanju etničnega sestava območja.⁵³

V prizadevanju za slovenske glasove je tržaška federacija sicer ponudila Skupini neodvisnih Slovencev in slovenski Krščansko-socialni zvezi mesto na kandidatni listi in je bila, kakor je izjavil V. Vidali na zborovanju (13. aprila 1958), »pripravljena žrtvovati svojega kandidata«, vendar pa je istočasno odklonila enak predlog NSZ.

Po političnih volitvah maja 1958 se je položaj spremenil. V partijskih glasilih so dali velik poudarek zasedanju CK KPI (11. junija 1958) in besedam P. Togliattija: »Smatram za globoko zgrešeno, kar so napravili jugoslovanski tovariši. Pri tem puščam ob strani ideološka vprašanja — za katere vemo, da so bila med njimi in nami nesoglasja — toda smatram za globoko zgrešeno politično dejanje, ki so ga storili jugoslovanski tovariši s sklicanjem kongresa (gre za VII. kongres v Ljubljani 22. IV. 1958), ki so si ga zamislili z namenom, da nadomestijo nasprotja med socialističnimi in imperialističnimi deželami z novim umetno ustvarjenim nasprotstvom med malimi ter velikim deželami in slednje naj bi imele vse — bodisi socialistične kot imperialistične — iste

⁵¹ Predlog federacije KPI za Slovence pravi: »Avtonomna tržaška federacija KPI je predlagala naj se vključijo v nacionalni program naše partije problemi, ki se tičejo narodnih pravic Slovencev, z obrazložitvijo v širšem izvlečku II. priloge (Posebnega statuta) Spomenice o sporazumu:

Enakost z ostalimi državljani glede političnih in državljskih pravic ter pri dobivanju služb in izvrševanju poklicev, glede uporabljanja materinskega jezika — tudi s pravico do lastnega tiska, kulturnih, socialnih in športnih organizacij, otroških vrtcev, osnovnih, srednjih in strokovnih šol s poukom v materinem jeziku in z enakostjo v ravnanju z ostalimi šolami iste vrste in brez ovir nacionalnemu značaju učencev.

Svobodno posluževanje svojega jezika pri osebnih in uradnih odnosih z upravnimi in sodnimi oblastmi. Javne listine, vključno razsodbe sodišč morajo imeti tudi prevod v materinskem jeziku. Isto velja za uradna obvestila in uradne proglose.

Napisi na javnih ustanovah in imena krajev in ulic bodo, poleg italijanščine tudi v slovenščini, v tistih volilnih enotah in občinah Tržaškega ozemlja, kjer sestavljajo Slovenci vsaj četrtno prebivalstva.

Gospodarski razvoj slovenskega prebivalstva se mora zjamčiti s pravično razdelitvijo finančnih sredstev in ne sme se izvršiti nobena sprememba mej osnovnih administrativnih edinic z namenom, da se ogroža, etnični sestav enot.

Upoštevaajoč narodne pravice etničnih manjšin, predlaga naša federacija nadalje naslednjo spremembo v 5. poglavju 1. točke (za demokratično izbiro . . .):

»Zavrnitev sleherne oblike politične, etnične in verske diskriminacije državljanov.«

Delo, 22. marca 1958, št. 11.

⁵² Delo, 9. marca 1958, št. 52.

⁵³ Delo, 12. aprila 1958, št. 4.

hibe.«⁵⁴ Enako publiciteto je dobil tudi članek Pravde (9. maja 1958) in kasnejši članki v reviji Rinascita V. Garetane in A. Reichlina.⁵⁵ Tržaška federacija se je vzdržala slehernih komentarjev, pri čemer je bil osrednji razlog bližina upravnih volitev, za katere je potrebovala tudi slovenske glasove. Šele po teh upravnih volitvah je na zahtevo članstva tržaška federacija odgovorila, vendar tako, da je objavila odlomke iz poročila Scoccimare na seji Centralne kontrolne komisije KPI.

KPI je po proučitvi rezultatov političnih volitev izdelala »devet programskih točk KPI za učinkovito vlado«, vendar v njih niso omenjeni problemi manjšin. Po volitvah se je vnovič začela debata in napadi na Jugoslavijo, kar je še pospešil XXI. kongres KP SZ. Najprej je bilo objavljeno poročilo P. Togliattija, ki ga je imel na zasedanju CK KPI. Njegova izvajanja je mogoče strniti v dve ugotovitvi, »da so namreč brez veljave napadi jugoslovanskih revizionistov in da so njihova stališča propadla.«⁵⁶

Maja 1959 je Trst obiskala parlamentarna delegacija KPI, ki so jo sestavljali poslanci Vidali, Franco, Natoli, Arenella in Roffi ter senatorja Possi in Pellegrini. Razpravljali so tudi o problemih obrambe narodnih pravic Slovencev, uzakonitve slovenske šole, o problemu kmetijstva in občinskih uprav na Tržaškem območju. Vidali in Roffi sta imela tudi daljši razgovor s sindikatом slovenskih šolnikov.⁵⁷ Peto obletnico Londonskega sporazuma je tržaška federacija posvetila predvsem ugotavljanju, kaj vse ni bilo storjenega za zaščito slovenske narodne skupnosti na Tržaškem, ter je vse pripisala zgrešeni politiki vladajočih krogov.⁵⁸ Določeno zaskrbljenost pa je pokazala ob razgovorih podtajnika v zunanjem ministrstvu Folchija s Titom, ker je iz uradnega poročila razvidno, da je šlo tudi za spremembo meja v Repentaboru in na Kolovratu. V poročilu o tem se komentator vprašuje: »Trst je drago plačal rešitev, do katere je prišlo leta 1954. Toda, ali bo prav tako dolgo plačal sporazume, ki so bili doseženi ali pa samo začrtani med obiskom poslanca Folchija?«⁵⁹ V zadnjih mesecih leta 1959 so se začele tudi intenzivne priprave za I. kongres Avtonomne tržaške federacije KPI in za IX. kongres KPI. Teze, ki so bile izdelane za kongres, govorijo samo v enem stavku o manjšinah »zaščita pravic vseh etničnih skupin na podlagi republiške ustave in mednarodnih dogovorov«, pač pa se je v lokalnih partijskih glasilih pričela živahna razprava, v kateri so sodelovali vsi vidnejši predstavniki.⁶⁰ Poseben poudarek so pripisali tudi vprašanju slovenske etnične skupnosti, medtem ko je rimsko vodstvo KPI objavilo svoje stališče glede ustanovitve avtonomne dežele Furlanije-Juljske krajine, »ki bo z lastno

⁵⁴ Moč KPI, demokratična enotnost in borba množic so pogoji za obnovo italijanske družbe, Delo, 14. junija 1958, št. 23.

⁵⁵ Proti marksističnemu-leninističnemu nauku in enotnosti mednarodnega komunističnega gibanja, Delo, 12. julija 1958, št. 26.

⁵⁶ Gl. podrobneje iz poročila tov. Togliattija na XXI. kongresu KP SZ, Delo, 3. aprila 1959, št. 6.

⁵⁷ Delegacija poslancev in senatorjev KPI je bila tri dni na našem področju. Pomen obiska, Delo, 15. maja 1959, št. 9.

⁵⁸ Gl. članek Ob petletnici podpisa Posebnega statuta, Delo, 9. oktobra 1959, št. 15.

⁵⁹ Ponovno se govori o spremembi meja med Italijo in Jugoslavijo, vlada je dolžna pojasniti vse probleme, o katerih je razpravljal poslanec Folchi v Jugoslaviji, Delo, 20. novembra 1959, št. 18.

⁶⁰ Teze za XI. kongres KPI, O političnem položaju in nalogah partije, prav tam.

zakonodajno močjo lahko rešila vprašanja slovenske narodne manjšine z ukrepi, ki ne bodo le zagotovili popolno enakopravnost v uživanju pravic, marveč bodo tudi zavarovali njen etnični značaj, kulturni in gospodarski razvoj ter zagotovili možnosti bratskega sožitja v okviru dežele in torej v okviru vse nacije.«⁶¹ Ob 40-letnici izhajanja Dela pa je M. Bernetičeva med drugim zapisala v uvodniku, da »je časnik opozarjal tu živeče ljudstvo raznih narodnosti, naj se izogne medsebojni mržnji in naj bo enotno v boju proti skupnemu sovražniku fašizma. Vedno je trdil, da boj slovenskega ljudstva brez tesne povezave z italijanskimi delavskimi in resnično demokratičnimi množicami ne more biti uspešen.«⁶²

Na IX. kongresu je V. Vidali vsestransko podprl poziv sedemnajstih partij v Moskvi, deklaracijo komunističnih partij ob 40-letnici Oktobrske revolucije in programsko izjavo VIII. kongresa KPI. Naravnost ni nikjer omenil Jugoslavije.⁶³ L. Padovan je v svoji intervenciji na kongresu med drugim dejal: »So nekateri, ki danes delujejo med Slovenci naših krajev, da bi jih privedli na zgrešeno pot buržoaznega nacionalizma, v podporo nazadnjaškim silam dežele. So nekateri, ki mislijo na mirno asimilacijo Slovencev, njihovo izginotje kot narodne skupnosti. Naša partija se bori proti takim buržoaznim stališčem, kot se je včeraj borila proti nasilni asimilaciji s strani fašizma.«⁶⁴ Zanimiva pa je bila predvsem intervencija sekretarja federacije Paola Semeta, ki je v drugem delu svoje razprave obravnaval revizionizem, čeprav pri tem ni imenoval nikogar. Iz tega dela so razvidne težave, ki jih ima tržaška federacija: »Res je, da smo se morali več let boriti proti revizionizmu in protipartijski skupini; proti obema smo dosegli zmago, ki je imela epilog v našem kongresu. Protipartijska skupina je bila že precej razpletena, delovala je v nekaterih sekcijah in ne izključujemo, da je skušala okrniti tudi politično enotnost v samem vodilnem organizmu. S svojo akcijo je skušala zrahljati disciplino in našo predanost načelom proletarskega internacionalizma.«⁶⁵ 13. maja 1960 je bila prva deželna konferenca KPI za Furlanijo-Julijsko krajino, ki je bila predvsem v znamenju boja za deželno avtonomijo. Osnutek tez pripisuje precejšen pomen slovenski etnični manjšini,⁶⁶ medtem ko je v razpravi Položaj Slovencev to

⁶¹ Stališče KPI glede ustanovitve avtonomne dežele Furlanija-Julijska krajina z dne 28. decembra 1959, Delo, 30. decembra 1959, št. 21.

⁶² 40 let borbe pod zastavo proletarskega internacionalizma za pravice slovenskih delovnih ljudi, Delo, 20. februarja 1960, št. 3.

⁶³ Potrebno je bolj kot kdaj koli razviti najširšo borbo za mir, intervencija tov. Vidali, Delo, 20. februarja 1960, št. 3.

⁶⁴ Pozdrav slovenskih komunistov tržaškega ozemlja IX. kongresu KPI, prav tam.
⁶⁵ Drugi del poročila sekretarja naše federacije na IX. kongresu KPI, Delo, 4. marca 1960, št. 4.

⁶⁶ Dokument pod naslovom O slovenski etnični skupnosti pravi: »V okviru avtonomne dežele Furlanije-Julijske krajine s Posebnim statutom se je treba lotiti reševanja problemov slovenske manjšine, ki živi na Tržaškem ozemlju, v posoški in v videmski pokrajini. Te probleme je treba tudi rešiti. Zato je treba izdelati in sprejeti ukrepe, ki bodo reševali ne le probleme zaščite in enakopravnosti pravic slovenske manjšine, temveč tudi tiste, ki bodo zajamčili nadaljnji gospodarski, socialni, politični in kulturni razvoj.

Na tej črti je potrebno, poleg borbe za čimprejšnjo uzakonitev slovenskega šolstva, postaviti tudi zahtevo po ukrepih, ki bodo uresničili določila mednarodnih sporazumov in republiške ustave; glede uporabe slovenskega jezika, kjer je to potrebno in je to predpisano; glede enakopravnosti pravic do vstopa Slovencev v javne službe;

najobširneje obravnavala M. Bernetičeva, ki je govorila o treh kategorijah pravic, ki jih uživa manjšina glede na pokrajino, v kateri živi. Ovrгла je tudi nekatere statistike kršćanske demokracije, po katerih naj bi bilo na območju dežele samo kakih 50 000 Slovencev.⁶⁷ Ob obisku sekretarja za zunanje zadeve Koče Popovića v Rimu je Delo med drugim glede slovenske manjšine zapisalo: »Narodnih pravic ni mogoče smatrati kot izmenjevalno blago in teh pravic ni mogoče pozabljati, postavljajoč jih na tehtnico, kot nekako kompenzacijo za druge gospodarske ugodnosti ali povečanje obmejnega prometa, katerega pa vsekakor ne smemo podcenjevati, toda v drugačnem merilu in okviru.«⁶⁸

Sicer pa je konec leta 1960 potekel v znamenju resolucije 81 komunističnih in delavskih partij, ki sta jo odobrila tako CK KPI kot tržaška federacija, vendar je prišlo do manjše razlike. CK KPI je po poročilu L. Longa sprejel resolucijo, v kateri se ne omenja Jugoslavije, med tem ko je tržaška federacija štela za potrebno, da ob tem ugotovi: »Skupščina predstavnikov 81 partij je tudi pravilno označila to, kar danes konkretno predstavlja ZKJ. To je prišlo do izraza v soglasni obsodbi jugoslovanske verzije mednarodnega oportunitizma, katerega koncentrirani izraz je v teorijah današnjih revizionistov.«⁶⁹

Intervju z V. Vidalijem ob obisku pri vladnem komisarju G. Palamari, kjer so zahtevali uvedbo dvojezičnosti in uveljavitev Posebnega statuta, zavrača očitke, da so bile podobne zahteve izražene tudi glede italijanske manjšine v coni B s komentarjem: »Kampanja, ki so jo sprožili Primorski dnevnik in ljubljansko Delo in njihovi navdihovalci ni nič drugega, kot še en dokaz zlonamernosti in nepoštenja.«⁷⁰ Ko so se v zvezi s fašističnimi provokacijami v Trstu

za prenehanje sleherne diskriminacije; za prepoved narodnostne mrznje; za to, da država izpolnjuje svoje dolžnosti v pogledu podpiranja gojenja narodne kulture manjšine in glede kontrole te manjšine tudi nad programi radijskih oddaj v slovenskem jeziku.

V okviru borbe celotnega prebivalstva dežele je treba pospešiti ukrepe, ki bodo dali tudi gospodarskim kategorijam Slovencev, ki so po večini sestavljene iz delavcev, kmetov, obrtnikov, trgovcev in malih industrijcev, možnost zdravega ekonomskega razvoja, kar je eno izmed pglavitnih in najučinkovitejših jamstev za zaščito pravic ter razvoja slovenske etnične manjšine.

V tej borbi mora imeti partija prominenten položaj, saj je najbolj dosledna in najbolj borbena sila in je sposobna, da realizira potrebno mobilizacijo vsega prebivalstva za rešitev teh problemov. Izhajajoč iz načela neločljivosti problemov narodnih manjšin od demokracije in socializma, mora KPI v naši deželi biti sposobna mobilizirati ne le demokratične množice Italijanov in Slovencev za pravice slovenske etnične skupnosti, temveč tudi razviti svojo posebno akcijo med slovensko manjšino in jo mobilizirati za dosego postavljenih ciljev.

Vse je odvisno od akcij naše partije, ki mora stopiti na teren konkretnih realizacij na programski osnovi in čutiti kot eno svojih stalnih dolžnosti, da se bori za pravice slovenske etnične skupine, v okviru razvoja bratske enotnosti med Italijani in Slovenci, borbe proti nacionalizmu, narodnostni mrznji in diskriminaciji«. Delo, 13. maja 1960, št. 7.

⁶⁷ Prav tam.

⁶⁸ Ob obisku jugoslovanskega zunanjega ministra v Rimu in podnaslovi: Vprašanje slovenske skupnosti, ki živi v Italiji ne sme biti v ozadju pri političnih razgovorih; Za dejansko izboljšanje med obema državama se bori tisti, ki se, kot naša partija, bori za popolno enakopravnost pravic Slovencev in Italijanov; Delo, 2. decembra 1960, št. 17.

⁶⁹ O stališčih ZKJ, Delo, 30. decembra 1960, št. 18.

⁷⁰ Naš intervju s poslancem Vidalijem o postopku za juridično ureditev položaja slovenske šole, Delo, 10. marca 1961, št. 4.

v Jugoslaviji začele kritike tržaških komunistov, je izšel v Delu nepodpisan »odgovor« ljubljanskemu Delu. Anonimni pisec, ki je najverjetneje sam Vidali, še vedno vztraja pri opravičevanju politike, ki jo je tržaška KP vodila do leta 1948. Gre celo tako daleč, da izrazito nacionalistično zatrjuje, da »je boj za priključitev Trsta k Jugoslaviji pomenil podporo fašizmu in povzročil mržnjo na obe strani«. »Ni mogoče zamolčati dejstva,« pravi omenjeni članek, »ki je bilo od nas javno priznано, da so veliko podporo italijanskemu nacionalizmu, naravni matici fašizma, prinesle tudi dogodivščine, ki so privedle tukajšnje delavsko gibanje na položaje borbe za priključitev k Jugoslaviji. Vprašanje, ki je nastalo v zvezi z državno pripadnostjo tega ozemlja, je resno škodovalo enotnosti med Slovenci in Italijani, ki je bila ustvarjena v antifašistični borbi, je ločilo Italijane, delavski razred in je poživilo v mednarodnem merilu ter na spontan način mržnjo na eni in drugi strani. Trst bi bil leta 1945 lahko postal ena izmed najmočnejših antifašističnih trdnjav in italijansko-slovansko razredno gibanje bi bilo lahko doseglo avantgardne položaje, ki bi bili zagotovili tudi na tržaški občini gotovo napredno premoč. Isto bi se bilo lahko zgodilo tudi na Goriškem in zlasti v Tržiču, kjer je delavski razred tragično utrpel posledice, podobne onim, ki jih je utrpel tržaški delavski razred. Mi komunisti smo te stvari na samokritični način javno priznali in pokazali na velike odgovornosti tistih, ki so takoj po vojni, potem ko so se polastili vajeti tukajšnjega delavskega gibanja, preprečili, da bi tukajšnji delavski razred užival sadove svoje junaške borbe proti fašizmu, svojega neprecenljivega deleža v Rezistenci, svoje enotnosti, ki je bila dosežena v borbi proti fašizmu in proti vsem nacionalizmom.

Nobenega dvoma ni o tem — in to je soglasno priznано — da je obnovev krajevnega delavskega gibanja bila skrajno težavna, trda, toda je vrnila prestiž, oblast, zalet, ne samo Komunistični partiji, temveč vsemu delavskemu gibanju.«⁷¹

Postopoma so se te polemike utišale in v začetku leta 1962 je prišlo celo do obiska delegacije tržaške federacije, v kateri so bili Vidali, Bernetičeva, Burlo, Colli, Pacco, Padovan, Pescatori in Pirc v slovenski zvezi komunistov. O poteku obiska je Delo obširno pisalo, objavilo skupno poročilo in izjavo Vidalija ljubljanskemu Delu. V njej je med drugim dejal, »da je bil obisk sicer kratek, toda zelo poučen«. Največji vtis je nanj napravilo delavsko samoupravljanje, funkcioniranje komun, vloga ZK, SZDL in druge organizacije. Eden izmed rezultatov tega obiska je bil tudi sklep, da naj bi se tržaško Delo spremenilo v glasilo KPI za slovensko manjšino. Prva številka je izšla 11. maja 1962 za 41-obljetnico dneva, ko je Delo postalo glasilo KPI. Ob tej priložnosti je Marija Bernetič zapisala: »Čim boljši odnosi našega prebivalstva s slovenskim narodom, z ljudstvom republike Slovenije bodo dali svoj prispevek naši borbi, predstavljali bodo važen element za utrditev prijateljstva med dvema sosednjima državama ter faktor miru in prijateljstva med narodi.«⁷²

Deželnega sestanka KPI 10. maja 1962 se je udeležil tudi P. Ingrao in v svojem poročilu izjavil, da ni prišlo do izboljšanja odnosov med KPI in ZKJ po naključju, temveč da je do teh izboljšanj prišlo po dolgih razpravah in tudi reci-

⁷¹ Delo, 28. aprila 1961, št. 6.

⁷² Ob ponovnem izidu glasila, Delo, 11. maja 1962, št. 3.

pročnih kritikah. Izboljšanja pa koristijo stvari miru in prijateljstvu med narodi.⁷³

Ko je nato vnovič pričela albanska KP z načrtnimi napadi na Jugoslavijo in ZK, je reagiral sam P. Togliatti s člankom v tedniku *Rinascita* (A proposito della »cricca di Tito«, 13. oktobra 1962, št. 23), ki ga je ponatisnilo tudi Delo pod naslovom *Klevetam nihče ne verjame*.⁷⁴

Med parlamentarno razpravo o Posebnem statutu dežele Furlanija-Julijska krajina se je poslanec KP G. Pajetta odločno zavzel za pravice Slovencev v Italiji. Med drugim je dejal: »Vprašanja manjšin se ne sme smatrati kot vprašanje nebolečega izginotja manjšin. Sam koncept asimilacije, koncept o prehodnih pravicah, kolikor se npr. tiče šolskega pouka, koncept proti pravicam državljanov slovenskega jezika je proti interesom republike v svoji celoti. Zato mi odklanjamo koncept o asimilaciji kot koncept, ki četudi v zmanjšani obliki, zopet postavlja temo šovinistične premoči.« In zakaj naj bi se končno bali priznati pravice Slovincem, da lahko uporabljajo jezik v javnih uradih. »Mi ne smemo odrekati svobode in nacionalnega življenja narodnim manjšinam, ki žive v Italiji. Tu nas ne sme zanimati koliko je Slovencev. To bi moralo veljati tudi, če bi jih bilo samo en tisoč« in še: »Povrhu vsega ima danes italijanska vlada dobre odnose z jugoslov. vlado, zaradi česar se danes ne more govoriti o takomenovani slovanski nevarnosti... Isto kot za Slovence v Italiji velja seveda tudi za Italijane v Jugoslaviji. Sicer pa to jugoslovanski zakoni tudi priznavajo.«⁷⁵

Med pripravami za volitve 11. in 12. novembra 1962 je KPI sprejela posebno resolucijo o pravicah slovenske skupnosti v Italiji, v kateri v šestih točkah podrobneje opredeljuje zahteve za učinkovito varstvo slovenske manjšine.⁷⁶ Resolucija II. kongresa avtonomne tržaške federacije KPI med drugim odobrava navezavo normalnih odnosov med tržaško federacijo KPI in ZK Slovenije, za poglobitev vzajemnega poznavanja, medtem ko glede pravic Slovencev pravi, »zagotovitev narodnih pravic slovenskih manjšin je osnovni element resnične demokratične prenovitve in preizkusni kamen sleherne stranke ali gibanja, ki se sklicuje na demokracijo in ustavo.«⁷⁷

Tudi na X. kongresu KPI v prvih dneh decembra so prišla do izraza različna stališča o dogmatizmu in revizionizmu, o stališčih ZKJ. Pajetta je zavrnil obtožbe, ki jih je kitajski odposlanec izrekel proti Jugoslaviji in tudi trditev, da je v Jugoslaviji vzpostavljen kapitalizem. Togliatti pa se je tega vprašanja dotaknil le posredno, ko je poudaril, da politična linija KPI ni bilačasnega značaja, temveč jo je narekoval položaj, ki je nastal po vojaški in politični zmagi osvobodilnega gibanja: »To potrjuje tudi dejstvo, da je ostala ta linija veljavna in aktualna tudi po preobratu zavezništev in po konservativnem preokretu leta 1948.«⁷⁸ V polemiki s Kitajci P. Togliatti (članek v »*Rinascita*«)

⁷³ Gl. Z deželnega sestanka KPI v Trstu, Statut avtonomne dežele naj bo v resnici demokratičen, Delo, 18. maja 1962, št. 4.

⁷⁴ Delo, 19. oktobra 1962, št. 24.

⁷⁵ Poslanec Giancarlo Pajetta o pravicah Slovencev v Italiji, Delo, 26. oktobra 1962, št. 25.

⁷⁶ Delo, 9. novembra 1962, št. 27.

⁷⁷ Resolucija II. kongresa tržaških komunistov, Delo, 30. novembra 1962, št. 29.

⁷⁸ X. kongres KPI, Kongresno poročilo tov. Togliattija, Delo, 7. decembra 1962, št. 30.

vnovič ugotavlja, da »v Jugoslaviji obstaja ljudski režim, ki se razvija k socializmu, ne pa kapitalistični režim. To dovolj opravičuje položaj, ki smo ga skupaj z drugimi tovariši zavzeli do jugoslovanskih tovarišev in s tem popravili resolucijo iz leta 1960, ker je bila glede tega zgrešena.«⁷⁹ Kar pa se tiče manjšinskega vprašanja, je treba zabeležiti, da so odposlanci tržaške federacije predlagali k tezam za X. kongres KPI poseben dodatek o »manjšinah, ki se morajo svobodno uveljavljati kot narodne skupnosti v okviru italijanske države.«⁸⁰

Med 4. in 8. junijem 1963 je bila delegacija CK ZKS na obisku pri deželnem komiteju KPI. Med razgovori so vnovič potrdili načela, ki so prišla do izraza v deklaracijah obeh partij glede narodnostnih manjšin. Ugotovili so tudi, da je izmenjava delegacij znatno prispevala k boljšemu medsebojnemu spoznavanju pogojev, v katerih obe partiji delujeta in h krepitvi prijateljstva med prebivalstvom obeh dežel.⁸¹ Temu je sledil še obisk deželnega komiteja KPI za Beneško, gospodarske komisije osrednjega vodstva KPI in delegacije federalnega komiteja KPI iz Vidma pri nas.

Januarja 1964 je obiskala Jugoslavijo delegacija KPI pod vodstvom P. Togliattija. »Kadar so bile med našimi partijami razlike,« je ob tej priložnosti izjavil sekretar KPI, »je bila to za nas boleča in huda stvar. Naglo smo se angažirali zato, da bi našli poti razumevanja in prijateljstva. Našli smo to pot ter želimo odločno in brez omahovanja napredovati po njej.« Ob tej priložnosti je napisal P. Togliatti v reviji »Rinascita« (1. februarja 1964, št. 5) uvodnik z naslovom Pot v Jugoslavijo, v katerem med drugim ugotavlja, »da je bila izključitev Jugoslavije leta 1948 sprejeta brez razpravljanja in zaradi discipline ter da, kljub temu da se je že mnogo govorilo o teh problemih, razprava še ni zaključena«. Na drugem mestu pa pravi: »Za ta uspeh je treba priznati zaslugo jugoslovanskim tovarišem, ker niso klonili niti v najtežjih trenutkih in ker so šli preko vseh groženj in laskanja ter odločno vztrajali pri socialističnih perspektivah.« Drugi deželni konferenci KPI je prisostvovala tudi delegacija CK ZKS. Po teh dogodkih v tem letu ni bilo več nikakršnih kritik in pripomb o Jugoslaviji, pa tudi 10-letnica Londonskega sporazuma je minila dokaj neopaženo, saj je bila stranka zelo zavzeta s pripravami za pokrajinske in občinske volitve 22. in 23. novembra 1964. Glede manjšine ni kakih posebnih elementov, ampak se je KPI omejila na poudarjanje svojih znanih stališč glede zaščite slovenske etnične skupnosti, pri čemer je še zlasti opozarjala na doslej neizpolnjene obveznosti.

Iz tega prereza je mogoče med drugim povzeti:

KP STO je takoj po podpisu londonskega Memoranduma ostro obsodila tako imenovano »sramotno barantanje« in svojo kritiko naperila predvsem proti Jugoslaviji, da bi s tem pritegnila tudi begunske elemente, obenem pa čvrsteje povezala tržaške Slovence, nekoliko razočarane nad takim razpletom, prikazujoč sebe kot edino dosledno branilko svobodnega ozemlja, istočasno pa tudi

⁷⁹ Postavimo diskusijo v realistični tir, tov. P. Togliatti odgovarja listu »Genmingibao«, Delo, 18. januarja 1963, št. 3.

⁸⁰ Delo, 14. decembra 1962, št. 31.

⁸¹ »Primorski dnevnik«, 9. junij 1963, št. 136; Zaključno poročilo o obisku delegacije CK ZK Slovenije.

kot edino silo za ohranitev narodne samobitnosti. Vse to samo z namenom, da ohrani svojo strankarsko neodvisnost nasproti KPI, zavedajoč se, da bi v njenem sklopu zdrsnila na raven ene od sekcij oz. federacij, ki bi se morala ukloniti večini, sprejemati navodila centra, skratka, padla bi v podrejen položaj.

Krčevito vztrajanje na stališčih, kljub temu da je SZ »sprejela sporazum na znanje«, kljub pomirjevalnemu vplivanju KPI in Togliattija osebno, se je izkazalo še v januarju 1955, ko je Vidali na IV. konferenci KPI v Rimu dosegel še vedno določeno samostojnost, ki se je izrazila v spremembi iz KP STO v KP TO.

Pod vplivom KPI in spremembe politike SZ do Jugoslavije pa se začena diferenciacija v KP TO. Na eni strani stari člani KP, ki se še vedno čutijo vezane na vsedrjavno stranko, na drugi strani pa pritisk slovenskega dela članov KP TO, ki spoznavajo škodljivost intransigentne politike do Jugoslavije in začno potiskati stranko v mirnejše vode.

Ta proces, sicer še s kakšnimi vmesnimi izrazito kominformovskimi in nacionalističnimi izpadi, traja še vse 1956, leto, ko sklene KPI, da je mogoče trenja v partiji TO, ki močno škodujejo enotnosti — s tem pa se zmanjšuje tudi njen vpliv — razrešiti na edino primeren način s tem, da ji odvzame samostojnost in jo vključi v svoje okrilje. Do tega je prišlo na VI. kongresu, to je zadnjem kongresu KP TO.

Po delnem priznanju Vidali o napačnih stališčih tržaških komunistov se je posebno pod vplivom slovenskih članov partije pričelo obdobje pomiritve, objektivnejše gledanje na Jugoslavijo in prvi plašni poskusi navezave stikov z njo. Med večino članov je prevladala zavest, da je potrebno popraviti napake, storjene v preteklosti, ki so močno omajale položaj stranke. Začne se akcija, predvsem med slovenskim delom prebivalstva in iskanje skupne platforme za nastope z drugimi slovenskimi strankami in kulturnimi organizacijami.

Tržaška federacija je postala zelo previdna, vzdržala se je celo dveh komentarjev, ko je Togliatti maja 1958 obsodil stališča kongresa ZKJ. Izkušnje iz preteklosti so jo izučile, da so na tako občutljivem narodnostno mešanem območju na mejah z Jugoslavijo ne sme več spuščati na ekstremistične pozicije, ki bi se slej ko prej obrnile proti njej.

Dokončna normalizacija, ki je imela za posledico prenehanje vsake razprave s KPJ ter konec vsakršnih kritik Jugoslavije, je nastopila po obisku tržaške federacije v začetku leta 1962, ali kot temu pravijo v Trstu — po Vidalijevi Canossi.

V desetletnem obdobju pa je bila politika KPI do Jugoslavije docela drugačna. Memorandum je v začetku sicer ocenila kot neugodnega, vendar krivde zanj ni zvrčala na Jugoslavijo in njeno politiko. Odkrito je priznavala škodljivost resolucije kominforma, nikoli se ni spuščala v šovinistične in nacionalistične izpade do Jugoslavije. Ko se je v imenu internacionalizma in partijske discipline solidarizirala z resolucijo 81 partij v Moskvi, je to storila trezno in umirjeno in bila tudi prva, ki je v letu 1962 izboljšala odnose z ZKJ.

Priloga 1

IZJAVA KOMUNISTIČNE PARTIJE PROTI RAZKOSANJU S. T. O.

Kljub soglasnemu odporu prebivalstva Svobodnega tržaškega ozemlja proti razkosanju so vlade atlantskih velesil ter rimska in beograjska vlada dosegle sporazum.

Nihče izmed nas ne pozna še popolnega besedila sporazuma, zato ker je bil kot plod tajnih kupčij, sklenjen za hrbtom Tržčanov in Istranov, prezirajoč pravice svobode in demokracije. Med temi je prva pravica narodov do samoodločbe, ki je bila v tem primeru grobo kršena, kljub temu da so vsi Tržčani soglašali v zahtevi po plebiscitu, kateri so se pridružili tudi tisti, ki so se iz vse prej kot pa narodnih in demokratičnih nagibov v zadnjem trenutku sprijaznili z barantanjem.

Poudariti hočemo, da je rešitev, ki jo predvideva sporazum, slabša od tiste, ki jo je predvidevala anglo-ameriška nota od 8. oktobra — katera je že določevala razkosanje Svobodnega ozemlja — ker potrjuje monstrozno delitev ozemlja miljske občine in obsoja na tisoče prebivalcev teh vasi, ki so prepuščeni Titu.

Za vlade, ki so ga podpisale in za one, ki so ga sprejeli, ima sporazum trajen značaj.

Začasnost ni ne za ene ne za druge nič drugega kot pretveza za slepitev žrtev, tj. našega prebivalstva, in za špekuliranje v primernem trenutku s čustvi dveh sosednih narodov.

Kajti nihče ni tako blazen — čeprav so še na svetu blazneži, ki sanjajo o vojnih pustolovščinah — da bi mislil na priključitev cone B k Italiji ali pa cone A k Jugoslaviji brez oboroženega spopada.

Barantanje je torej izvršeno dejstvo. Vlade v Washingtonu, Londonu, Rimu in Beogradu so ga vsilile. Našemu prebivalstvu ne preostane drugo, kot da ga začasno sprejme in se enotno bori za to, da se v novem položaju ustvari mir in da se z njim vrnejo demokratične svoboščine in nacionalne pravice, ki so bile teptane po tujem okupatorju.

S tem našim zadržanjem nočemo niti zdaleka reči, da mora prenehati borba za združitev našega Ozemlja. Nasprotno, danes se moramo bolj kot kdaj prej boriti za to združitev, do česar pa prav gotovo ne bo prišlo za neposrednim pogajanjem med dvema prizadetima vladama, temveč le, če bomo v krajevnem in mednarodnem merilu, v Italiji in v Jugoslaviji, zahtevali uveljavitev mirovne pogodbe, ustanovitev Svobodnega tržaškega ozemlja, ali pa, če bo našemu prebivalstvu dana možnost, da v režimu demokracije in svobode izrazi svojo voljo s plebiscitom, ali pa potom mednarodne konference, podobne oni, ki je bila nedavno v Ženevi, katere pa bi se udeležili ne le predstavniki Italije in Jugoslavije, temveč tudi predstavniki našega prebivalstva.

Mi smo kljub vsemu zadovoljni, da odhajajo z našega Ozemlja anglo-ameriške okupacijske čete in vojaške oblasti, s katerimi nismo nikoli imeli nobenega stika. Z italijanskimi oblastmi nameravamo urediti odnose, katerih značaj je odvisen od njihovega obnašanja do tukajšnjega prebivalstva, do naših gospodarskih, političnih in nacionalnih vprašanj, do demokratičnega gibanja.

Borili se bomo ob podpori italijanskega demokratičnega in naprednega gibanja proti vsaki samovolji in pristranosti. Vztrajali bomo na značaju začasnosti položaja in zahtevali, naj se ne prepusti cona B svoji tragični usodi.

Borili se bomo za sporazum med upravama obeh con, ki naj zagotovi trajno odprtje obmejnih blokov in za svoboden prehod za ljudi in za blagovni promet. Borili se bomo za vzpostavitev demokratičnih svoboščin in nacionalnih pravic v obeh conah, zlasti za svobodo zborovanja, manifestiranja, organizacije in tiska, za ustanovitev takih pogojev, ki bodo omogočili v katerem koli trenutku ljudski plebiscit.

Borili se bomo za obrambo naše industrije, naše luke, trgovine in obrtništva, zlasti pa za zaščito delavcev, kmetov, uradnikov, ki so že itak tako prizadeti zaradi gospodarske krize.

V tem trenutku smatramo za dolžnost, da se obrnemo do demokratov cone A in da jim rečemo: »Ostanite združeni, utrdite svojo enotnost, borite se za svojo blaginjo združeni, izločite provokatorje, zagrizence, podpihivalce in nasilnike! Po-

slušajte glas komunistov, ki vas roti, da nadaljute z zaupanjem borbo za bodočnost Trsta in Ozemlja!»

Prebivalcem miljskih vasi, ki jih zločinski sporazum tako živo zadeva v njih življenjske interese in želje, ponovno potrjujemo, da smo danes bolj kot kdaj koli blizu njih in jim zagotavljamo svojo bratsko solidarnost in vso svojo pomoč, obvezujoč se, da bomo nadaljevali borbo, ki smo jo skupno z njimi začeli, za združitev obeh con.

Istranom pa kličemo: »Ne obupajte! Zavedajte se, da je bodočnost v vaših rokah in ne v rokah tistih, ki so podpisali in sprejeli barantanje. Pridružite se Tržačanom v borbi za združitev obeh con!«

Naj gre naš bratski in pristrčni pozdrav italijanskemu ljudstvu, njegovemu delavskemu razredu, ljudskim strankam, komunistični in socialistični, veliki Splošni italijanski delavski zvezi (OGIL).

Pristrčno pozdravljamo tudi v tem trenutku jugoslovanske narode, delovne ljudi in demokrate, komuniste v borbi proti titovski tiraniji, za mir, svobodo in napredek!

Zavedajmo se, da nas čakajo težki trenutki in da bodo nacionalistični in titovski spletkarji še nadalje delovali v razdvajanjem in obrekovanjem. Toda naše ljudstvo je prekaljeno za borbo in bo znalo — tega se v polni meri zavedamo — postaviti jezik za zaustavitev nacionalizma, ki se prav tu prikazuje v svojih najgrših oblikah.

Enotnost vseh gibanj, ki jih navdihujejo načela demokracije, vseh mož in žena, ki so dobre volje, vseh Slovencev, Hrvatov in Italijanov, ki hočejo mirno sožitje, blaginjo in mir, bo najboljši branik proti nacionalističnim poskusom.

TRŽAČANI, ISTRANI! SLOVANI IN ITALIJANI!

Enotno nadaljujmo borbo za združitev obeh con, za uveljavitev mirovne pogodbe, za plebiscit!

**ŽIVELO BRATSTVO MED NARODI!
ŽIVEL MIR!**

Centralni komite Komunistične
partije Svobodnega tržaškega
ozemlja

Vir: »Delo«, (Glasilo KP STO), 9. okt. 1954, št. 42.

Priloga 2

IZJAVA KP ITALIJE

V trenutku, ko Italija prevzema upravo mesta Trsta in dela njegovega Ozemlja, pošiljajo italijanski komunisti tovarišem, delovnim ljudem in vsem tržaškim prebivalcem bratski pozdrav in jim izražajo svojo toplo simpatijo. Italijanski delovni ljudje in patrioti so v vseh teh trdih letih za tržaško prebivalstvo upali v povsem drugo rešitev ter delovali, da bi bilo mogoče zajamčiti svobodo, enotnost Ozemlja in izpolnitev narodnih teženj.

Po fašizmu, ki je z zatiranjem in terorjem izkopal nepremostljiv jarek med Italijani in Slovani, po zadnjem Mussolinijevem izdajstvu, ki je izročil mesto Nemcem, je mirovna pogodba predstavljala za Italijo težko rešitev, ki jo je bilo mogoče sprejeti le v duhu obnovljenih odnosov med ljudstvi in sodelovanja med vsemi narodi. Toda sklepi mirovne pogodbe se niso smeli na noben način poslabšati; ni smelo biti mogoče, da bi bila Italija prisiljena prenašati klavzule, ki so jo težile, dočim bi se drugi odrekli svečano podpisanim obvezam.

Mirovna pogodba je jamčila enotnost Svobodnega tržaškega ozemlja odhod jugoslovanskih čet iz cone B in angleških ter ameriških čet iz mesta Trsta in cone A, pravico tamkajšnjemu prebivalstvu, v večini italijanskemu, da se svobodno upravlja in živi ob popolnem spoštovanju vseh demokratičnih in narodnih pravic. Ustanovitev Svobodnega tržaškega ozemlja v celoti bi bila mogla pomeniti prvi korak za svo-

bodno odločitev prebivalstva in za mirno rešitev, doseženo s pristankom vseh narodov in v spoštovanju ljudske volje. Zaradi tega so komunisti in italijansko delovno ljudstvo vedno zahtevali, naj tuje čete zapustijo področje obeh con, naj bodo Tržačani svobodni, naj se jim prizna njihova pravica, da izrazijo svojo voljo s pomočjo plebiscita in končno, naj se ti cilji dosežejo s pomočjo miroljubnih pogajanj z drugo zainteresirano stranjo.

Klerikalne vlade so pa rajši z ene strani napravile iz tržaškega vprašanja sredstvo za njihovo politiko razdvajanja v deželi, dočim so z druge strani sprejemale vse rešitve, ki so se od časa do časa zdele bolj koristne interesom Angležev in Amerikancev. Na predvečer 8. aprila 1948 je Krščanska demokracija prevarala Italijane vihteč zloglasno tristransko noto, v kateri so zavezniki, vedoč, da lažejo, svečano obljubljali povrnitev vsega Tržaškega ozemlja Italiji. Ko je postala dolgotrajna sleparija končno nemogoča, so to obljubo spremenili v obljubo povrnitve vse cone A v pričakovanju pogajanj za cono, zasedeno po Jugoslaviji. Poslanska zbornica je s soglasnim sklepom obvezala vlado, da zahteva plebiscit in da ne sprejme ponižujočega barantanja ter razdelitve, ki bi bila pogubna za prebivalstvo istrskega področja. Soglasnost italijanskih strank se je izražala v Trstu v globoki tesnobi in soglasni odklonitvi vsake rešitve, ki bi z dokončno razdelitvijo Ozemlja ne samo žrtvovala interese istrskega prebivalstva, temveč bi tudi otežkočila in skoro onemogočila življenje mesta.

Danes je vlada Scelbe in Saragata, pokoravajoč se ukazu Angležev in Amerikancev, prezirajoč najsvečanejšje obveze in prevarivši upe ljudstva, podpisala najbolj neugoden sporazum, ki bi ga bilo mogoči skleniti, in zaključila z novo kapitulacijo žalostno dobo zunanje politike, ki pozablja na interese in dostojanstvo italijanskega naroda.

S to pogodbo se ne samo dokončno uresničuje razkosanje Svobodnega ozemlja, temveč se sama cona A hudo okrnjuje, tako da se novi begunci pridružujejo onim, ki so morali zapustiti svoje domove in svojo zemljo v teh letih, in tem prebivalcem se brutalno odreka demokratična pravica do plebiscita.

Italijanski komunisti ponovno razgaljajo protinarodno politiko skupin, ki so se, vdinjale ameriškemu imperializmu, obsojajo vladno odločitev, da prelomi obvezo za rešitev tržaškega vprašanja, na podlagi soglasnega sklepa parlamenta izražajo svojo solidarnost s prebivalstvom, ki je prisiljeno na izselitev ali pa je izgubilo upanje, da se kdaj povrne na svoje domove.

Barantanje in odpoved, težka situacija, v kateri so se znašli begunci, in sami tržaški prebivalci, predstavljajo nov dokaz, kako sta politika podložnosti tujcu in razkol v notranjosti dežele pogubni za interese domovine. Ta nova napaka, ki jo tako drago plačujejo Tržačani in Italijani, mora služiti kot svečano opozorilo, da se poišče pot nove zunanje politike, da se začne borba za mednarodno pomiritev in evropsko sodelovanje in se preneha s hladno vojno in diskriminacijo med Italijani. Tržaškim delovnim ljudem, italijanskim in slovenskim prebivalcem Tržaškega ozemlja in beguncem obnavljamo naš pozdrav in jih pozivamo, naj se čvrsto združijo z vsemi Italijani v borbi za svobodo, neodvisnost in mir.

TAJNIŠVO
KOMUNISTIČNE PARTIJE ITALIJE

Vir: »Delo« (Glasilo KP STO), 9. oktober 1954.

Priloga 3

NALOGE KOMUNISTOV V NOvem POLOŽAJU

Centralni komite Komunistične partije STO je na zasedanju z dne 9. in 10. oktobra, po poročilu sekretarja Vittorija Vidaliya obširno obravnaval vsebino »Spomenice o sporazumu« in zadevnih prilog, ki so bile podpisane dne 5. oktobra v Londonu ter soglasno odobril naslednjo izjavo:

»Spomenica o sporazumu« ki so jo 5. oktobra 1954 podpisale vlade Italije, Jugoslavije, Združenih držav in Velike Britanije, uveljavlja najslabše izmed vseh rešitev, ki so bile do sedaj predvidene za vprašanje Svobodnega ozemlja.

Po neposredni intervenciji ameriškega državnega departmana, predvsem pa Fosterja Dullesa, sta si vladi Rima in Beograda prevzeli strahovito odgovornost, da dasta svoj podpis na sporazum, ki žrtvuje politiki vojne zahtevo po miru in blaginji njunih narodov in prebivalstev obeh con našega Ozemlja, z edinim namenom, da se tako dopolnijo napadalni načrti v tem delu Evrope.

»Spomenica« opravičuje sramotno kupčijo z lažno trditvijo, da »je mogoče izvesti določbe mirovne pogodbe z Italijo, ki se nanašajo na Svobodno ozemlje«, dočim bi njihovo izvajanje v resnici pomenilo postavitve prisrčnih odnosov med narodi Italije in Jugoslavije in bi jamčilo prebivalstvu obeh con enotnost in najboljšo zaščito njihovih demokratičnih in narodnih pravic ter gospodarskih koristi.

Cilji in vsebina »Spomenice« ter izrecna priznanja glasnikov vlad-podpisnic potrjujejo namen, da se smatra ločitev obeh con našega Ozemlja kot definitivna in da se bo s strani obeh vlad, ki jih zaupno upravljata, izvajala postopna priključitev.

Zaradi tega so vsa zagotovila o »začasnosti« samo formalna in predstavljajo nersramen poskus, da še enkrat varajo tisoče oseb, ki so prisiljene na izselitev iz cone B in tudi iz cone A, v kateri je postal položaj — zaradi težke okrnitve skoro polovice ozemlja miljske občine — iz vseh vidikov še bolj težak, kot tudi v Trstu, kjer so prejudicirani izgledi za njegov procvit, kot trgovski emporij in industrijsko središče.

Izkoriščanje tržaške luke za ameriško pomorsko oporišče, ki se predvideva v nasprotju z obvezo, podpisano v Londonu, da se obe vojaški zaupni upravi nadomestita z drugima civilnega značaja, bi z vzdrževanjem vojnih navlak v našem mestu lahko samo še bolj poslabšalo krizo tržaškega gospodarstva in še resneje ogrozilo mir in varnost našega mesta.

Komunistična partija, medtem ko poncveno obsoja definitivno razkosanje Svobodnega tržaškega ozemlja in razkrinkuje izdajstvo, za katero nosita odgovornost vladi Rima in Beograda napram svojim mednarodnim in nacionalnim obvezam in napram našemu prebivalstvu, ki mu je bila ter je pravica do plebiscita popolnoma prezrta, ko nadaljuje borbo za pravico našega prebivalstva, da se izreče o bodoči dokončni ureditvi celotnega ozemlja, se obvezuje, da se bo borila za to, da se bodo izvajale medsebojne obveze za jamstvo pravic in koristi prebivalcev obeh con, ki sta jih podpisali obe vladi.

Komunistična partija se bo borila, da se dejansko ustanovi, bodisi v coni A, kot tudi v coni B, civilna uprava, in še posebno:

a) da se odpravi vsaka vojna navlaka in navlaka kolonialnega značaja v raznih sektorjih uprave;

b) da se čimprej ukinejo splošni ukazi ZVU v coni A in odredbe VUJLA v coni B, ki prejudicirajo pravice in koristi prebivalcev;

c) da se ukinejo vojaška sodišča;

d) v civilni upravi naj bodo zastopane potom izvolitve vse stranke in politična gibanja ter etnične skupine;

e) naj se ustanovi v Trstu Pokrajinski svet, izvoljen z neposrednim glasovanjem in splošno volilno pravico; ta Svet naj ima upravne in zakonodajne pravice;

f) naj se zajamči dejanska avtonomija občinskih uprav in drugih upravnih organov;

g) naj se izvede demokratizacija javnih organizmov, podpornih, skrbstvenih, za zaposlovanje itd.

Spričo sedanjega težkega gospodarskega stanja Trsta se bo Komunistična partija borila, da se izvedejo takojšnji ukrepi in da se odpre pot politiki gospodarske obnove, s posebnim ozirom na trgovski promet, industrijo, obrtništvo in trgovino.

Komunisti bodo bolj kot kdaj koli na čelu borb delavcev in njihovih sindikalnih organizacij za izboljšanje življenjskih pogojev, ozdravitev tržaškega gospodarstva, za učinkovite ukrepe v korist brezposelnim, katerih število se bo zaradi razkosanja znatno povečalo. Za gornje temeljne cilje se bodo borili tesno povezani z delavci in demokratičnim gibanjem v Italijanski republiki.

Komunisti bodo vztrajno delovali za to, da vzpostavi tržaški delavski razred svojo sindikalno enotnost, ki je odločujoči pogoj za zmagovito nadaljevanje njegovih borb.

Kar se tiče tržaške luke, podčrtuje Komunistična partija potrebo borbe, da se odstranijo predvsem vojne navlake, dušeče vojaške kontrole, ki ovirajo njeno delo-

vanje; za dejansko izvajanje načel, ki jih vsebujejo členi od 1 do 20 VIII. priloge mirovne pogodbe z Italijo.

Komunisti se bodo borili zato, da bo v okviru politike miroljubnih trgovskih odnosov z vsemi deželami naša luka odprta prometu z Vzhodom in Zahodom ter da se na mednarodno konferenco, ki se jo je obvezala sklicati italijanska vlada, povabijo brez diskriminacij vse dežele našega zaledja, ter se bodo borili, da bo imela konferenca značaj stalnosti.

Komunistična partija smatra za enega izmed temeljnih ciljev svoje akcije obrambo vseh demokratičnih svoboščin in narodnih pravic ter se bo borila, da se ukinejo v obeh conah vse do sedaj obstoječe omejitve ter da se izvajajo in jamčijo vsakemu državljanu ene in druge cone načela potrjena v Vseobčni deklaraciji o človeških pravicah, ki je bila odobrena na glavni skupščini OZN dne 10. decembra 1948, za katero sta se italijanska in jugoslovanska vlada v 1. členu II. priloge »Spomenice o sporazumu«, podpisane v Londonu obvezali, da jo bosta spoštovali.

Še posebno bodo komunisti zahtevali, da se spoštuje svoboda mišljenja, vesti, vere; svoboda prepričanja, izražanja z vsakim sredstvom; svoboda shajanja in mirnega združevanja; pravica za vsako osebo, da sodeluje v vodstvu javnih poslov in pravica do dela brez diskriminacije.

Sklicujoč se na gornja načela Vseobčne deklaracije o človeških pravicah se bodo komunisti borili, da zagotovijo dejansko enakopravnost političnih, civilnih pravic pripadnikom dveh etničnih skupin v eni in drugi coni, za enakopravnost v rabi jezikov in enakost ravnanja v šolah.

Glede cone B se bo Komunistična partija borila skupno z demokratičnim gibanjem Italijanske republike, uresničujoč čim širšo enotnost, za svobodo združevanja, shajanja in svobodo tiska in za uresničitev tistih pogojev, ki bodo lahko omogočili povratek oseb, ki so morale zapustiti svoje domove in imovino.

Komunistična partija bo zahtevala, da se italijanska in jugoslovanska vlada že sedaj sporazumeta za svobodni promet oseb in blaga med obema conama, brez vsake policijske, birokracijske ali druge ovire, in da se zajamči prebivalcem ene in druge cone pravica, da lahko potujejo v katero koli deželo.

Komunisti zahtevajo še posebno za prebivalce krajev milske občine, ki bodo prišli na podlagi popravkov demarkacijske črte pod jugoslovansko upravo, nujne ukrepe obeh vlad, da se temu prebivalstvu zajamči pravica, da hodi lahko še nadalje na delo, v šolo in da obdrži obstoječe vezi z obema središčema, Miljami in Trstom, kamor teži vse njihovo delovanje, ter da se dajo takojšnje in primerne olajšave z otvoritvijo novih blokov povsod, kjer bi se pokazala potreba, ter da se jamči možnost prenosa dohodkov njihovega dela v cono, kjer bivajo brez obremenitev in kakršnega koli zlorabljanja.

Za tiste, ki so zapustili svoj dom ali ga nameravajo zapustiti, je treba poskrbeti s primernimi ukrepi izrednega in nujnega značaja in to za njihovo nastanitev v občini Milje, za zaščito ali prenos njihove imovine. Poskrbeti je treba nadalje, da se čim bolj pospeši birokratski postopek.

Za uresničitev nakazanih ciljev Komunistična partija podčrtuje obvezo, da je treba delovati za doseg in utrditev najširše demokratične enotnosti med Slovenci in Italijani in okrepitev slovansko-italijanskega bratstva, za enotnost med prebivalstvom cone A in cone B, odločno razkrinkujoč vsak poskus na podžiganje nacionalne mrznje.

Medtem ko komunisti nakazujejo enotnost akcije s tovariši socialisti, ki jo je treba utrditi, kot temeljno orodje borbe, pozivajo delavce in vse delovne sloje prebivalstva, da se združijo v obrambo skupnih interesov, za mir, delo in svobodo.

Centralni komite nakazuje slehernemu organizmu Partije in vsem tovarišem potrebo, da pomnožijo svoje delovanje in povezavo z ljudskimi množicami, da so danes bolj kot kdaj koli na čelu njihovih takojšnjih in splošnih zahtev, da utrdijo partijo organizacijsko in številčno z namenom, da se bo lahko lotila nalog v novem položaju.

V ta namen sklicuje Centralni komite za mesec november izredno konferenco Partije.

Tovariši in tovarišice!

Diskutirajte v sekcijah in celicah gornjo izjavo, sestavite delovni načrt na podlagi zaključkov in konkretnih predlogov, obvezite se že sedaj z vztrajnostjo, zaupanjem in navdušenjem, da boste uresničili naloge, ki jih nakazuje izjava.

**CENTRALNI KOMITE KOMUNISTIČNE PARTIJE
SVOBODNEGA TRŽAŠKEGA OZEMLJA**

Vir: »Delo« (Glasilo SK STO), 16. oktober 1954, str. 43.

Priloga 4

Poziv kompartije ob prihodu Italije v Trst

**SKUPNO Z ITALIJANSKIM LJUDSTVOM V BORBO
ZA MIR, SVOBODO IN DEMOKRACIJO**

Komunistični mladinci naslovili na italijanske vojake odprto pismo, v katerem jim razgaljajo težnje našega ljudstva in stanje v našem mestu. Centralni komite naše partije je v ponedeljek 2«. t. m. naslovil prebivalstvu naslednji poziv:

MOŽJE IN ŽENE TRSTA!

Nismo več anglo-ameriška vojaška kolonija. Pridružujemo se veliki družini delovnih ljudi, ki se borijo za prenovljeno, neodvisno, miroljubno in demokratično Italijo!

Današnja Italija je Italija slavnega partizanskega gibanja, osvobodilne vojne, v kateri so padli tudi naši Curiel, Frausin, Gigante, Kolarič in tisoči drugih junakov.

Tej Italiji pripada jutrišnji dan!

SLOVENCİ IN ITALIJANI!

Bodite enotni. Uprite se nacionalizmu, ki podpihujejo sovražstvo in razdvojenost. Osamite provokatorje, rasiste, predstavnike režimov, ki so bili obsojeni od zgodovine in narodov.

S svojo enotnostjo, s svojimi odnosi, s svojo borbo za narodne pravice v obeh conah boste prispevali k bratstvu med miroljubnimi narodi.

TRŽAČANI IN ISTRANI!

Mi smo se borili proti nesramnemu barantanju, ki je bilo izvedeno za našim hrbtom, in naša borba je bila pravilna.

Ne gre za to, da se ustavimo ali da se solzimo. Danes bolj kot kdaj koli moramo biti enotni, Tržačani in Istrani, Slovenci in Italijani, delovni ljudje vseh ideologij, vsi antifašisti. Od naše borbe in enotnosti zavisi uresničenje obljub, vsebovanih v dokumentih, ki določajo razkosanje.

Demokratično in avtonomno upravo v obeh conah. Svoboden osebni in blagovni promet med cono A in B. Gospodarsko obnovo. Tržaško luko, odprto prometu z vsemi deželami brez diskriminacij. Spoštovanje človeških in pravic zatiranih narodnosti v obeh conah. Konkretna jamstva vsem beguncem za vrnitev domov, če si tega želijo, ali konkretne ukrepe za ureditev njihovega življenja drugje. Dostojna stanovanja ljudem brez strehe. Delo brezposelnim. Boljše življenjske pogoje delovnim ljudem. Mir, svobodo in delo: to hoče naše trpinčeno prebivalstvo!

DRŽAVLJANI!

DELOVNI LJUDJE!

Visoko dvignimo zastave svobode, demokracije in bratstva med narodi.

Enotno, s pomočjo sosednih narodov pojdimo naprej, boreč se za pravičnejšo in boljšo bodočnost!

Živela ljudska Italija!
 Živel Mir!
 Živel socializem!

CENTRALNI KOMITE

Vir: »Delo« (Glasilo KP STO), 30. oktober 1954, št. 45.

Priloga 5

KOMUNIKE CENTRALNEGA KOMITEJA KOMPARTIJE TO

Centralni komite Komunistične partije Tržaškega ozemlja se je sestel v sredo 29. junija in globoko preučil stališče, ki ga je Partija zavzela v zvezi z beograjskim srečanjem in z izjavo tovariša Hruščeva ob njegovem prihodu v Jugoslavijo.

Centralni komite je ponovno podčrtal svoje odobravanje in zadoščenje v zvezi s politiko Sovjetske zveze do Jugoslavije; ta politika utrjuje sile miru v svetu in mednarodno delavsko gibanje.

V zvezi s pridržki, izraženimi v članku objavljenem v »Lavoratoru« od 30. maja o izjavah tovariša Hruščeva, je Centralni komite na podlagi dejstev priznal, da so ti pridržki predstavljali resno napako, izhajajočo iz napačnega in prenagljenega tolmačenja izjave. Izjava se namreč ni nanašala na kritike, izrečeno z marksistično-leninističnega vidika predvsem v junijski resoluciji leta 1948, o globokih bistvenih razlikah obstoječih med tedanjo Komunistično partijo Jugoslavije in mednarodnim komunističnim gibanjem, marveč na »usedlino« (rusko: naslojenja) one dobe, v katero je tovariš Hruščev vključil provokatorsko akcijo, ki so jo v odnosih med Jugoslavijo in ZSSR vršili sovražniki ljudstva Berija, Abakumov in drugi, ki so bili že razkrinkani.

Ni dvoma, da je krajevni položaj, zaostren po dolgi in trdi borbi in po provokacijah onih, ki so imeli ves interes pri tej zaostritvi, pripomogel, da je Centralni komite napravil to napako.

Centralni komite je tudi priznal, da je način reagiranja nasproten praksi bratskih in solidarnih odnosov med bratskimi partijami, posebno kadar gre za osnovne interese miru in mednarodnega demokratičnega in delavskega gibanja.

Navdihujoč se na politiko miru socialističnega tabora na čelu s Sovjetsko zvezo, se Centralni komite obvezuje in poziva, naj se obvežejo vsi komunisti, da bo močnejše in s še večjim navdušenjem razvijal svojo akcijo na podlagi načel marksizma-leninizma v cilju, da utrdi pozicijo in enotnost tržaškega delavskega razreda, ki je danes predmet besnih napadov velikih monopolov, onih, ki so podrejeni njihovi politiki in obeh nacionalizmov, da bo okreplil antifašistično in demokratično enotnost in bo še nadalje utrjeval bratstvo med Slovenci in Italijani, da bi Trst postal baza miru in trdnjava demokracije in svobode.

Centralni komite poziva še enkrat komuniste, naj prispevajo k uresničitvi nalog, navedenih v resoluciji Centralnega komiteja od 6. julija, to je da pospešijo vso dejavnost Partije, da se med prvimi udeležijo borb, ki so v teku za gospodarske zahteve delovnih ljudi: akcije za obrambo svobode na deloviščih in demokratičnih in narodnih pravic vseh prebivalcev bivše cone A, kakor tudi bivše cone B, ki sta jih jugoslovanska in italijanska vlada potrdili v Spomenici o sporazumu; da razširijo kampanjo za nabiranje podpisov proti pripravam atomske vojne.

Medtem ko obnavlja svojo popolno podporo varilcem ladjedelnice Sv. Marka v stavki in vsem delavcem CDA, obvezuje Centralni komite vse tovariše, naj se trudijo, da bi se okrog stavkujočih utrdila združena fronta vsega delavskega razreda z moralno in materialno podporo vse javnosti.

Komunisti naj bodo najbolj aktivni v borbi za prepород Trsta, za integralno prosto cono in za avtonomijo Ozemlja ter naj z vedno večjo odločnostjo ob strani italijanskega delavskega razreda in njegovih velikih partij zahtevajo novo vlado, ki naj vodi politiko miru in uveljavi republiško ustavo, vlado, da bo sposobna rešiti tudi osnovna vprašanja sedanjega tržaškega položaja.

V okviru teh akcij, mobilizirajoč se za vedno širšo razprodajo demokratičnega tiska, pospešujoč akcijo, da napravimo KP Trsta vedno močnejšo in povezano z

ljudskimi množicami, poziva Centralni komite vse tovariše, naj se pripravljajo, da bo bodoči kongres Partije, ki bo v septembru, predstavljal nov velik politični in organizacijski uspeh tržaškega komunističnega gibanja ter čvrsto platformo za volilno bitko, ki se najavlja in ki mora najti pripravljeno vso Partijo in demokratično gibanje.

Vir: »Delo« (Glasilo KP TO), T., 9. julija 1955, št. 28.

Priloga 6

KAKO SE VRŠI DISKUSIJA O JUGOSLAVIJI

Nekaj pripomb tajništva naše partije k diskusiji

V naši partiji je v teku diskusija o problemu Jugoslavije. Diskusija se vrši po celicah in v tisku. Ne moremo biti popolnoma zadovoljni, vendar smo prepričani, da bo v bodoče bolj konkretna in poučna. Ta diskusija bo trajala precej časa in v doglednem času se bo zopet začela tudi v Centralnem komiteju.

Ohraniti ozračje pristrčnosti

Res je, da so v naši partiji — in seveda tudi v Centralnem komiteju — različna mnenja o raznih platih problema Jugoslavije, toda o teh mnenjih se razpravlja v ozračju bratske pristrčnosti ter razumevanja in je neobhodno potrebno, da se to ozračje tudi ohrani. Energično je treba odpraviti in razkrinkati vsako napadalnost, vsak prenagljen zaključek, vsak poskus vsiljevanja svojega mnenja, konformistično vnemo in sporazum, ki lahko predstavlja element za frakcijo ali spletko. V tej diskusiji ni nobene resolucije ne večine in ne manjšine, vsaj v tem trenutku ne, marveč gre za odkrito, iskreno in vedro diskusijo, v kateri ima vsak tovariš pravico in dolžnost, da svobodno in brez strahu izrazi svoje mnenje o problemu Jugoslavije, o tem kar se je pripetilo v preteklosti, o tem kar se dogaja danes in o stališču, ki bi ga po njegovem mnenju morali imeti v bodoče tržaški komunisti.

Različne trditve

Nekateri se sprašujejo, zakaj nismo tudi mi poslali delegacijo v Beograd, kot so to napravile ali delajo mnoge druge komunistične partije. Nismo razpravljali o tej možnosti, ker nismo biti povabljeni in ker naš CK ni sklenil, da bi poslali delegacijo brez povabila.

Nekateri trdijo, da ako ne bomo pohiteli z vzpostavitvijo normalnih odnosov z Zvezo komunistov Jugoslavije, bomo izgubili mnogo Slovencev. Prepričani smo, da ni slovenskih tovarišev, ki bi bili pripravljene kar na lepem zapustiti našo partijo in sploh ne mislimo, da je nevarnost, če bo diskusija trajala dolgo. Po našem mnenju je resnica drugačna: če bi se prenaglili z zaključki, če bi zadušili diskusijo, če bi skupina tovarišev skušala vsiliti v enem ali več krajih svojo voljo drugim tovarišem, če bi v diskusiji prevladovala zainteresirana vnema in grobi konformizem, če bi se skušalo ustvariti skupine ali frakcije — v tem primeru bi partija in delavsko gibanje res ošibeli in dalo bi se možnost našemu odkritemu in prikritemu sovražniku, da spravi v resno nevarnost slovensko-italijansko enotnost.

Diskusija mora biti bolj konkretna

Diskusija se odvija več ali manj dobro povsod, v tovarnah kot na Opčinah, v Miljah, kot na Proseku in se mora nadaljevati. Postati mora še globlja, bolj konkretna in bolj vzgojna. Vodstvo partije mora skrbeti, da bo svobodna in mora intervenirati, če se pokaže potreba zato, da se bodo mnenja spoštovala, da ne bo diskusija degenerirala v protipartijske in nacionalistične pojave, da zajamči ozračje bratske pristrčnosti, v katerem bo diskusija koristila za okrepitev partije, njene notranje demokracije in njenega proletarskega internacionalizma.

TAJNIŠTVO

Vir: »Delo« (Geslo KP TO), T., 27. oktobra 1956, št. 41.

Priloga 7

Togliatti:

KLEVETAM NIHČE NE VERJAME
(Povzeto iz revije »Rinascita«)

Razne sekcije in člani KPI od časa do časa prejemajo brošure, katerih vsebina je v kričočem protislovju s stališči naše partije. Tovariš Togliatti je smatral za potrebno, da javno spregovori o teh brošurah. V zadnji številki partijskega politično-ideološkega tednika »Rinascita« je priobčil članek, ki ga na tem mestu povzemamo.

Z vnmemo, ki je vredna, da bi se posvetili koristnejši dejavnosti za našo stvar, se od časa do časa organizira s sredstvi albanske delavske partije in morda albanske države, širjenje brošur v naših sekcijah in med člani naše partije. Stališča, ki jih propagirajo te brošure so v ostri polemiki s stališči naše, sovjetske in drugih partij. Govorili smo o polemiki. V resnici je težko imenovati polemika to kar vsebuje omejenjena pisarija. Polemika, zlasti če se vrši v okviru delavskega gibanja, bi morala vselej izhajati iz točne dokumentacije stališč, ki se jih hoče izpodbijati. Ni izključeno, da pride med spodbijanjem stališč drugih in v obrambi lastnih stališč, tudi do živahnega tona. Nima pa nič skupnega z živahnostjo tisto, kar bi jaz imenoval katederska insolenca, to je niz ponavljajočih se vedno enakih fraz, brez vsake resne argumentacije in brez vsake prepričevalne sile.

Toda, ali je mogoče, da voditelji albanske delavske partije mislijo, da je nadomestujoč argumentacije z nizom insolenc, moč prispevati napredovanju delavskega in komunističnega gibanja pri poznavanju svojih sedanjih nalog? Je mogoče, da oni popolnoma ignorirajo kako si mi, v mejah svojih sposobnosti, seveda, prizadevamo vzgajati partijo in delavce v iskanju resnice. V preučevanju, v argumentacijah in v resni diskusiji? Ali res oni lahko mislijo, da bi nadomestitev naših metod dela s puhlim ponavljanjem njihovih fraz in žalitev, bila v korist gibanja?

Vzemimo na primer običajno stereotipno definicijo Zveze komunistov Jugoslavije: »kriminalna Titova klika«, »agencija imperialistov« itd. itd., ki se v omenjenih spiskih zelo pogostoma ponavlja. Kakšen smisel in kakšno vrednost imajo te definicije razen žalitev? Kaj je današnja Jugoslavija: socialistična država, država, ki stopa v socializem, ali država, ki je ponovno padla pod oblast skupine reakcionarjev, hlapcev kapitalizma, ki imajo namen restavrirati buržoazni režim? Vaše žalitve ne dokazujejo ničesar, ne potrjujejo ničesar in ne prepričujejo nikogar. Vzemite dejstva brez izkrivljanj in diskutirajte o njih. Sedaj je na osnovi dejstev absurdno in celo smešno negirati, da Jugoslavija ni buržoazna država, marveč država, ki se giblje na liniji socialističnega razvoja, in tisti, ki jo vodijo, si prizadevajo napredovati po tej liniji.

Toda jugoslovanski voditelji imajo program, ki se ne ujema s programom drugih komunističnih partij! To vemo; to je za nas predmet preudarkov in debat, toda pazimo, da ne bi zaradi teh razlik začeli z žalitvami in izobčenji. Jugoslovanski tovariši verjetno nimajo prav v nekaterih svojih presojanjih; skušajmo zato priti do dna, do zmote, ki po našem mnenju obstaja, in to zmoto pravilno oceniti. To je danes važno. Z zmerjanjem ni mogoče narediti nobenega koraka naprej. Nasprotno to onemogoča tisto recipročno razumevanje, ki bi moralo biti, posebno danes, prva podlaga za enotnost in solidarnost delavskega in komunističnega gibanja, tudi v primeru, da obstajajo razlike.

Toda problem je globlji, zato je treba imeti pogum, da odkrito priznamo njegov obstoj. Problem je v tem, da velikanski in naraščajoči kompleks današnjega razvoja socializma in tudi kapitalizma in torej tudi kompleksnost delavskega gibanja in mednarodnega položaja ne dovoljuje, da bi se naloge posameznih področij delavskega in komunističnega gibanja zoževale na eno samo shemo in da bi tisti, ki ne ponavljaj iste pesmi bil označen kot bedak ali izdajalec. Ne smemo pozabiti, da so položaj, kolikor se tiče komunističnega gibanja in Jugoslavije še posebej, zelo komplicirale velike napake, ki so bile storjene.

Vzemimo dve komunistični partiji različnih dežel ne glede na to, če sta na oblasti ali ne. Prav gotovo bomo našli razlike v njihovih političnih akcijah in v njihovih orientacijah. Kdo naj bi zahteval, da bi bila npr. politika komunistov v Indoneziji

v kolikor se tiče napredovanja na poti v socializem, enaka oni, ki jo vodijo kitajski komunisti? Toda tu gre še za kaj drugega. Danes se pri analiziranju delavskega gibanja postavljajo novi problemi, ki izhajajo bodisi iz napredovanja socialističnih dežel, bodisi zaradi razvoja kapitalizma. Postavljajo se povsem drugačni problemi kot v preteklosti. Danes ni mogoče pričakovati, da bi bili že od prvega trenutka in na vsem svetu vsi soglasni pri presojanju in reševanju obstoječih problemov. Zato je potrebno kolektivno raziskovanje, na osnovi izkušenj raznih dežel. To raziskovanje pa zahteva svobodno izmenjavo različnih mnenj. Kako naj pridemo do tega in torej kako naj napreduje razvoj marksističnega nauka in konkretne borbe za socializem, če začnemo z izobčanju in z enostavnim proglaševanjem »za kliko v službi imperia- lizma« tistega, ki ne soglaša z nami, ki ne prevzema naših formul, tistega, ki je bil zaradi dogodkov prisiljen iskati novo pot in ki se trudi, da napreduje poznavajoč stvarnost, ki ga obdaja ter v prizadevanju da bi dosegel njeno spremenitev? S tem ni rečeno, da ni treba priti do popuščanja in do pristopanja k stališčem, ki so dru- gačna od naših.

Toda že sama borba proti takšnim stališčem ne more biti učinkovita, ne veljavna, če ne temelji na resnem kolektivnem raziskovanju, na resni debati in tudi na resnem in prepričevalnem dokazovanju resnice in zmote.

Problem ni postranskega pomena. Nasprotno, ta problem je bistvenega in življen- skega pomena za razvoj in napredek komunističnega gibanja na vsem svetu. Zato je bilo vredno baviti se z njim, četudi izhajajoč iz preučevanja nekaterih spisikov, ki so brez pomena in brez vsake vrednosti.

Vir: »Delo« (Glasilo KPI za slovensko manjšino), T., 19. oktobra 1962, št. 24.

Priloga 8

Iz resolucije vodstva KPI o pravicah slovenske skupnosti ODSTRANITI JE TREBA VSAKO OVIRO, KI SE POSTAVLJA NA POT RAZVOJU SLOVENSKE MANJŠINE V ITALIJI

Borba za narodnostne pravice manjšin se v Italiji vključuje kot temeljno vpra- šanje v splošno delovanje za demokratični in socialistični razvoj države. Na temelju tega načela je KPI v štiridesetih letih svojega življenja in bojevanja v vseh pogojih izvajala dosledno politiko za slovensko manjšino ter enotnost med Italijani in Slovani v Julijski Krajini v borbi proti fašizmu in proti njegovemu zaslužnjakemu režimu, proti sramotnemu raznarodovanju in uničevanju slovenske skupnosti.

V okviru borbe za demokracijo in narodnostne pravice slovenske manjšine po- stavlja KPI svojim članom, ljudskim množicam in slovenskemu prebivalstvu, ki prebiva v deželi Furlanija-Julijska Krajina naslednje specifične cilje:

1. zagotovitev popolne enakopravnosti Italijanov in Slovencev na vseh področjih gospodarskega, socialnega, političnega in kulturnega življenja;

2. zagotovitev enakopravnosti slovenskemu jeziku v krajih, kjer prebivajo tudi Slovenci; ukinitve vseh fašističnih zakonskih določil, ki zahtevajo uporabo samo italijanskega jezika v uradih, ustanovah in na javnih mestih; Slovincem mora biti zajamčena pravica do uporabe lastnega jezika v državnih in krajevnih uradih ter na sodiščih. Zato morajo biti nameščeni v teh uradih funkcionarji in uradniki z zna- njem slovenskega jezika. Zagotovitev dvojezičnih dokumentov, listin in javnih objav;

3. čimprejšnja uzakonitev šole s slovenskim učnim jezikom, na temelju enakosti z italijansko šolo, zagotovitev njenega vsestranskega razvoja in odprava sleherne diskriminacije: ustanovitev stolice za slovenski jezik in literaturo na tržaški univerzi; rešitev vprašanja enakopravnosti diplom in akademskih naslovov pridobljenih na italijanskih in jugoslovanskih univerzah;

4. raznarodovanju slovenskih krajev in Slovencev se mora napraviti konec, za kar je potrebno doseči ustrezne zakonske odredbe, ki naj omogočijo Slovincem, ki žele vrnitev prvotne oblike priimkov, ki so bili nasilno »poitalijančeni« za časa fašizma in za vrnitev prvotnih imen krajev, ki so povečini ali kompaktno slovenski, zagotovitev dvojezičnih napisov;

5. prepoved kakršne koli oblike netenja šovinistične mržnje, bodisi s strani po- sameznikov ali družbenj. V okviru borbe za demokratičen razvoj šole je treba zahte-

vati, naj bo v šolske programe vključena objektivna razlaga zgodovine fašizma in vsega kar je ta storil za uničenje slovenske manjšine. Na ta način naj šola prispeva k zblizovanju med narodi in k mirnemu sožitju med Italijani in Slovenci;

6. zahtevati je treba, naj italijanska država, tako z vzdrževanjem slovenske šole kot z gmotno podporo kulturnim ustanovam slovenske manjšine, prispeva k razvoju slovenske kulture. Zahtevati je treba tudi, naj programi radijske postaje Trst A, ki oddaja v slovenskem jeziku, ustrezajo stvarnim potrebam in pričakovanjem slovenske manjšine v svoji celoti in naj se na ta način omogoči najširše sodelovanje manjšine z radiom, ki ne sme biti v službi pristranskih interesov.

KPI poudarja potrebo po skupnem delovanju vseh demokratičnih sil za obrambo narodnostnih pravic Slovencev in konkretno deluje za uresničenje te enotnosti v najširših oblikah, ki naj združi največji del slovenskega prebivalstva v borbi za uresničenje njegovih pravic in zagotovi najširšemu, enotnemu delovanju slovenske manjšine podpore italijanskih ljudskih in delavskih množic v Deželi in v vsej državi.

Hkrati ko poudarja važnost vsebinske enotnosti med narodno manjšino in splošno borbo italijanskih ljudskih množic, med borbo za narodnostne pravice Slovencev in potrebo za demokracijo in socializem v Italiji, KPI naglašja potrebo odnosov in stikov narodne manjšine s slovenskim narodom, odnosov in stikov, ki jih je treba poglobljati tudi v okviru krepitev miroljubnih odnosov na vseh področjih med Italijani in Jugoslovani, v interesu narodov in mednarodnega sodelovanja.

KPI, zvesta načelu proletarskega internacionalizma odločno podpira najtesnejšo in bratsko enotnost na temelju popolne enakopravnosti Italijanov in Slovencev, zato je prepričana, da različni sloji slovenskega prebivalstva morejo in morajo sodelovati v svojstvu protagonistov v vseh bojih za rešitev splošnih in posebnih problemov italijanskega ljudstva.

Vir: »Delo« (Glasilo KPI za slovensko manjšino), Trst, 9. november 1962, št. 27.

Résumé

UN APERÇU DES POINTS DE VUE PUBLIÉS PAR LE PARTI COMMUNISTE DU TERRITOIRE DE TRIESTE SLOVÈNE ET DU PARTI COMMUNISTE D'ITALIE EN QUI CONCERNE LE MEMORANDUM SUR L'ACCORD ET LA SITUATION DE LA MINORITÉ SLOVÈNE SUR LE TERRITOIRE DE TRIESTE (1954—1964)

A base des points de vue publiés par le Parti Communiste du Territoire de Trieste slovène et par le Parti Communiste d'Italie, l'auteur explique et fournit les documents sur les échos provoqués par le mémorandum sur l'accord du 5 octobre 1954, fait par les gouvernements de l'Italie, République Socialiste Fédérale de la Yougoslavie, la Grande Bretagne et les États Unis d'Amérique, lequel signifiait la fin d'une solution prolongée de certains problèmes non résolus entre l'Italie et la Yougoslavie. L'accord a provoqué des échos négatifs surtout parmi les membres du Parti Communiste d'Italie et du Parti Communiste du Territoire de Trieste slovène en conséquence des mauvais rapports entre les partis communistes après l'informbiro. Dans la décennie 1954—1964, l'opinion du P. C. I. concernant ce mémorandum, de même que les rapports entre le P. C. I. et du P. C. Y. sont devenus plus équilibrés, sobres et nets.

Zdenko Čepič

NEKATERE ZNAČILNOSTI GOSPODARSKE POLITIKE
V OBDOBJU 1945—1952*

(Teze)

Podati znanstveno utemeljen pregled povojnega razvoja, kar je vsekakor ena od osnovnih nalog zgodovinarjev, ki se ukvarjajo s proučevanjem obdobja po osvoboditvi, je težko in dolgotrajno raziskovalno delo. Veliko težavo ne povzroča samo dolgo obdobje štirih desetletij, ampak predvsem ugotovitev, da tako dolga doba, domala v celoti, še nikoli ni bila v slovenskem zgodovinopisju neproučena »bela lisa«. Težav pri proučevanju pa ne povzroča le »tehnična« problematika zgodovinarskega dela — od arhivskega gradiva dalje, njegove urejenosti, dostopnosti, ohranjenosti in količine, ampak dejstvo da zgodovinopisje proučuje marsikateri pomemben proces, ki še traja in s tem pogosto zadane v »živo« stvarnost. Hkrati pa za vrsto dogodkov in procesov velja že ustvarjena slika, katero pa naj bi zgodovinarji s svojim delom le pobarvali v čim lepših barvah ali pa jo obratno počrnilo. Osnovna naloga povojnega zgodovinopisja mora na podlagi proučevanja podati takšno sliko, ki bo najbližji izraz tistega, kar se je v resnici dogajalo in dogodilo.

To v veliki meri še zlasti velja za področje gospodarskega razvoja po vojni, o katerem so ustvarjene določene dogme, zlasti še za obdobje administrativnega socializma. To obdobje se velikokrat kaže preveč črno zato, da bi se lahko drugo obdobje — obdobje samoupravnega razvoja — prikazalo čim svetleje. Čas neposredno po vojni in oboroženi fazi revolucije ne moremo gledati le iz tega stališča, ampak moramo obravnavati gospodarskopolične ukrepe kot nujne v tistem času, pa čeprav niso bili tedaj vedno sprejeti z navdušenjem in razumevanjem. Zaradi zapletenosti problematike razvoja vseh področij družbenega življenja je bila večplastna in prepletena: od gospodarskopoličnih konceptov, ki so bili prineseni v naše razmere iz Sovjetske zveze, do pomembnih življenjskih vprašanj, kot je bila konkretna preskrbi prebivalstva. Prav zato je treba gledati gospodarsko politiko tistega časa v celoti. Stopnja, na kateri je zdaj raziskovalno delo (dosedanja znanstvena dognanja, problematika arhivov) še ne omogoča pregleda, temveč le teze nekaterih značilnosti gospodarske politike v obdobju administrativnega socializma.

* Referat na XXII. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Brežicah, 27.—29. septembra 1984.

Ker že sam pojem gospodarska (ekonomska) politika odreja ukrepe politične oblasti na ekonomskem področju oziroma usklajanje zakonitosti ekonomskega področja z zakonitostmi političnega področja, ki so vodilna, je potrebno za proučevanje tega obdobja kot osnovni vir uporabiti zlasti zakonska določila, ki jih je politična oblast sprejemala za doseg svojega cilja. Ta sicer ne omogočajo neposrednega spremljanja posledic gospodarske politike »na terenu«, zato pa je mogoče zaznati njeno problematiko posredno prek govorov in člankov vodilnih predstavnikov politične oblasti, zlasti iz analiz Borisa Kidriča. Ti so na eni strani vsak ukrep načrtovali in ob sprejemanju utemeljevali, na drugi strani pa kasneje analizirali njegove učinke in izvajanje. Glede uporabe teh virov velja opozoriti, da to ne pomeni skrivanja za avtoritetami ali celo svojevrsten citatološki oportunističen, kar je razjasnil že Metod Mikuž v referatu leta 1975 na znanstvenem posvetovanju o osvoboditvi Slovenije,¹ marveč so resnični vir prve roke. Kot tvorci gospodarske politike so namreč odločilno vplivali na gospodarsko življenje v času administrativnega socializma. Če torej razumemo gospodarsko politiko kot način in obliko upravljanja oziroma vodenja ekonomskih procesov prek delovanja nosilcev politične oblasti v določenih pogojih in času ter z določenim ciljem in sredstvi, potem moramo jemati govore in članke vodilnih osebnosti ter zakonska določila v uradnem listu za vir prve roke.

Obravnavanje nekaterih poglobitnih in najznačilnejših gospodarskih procesov nekega obdobja pa ne pomeni tudi prikaza celotnega gospodarskega razvoja tega obdobja. Gospodarska politika je le najučinkovitejše sredstvo, da se ugotovijo in prikažejo namen, vzroki in posledice ter pogoji in sredstva, ki so jih nosilci gospodarske politike uporabljali za doseg širših družbenih ciljev, konkretno izgradnje socialističnih odnosov v Jugoslaviji.

— — —

1. Prvo povojno obdobje razvoja na vseh področjih družbenega življenja, od gospodarskega do kulturnega, običajno imenujemo obdobje administrativnega socializma ali revolucionarnega etatizma, državnega socializma ali pa, za razliko od naslednjega obdobja socialistične demokracije, obdobje ljudske demokracije. Ta čas, ki ga označuje prevladujoča vloga države kot osnovnega in v resnici edinega činitelja družbenega razvoja, je Boris Kidrič, najvidnejši tvorec ekonomske politike tega obdobja, označil kot neizogibnega za nadaljevanje graditve socialističnih družbenih odnosov, »pa če je bilo v njem še toliko nepotrebnih napak«. Na eni strani je bilo treba ekonomsko zrušiti kapitalizem, na drugi pa dvigniti materialne proizvodjalne sile na tisto stopnjo, ki je bila potrebna za nadaljnji razvoj družbenoekonomskih odnosov.²

2. Povojni razvoj socialističnih družbenih odnosov je pri nas potekal v dveh poglobitnih razvojnih stopnjah. Prva, ki je trajala do leta 1952, je obdobje administrativnega socializma, druga, ki ji je sledila, pa je obdobje samoupravljanja. Razvojni stopnji se razlikujeta tako po obliki lastnine proizvodjalnih sredstev kot po različnih odnosih proizvajalcev do njih. Ti dve obdobji sta

¹ Metod Mikuž, Pregled razvoja nekaterih temeljnih pridobitev NOB jugoslovan-skih narodov 1945—1960, Osvoboditev Slovenije, Založba Borec, Ljubljana 1977, str. 12.

² Boris Kidrič, O osnutkih novih gospodarskih zakonov, Zbrano delo, IV. knjiga, Cankarjeva založba, Ljubljana 1978 (dalje navajam Kidrič, Zbrano delo), str. 307.

opredeljeni na eni strani z različnim odnosom med proizvajalci in proizvajalnimi sredstvi, ker gre v prvem za državno, v drugem obdobju pa za družbeno lastnino, na drugi strani pa z različnima oblikama upravljanja. To je razdelitev na dve obdobji glede na osnovno obliko lastnine proizvajalnih sredstev oziroma na spreminjanje te lastnine; z odpravljanjem privatne lastnine je postala prevladujoča »občeljudska imovina, to je imovina v rokah države«, ta pa se je preoblikovala v družbeno lastnino. S tem pa se je spremenil tudi položaj delavcev-proizvajalcev v odnosu do proizvajalnih sredstev.

3. Administrativni socializem je imelo dve fazi. Prva je bila tako po vsebini in oblikah kot tudi po intenzivnosti ukrepov na gospodarskem področju v resnici nadaljevanje oborožene faze revolucije in potrjevanje ter utrjevanje revolucionarnih sprememb, izvršenih v času NOB. V tem obdobju so imeli ukrepi ekonomske politike izrazito revolucionarno razredni značaj in obliko ter namen uskladiti značaj gospodarstva z značajem oblasti. Ta faza je znana kot obdobje obnove. Druga faza je bila petletka, v kateri so bili vsi ekonomskopolitični ukrepi namenjeni krepitvi materialnih sil in je bila industrializacija postavljena kot osnovni pogoj razvoja socialističnih družbenih odnosov. Petletka je tudi potekala v dveh etapah in sicer od 1947 do 1948/49, ko je tekla gospodarska rast v načrtovani smeri in obsegu in nato v drugi etapi, v kateri je prišlo do preusmeritev investicijske izgradnje, za kar je bil vzrok v sporu z informbirojem oziroma v posledicah le tega na gospodarskem področju.³

Celotno obdobje administrativnega socializma kot prvega povojnega obdobja je drugi korak naše socialistične revolucije; prvi je narodnoosvobodilni boj in njegov temeljni dosežek — ljudska oblast.

4. V NOB so bili doseženi osnovni pogoji za razvoj socialističnih družbenih odnosov, vendar le na političnem področju. To je bila ljudska oblast. Ker določa značaj oblasti tudi značaj gospodarstva, obema pa ga določajo nosilci politične oblasti, to so ljudske množice z delavskim razredom na čelu, je morala takšna politična oblast ob koncu vojne začeti s spreminjanjem značaja gospodarstva in njegovega usklajevanja z značajem nove oblasti.⁴

Da je treba težišče revolucionarnega dogajanja prenesti iz političnega na ekonomsko področje, je napovedal Kardelj v analizi situacije na osvobojenem ozemlju v jugovzhodnih predelih države in analizi dosežkov NOB in revolucije, ki jo je opravil februarja 1945 po beograjskem radiu. Opozoril je, da se bo

³ Opozoriti velja na periodizacije obdobja administrativnega socializma. Prvi je to obdobje razdelil B. Kidrič leta 1948 na V. kongresu KPJ in sicer na 3 etape: 1. obnova (1945—1946), 2. začetki petletke od prve nacionalizacije decembra 1946 do druge nacionalizacije aprila 1948, 3. izvajanje petletke od pomladi 1948 dalje. (V. kongres KPJ, Cankarjeva založba, Ljubljana 1948, str. 397—406; Kidrič tedaj še ni mogel predvideti, da bo spor z informbirojem dosegel takšne razsežnosti tudi na gospodarskem področju in pomenil bistveno cezuro v izvajanju petletke. To dejstvo pa je upošteval Tito v referatu na VI. kongresu KPJ/ZKJ leta 1952, ko je kot tretje obdobje postavil obdobje gospodarske blokade iz vzhoda in preusmeritev na gospodarsko sodelovanje z zahodom. (Borba komunistov Jugoslavije za socialistično demokracijo, VI. kongres KPJ (ZKJ), Cankarjeva založba, Ljubljana 1952, str. 50—52.) Ekonomski pokazatelji točnosti teh dveh periodizacij, ki sta bili postavljeni v času trajanja procesa, je dejanska fizična rast investicij v obdobju do težav z informbirojem in nato zastoj proizvodnje in njena strukturna preusmeritev.

⁴ Kidrič, O značaju našega gospodarstva, Zbrano delo III, str. 65; objavljeno prvič v Komunistu, I, št. 1, oktober 1946, str. 31—44.

glavna bitka za utrditev in tudi ohranitev ljudske oblasti vodila poslej na gospodarskem področju. Dejal je, da se bodo vojaško in politično poražene družbene sile skušale utrditi na ekonomskem področju, kjer so bile še materialno močne in prevladujoče, in da bodo skušale iz teh pozicij rušiti pridobitve NOB. Poudaril je, da za ohranitev oblasti ni dovolj govoriti o demokraciji, razpisovati volitve in izvajati politične ukrepe, ampak mora nova oblast prevzeti tudi gospodarske pozicije. V tem predavanju je napovedal mešano obliko gospodarskega organizma, v kateri bosta glavna stebra oblasti na gospodarskem področju državni in zadružni sektor, kot tretjega pa je navedel privatni sektor.⁵ Leto dni kasneje je bila takšna oblika gospodarskega organizma uzakonjena z ustavo⁶ in predstavlja eno od posebnosti jugoslovanske revolucije.

5. S koncem vojne se je moralo revolucionarno delovanje nadaljevati na ekonomskem področju. To je bil »čas ofenzive na ključne kapitalistične pozicije« in ga lahko označimo kot ekonomsko fazo revolucije. Začel se je proces nastajanja in širjenja ekonomskih pozicij ljudske oblasti na način, kakršen je odgovarjal značaju in vsebini narodnoosvobodilnega boja. V tem obdobju je proces spreminjanja družbenoekonomskih odnosov kot ekspropriacija ekspropriatorjev potekal še kot »patriotična nacionalizacija«, katere glavna oblika je bila konfiskacija. Ta je bila glavna oblika razlaščenja že v času NOB in je ustrezala značaju in pogojem boja, ki je potekal za nacionalno in socialno osvoboditev. Ukrepi konfiskacije je bil naperjen proti sodelavcem okupatorja in pripadnikom okupatorskih narodov. Ukrepi je imel socialistično vsebino, saj je zaplenba lastnine pomenila kazen za narodno izdajo, ta pa je imela razredne vzroke. S svojim obsegom, ki je bil posledica nacionalne izdaje in predvojnega stanja lastništva kapitala, je konfiskacija po osvoboditvi pomenila poglavitno obliko ustvarjanja podlage socialističnega gospodarstva in socialističnih družbenoekonomskih odnosov, pa tudi način za doseg ekonomske neodvisnosti Jugoslavije. Kakšen pomen in obseg je imela »patriotična nacionalizacija«, pokaže dejstvo, da je do konca leta 1946 s konfiskacijo prešlo v Sloveniji skupaj v državni sektor okoli 70 % vsega investiranega kapitala v industrijo.⁷

Graditev državnega sektorja gospodarstva kot materialne osnove ljudske oblasti se je začela v Sloveniji neposredno po osvoboditvi na osnovi zakonskih določil o razlastitvi, ki jih je sprejelo predsedstvo Avnoja novembra 1944 ozi-

⁵ Edvard Kardelj, O današnjih poglavitnih nalogah zaledja, Pot nove Jugoslavije, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1946, str. 102.

⁶ Ustava FLRJ, člen 14; Kardelj je kot minister za konstituantno pojasnil stališče v zvezi s spremembami v družbenoekonomskem življenju, uzakonjenimi v 14. členu: »Mi, razume se, nismo ukinuli kapitalistični poredak u Jugoslaviji, jer narodno-oslobodilački pokret nije ni postavio takav cilj. Međutim, iz same činjenice... da je uspostavljena narodna vlast, proizilaze i neke bitne promene u socijalno-ekonomskoj strukturi nove Jugoslavije. Pre sve ta, mislim, bitno je to da se promenama u skladu je i položaj privatnog sektora u našoj privredi. Ne znači da mi privatni sektor potiskujemo, ne znači da ga mi ukidamo kao jednu formu u našoj ekonomici, nego samo znači da taj privatno-kapitalistički sektor mora voditi računa o izvesnoj granici i okvirima koje postavlja opštenarodni i opštedržavni interes.« Ustavotvorni odbori savezne skupščine i skupščine naroda, stenografske beleške, 10. decembar 1945 — 4. januar 1946, str. 14—15.

⁷ Ivan Maček, Pripombe k razvoju socialističnega sektorja v naši industriji, Delo, glasilo CK KPS, XVII, št. 1, julij 1948, str. 36.

roma v začetku junija 1945.⁸ Že v letu 1945 je bila na osnovi teh zakonskih določil razlaščenih vrsta industrijskih podjetij in obratov, tako da je državni sektor obsegal četrtnino vse slovenske industrije, po številu delovnih mest pa 40 %, medtem ko je bil privatni po številu tovarn občutno večji (56,5 %), pa je po številu delovnih mest imel le 18,5-odstoten delež v številu vseh zaposlenih v industriji v Sloveniji. To kaže, da je že v letu 1945 ljudska oblast prevzela v svoje roke večino pomembnejše industrije in so v privatnih rokah ostale le manjše tovarne. Pomembna oblika materialne krepitve države je bila v tem času tudi sekvestracija, ki je zajela zlasti podjetja z kapitalom zavezniških in nevtralnih držav; pod sekvestrom je bilo 18,8 % tovarn, v katerih je bilo 41,3 % delovnih mest.⁹ Ustvarjena akumulacija teh tovarn pod sekvestrom je namreč pripadala državi, tako da je v resnici pripadala državi akumulacija domala polovice tovarn na ozemlju federalne Slovenije.

Po vojni je bilo torej ustvarjeno mešano gospodarstvo glede na značaj lastnine. Državni sektor se je ves čas intenzivno krepil, zadružni manj, medtem ko se je privatni kvantitativno in še bolj kvalitativno zmanjševal.

6. Kot prvi ekonomski ukrep s poudarjeno politiko vsebino, ki ga je izdala državna oblast, je bila agrarna reforma, uzakonjena že avgusta 1945 na zasedanju Začasne ljudske skupščine DFJ.¹⁰ Temeljil je na načelu zemljo tistemu, ki jo obdeluje. Namen agrarne reforme je bil na eni strani socialnoekonomski, na drugi pa političen, kar je pomenilo odstraniti razredno razlikovanje na vasi ter ustvariti nove agrarne odnose, predvsem pa ustvariti temelje socialističnega sektorja v kmetijstvu. Posledice agrarne reforme so bile bolj socialnoekonomskega značaja, kar pa je imelo tudi ideološkopolitične razsežnosti. Z agrarno reformo je prišlo do nekaterih sprememb, ki niso vplivale le na razvoj kmetijstva, marveč tudi na proces industrializacije in z njim povezane še druge procese v tedanji jugoslovanski družbi. Posledica agrarne strukture je bila sprememba strukture zemljiške posesti, kar pa se je zlasti v Sloveniji pokazalo kot pojav z razsežnejšimi posledicami na področju agrarne in neagrarne proizvodnje. V Sloveniji so se v povprečju posestva zmanjšala in padlo je njihovo skupno število glede na stanje leta 1931. Nastala so nova mala kmečka gospodarstva, ki so imela do 2 ha površine, povečalo pa se je tudi število posestev z 2 do 5 ha zemlje; teh je bilo največ — več kot četrtnina.¹¹ Takšno stanje zemljiške posesti po končani agrarni reformi je povzročilo proces, podoben prvotni akumulaciji, to je rekrutacijo delovne sile iz vasi v industrijo, in to tistih z najmanjšimi posestvi. Na delo v tovarne je odšlo do konca leta 1948 okoli 60 000 ljudi, večina iz vrst malih kmetov.¹² V Sloveniji je bilo okoli 80 000 posestev

⁸ Odlok o prehodu sovražniškega imetja v državno lastnino, o državnem upravljanju imetja odsotnih oseb in o zasegi imetja, ki so ga okupatorske oblasti prisilno odtujile, Uradni list DFJ, številka 2, odlok št. 25, 6. februarja 1945 (dalje navajam UL DFJ, 2—25/6. februar 1945); Zakon o zaplembi imovine in o upravljanju zaplembe, UL DFJ, 40-358/12. junija 1945.

⁹ Rezultati industrijskega popisa federalne ljudske republike Slovenije v letu 1945, Statistični urad Slovenije, Ljubljana 1946.

¹⁰ Zakon o agrarni reformi in kolonizaciji, UL DFJ, 63—605/24. avgusta 1945.

¹¹ Vladimir Stipetič, Agrarna reforma i kolonizacija u FNRJ godine 1945.—1948., Jugoslovanska akademija znanosti i umjetnosti, knjiga 300, Zagreb 1954, str. 462.

¹² II. kongres KPS, Cankarjeva založba, Ljubljana 1949; diskusijski prispevek Ivana Mačka, str. 148.

povezanih z industrijo oziroma je zaposlitev v industriji pomenila poglavitni vir dohodka; to so bile polkmetije. To pomeni, da je imelo tak položaj večina posestev kategorije z do 10 ha površine, teh pa je bilo v Sloveniji tudi največ (70,6 %).¹³ Vzroki za takšno število polkmetij so bili v ekonomski politiki države do agrarne proizvodnje, saj je zaradi davčne politike in odkupov začela dobivati kmetijska proizvodnja čedalje bolj avtarktični značaj s pridelovanjem čim manj tržnih viškov.

Dobršen del kmečkega prebivalstva, ki se je zaposlilo v industriji, je sicer ostal še povezan z vasjo in fluktuacijo je predstavljala eno od družbenih problematik tega obdobja. Do leta 1950 je v Sloveniji odšlo iz vasi v mesto prek 200 000 ljudi, od tega jih je sicer več kot polovica še živelo na vasi, približno 25 % se jih je še ukvarjalo s kmetijstvom.¹⁴ To je imelo negativne posledice za preskrbo mestnega in v industriji zaposlenega prebivalstva, saj je povpraševanje po kmetijskih proizvodih zelo presegalo možnost ponudbe. To se je kazalo v preskrbi oz. prehrani mestnega in v industriji zaposlenega prebivalstva in na njihovem celotnem življenjskem standardu, težave pa so bile tudi pri surovinah za predelovalno industrijo — tekstilno, usnjarsko, prehrabeno. To je narekovalo ukrepe, kot so odkupi, kontrahiranje, vezano trgovino itd. in ne nazadnje pospešeno socializacijo vasi s krepitvijo socialističnega sektorja v kmetijstvu. Takšna gospodarska politika pa je povzročala proces zapuščanja zemlje in odhajanje v industrijo.

Odhajanje iz kmetijstva v industrijo naj bi bil tudi glavni vzrok, da se je le v Sloveniji uspešno reševal problem prenaseljenosti zemlje, znan pred vojno tudi v Sloveniji.¹⁵ Taka agrarna reforma je povzročala med drugim tudi spreminjanje socialne strukture. To je bil značilen proces tega obdobja.

7. Zaključek obdobja, v katerem so nastajali materialni pogoji za razvoj socialistične ekonomike z ekspropriacijo ekspropriatorjev, je bila nacionalizacija privatnih gospodarskih podjetij, uzakonjena v začetku decembra 1946.¹⁶ Bila pa je predvidena že v prvotnem osnutku ustave nove Jugoslavije sprejete v začetku istega leta.¹⁷

Nacionalizacija kot dejanje podražitve proizvodnih sredstev je imela tako po vsebini kot po obliki, to je glede samega prevzema tovarn v roke državne oblasti, v resnici precej formalen značaj.¹⁸ Z nacionalizacijo je bilo samo potrjeno

¹³ Stipetič, n. d., 462.

¹⁴ Sergej Kraigher, Osnovne gospodarske naloge za plan 1950, Delo, glasilo CK KPS, XIX, št. 1, str. 43. Kardelj je na II. plenumu CK KPJ januarja 1949, na katerem so govorili o kmetijski politiki, navedel podatek, da se je število nekmečkega prebivalstva povečalo po vojni, to je v treh in po letih, za 1,2 milijona ljudi. Kardelj, Problemi naše socialistične graditve I, Ljubljana 1956, str. 368.

¹⁵ Stipetič, n. d., 465.

¹⁶ Zakon o nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij, UL FLRJ, 98—677/6. decembra 1946. Nacionalizacija je zajela vsa zasebna gospodarska podjetja državnega in republiškega pomena v 42. gospodarskih panogah. Izvedena je bila proti odškodnini lastnikom podjetij; izplačevana je bila v državnih obveznicah v vrednosti čistih aktiv nacionaliziranega premoženja podjetja na dan prevzema; za sekvestrirana podjetja je država dala odškodnino za tisti čas, ko je bilo podjetje pod državno upravo. V primeru domačih delniških družb je bilo predvideno, da dobi vsak delničar odškodnino glede na udeležbo v kapitalu družbe.

¹⁷ Minister za konstituinto Kardelj je na seji ustavodajne komisije pojasnil, zakaj naj ne bi bila že v ustavi uzakonjena nacionalizacija in o tem predlog ni prišel

dejansko stanje, saj je bila zasežena (sekvestrirana) lastnina v materialnem pogledu že državna. Akumulacija iz zaseženih podjetij je namreč šla že pred tem v državno blagajno. S tem je bila v glavnem odpravljena privatna lastnina proizvajalnih sredstev v neagrarni proizvodnji in država je dobila možnost popolnega ekonomskega monopola. Takšen je bil tudi poglavitni vzrok za nacionalizacijo, njen namen pa je bil, »da se v popolni meri izvedejo družbeno-ekonomska načela ustave FLRJ«, kar je pomenilo pravilno izkoriščanje vseh gospodarskih sil v državi in da država usmerja gospodarsko življenje in njegov razvoj s splošnim gospodarskim načrtom. Nacionalizacija je torej pomenila ključni pogoj za prehod na plansko gospodarstvo.

S to prvo nacionalizacijo decembra 1946 je prešlo v Sloveniji v državne roke še okoli 17 % vsega investiranega kapitala v industrijo, ali 18,8 % tovarn, ki so bila do tedaj pod sekvestrom. V teh tovarnah je bilo največ delovnih mest (41,3 %). Vsa pomembnejša industrija je s tem prešla v državni sektor. Z drugo nacionalizacijo aprila 1948 pa je bil v industriji skoraj povsem odpravljen privatni sektor. Ostalo ga je le še 6 % glede na vloženi kapital v industrijo, pa še ta industrija ni bila ekonomsko pomembna.

8. S spreminjanjem družbenoekonomske strukture in odnosov sta se sicer spremenila vsebina in značaj gospodarstva, medtem ko so se organizacijske oblike gospodarskega delovanja in način upravljanja v gospodarstvu začele spreminjati sredi leta 1946 s splošnim zakonom o državnih gospodarskih podjetjih.¹⁸ S tem je bila postavljena organizacija socialističnemu gospodarstvu in značilne oblike upravljanja, to je administrativno, centralistično vodenje prek državnega aparata od zgoraj navzdol, torej v obratni smeri kot je bila zasnovana ljudska oblast. S to reorganizacijo gospodarstva so bile dane iztočnice za prehod na plansko gospodarstvo.

Sistem administrativnega upravljanja in vodenja, ki se je začel sredi leta 1946 je izhajal iz sistema »jedinonačelije« kot načela neposrednega vodenja podjetja. Prav v tem sistemu je mogoče zaznati vpliv sovjetske interpretacije ekonomske graditve družbe v prehodni dobi, ki naj bi vplivale na jugoslovanske voditelje, zlasti na Kidriča. Ker je po Kidričevem mnenju bilo kolektivno upravljanje podjetja sad kapitalizma in je pomenilo razbijanje odgovornosti, se je v utemeljevanju zakona o državnih gospodarskih podjetjih zavzel za

do ustavadajne skupščine. Dejal je: »Nacionalizacija raznih grana privredne će biti sigurno potrebna, ali to će biti jedan, relativno dugačak proces. Međutim, ako naglasimo izričito u Ustavu potrebu nacionalizacije u budućnosti, imaćemo bez ikakve potrebe neko uznemiravanje u privredi... Tu se radi o tome da bi mi možda našu privredu dezorganizirali ako bi pre nego budu sazreli uslovi svršili nacionalizaciju. Zato je bolje, da se izričito o tome u Ustavu ne govori.« Ustavotvorni odbori savezne skupščine i skupščine naroda, stenografske beleške, 10. decembar 1945 — 4. januar 1946, str. 81.

¹⁸ V gospodarskih podjetjih in tovarnah v Sloveniji, ki so padla pod zakon o nacionalizaciji so bila na dan sprejema zakona v Ljudski skupščini FLRJ (5. decembra 1946) organizirana velika zborovanja, katera so na pobudo in željo ministra za industrijo in rudarstvo vlade LRS pripravile uprave podjetij in sindikati. Iz teh zborovanj so bili poslani zahvalni telegrami in resolucije; Arhiv SR Slovenije, fond Ministrstva za industrijo in rudarstvo, fasc. 3.

¹⁹ Splošni zakon o državnih gospodarskih podjetjih, UL FLRJ, 46—437/2. avgusta 1946; glej B. Kidrič, Obrazložitev osnutka splošnega zakona o državnih gospodarskih podjetjih, Zbrano delo III, str. 33—43.

uveljavitev načela individualne odgovornosti direktorja, ki je delo podjetja neposredno upravljal in bil za to odgovoren le državnemu organu, ki ga je postavil.²⁰

Reorganizacijo državnega gospodarskega aparata je pojasnil Kidrič s tem, »da bi bil aparat sposoben s socialističnimi metodami upravljati gospodarstvo in da bi likvidirali ostanke njegovega birokratično parazitskega značaja v odnosu do gospodarstva, značaja, ki je tipičen za kapitalistično državo.«²¹

9. Gospodarske uredbe in zakoni, sprejeti konec leta 1946, o določanju dobička in delitvi dobička državnih rudarskih in industrijskih podjetij,²² o skladu vodstva teh podjetij,²³ o enotnih cenah²⁴ zakona o proračunu²⁵ in davkih²⁶ so imeli globji družbenoekonomski pomen. Z njimi naj bi po Kidričevih besedah obvladali zakon vrednosti. To pa je po njegovem mnenju pomenilo obvladati tudi akumulacijo, ki jo je izenačil s presežno vrednostjo.²⁷ Reorganizacija gospodarskega aparata je imela namen na socialistični način rešiti tudi vprašanje akumulacije. Vprašanje akumulacije in z njim povezano vprašanje cen je bilo eno osrednjih vprašanj načrtno vodenega gospodarstva.

Sprememba značaja gospodarstva je morala nujno povzročiti tudi spremembo v značaju akumulacije, ki je bila s tem načrtno določena. Ločena je bila splošna akumulacija, ki se je stekala neposredno v državno blagajno, od lastne akumulacije posameznih podjetij. Splošna akumulacija je bila ena od vzrokov, ki so pogojevali uvajanje centralizma in etatizma.

10. S spremembo značaja gospodarstva, ki se je zaključila z nacionalizacijo konec leta 1946, in s spremembo organizacije gospodarskega delovanja in upravljanja, izvedenega v drugi polovici istega leta, so bili dani osnovni pogoji za nadaljnjo graditev socialističnega gospodarstva na osnovah direktivnega načrta.

²⁰ Kidrič, prav tam, str. 38; Kidrič je v tem primeru upošteval za kolektivno vodstvo upravni odbor delniške družbe in je svojo kritiko usmeril nanj, kar pomeni bistveno razliko glede zavzemanja za sistem »jedinonačelije« pri nas, kot pa je bilo to v Sovjetski zvezi leta 1918, ko je šlo za prehod od upravljanja delavske kontrole na državno upravljanje celotnega gospodarstva. Pri nas je šlo pri uvajanju načela »jedinonačelije« za obliko vodenja, ki naj bi nadomestila kapitalistični način vodenja gospodarstva.

²¹ Kidrič, Graditev socialistične ekonomike FLRJ (referat na V. kongresu KPJ), Zbrano delo III, str. 371.

²² Uredba o določanju dobička v rudarskih in industrijskih podjetjih, UL FLRJ, 99—696/10. decembra 1946.

²³ Uredba o skladu vodstva podjetja (skladu vodstva) in o osrednjem skladu podjetij (osrednjem skladu) državnih rudarskih in industrijskih podjetij zveznega in republiškega pomena, UL FLRJ, 99—695/10. decembra 1946.

²⁴ Uredba o enotnih cenah, UL FLRJ, 106—762/31. decembra 1946. Namen uvedbe enotnih cen je bil pojasnjen v uvodniku Ljudske pravice, dne 12. januarja 1947 z besedami: »Naša načrtna politika cen ima to nalogo, da zagotovi državi potrebno akumulacijo.« Enotne cene so bile določene za celotno območje države ali pa so bile veljavne le za območje posamezne republike. Določene so bile na podlagi povprečne proizvodne cene, to je povprečnih proizvodnih stroškov oziroma povprečne lastne cene z dodatkom povprečnega načrtnega dobička.

²⁵ Osnovni zakon o proračunu, UL FLRJ, 105—737/27. decembra 1946.

²⁶ Zakon o davkih, UL FLRJ, 105—736/27. decembra 1946.

²⁷ Kidrič, Ekonomsko-družbeni pomen gospodarskih uredb zvezne vlade, Zbrano delo III, str. 178—186.

11. Aprila 1947 je bil sprejet Zakon o petletnem načrtu za razvoj narodnega gospodarstva FLRJ v letih 1947—1951,²⁸ slovenski petletni načrt pa je bil sprejet julija istega leta.²⁹ Z njima se je začelo novo obdobje v gospodarskem in celotnem družbenem razvoju. Značilnosti planskega gospodarstva pa so obstajale v resnici že od leta 1946, ko je bilo sprejetih več zakonov in drugih predpisov, ki so urejali gospodarsko življenje od proizvodnje pa do potrošnje. Sprejem petletnega plana je Kidrič označil za prvo uradno razglasitev dejstva, da gre pri nas za graditev socializma.³⁰

S petletnim načrtom, ta je bil direktiven, centralen in vseobsežen, je dosegla centralizacija najvišjo stopnjo. Prišlo je do popolnega ekonomskega monopola države. Vzrok centralizacije je bila ekonomska nujnost, ki jo je zahtevala že obnova, še bolj pa industrializacija, da se je lahko dosegla centralizirana državna akumulacija, ki je bila potrebna z gospodarski razvoj.

V središče plana je bila postavljena industrializacija, ki je bila po prepričanju edini pravilen in mogoč način za izpolnitev direktivno postavljenih nalog: odprava gospodarske in tehnične zaostalosti, povečanje obsega proizvodnje in doseči večjo produktivnost dela, s tem naj bi se okrepile materialne sile in ekonomska neodvisnost ter obrambna moč države; izboljšani naj bi bili tudi življenjski pogoji delovnih ljudi.

12. V obdobju petletke je bilo celotno gospodarsko življenje podrejeno industrializaciji s poudarkom na težki bazični industriji; ta naj bi pripomogla pri izpolnjevanju vseh načrtovanih nalog. Industrializacija, še zlasti gradnja obratov težke industrije, je zahtevala velika naložbena sredstva. Ta sredstva je moralo ustvarjati gospodarstvo samo, torej že obstoječa industrija in predvsem kmetijstvo. Pričakovali so tudi pomoč SZ in drugih tedaj prijateljskih držav, s katerimi je Jugoslavija podpisala sporazume o medsebojnem sodelovanju. Glavni vir za naložbena sredstva pa je bil ustvarjeni narodni dohodek, oziroma delež akumulacije v njem. V tem obdobju je bil delež akumulacije izredno velik, zato pa je bila temu primerna nizka osebna poraba, ki je bila administrativno omejevana, s politiko cen in z načrtovano ureditvijo razdeljevanja prek sistema potrošniških nakaznic, točk, vezane trgovine itd.

13. Akumulacija je bila zaradi svojega pomena za družbeno reprodukcijo resnično gibalno gospodarstva življenja. Bila je vzrok in posledica vse ekonomske politike, določala je odnose v družbeni reprodukciji, na področju proizvodnje pa razmerje med industrijo in kmetijstvom. Na področju industrijske proizvodnje je ustvarjanje akumulacije in njena delitev določala odnos med bazično in predelovalno industrijo. Večino akumulacije je bilo ustvarjene v predelovalni industriji, namenjena pa je bila za izgradnjo bazične.

Višina ustvarjene akumulacije je bila odvisna od višine cen industrijskih proizvodov; te cene pa so določale sredstva ustvarjena z davkom na promet proizvodov, ki je predstavljala osnovni vir državne akumulacije.³¹ Akumulacija

²⁸ Zakon o petletnem načrtu za razvoj narodnega gospodarstva FLRJ v letih 1947—1951, UL FLRJ, 36—280/30. aprila 1947.

²⁹ Zakon o petletnem planu za razvoj narodnega gospodarstva LR Slovenije v letih 1947 do 1951, UL LRS, 31—181/2. avgusta 1947.

³⁰ Kidrič, Predavanje književnikom o petletnem planu, Zbrano delo III, str. 234.

³¹ V enotnih cenah je bil vsebovan delež splošne državne akumulacije v obliki predpisane stopnje od davka na promet proizvodov. Glej strukturo cene v UL FLRJ,

je na ta način nastajala na podlagi razlik med cenami industrijskih in kmetijskih proizvodov. Cena je bila administrativno določena in odvisna od več faktorjev, v prvi vrsti od višine proizvodnih stroškov. Na ta način oblikovana cena industrijskih izdelkov je bila visoka, ker so bili proizvodni stroški visoki. Višina teh je bila odvisna od stanja proizvodjalnih sredstev, plač zaposlenih in materialnih stroškov. Tako oblikovana cena je ustrezala realnim možnostim našega gospodarstva in je bila po Kidričevih besedah to pravična cena.³² V nasprotju z visokimi cenami industrijskih izdelkov so bile cene za kmetijske pridelke nizke. S tem je bil ustvarjen način za prelivanje ustvarjene vrednosti iz kmetijstva v industrijo pod administrativno določenimi pogoji. Industrija je tako lahko ustvarjala veliko osnovno akumulacijo, ki pa je bila v resnici sad dela v kmetijstvu, a ta mu je bil zaradi sistema škarij med cenami odtujen.

14. Najznačilnejša oblika cen v obdobju petletke je bil sistem vezanih cen.³³ Vzpostavljen je bil v začetku leta 1948, da na eni strani rešuje vprašanje preskrbe in dopolni učinke obveznega odkupa,³⁴ na drugi strani pa s sistemom škarij med cenami, to je z razlikami med cenami industrijskih in kmetijskih proizvodov ustvarja akumulacijo. Vezane cene so ustvarjale administrativno določeno medsebojno odvisnost industrijske in kmetijske proizvodnje. S vezano trgovino je bila zagotovljena prodaja kmetijskih pridelkov pod pogoji, kot jih je določila država. Kmet-pridelovalec je nudil svoj pridelek po določenih državnih cenah, kar mu je dajalo pravico do kupovanja industrijskega blaga po nižjih enotnih cenah v višini vrednosti prodanih kmetijskih pridelkov.³⁵ Nižje enotne cene industrijskih izdelkov so bile administrativno določene³⁶ in v od-

94/22. novembra 1946, 25. člen zakona o enotnem računovodstvu, 5. 10. člen zakona o davkih UL 105/46, in 5. člen uredbe o enotnih cenah UL 106/46.

³² »Pravične so takrat, kadar na eni strani ustrezajo realnim možnostim našega gospodarstva, po drugi pa takrat, kadar odražajo vsestransko skrb naše države tako za korist delovnega ljudstva na vasi, kakor tudi za korist delovnega ljudstva iz mesta.« Kidrič, O vezanih cenah, Zbrano delo III, str. 307.

Pravičnost takšnih cen in njihovo povezavo z realnimi možnostmi gospodarstva je Kidrič videl v dejstvu, da bi visoke cene kmetijskih pridelkov povzročile razkorak med ponudbo in povpraševanjem. Na eni strani bi to povzročilo kopičenje denarja na vasi, za katerega pa kmet ne bi mogel kupiti industrijskih izdelkov, ker jih ne bi bilo zaradi nizke proizvodnje (tj. realna možnost našega gospodarstva), zato tudi kmet ne bi bil zainteresiran za pridelovanje viškov in za prodajo le teh, kar bi na drugi strani povzročilo težave v preskrbi mestnega in v industriji zaposlenega prebivalstva.

³³ Uredba o preskrbi prebivalstva, UL FLRJ, 12—62/11. februarja 1948; 1. člen te uredbe je določal, da se v FLRJ uvede nov sistem preskrbe z živili in industrijskimi predmeti in sicer z zagotovljeno preskrbo, s prodajo industrijskih izdelkov kmetom po nižjih enotnih cenah, ki je vezana s prodajo kmetijskih pridelkov po določenih državnih cenah (vezane cene), s posebno preskrbo kmetov v pasivnih in med vojno opustošenih krajih oziroma območjih ter z nakupom in prodajo na prostem trgu. V isti številki uradnega lista je bilo 20 uredb, ki so zakonsko urejale preskrbo predvsem po sistemu vezanih cen, v naslednjih dveh letih, do leta 1950 pa jih je bilo kar 80.

³⁴ Kardelj je kot najvažnejši smoter uvedbe vezanih cen navedel to, »da zagotovimo kruh našim delovnim ljudem in da dobi z njim država delovnega ljudstva čim močnejšo kontrolo nad trgovino najvažnejših kmetijskih pridelkov«. Kardelj, Problemi naše socialistične graditve I, Ljubljana 1956, str. 373.

³⁵ Sistem vezanih cen je imel tudi namen omejevati »kulaštvo« in zato je bila zakonsko določena razlika v položaju kmetov-pridelovalcev; bogat kmet je bil v tem sistemu lahko udeležen le z delom pridelkov in le za ta del je dobil bone, s katerimi

nosu do cen kmetijskih pridelkov še vedno visoke. Škarje med cenami, znane iz predvojnega obdobja, so se zaprle le za malenkost.

15. Ker je z vezano trgovino država nudila zlasti predmete široke potrošnje, je predelovalna industrija na podlagi prodaje svojih proizvodov po določenih cenah ustvarjala akumulacijo, ki pa je bila namenjena prvenstveno za naložbe v kapitalno graditev.

16. Da je akumulacijo ustvarjala predelovalna industrija, potrjuje tudi način njenega ustvarjanja prek amortizacije.³⁷ Amortizacija kot vir akumulacije je bila tudi centralizirana. Namenjena je bila bolj za nove investicije, kar je bilo negativno v primeru tiste industrije, ki je bila že stara in precej iztrošena. To je veljalo zlasti za slovensko predelovalno industrijo, posebno tekstilno in usnjarsko — obutveno. Ob tem pa je potrebno upoštevati na eni strani dejstvo, da je bila slovenska industrija v celoti pretežno predelovalno usmerjena, na drugi pa, da je bilo v njo od osvoboditve do leta 1952 zgrajeno le 21 % od celotnih zmogljivosti, medtem ko je bilo 79 % industrijskih zmogljivosti de-diščina predvojnega razvoja.

17. Vir akumulacije za naložbe v težko industrijo je bilo tudi prekomerno izkoriščanje naravnih bogastev, zaradi gospodarske blokade SZ in drugih držav ljudske demokracije po letu 1948. To je bil sicer negativni način ustvarjanja akumulacije, saj je sečnja lesa preseгла prirast, vendar tedaj potreben in skoraj edini. V Sloveniji se je od naravnega bogastva najbolj izkoriščal les.³⁸ Prekomerna sečnja se je začela leta 1949, saj je bil les najpomembnejše izvozno blago, s katerim se je kril uvoz opreme za težko industrijo iz zahoda.

je nato kupoval industrijsko blago po nižjih enotnih cenah, medtem ko sta mali in srednji kmet sodelovala v vezani trgovini z vsemi svojimi viški. To je bilo določeno z uredbo tako v letu 1948 (UL FLRJ, 32—241/21. aprila 1948) kot z uredbo o določitvi najvišjega zneska, do katerega se kmetijski pridelki lahko prodajajo po vezanih cenah (UL FLRJ, 30—253/7. aprila 1949); ta znesek je bil lahko največ 6500 dinarjev, pri čemer pa je to veljalo le za mala in srednja individualna kmečka gospodarstva, ki pa so bila odrejena po določenem kriteriju. Sistem vezane trgovine je bil v ozki povezavi z združništvom oziroma Kmetijskimi delovnimi zadrugami ter prakso ohišnice.

³⁶ Kateri kmetijski pridelki se bodo kupovali po državnih, tj. vezanih cenah in katero industrijsko blago bodo kmetje-pridelovalci lahko kupovali za prodane kmetijske pridelke, je imensko za vsak predmet določilo Ministrstvo za trgovino in prekrbo FLRJ; UL FLRJ, 12—78/11. februarja 1948.

³⁷ Uredba o splošnem državnem amortizacijskem skladu rudarske in industrijske proizvodnje in o amortizacijskem skladu državnih rudarskih in industrijskih podjetij, UL FLRJ, 15—116/21. februarja 1947. Po tej uredbi je višino amortizacijske stopnje za posamezne proizvodnje panoge ali za posamezne proizvode določil po predlogu predsednika zvezne načrtno komisije minister za finance FLRJ v soglasju z Gospodarskim svetom (2. člen). Po določilu 7. člena so se smela sredstva amortizacijskega sklada uporabiti v okviru tekočega gospodarskega načrta za financiranje novih investicij po zveznih, republiških in lokalnih investicijskih načrtih. Sredstva iz amortizacijskega sklada so šla v tem primeru v zvezni proračun kot dohodek ali v proračun ljudskih republik in ljudskih odborov, če so bile investicije na republiški ali lokalni ravni.

³⁸ Vodilna v sečnji lesa je bila Slovenija, kjer je bilo v letih od 1949 (takrat je sečnja dosegla višek) do leta 1952 posekan 2—2,5-kratni prirastek gozdov ali 37 % lesne zaloge, kar je bilo največ med vsemi jugoslovanskimi republikami. Ekonomski pregled, 1955, 1—2, Zagreb.

18. Naložbena usmeritev v bazično industrijo je imela za posledico enostranski in neenakomeren razvoj celotne industrije in zaostajanje kmetijstva. Eden osnovnih problemov ekonomske politike v času petletke je bilo določiti pravilno razmerje med razvojem industrije in kmetijstva. Kmetijstvo je postalo »življenjski problem našega petletnega plana«,³⁹ saj je njegovo zaostajanje za industrijo povzročalo težave v družbenem razvoju na vseh ravneh.

Industrializacija je povzročala vrsto med seboj povezanih posledic. Pomanjkanje delovne sile v industriji je povzročalo odhajanje iz vasi v mesto in s tem dinamično spreminjanje socialne strukture. S tem je bila tesno povezana preskrba tega prebivalstva. To je zahtevalo uvedbo obveznega odkupa, kolektivizacijo v kmetijstvu, vezane cene in druge ekonomskopolitične ukrepe značilne, za obdobje administrativnega socializma. Vsi ti ukrepi so imeli predvsem ekonomski namen, to je urejati razmerje med preskrbo oziroma potrošnjo ter proizvodnjo in obratno, zagotavljati proizvodnjo in s tem preskrbo, kajti tempo rasti potreb je bil večji od mogočega tempa rasti proizvodnje, tako v neagrarni kot v agrarni proizvodnji. Posledice teh ukrepov pa so imele predvsem politične razsežnosti, na primer politično diferenciacijo na vasi.

19. Agrarno-ekonomski ukrepi s poudarjeno politično vsebino so povzročili razredno polarizacijo na vasi in proces širše politične diferenciacije s kmečkim prebivalstvom. To je na eni strani oteževalo preskrbo, na drugi pa še pospeševalo odhajanje iz vasi v mesto, oziroma na delo v industrijo, kar je imelo za posledico pomanjkanje delovne sile na vasi. To pa je ob slabi mehanizaciji zniževalo že tako nizko kmetijsko proizvodnjo. Z vprašanjem kmetijske proizvodnje pa ni bilo povezano le vprašanje preskrbe in prehrane, ampak je bilo od nje odvisno tudi vprašanje surovin za industrijo, še posebno za predelovalno.

20. Ena od značilnosti prvih let izvajanja industrializacije kot osnovne usmeritve celotne petletke, to je do leta 1949, je bila neprestana rast industrijske proizvodnje, tako v celoti kot tudi po strukturi, pri čemer pa je proizvodnja sredstev za delo rastla veliko hitreje kot proizvodnja predmetov široke potrošnje, tako da je na tržišču primanjkovalo zlasti tega blaga. To se je poznalo zlasti v menjavi med mestom in vasjo oziroma v preseganju povpraševanja po teh predmetih od ponudbe.

Industrijska proizvodnja je rastla v tem obdobju predvsem zaradi večjega zaposlovanja, kajti do tedaj je proizvodnja potekala večinoma še v okviru predvojnih zmogljivosti industrije. Število delovne sile se je dvigalo več kot enkrat hitreje od proizvodnje; v letu 1949 se je proizvodnja v odnosu na začetek petletke povečala za 39 %, delovna sila pa za 87 %.⁴⁰ Po letu 1949, ko je začelo prihajati do novih pridobitev v industriji, pa se je začelo število delovne sile gibati enako kot proizvodnja, in je vsako povečevanje enega ali drugega potekalo skladno. V tem obdobju se je začela spreminjati tudi struktura delovne sile v industriji; izboljševala se je kvalifikacijska struktura, raslo je število kva-

³⁹ Kidrič, Nekaj izkušenj iz prvega leta petletnega plana, Zbrano delo III, str. 313. Kidrič je v odgovorih na vprašanja ljudskih poslancev v zvezni ljudski skupščini konec septembra leta 1948 med drugim navedel podatek, da zaostaja kmetijstvo za kapitalno graditvijo industrije in da je bilo v letu 1947 izpolnjenih le polovica zmogljivosti, določenih po načrtu, v letu 1948 pa le slaba tretjina. (Prav tam, str. 435.)

⁴⁰ Špero Vasilije, Razvitak industrije FNRJ, Rad, Beograd 1955, str. 40.

lificiranih delavcev, medtem ko je število nekvalificiranih upadalo v enakem obsegu.

Ekstenzivno reševanje vprašanja produktivnosti in doseganje načrtovanih nalog z neprestanim večanjem delovne sile namesto intenzivne produktivnosti je po Kidričevem mnenju povzročilo pravično ceno industrijski izdelkov, ki je ustrezala realnim možnostim gospodarstva. Cene industrijskih izdelkov so bile namreč odvisne od povprečnih proizvodnih stroškov, v katere so spadale tudi plače delavcev, torej je rast delovne sile v industriji tudi povečevala ceno industrijskim izdelkom. To pa se je kazalo v odnosu med cenami kmetijskih pridelkov in industrijskih izdelkov, kar je vplivalo na menjavo med agrarno in neagrarno proizvodnjo oziroma na potrošnjo.

21. V zvezi s stopnjo in obsegom zaposlovanja oziroma od tega odvisne stopnje produktivnosti je bilo tudi vprašanje delovne storilnosti v industriji. Ta je bila nizka v primerjavi z drugimi državami, zlasti zahodnimi, čeprav je bila v številnih primerih stopnja tehnološkega razvoja oziroma mehanizacije enaka. To je veljalo še zlasti za nove tovarne, ki so bile že plod industrializacije po vojni. Za Litostroj, ki je bil eden od industrijskih gigantov, zgrajen po vojni, in eden temeljev industrializacije v okviru petletke, je Miha Marinko navedel podatek, da je dosegel le 50-odstotno takšno storilnost kot podobna tovarna v Zahodni Nemčiji, ki je imela po mnenju naših strokovnjakov celo slabšo tehnološko raven od Litostroja.⁴¹ Stopnja storilnosti v industriji je torej tudi večala ceno industrijskim izdelkom in s tem povzročala neskladje v odnosih med cenami industrijskih in kmetijskih proizvodov, kar je imelo ekonomske in politične posledice zlasti na področju kmetijstva.

22. Ena od značilnosti tega obdobja, zlasti še petletke, je bil močan idejni, politični in dejanski vpliv Sovjetske zveze in njenih izkušenj pri graditvi socializma. Te so se prenašale v našo prakso večkrat brez kritičnosti, kar je priznal Tito v govoru ob sprejemanju zakona o samoupravljanju leta 1950.⁴² Po drugi strani pa sta temeljna procesa spreminjanja družbenoekonomskih odnosov, tako ekspropriacija ekspropriatorjev kot tudi agrarna reforma, ki sta bila izvajana v prvih dveh letih po vojni, izhajala iz značaja in izkušenj jugoslovanske revolucionarne prakse in objektivnega stanja.

V primeru agrarne reforme ni šlo za nacionalizacijo zemlje, kot je bil to primer po oktobrski revoluciji leta 1917, saj je pri nas potekal drugačen zgodovinski razvoj zemljiških odnosov kot v Rusiji. Prav agrarna reforma, izvedena v Jugoslaviji, pa je bila ena ključnih točk v obtožbah, izrečenih v resoluciji informbiroja na račun KPJ leta 1948.⁴³ Po drugi strani pa je bil prav

⁴¹ Borba komunistov Jugoslavije za socialistično demokracijo, VI. kongres KPJ (ZKJ), Cankarjeva založba, Ljubljana 1952, str. 242; razprava M. Marinka.

⁴² Tito, Govori i članci V, Naprijed, Zagreb 1959, str. 206—207.

⁴³ V tretji točki Resolucije, ki govori o notranji politiki KPJ je bilo zapisano: »Jugoslovanski rukovodioci sprovode nepravilnu politiku na selu, ignorišu klasnu diferenciaciju na selu i smatraju individualne seljake za jedinstvenu celinu, uprkos marksističko-lenjinističkom učenju o klasama i klasnoj borbi... Rukovodioci KPJ skreću s marksističko-lenjinističkog puta na put narodnjačke kulačke partije u pitanju rukovodeće uloge radničke klase, jer tvrde da su seljaci »najčvršći temelj jugoslovenske države.« Vladimir Dedijer. Dokumenti 1948, knjiga prva. Rad, Beograd 1979, str. 301; enako stališče in enake obtožbe kot v Resoluciji informbiroja so bile na račun KPJ in njenega odnosa do kmetijske politike izrečena že v prvem pismu

na področju kmetijstva opazen največji sovjetski vpliv in prenašanje njihove prakse, ko je šlo za kolektivizacijo zemlje. Po letu 1948 je namreč skokovito naraslo število kmečkih delovnih zadrug in je samo v letu 1949 zabeležen petkratni skok glede na predhodno leto.⁴⁴ Vendar pa je tudi v primeru kolektivizacije in zadružništva pri nas opaziti določene razlike od sovjetskega kolhozništva. Tako je na primer kmetu pri nas ob vstopu v zadrugo ostala ohišnica, in tudi z viški, pridelanimi na njej, je lahko razpolagal, kar je bilo pomembno za organiziranje vezane trgovine, ki je imela pomembno funkcijo pri ustvarjanju akumulacije, potrebne za naložbe v industrijo.

23. Industrializacija v času petletke je imela pozitivne posledice za nadaljnji razvoj celotne družbe. Industrija je postala prevladujoča panoga v gospodarstvu in pri ustvarjanju narodnega dohodka. Hkrati pa je industrializacija povzročila tudi negativnosti in težave, ki so se vleklye v naslednje obdobje in še naprej.⁴⁵

24. Izvajanje petletke je bilo zaradi objektivnih in subjektivnih vzrokov težko. Med temi je bila vsekakor gospodarska blokada in enostranska prekinitev tehničnega sodelovanja s strani Sovjetske zveze in njenih satelitov po sporu z informbirojem. To je povzročilo cezuro v izvajanju petletke; spremembe so bile glede investicij, rasti proizvodnje, zaposlovanja itd. Izkazalo se je, da so bile v procesu industrializacije, ki je bila velik imperativ v nadaljnjem razvoju, tudi takšne slabosti kot neekonomična graditev, pojavi grandomanije v investicijah in gradnjah. O tem je spregovoril Tito na VI. kongresu ZKJ leta 1952, ko je dejal, da bo potrebno v bodoče začeti z gradnjo le tistih večjih objektov, za katere bodo izdana denarna in materialna sredstva doma in v tujini in ki bodo ekonomsko in tehnološko preverjeni.⁴⁶

25. Petletka je bila podaljšana na leto dni⁴⁷ in se je formalno zaključila v letu 1952, čeprav so bili številni objekti, začeti v tem obdobju, končani šele sredi petdesetih let. V začetku petdesetih let so se začeli spreminjati odnosi in oblike, značilne za administrativni socializem. Slabeti je začel etatizem, začela se je decentralizacija na gospodarskem področju s prenašanjem gospodarskih pristojnosti iz zveznih organov na republiške itd. Spremenila se je ekonomska politika do kmetijstva, v letih 1951 in 1952 je bil ukinjen obvezni odkup. Spremenila se je tudi politika kolektivizacije, prenehalo se je prenašanje sovjetskih teorij in prakse v naše razmere. Nasploh so bili odpravljeni ali vsaj sproščeni številni ukrepi, ki so bili v gospodarskem življenju značilni za obdobje administrativnega socializma in ki so mu dajali iz današnjega stališča negativen prizvok.

VKP(b) z dne 27. marca 1948 (Dedijer, 1948, str. 205) in v pismu z dne 4. maja 1948 v točki 6. (Dedijer, 1948, str. 273.)

⁴⁴ Jugoslavija 1945—1964, Statistični pregled, Savezni zavod za statistiko, Beograd 1965, str. 111.

⁴⁵ Primerjaj oceno industrializacije v času petletke, ki jo je dal Sergej Kraigher v razgovoru za 2. program radia Beograd konec leta 1983; v slovenščini objavljeno v knjižici Moč Jugoslavije je v samoupravljanju, Delavska enotnost, Ljubljana 1984, zbirka Knjižnica sindikati št. 71, str. 87.

⁴⁶ Borba komunistov Jugoslavije za socialistično demokracijo, VI. kongres KPJ (ZKJ), Cankarjeva založba, Ljubljana 1952, str. 62.

⁴⁷ Zakon o podaljšanju izvajanja zakona o petletnem planu za razvoj narodnega gospodarstva FLRJ v letih 1947—1951, UL FLRJ, 71—657/31. decembra 1950.

Glede na te ukrepe ekonomske politike, ki so imeli na eni strani v večini primerov povsem praktičen namen, torej urejati življenje čim bolj primerno v tistem trenutku, na drugi strani pa so imeli jasen političnoidejni namen in cilj, to je izgradnja socialistične družbe, je zato to obdobje mogoče upravičeno označiti tudi kot obdobje revolucionarnega etatizma. Zaključilo se je v začetku petdesetih let. Mejniki je lahko že leto 1950, ko je bil sprejet zakon o delavskem samoupravljanju ali pa dve leti kasneje, ko je začel delovati t. i. novi gospodarski sistem, oziroma ko je bilo v začetku leta 1953 uzakonjeno samoupravljanje na vseh ravneh družbenega življenja. Začelo se je novo obdobje v razvoju naše socialistične revolucije, njen tretji korak — obdobje samopravnega socializma ali socialistične demokracije.

EINIGE BESONDERHEITEN DER WIRTSCHAFTSPOLITIK IN DEN JAHREN 1945—1952

Das Ziel der Wirtschaftspolitik in der Phase des »administrativen Sozialismus«, dem ersten Abschnitt im Aufbau des Sozialismus in Jugoslawien nach dem 2. Weltkrieg, war die Schaffung der dringend notwendigen gesellschaftspolitischen und ökonomischen Voraussetzungen für die Entwicklung sozialistischer gesellschaftlicher Beziehungen.

Die Entwicklung dieses Zeitraumes verlief in zwei Phasen. Die erste Phase war die Phase des Wiederaufbaues — von der Befreiung bis Ende des Jahres 1946. Die zweite Phase ist die Phase des ersten Fünfjahrplanes — von 1947 bis 1952. In der ersten Phase wurden die Voraussetzungen geschaffen für eine sozialistische Entwicklung, und in der zweiten Phase wurden die neuen gesellschaftlichen Verhältnisse gefestigt.

Die erste Phase ist gekennzeichnet einerseits durch die Beseitigung von Kriegsschäden und andererseits durch eine »Offensive auf die Schlüsselpositionen des Kapitalismus«, also auf die ökonomische Basis des Bürgertums. Das Ziel war, den Charakter der Wirtschaft mit dem Charakter der politischen Macht in Übereinstimmung zu bringen, also den politischen Machtwechsel, den der Befreiungskampf gegen Hitlerdeutschland hervorbrachte, auch ökonomisch abzusichern. Den Prozeß der »Expropriation der Etpropriateure« beendete die Nationalisierungswelle Ende 1946. Damit waren die materialien Voraussetzungen für die weitere Entwicklung des gesellschaftlich-ökonomischen Systems im Rahmen der Planwirtschaft gegeben. Die Voraussetzungen für eine planmäßige Entwicklung der sozialistischen Wirtschaft waren: Änderung des Charakters der Wirtschaft, deren Organisationsformen, sowie der Formen der ökonomischen Aktivitäten; das alles wurde im ersten Abschnitt, insbesondere im Jahre 1946, durchgesetzt.

Mit dem ersten Fünfjahrplan begann dann tatsächlich der sozialistische Aufbau. Die dringlichste Aufgabe des ersten Fünfjahrplanes war die Abschaffung der wirtschaftlichen und technischen Rückständigkeit des Landes, am prägnantesten zusammengefaßt in der Parole »Industrialisierung und Elektrifizierung«. Das Schwergewicht bei der Industrialisierung lag in der Schaffung von Produktionsmitteln (Kapitalbildung). Die gesamte Wirtschaftspolitik dieser Zeit war auf die Bedürfnisse der Industrialisierung zugeschnitten, insbesondere die Formen der Akkumulation, notwendig für den Einsatz in der Industrie. Diese Prioritäten hatten tiefgreifende Folgen: Veränderungen der sozialen Struktur als Folge der verstärkt einsetzenden Landflucht, bzw. der Beschäftigung in der Industrie. Damit eng verbunden ist die Frage der Versorgung mit Lebensmitteln der in der Industrie Beschäftigten und der städtischen Bevölkerung. Das wiederum machte Änderungen in der landwirtschaftlichen Produktion bzw. Organisationsform notwendig: Ablieferungspflicht der landwirtschaftlichen Produkte, Ankauf durch staatliche Stellen, Preisregelung und auch die so unpopulären Kollektivierungen. Alle diese Maßnahmen hatten in erster Linie wirtschaftliche Gründe; jedoch können die politischen Aspekte, die dabei eine gewisse Rolle spielten, nicht außer Acht gelassen werden.

Historična dokumentacija

Jera Vodušek-Starič

STENOGRAFSKI ZAPISNIK SEJE IZVRŠNEGA ODBORA OSVOBODILNE FRONTE SLOVENIJE, KI JE BILA DNE 13. NOVEMBRA 1950 V LJUBLJANI

Pri proučevanju slovenskega družbenega in političnega razvoja v prvem povojnem desetletju se mi vedno znova potrjuje prepričanje, kako koristno bi bilo, če bi za povojni čas imeli pri nas podobne edicije virov, kot jih imamo za obdobje NOV. Nalogo izdavanja virov smo si znanstveni delavci zastavili že pred desetimi leti v dolgoročnem načrtu »Zgodovina Slovencev 1945—1976«. Vendar do njene uresničitve iz različnih razlogov do danes še ni prišlo. Izjema bodo nova Zbrana dela Borisa Kidriča, kjer bo nekoliko bolj osvetljeno prvo povojno leto v Sloveniji, ko je bil Kidrič še na vodilnih položajih v Ljubljani. Načrtovana zbrana dela Edvarda Kardelja in Josipa Broza-Tita bodo v dosti manjši meri zajela slovensko arhivsko gradivo. Pri izdajanju zbranih del posameznikov, pa čeprav so to vodilni politični delavci, obstaja še dodatna, metodološka pomanjkljivost, da ne morejo zajeti in predstaviti širših dogajanj, temveč predstavljajo politično, gospodarsko, skratka teoretično misel posameznika in v najboljšem primeru njegovo delovanje, v dosti manjši meri pa delovanje organov, organizacij, da o razmerah na terenu ne govorimo. Tega seveda ne gre razumeti kot da niso potrebna. Potrebna so, toda vzporedno z njimi morajo izhajati tudi serije gradiva podobne npr. Dokumentom ljudske revolucije v Sloveniji za vojno obdobje. Jasno je, da bi za povojni čas take serije imele drugačno strukturo itd., toda o tem ob drugi priliki. Takšno prepričanje je bilo temeljni vzrok, da na tem mestu prihaja do objave ravno tega zapisnika seje IO OFS in ne morda kakega drugega, saj bi bilo več kot razumljivo, da bi začeli z objavo dokumentov iz leta 1945. Gre namreč za to, da bo ravno ta zapisnik (in še drugi za njim) v okrnjeni obliki (samo izvajanja B. Kidriča) izšel v novih zbranih delih. Jasno je, da kljub znanstvenemu aparatu knjige, ne bo mogel podati resnične predstave poteka te seje, saj je tudi njegova namembnost v tem primeru nekoliko drugačna. Pa vendar bo pri vsakem pozornem bralcu, raziskovalcu pa še toliko bolj, zbudil radovednost o celoti dogodka. Nič ni slabše za raziskovalno delo kot nepotešena radovednost, ki poraja vrsto različnih vprašanj, včasih pa kar tudi že same odgovore.

Okoliščine v katerih je do te seje prišlo, so dovolj jasno razvidne iz same vsebine razprav na seji. Zato ne bomo posebej opisovali razmer v letu 1950, ko je še in verjetno najbolj, visela v zraku nevarnost vojaškega posega z vzhoda, ko so Jugoslavijo pestile številne gospodarske težave in ko se je začela nova usmeritev v pojmovanju in deloma tudi v praksi socialističnega razvoja. Mogoče bi opozorili le na usmeritev slovenske partije, ki je bila odločilna tudi za po-

litiko OF. Ta je bila v splošnem uveljaviti začetke samoupravljanja, kar najširše označuje ves proces deetatizacije, debirokratizacije in demokratizacije družbe na notranjepolitičnem prizorišču. Stališče KPJ, oz. KP Slovenije pa je bilo, da se pri tej demokratizaciji, zaradi prepotrebne politične enotnosti, ne dovoli kakršno koli obujanje »starih, preživelih nazorov, oz. izkoriščanje te demokracije »za demokracijo za reakcionarne elemente«, kar je veljalo tudi za kakršno koli obnavljanje dejavnosti krščanskih socialistov v Sloveniji. In kot tako je bilo mišljeno Kocbekovo nastopanje, kritike ljudske prosvete, dejavnost književnikov. Enako strogo se je partija opredelila proti vsakršnim pojavom šovinizma. V odnosih do OF je partija trdno zastopala svojo vodilno vlogo v tej organizaciji. Sicer pa je bilo v vrstah OF v teh letih (od leta 1947, z izjemo aktivizacije proti resoluciji IB) opazno precejšnje opadanje dejavnosti, kar je bilo posledica zavestne krepitve in poudarjanja vloge sindikalne organizacije kot nosilca socialistične graditve v prvih povojnih letih.

Najverjetneje je zadnje tudi eden glavnih vzrokov za velike vrzeli v gradivu OF kot organizacije, saj ga v takem obsegu kot ga imamo za sindikalno organizacijo sploh ni. Obstojajo le zapisniki sej izvršnega in glavnega odbora in še ti niso kompletni. Po vrhu pa je to gradivo razdrobljeno pri različnih hraniteljih. Najdemo ga pri Republiški konferenci SZDLS (iz katerega je vzeta tudi ta zapisnik), v Arhivu Jugoslavije, v Arhivu CK ZKJ in v Zgodovinskem arhivu CK ZKS (v zadnjih le kopije), nekaj pa ga je v Centru za teorijo in prakso samoupravljanja Edvard Kardelj v Ljubljani.

— — —

Predsednik Izvršnega odbora¹ Josip Vidmar, ki je vodil sejo je uvodoma objavil, da je na dnevnem redu seje referat tov. Borisa Kidriča o sedanjih perečih problemih. Takoj za tem je dal besedo tov. Borisu Kidriču, ki je v svojem referatu med drugim dejal tudi naslednje:

»Tovariši in tovarišice! V svojem današnjem referatu bi hotel obravnavati dva kompleksa problemov. Prvi kompleks problemov so nekatere osnovne stvari iz jugoslovanske gospodarske problematike, drugi kompleks problemov, ki pa je vsaj deloma s prvimi v zvezi, pa so nekatere vprašanja, ki so se pojavila v Sloveniji, za katera mislim, da je potrebno, da Izvršni odbor OF o njih razpravlja.

Kar se prvega kompleksa problemov tiče, je treba predvsem ugotoviti, da je borba, ki jo naša država bije za izgradnjo socializma, postala mednarodnega pomena. Ta borba ni mednarodnega pomena samo v običajnem smislu besede, temveč je mednarodnega pomena v vse bolj poudarjenem smislu besede. Danes smo dejansko edina država v svetu, ki visoko dviga zastavo so-

¹ Izvršni odbor Osvobodilne fronte Slovenije je bil poleg predsedstva in sekretariata OF izvršilno telo širšega, 150 članskega glavnega odbora OF, ki je med kongresi predstavljal in usmerjal delo članstva OF. Ta izvršni odbor je bil izvoljen na drugem kongresu OF 26.—28. aprila 1948 in je štel 36 članov. Ti so bili: Franc Leskošek, Ivan Maček, Franc Bevč, Vida Tomšič, Tone Fajfar, Franc Lubej, Lidija Šentjunc, Viktor Avbelj, dr. Jože Potrč, dr. Ferdo Kozak, Boško Djuričkovič, Sergej Kraigher, Angela Ocepek, Janko Rudolf, Oton Zupančič, Albert Jakopič, Ivan Regent, Vlado Krivic, dr. Aleš Baebler, Jože Borštner, Franc Perovšek, Mira Tomšič, Matija Maležič, Tone Toman, Edmund Turnher, Stane Kovač, dr. Maks Šnuderl, Maks Krmelj, Franc Svetek, Josip Jeras, Bogdan Osolnik, Franc Popit, Miško Kranjc, Jože Primožič, Ignac Voljč in Franc Simonič.

cializma in ki bije borbo za socializem. S procesom degeneracije, ki se je izvršil v SSSR z vladavino birokratske kaste, z imperialistično politiko, ki jo vrši SSSR, se je seveda spremenil tudi svetovno politični položaj. Danes predstavlja Jugoslavija edino deželo, ki vodi borbo za načela socializma tako v mednarodni kakor v notranji politiki in je zato taka Jugoslavija seveda predmet napadov iz vseh strani. Vsi vemo, da so danes najbolj ogorčeni napadi s strani Sovjetske zveze in tam vladajoče birokracije, za to ne bom ponavljal znanih stvari. Ustavil bi se samo na konstataciji mednarodnega pomena naše borbe za socializem.

Razumljivo je, da se ta borba ne more vršiti samo z deklaracijami in da moramo za to borbo imeti tudi materialno bazo in to še kakšno. Pod materialno bazo za to borbo smatram dve stvari, ki sta važni v tej mednarodni situaciji, in sicer dovolj močno oboroženo silo, ki je že s samim svojim obstojem jamstvo, da se nas agresor kar tako ne bo upal napasti, odnosno, če nas bo agresor napadel, jamstvo, da bomo lahko uspešno vršili obrambo. In drugič, v kolikor naša mirovna politika uspe in so za to dani pogoji, da uspe, kljub hudim mednarodnim zapletljajem, gospodarsko bazo za našo gospodarsko neodvisnost, ki je nadaljnji pogoj za naš obstoj, za nadaljnjo izgradnjo socializma in naše neodvisnosti. Čim ta dva faktorja, potrebo po zadostni oboroženi sili in potrebo čvrste materialne baze za našo gospodarsko neodvisnost v celoti osvetlimo, je dokaj hitro jasno, da je bila politika petletnega plana kakršno je naša država zasnovala od vsega začetka socialistične graditve pri nas, popolnoma pravilna. Če mi ne bi bili te smeri — govorim o osnovni smeri naše gospodarske in socialistične prakse — zavzeli, tedaj ne bi ravno teh dveh osnovnih stvari mogli pravočasno doseči, to se pravi, niti zadostne obrambne baze naše države, niti materialne baze za našo neodvisnost.

Popolnoma naravna stvar je bila, da je borba za materialno bazo in obrambno sposobnost že od vsega začetka vsebovala izredno mnogo težav. Šlo je za hiter proces industrializacije, in sicer za tako hiter, kakršnega v drugih državah doslej niso poznali — pravim relativno ne v absolutnih številkah — in ki je imel ta namen, da vzpostavi zdrave osnove za nadaljnji razvoj, zdrave osnove v težki industriji, v izkoriščanju domačih surovin, zdrave osnove v tem smislu, da se toliko osamosvojimo na vseh gospodarskih področjih, kolikor to dovoljuje naše naravno bogastvo, odnosno, da izmenjavo z drugimi deželami toliko razširimo, kolikor to dovoljuje naše več ali manj pred petletnim planom neizkoriščeno naravno bogastvo. Kar se silno povečanih potreb tiče, ustvarjamo s tem šele materialne pogoje za resnični socialistični razvoj. Popolnoma jasno je, da izvrševanje velike naloge, ki se je postavila pred zaostalo Jugoslavijo glede hitre industrializacije, ni moglo potekati brez hudih disproporcionalnosti. Šli smo predvsem za tem, da gradimo težko industrijo na osnovi izkoriščanja naših surovinskih baz kot temelj našega nadaljnega razvoja. Z drugimi besedami nekoliko paradoksalno povedano, s tem, da ustvarjamo pogoje za nastanek višjega standarda, sedanji standard kršimo, kjer je potrebno. S tem, da pripravljamo materialne pogoje za naš industrijski razvoj, kršimo do neke mere tudi materialne osnove kulturnega razvoja. Ali je bila taka politika pravilna? Brez dvoma je, da je bila pravilna, kajti brez take koncepcije tako hitre izgradnje ne bi mogli tega predvideti. Brez takega koncepta pa ne bi mogli doseči tistih dveh stvari, o katerih sem govoril, to je zadostne obrambne sposobnosti naše dežele in zadostne materiale gospodarske baze za nadaljnji razvoj

oziroma za socialistično graditev. Težave so se še povečale, kakor je znano, z blokado s strani Sovjetske zveze in drugih kominformskih vlad, povečale s tem, da od zapada ni bilo pravočasnih posojil in je naravna stvar, da so se kot posledica tega povečale tudi disproporcionalnosti. Vendar smo te težave v veliki meri že prebrodili, zveze zunanje trgovskega značaja so se po zaslugi naše zunanje trgovine učvrstile, posojila so vsaj v veliki meri realizirana in podpisana tako, da je stvar danes toliko realna, da bomo lahko s prilično enoletno zakasnitvijo izvršili osnove petletnega plana. Nedvomno je to izredno velik uspeh v politiki naše države, ne samo glede na to, da sam petletni plan pomeni v določenem pogledu ogromen spopad s trdo realnostjo in je sam po sebi velika naloga, temveč tudi glede na to, kakšne težave so v borbi za njegovo izvedbo nastale, bodisi predvidene ali nepredvidene. Za naslednji dve leti je za našo gospodarsko dejavnost karakteristično naslednje: Dosedanje strategije ne bomo menjali. Sedanjo strategijo in taktični raspored bomo morali v naslednjih dveh letih še zaostri. Osnovna je koncentracija na objekte petletke v gradbeni dejavnosti, kar bomo v izvajanjih še zaostri, borbo na široki fronti bomo še ostreje izvajali kot doslej, puščali ob strani sicer važne stvari, vendar v primeri z osnovnimi objekti petletke, ki imajo nalogo, da dajo osnovno gospodarsko bazo za kasnejši harmoničnejši razvoj, bomo (borbo — op. red.) še ostreje izvajali kakor doslej in povečali koncentracijo na osnovne naloge petletke. V zvezi s tem pride v poštev tudi štednja in do gotove meje tudi povečanje disproporcev, s katerimi imamo trenutno, odnosno že dalj časa, opravka v našem gospodarstvu. Ti disproporci so brez dvoma zelo neprijetna stvar, vendar so neizbežni. Temu bi se sicer lahko izognili, če bi sprejeli drugačen koncept gospodarske graditve, ki pa ne bi dal teh osnovnih momentov o katerih sem govoril. Če hočemo ta dva osnovna momenta doseči, moramo pri tem konceptu vzdržati. Ta pa ima to neprijetno stran, da se rezultati pokažejo šele ob zaključeni petletki, da bo razvoj ob zaključku objektov petletnega plana skokovit, medtem ko danes zahteva naporov. Toda to je treba pri tem konceptu v celoti upoštevati. Razumljiva stvar je, da se moramo boriti, da olajšamo disproporce, ki imajo tudi svojo mejo in jih moramo upoštevati, če nečemo rušiti samega koncepta. Ena izmed osnovnih pomanjkljivosti v našem delu z množicami, je med drugim tudi ta, da se vse te stvari ne pojasnjujejo v zadostni meri. Razumljivo je, da ob taki pomanjkljivosti dobi sovražna propaganda dokaj več pogojev, kakor bi jih dobivala sicer, če bi se stvari v zadostni meri pojasnjevale in če bi se v zadostni meri vodila borba proti sovražni propagandi in tudi proti nekaterim tendencam, ki izvirajo iz usedlin preteklosti. Hkrati s to koncepcijo gospodarske graditve imamo danes opravka z izredno važnim zgodovinskim procesom v naši deželi, s prehodom od oblik administrativnega socializma na višje oblike socialističnega razvoja in socialistične graditve,² s prehodom od državne lastnine na primitivnejše³ forme, na splošno

² Boris Kidrič je v tem času, toda ob drugih priložnostih, veliko bolj temeljito opredeljeval vsebino nastopajočih sprememb v jugoslovanski družbi ter veliko pozornosti posvetil prav razvoju socializma, od njegove administrativne, državne, oz. birokratske oblike v razvitejšo obliko socialistične demokracije. Isto velja tudi za gospodarske pojave, ki jih na tem mestu našteva (glej Boris Kidrič, Sabrana dela, knjiga VI, Komunist, Beograd 1985).

³ Verjetno je tu nastala napaka in je avtor nameraval uporabiti izraz »... na progresivnejše forme...« ali pa »... od državne lastnine, primitivnejše forme, na...«.

ljudsko imovino pod upravo neposrednih proizvajalcev. V tem razvoju smo napravili šele prve korake. Ta razvoj je treba nadaljevati. Če ne bi tega razvijali, bi se nedvomno pojavile resne nevarnosti za samo družbeno politično socialistično graditev in s tem hkrati tudi za samo gospodarsko graditev naše države. Istočasno se v tem razvoju borimo proti metodam, ki jih je skušala mednarodnemu socialističnemu gibanju, odnosno komunističnim partijam ali pa deželam, ki grade socializem, vcepiti Sovjetska zveza in ki so pognale določene korenine že tudi pri nas. Na splošno lahko to borbo označimo kot borbo proti birokratizmu za poglobitev socialistične demokracije.

Naša borba za razširitev in poglobitev socialistične demokracije ima danes dva sovražnika, in sicer kominform in njegove agente, ki so maloštevilni in ki nimajo nobene množične osnove, niti toliko ne kot imajo množične osnove ostanki zapadne reakcije in pa reakcionarne usedline tistih reakcionarnih ostankov, ki našo borbo za socialistično demokracijo smatrajo kot borbo, ki odpira vrata preživelim ideologijam, ki oživlja te ideologije, ki odpira vrata ne socialistični, temveč buržoazni demokraciji. V sami praksi se bo pokazalo, da se bodo taki reakcionarni ostanki, požitve takih reakcionarnih ideoloških pogledov, v celotni koncepciji družili s kominformovsko propagando, kar nam je praksa danes že dejansko pokazala. Osnovne razlike med kominformovsko propagando in poizkusi reakcije, da bi oživela staro stanje, ni. V enem in drugem slučaju je govora o kontrarevoluciji, v enem in drugem slučaju je govora o napadu kontrarevolucionarnih sil na sile socialistične graditve v Jugoslaviji, ki nimajo samo notranjega pomena, ampak so ogromnega pomena tudi za vse progresivno človeštvo. Ko smo zaostriili borbo proti birokratizmu in smo z vso ostrostjo začeli sekati po raznih metodah, ki smo jih slepo kopirali po sovjetski praksi, smo predvidevali, da se bodo v doglednem času pojavili poizkusi to borbo krivo tolmačiti in preko te borbe odpreti vrata starim ideologijam. Te stvari so se že pojavile. V zvezi s to konstatacijo je moj namen govoriti o takih pojavih v Sloveniji. Mislim, da so nekateri pojavi takega značaja, da jih je treba razčistiti pred izvršnim odborom in da izvršni odbor do teh pojavov zavzame svoje stališče.

Predvsem bi hotel ugotoviti, da se v Sloveniji pojavljajo vse češče trditve, da se v Beogradu izvaja nepravilna gospodarska politika, ki gre na škodo slovenskemu narodu, ki pomeni težave za slovenski gospodarski razvoj, da se materialne dobrine nepravilno razdeljujejo, da so Slovenci pri tem prikrajšani itd. Osnovna vsebina teh trditev, ki so zavzele precejšen razmah med malomeščansko inteligenco na eni strani in med našim državnim gospodarskim aparatom v Sloveniji na drugi strani, je takega značaja, da je zelo lahko videti njen nacionalističen karakter naperjen proti socialistični vsebini bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov. Stvari so šle precej daleč. Navedel bi nekaj primerov. V Društvu slovenskih književnikov je bila sprejeta oficialna resolucija,⁴ da se papir nepravilno razdeljuje, da se razdeljuje v škodo slovenski kulturi, da se deli ta papir mehanično na glavo prebivalca, kar povzroča zastoj slovenske kulture, da se razen tega vrši še ta nepravilnost, da obstoja jugoslovanska zvezna založba, ki samo po sebi podpira zgolj srbsko-hrvatski idiom,

⁴ Omenjeno resolucijo so slovenski književniki sprejeli 6. oktobra 1950 na izrednem občnem zboru društva slovenskih književnikov (Ljudska pravica, 8. oktobra 1950, str. 4).

kar še povečuje krivico Slovincem. Ta resolucija je bila objavljena tudi v Ljudski pravici, centralnem organu KPS, brez kakršne koli kritike s trditvijo, da so to zanimive ugotovitve, ki so jih napravili slovenski književniki. Predno govorim o značaju te resolucije, moram ugotoviti, da je ta resolucija klevetniška, kajti ni resnica, da se papir deli na glavo prebivalca mehanično, ampak je res, da Slovenija dobi na glavo prebivalca neprimerno več papirja kakor katera koli druga republika. Navedel bom statistične številke o izvršitvi plana za leto 1949 in tudi plan za leto 1950 se ne razlikuje veliko od teh števil. V Srbiji je na 1 milijon prebivalcev v 1949. letu prišlo 1190 ton papirja za publikacije, časopise, knjige itd. V Hrvatski je prišlo 1320 ton, v Bosni 535 ton, v Makedoniji 1150 ton in v Črni gori 655 ton. Nobena od teh republik torej ni prekoračila števila 1320 ton kot ga ima Hrvatska. Slovenija pa je dobila 2600 ton papirja. V odstotkih to pomeni, da je Slovenija dobila 18,8 % papirja. S tem ne trdim, da je Slovenija dobila dovolj papirja, dobila ga je premalo, toda to ni posledica take ali drugačne nacionalne gospodarske politike pri nas, ampak je posledica dejstvo, ki sem ga obravnaval v začetku, da naša gospodarska politika graditve osnovnih stvari in pa harmonična graditev teh stvari začasno povečuje disproporce. Torej se trditev o nacionalnem zapostavljanju, lahko smatra samo kot kleveta. Nekateri se sicer opravičujejo, češ da so nepravilne številke razširili nekateri ljudje iz našega državnega aparata, toda sprejeli so jih nekritično in kot resnico. Ne ozirajte se na to, da so razne nepravilnosti bile, kajti slabosti so povsod in niso rezultat neke linije. In če bi marsikaj tudi bilo resnično, čeprav ni resnično in je to kleveta, je resolucija že sama po sebi nekaj popolnoma nemogočega za naše sedanje razmere, za našo nacionalno politiko, ki jo vršimo in za naloge, ki so pred nami. Ne glede na to, da je popolnoma jasno, da Slovenija rabi več papirja kakor druge republike glede na kulturno razvitost, je to nedostojno do drugih narodov, ki svoje zaostalosti niso sami krivi, ampak je temu kriva suženjska preteklost, ki je onemogočila njihov kulturni razvoj. Nepravilno je celo govoriti o razliki v kulturni razvitosti, ker govorimo lahko samo o civilizacijski razliki in zato mislim, da so te stvari izrazito šovinističnega značaja in abotne. Karakteristična je v tej resoluciji tudi pripomba, da so zvezne založbe tiste, ki povečujejo razliko zaradi tega, ker po prirodi forsirajo srbsko-hrvatski idiom. Dejstvo pa je, da so zvezne založbe dobile polovico manj kakor vse področje hrvaškega jezika in tudi tu dobi Slovenija še največ papirja na glavo prebivalca. V bistvu pa je tisti del resolucije, ki govori o zveznih založbah, naperjen proti partijskemu vodstvu. Če odštejemo razne birokratske lističe zveznih ministrov, za katere se strinjam, da se ukinejo, ne zato ker so zvezni, ampak ker so birokratski, imamo samo dve ustanovi, ki sta zveznega značaja, to je »Borba«, ki je organ KPJ in »Kultura« založba centralnih marksistično-leninističnih del. Človek se je moral začuditi, kako more biti resolucija s tako klevetniško vsebino sprejeta v Društvu slovenskih književnikov in kako more biti objavljena v centralnem organu KPS. To je izrazit primer nacionalističnih tendenc, ki objektivno ruši to, kar bi morali vsi čuvati. Toda stvar ni osamljena. Vi veste, da je take diskusije v Sloveniji danes izredno mnogo. Slišal sem tudi trditev, da so slovenski delavci slabše plačani kakor v drugih republikah. Statistika pa kaže, da so slovenski delavci, ker je struktura kvalifikacije v Sloveniji boljša kakor v drugih republikah, za približno 10—15 % boljše plačani. Na vsak način velja pri nas zakon enakega

plačila za enako delo. Ta zakon ni mogoče absolutno konsekventno izvesti, ker boljše delo hočeš — nočeš forsira tiste republike, kjer je mehanizacija dela večja in kjer je industrijski razvoj na višji stopnji. Slišijo se nadalje trditve, da je stanovanjska beda najhujša v Sloveniji. Govori se celo o statističnih podatkih, čeprav jih še nimamo pri roki in bi želeli, da bi bili rezultati popisa stanovanj čim prej gotovi, ker bi nam bile stvari mnogo bolj jasne. Vse te stvari so izrazito nacionalističnega karakterja. Vsi ti pojavi in vse to govorjenje poizkuša prikazati kot da se v Jugoslaviji vodi politika, ki je v bistvu nadaljevanje velikosrbske politike stare Jugoslavije, vsekakor pa nadaljevanje politike Beograda, kakršna je bila v stari Jugoslaviji. Mislim, da ti nacionalistični pojavi niso osamljeni. Povezani so z raznimi drugimi poizkusi, da se obnove ideološke usedline preteklosti, ki same po sebi naravno koketirajo na zapad. V Sloveniji se danes na splošno, posebno pa v Ljubljani, sliši mnenje: dovoljeno je vse, kar kdo hoče, danes ni nič več prepovedano — čez eno leto bodo pa ti tiči popolnoma v rokah Amerikancev. Razvoj bo šel tako, kakor bodo Amerikanci želeli. Naravno je, da se vsi ljudje, ki tako mislijo, kruto motijo. To je ena stran tega poglavja. Borimo se za neodvisno Jugoslavijo, kakor smo se borili odkar je počila prva partizanska puška in smo dokazali, da znamo to neodvisnost braniti pred vsakomur, ki bi jo hotel ogroziti. Jasno je, da če smo prelomili z Rusi, za katere smo mislili, da so nam ideološko sorodni, čeprav se je izkazalo, da niso, smo vendarle ostali revolucionarji in nimamo nobenega povoda, da se kdor koli drugi vmešava v naše prilike. Če je kdor koli pripravljen z nami trgovati na bazi neodvisnosti in sodelovanja v borbi za mir, ni seveda nobenega povoda, da ne bi z njim trgovali, vendar to ne pomeni, da bi dopuščali kakršno koli možnost povratka starega stanja in da so kakor koli upravičene želje reakcije, da se povampirijo stare ideološke usedline. Nekateri zelo napačno tolmačijo borbo za socialistično demokracijo. Ta borba pomeni boj proti birokraciji, boj proti samovolji birokratskih funkcionarjev, pomeni razvijanje resnične ljudske demokracije in pomeni razvijanje pravic našega delovnega ljudstva. Ne pomeni pa dajanje svobode sovražnim mentalitetam. Borba za socialistično demokracijo, je borba za utrditev in učvrstitev vlade delovnega ljudstva na čelu z delavskim razredom. Ni pa to borba za neko formalno demokracijo, ki bi se je lahko tudi sovražnik posluževal. Tako kot branimo svojo revolucionarno ideologijo proti sovjetski birokraciji, prav tako branimo našo lastno ideologijo pred slehernimi poizkusi, da se povampirijo usedline, katere smo likvidirali v našem razvoju, ne samo po osvoboditvi, marveč v glavnem že med samo narodno-osvobodilno borbo.

V tem pogledu je precej popustila naša budnost. Ne samo da ne dajemo dovolj odpora, ampak se tudi v naših lastnih vrstah dogajajo stvari, ki niso dostojne in ki kažejo, da se tuji vplivi infiltrirajo v naše vrste. Navedel bi nedavno diskusijo med Brankom Rudolfom in Modicem.⁵ Gre za članek Branka Rudolfa v zvezi z oceno slovenskega prevoda nekaterih Marxovih in Engelsovih člankov. Modic mu odgovarja, odnosno ga kritizira in mu Branko Rudolf prav

⁵ V tem primeru gre za članke B. Rudolfa »Karl Marks-Friderich Engels: O umetnosti in književnosti« (Ljudska pravica, 28. septembra 1950, str. 3), Lev Modic »Ob primeru podcenjevanja marksizma« (Ljudska pravica, 15. oktober 1950, str. 4) in B. Rudolf »O pravilnem in nesmotrnem uporabljanju marksističnih izrekov« (Ljudska pravica, 22. oktober 1950, str. 4).

tako odgovarja. Po mojem mnenju je to, kar je v prvem članku napisal Branko Rudolf, čeprav je Branko Rudolf dober človek in dober marksist, izrazito anti-marksiistično pisanje in napad na vrednost marksiističnega dialektičnega gledanja na literarno zgodovino. Kaj drugega kot to, naj bodo tiste ocene, da je več govora o papežih in kraljih kakor o literaturi. Ne govorim o tem, da ga je Modic dobro zavrnil. Modic je postavil nekaj slabih trditev. Branko Rudolf mu je spretno odgovoril. Toda v prvem članku so stvari, ki kažejo, da je naša budnost proti tem teorijam, ki skušajo negirati vrednost marksizma, premajhna.

Naj mi tovariš Kocbek oprostí, če v isti kategoriji omenjam nekatere stvari iz njegovih člankov. Predno preidem na stvari v njegovem članku, bi predvsem rad omenil neko stvar v obrambo tovariša Kocbeka, ne samo zato, ker ga nameravam kritizirati, ampak zato, ker je to stvar poštenosti ne glede na kritiko. Tista kritika Herberta Grüna⁶ o njegovi »Tovarišiji« je popolnoma nedostojno pobalinstvo, ki se ga lahko vsi sramujemo. Če ima kdo pravico kritizirati njegovo stališče, potem smo to mi, člani Izvršnega odbora, kjer je tov. Kocbek od prvega dneva sodeloval, ne pa da dopustimo nekemu pobalinu, da se napihne v svoji kritiki, pa naj bo to pisano marksiistično ali nemarksiistično ter se pri tem še nedostojno obregne, ne samo ob osebnost tov. Kocbeka, ampak tudi ob naš pokret. Poleg tega je v tej kritiki marsikaj s čemer se ne strinjam, da ne govorim o tem kar je v tej kritiki rečeno, da je Kocbek sicer materialno v glavnem že našel svoje normalizirano mesto v novi družbi, da se pa idejno ni znašel, ker mislim, da je to tudi namigovanje na nas vse. Vprašanje sopotništva smo že zdavnaj, še v času narodnoosvobodilne borbe rešili, z izjavo.⁷ S tem se ne strinjam zato, ker je krivično naprtiti to oznako tistim tovarišem, ki sicer niso bili v partijskih vrstah, ki pa so šli s Partijo in z revolucijo do kraja. S tem daje pravico samo tistim, ki ne bi šli do kraja z revolucijo. Sopotnik je tisti, ki mora izstopiti na prejšnji postaji. Osebo ne bi danes dajal nobenemu moralno politične pravice, da izostane na neki postaji preje kot mi. To bi tretiral kot izdajstvo. Če ga pa tretiraš za sopotnika, je to izjemna pravica. Nadalje, tisti del kritike, ki govori o borbi z orožjem v rokah, kjer govori o nekem strahu itd. kot osnovni očitek Kocbekovi knjigi. Toliko kar se tiče kritike s strani Herberta Grüna. Mislim, da je to tudi dokaz nerazgibanosti pri nas, da je do take kritike prišlo in da je bila objavljena. Na drugi strani pa odkrito povem in dam v diskusijo, da tudi reakcija tov. Kocbeka ni bila pravilna. Na njegovem mestu, bi jaz postavil stvar pred CK KPS in Izvršni odbor, da o stvari prediskutirata in se šele to potem objavi kot odgovor. Neprijetno je to, da je intervju,⁸ ki bi moral biti odgovor na kritiko Herberta Grüna, šel mimo Izvršnega odbora, ki bi moral potem razpravljati in to kritiko klasificirati kot pobalinstvo. Odgovor pa vsebuje stvari, s katerimi se ne moremo strinjati. Izraz »nižje« civilizacije. Mi lahko danes tolmačimo, da je nižja civilizacija ruska in tudi s tem se ne bi strinjal. Ni slučajen govor tovariša Tita, v katerem napada vsako šovinistično izražanje, pa četudi je proti Rusom. Smo proti šo-

⁶ Herbert Grün je o Kocbekovi »Tovarišiji« napisal gloslo »Kriza intelektualne samozavesti« (Novi svet, 1950, str. 537—540).

⁷ Misli na »Izjavo Komunistične partije Slovenije, Slovenskega sokolstva in Krščanskih socialistov...«, oz. »Dolomitsko izjavo« (Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji 6, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1981, str. 13).

⁸ Gre za intervju Franceta Novaška »Razgovor z Edvardom Kocbekom« (Slovenski poročevalec, 19. september 1950, str. 4).

vinizmu na sploh. To seveda popolnoma nič ne zmanjšuje borbe proti CK VKP/b, proti sovjetski vladi itd. To borbo bijemo skrajno ostro, ker nas tudi skrajno ostro napadajo, ker ogrožajo našo neodvisnost, groze naši državi z orožjem itd. in ni nobenih izgledov, da bi lahko nastopilo kakršno koli pomirjenje. Toda povsem jasno je, če se govori o »nižjih« civilizacijah spričo vzdušja, ki vlada v Sloveniji, da se to lahko smatra tudi kot balkanizem. Tu so momenti, ki jih moremo karakterizirati s šovinističnim prizvokom proti tisti liniji, o kateri sem v začetku referatna govoril in rekel, da se moramo boriti in biti budni. Na drugi strani pa — to se je kasneje videlo v drugem članku tov. Kocbeka⁹ — je cel miselni sklop stvari, tudi kar se tiče kritičnih pripomb, ki izpadejo kot napad na naš sistem. V drugem članku tov. Kocbeka se strinjam samo z vsako posamezno kritiko o naši ljudski prosveti, da so taki trikoti kjer se take oslarije počenjajo, toda cel sklop stvari je po mojem negacija našega sistema in napad na naš sistem. Naš sistem ni takšen. To so slabosti rasti, to so slabosti posameznika ali pa slabosti recimo celic, toda proti tem slabostim se borimo. Gre kratkomalo za to ali kritiko takih slabosti vršimo s stališča marksističnega poglabljanja socialistične demokracije ali pa to kritiko vršimo tako, da izgleda, da je celoten sistem pri nas slab. Mislim, da sta to dve bistveno različni stvari. Če kritiko teh slabosti vršimo na drugi način, tedaj dejansko objektivno pomagamo temu vdoru malomeščanskih in buržoaznih ideoloških ostankov pri nas in mislim, da se moramo pri tem zavedati ali je to prav ali ni prav. Čemu danes te stvari nekoliko ostreje postavljam, kot je to običajno oziroma kot smo tega bili navajeni? Ali ni morda to nekoliko sektaško ostro postavljeno? Mislim, da ni. Kar se nacionalističnih pojavov tiče, se moramo zavedati, da so danes osnovni sovražnikovi naporu usmerjeni proti bratstvu in enotnosti jugoslovanskih narodov. Vzemite razkrinkanje kominformovske agature Žigića in Brkića,¹⁰ ki sta zavestno podžigala srbski šovinizem v Hrvatski, ki je združeval vse od pravoslavne cerkve do četnikov in do zavestnih kominformovcev, katerim sta na čelu bila Žigić in Brkić. Danes ni vprašanje iz čigavih pozicij to izhaja, ali iz zapadnih ali iz vzhodnih. Te pozicije se danes dostikrat na terenu združujejo in se morajo združevati. Kominformovske direktive se združujejo z zapadno agenturo in z zapadnimi reakcionarnimi ostanki, zato moramo biti do vsakega pojava šovinizma neprimerno bolj budni kakor kdaj koli prej. Proti tem ostankom smo preje popuščali, ker smo zavestno vedeli, da morajo odmreti. Danes pa, ko se skušajo te sile oživljati, se moramo proti njim veliko bolj odločno boriti. Res je, da imamo objektivne težave in da je pomanjkanje na kulturnem poprišču, da je pomanjkanje stanovanj itd. Res pa je tudi, da se to pomanjkanje skuša danes dostikrat tolmačiti s tako ali drugačno nacionalno politiko, kar je seveda kleveta, medtem ko vse drugo izvira iz čisto drugačnih momentov in razlogov, ki sem jih že v začetku navedel. Iz vseh teh razlogov se borimo, ne da bi dopuščali kakršno koli sektaštvo, še manj pa izmalčiti našo marksistično čistost. Da se borimo proti zapadnim buržoaznim

⁹ Gre za članek Edvarda Kocbeka »O ljudski prosveti« (Slovenski poročevalec, 28. oktober 1950, str. 4).

¹⁰ Rade Žigić in Dušan Brkić, oba predvojna komunisti, ki sta med NOB imela pomembne politične zadolžitve v NOV, po vojni člana vlade NR Hrvatske, sta bila na izrednem plenumu KP Hrvatske, 10. septembra 1950, izključena iz KP zaradi svojega informbirojevskega delovanja usmerjenega proti socialistični graditvi nove Jugoslavije in zaradi širjenja šovinizma. Kasneje so ju zaradi tega tudi obsodili.

vplivom in proti buržoaznim ostankom, ne pomeni, da se vračamo na sektaške metode. Sektaške metode birokratskih ostankov v naših vrstah so izredčene, odnosno so samo druga stran tistega procesa, da se v procesu za demokracijo skušajo povampiriti. V vsakem slučaju pa so te metode slične kominformovskim metodam, ki predstavljajo samo drugo stran vsega tega, kar je nevarno in kar danes lahko smatramo za sovražno. Ne, mi borbo za socialistično demokracijo nadaljujemo in jo poglobljamo, toda prav ta borba za socialistično demokracijo predpostavlja marksistično kvalitetno oster principielni obračun z vsem tistim, kar bi pomenilo vračanje na staro. Borba za socialistično demokracijo pomeni svobodo za delovnega človeka, svobodo za naše ljudi, da se ne boje pisati in govoriti, da ne strižejo citatov in merijo svoje besede kot preplašen človek, ki mu je zmanjkalo ustvarjalnega poguma. Predvsem pa ni potrebno, da ostanemo dolžni odgovora temu kar ni v skladu z našo ideologijo. Vsi taki pojavi popuščanja tem ideološkim ostankom, popuščanja nacionalističnim tendencam itd., vsi taki pojavi hkrati pomenijo zelo slabo uslugo, rekel bi medvedjo uslugo. Če si prisiljen boriti se na več strani hkrati, človek v taki borbi marsikaj hote ali nehote pohodi, kar sicer ne bi pohodil. Borba ima svojo logiko. Ne bi hotel, tovariši, da bi te moje pripombe, ki sem jih iznesel, smatrali kot nekakšno plat zvona. To niso, ker tudi situacija ni taka. Hotel bi samo, da se nekateri problemi naše skupne budnosti, bodisi da gre za partije ali nepartije, da se nekateri problemi skupne budnosti v Fronti zaostre in zavzame do njih načelno stališče. Mislim, da so momenti, ki terjajo načelno stališče. Nimamo samo opravka z ostanki preteklosti v našem malomeščanstvu. Opravka imamo tudi s pojavom novih tvorb, ki izhajajo prav tako iz preteklosti, to je z birokratskim aparatom, proti kateremu se borimo. V procesu pretvarjanja državnega stroja smo napravili šele prve korake, ko smo začeli izvajati decentralizacijo. Ta decentralizacija je šla doslej bolj po državni liniji. Decentralizacija zgolj po državni liniji pa pomeni krepitev državno kapitalistične mentalitete v naši izgradnji, kar nujno povzroča tudi krepitev nacionalističnih tendenc. Mislim celo, da večina tistih takozvanih podatkov, dostikrat popolnoma napačnih podatkov in kvot, ki se različno in napačno tolmačijo in ki jih bodisi reakcija ali pa malomeščanski elementi nadalje šovinistično predelajo in po svoje tolmačijo, da večina teh podatkov prihaja iz birokratskega državnega aparata, ki se je začel čutiti v Sloveniji lastnika ljudske imovine in ki zaradi tega dobiva tudi svojo obliko. Mislim, da je po teh tendencah v državnem aparatu treba udariti kot po nacionalističnih tendencah in birokratskih tendencah, ki so nasprotne socialistični demokraciji, nasprotne graditvi in razvoju resničnega socializma in razvoju diktature proletariata pri nas. Poudarjam, da se v naših centralnih organih dostikrat dejansko delajo napake, ki prizadenejo zdaj to ali ono republiko ali pa to ali ono vejo gospodarske panoge. Res je, da je vrsta napak in stvari morda prizadela tudi Slovenijo, vendar te napake niso izraz te ali one linije ampak izraz skupne slabosti. Proti tem napakam se je treba boriti, treba je udariti po teh napakah in jih skupno odpravljati. Gre pa spet za to, s kakšnega stališča se borimo proti tem napakam, ali dopustimo, da ostanki preteklosti dajejo temu nacionalistično obeležje, da dopustimo, da napake izkoristi tuja ideologija ali pa se borimo z našega stališča in ustvarjamo pogoje za nadaljnji pravilni razvoj. Naša demokracija daje in bo še vse bolj dajala zadostnih objektivnih pogojev za ostro kritiko napak. Ne smemo pa dajati možnosti, da ostanejo brez

odgovora neupravičeni napadi na naš celoten sistem. Ne smemo dajati možnosti, da ostanejo brez odgovora nacionalistični pojavi, ki so prav tako škodljivi ne samo slovenskemu narodu, ampak tudi vsem drugim jugoslovanskim narodom in nam kot celoti. Mislim, da končno ni slučaj, da se ti nacionalistični pojavi, povampirjenje raznih ideoloških ostankov iz preteklosti, da se to hkrati družijo z nedovoljeno razvitostjo socialistične demokracije na našem terenu. To gre eno z drugim v roki. Popuščanje na desno in navzdol, samovolja, birokratizem, nedovoljna zakonitost, izrabljanje položaja, privilegiji itd. Osnovna linija naše borbe mora biti danes razvijanje resnične socialistične demokracije med delovnim ljudstvom, seznanjenje delovnega ljudstva v smislu uporabe te socialistične demokracije in uporabe zakonitosti proti vsem mogočim formam nezakonitosti. Nobenega opravičila ne more biti glede tega, kar se sliši zlasti pri birokraciji, da zakonitosti nimamo, saj je vendar vsa zakonodaja v naših rokah in so ti zakoni naši zakoni. Zakonitost pa je predpogoj vsake demokracije. Na terenu se šestokrat pojavlja mnenje, da se krivce ne sme kaznovati zato ker so funkcionarji, češ da bi s tem trpela avtoriteta Partije, Fronte in ljudske oblasti. Krivce je treba kaznovati, in sicer javno kaznovati. Ne smemo misliti, da imamo opravka z bedastim ljudstvom. Opravka imamo s pametnim ljudstvom, ki se ne da slepiti in nikakor ne mislite, da ljudje česa ne vedo. Nasprotno, naša avtoriteta bo rasla, če bomo napake odkrivali in krivce kaznovali. Treba je odpraviti kakršne koli pojave samovolje. Dostikrat se zgodi krivica delovnim in poštenim ljudem, pa se ta krivica ne popravi. Človeka, ki se mu je zgodila krivica, pa se ta krivica ni popravila, kaj lahko izgubimo. Nasprotno pa boš človeka, ki se mu je naredila krivica, pa se je ta krivica popravila, imel dosti bolj zase in na svoji strani kakor kdaj koli prej. Mislim, da je treba borbo za socialistično demokracijo poglobljati. To je osnovno sredstvo v boju proti kominformu, hkrati s to borbo za socialistično demokracijo pa je treba okrepiti tudi našo borbo proti povampirjenju ostankov preteklosti, pa naj bi se pojavili v kakršni koli obliki. To je v glavnem vse, kar sem hotel povedati, želel pa bi o teh osnovnih mislih čim več diskusije.«

— — —

Predsednik Josip Vidmar: Tovariši, slišali sta referat tovariša Kidriča. Dajem referat v diskusijo. Želi kdo besedo?

Dr. Jože Potrč: Dva problema bi nakazal, ki bi v nekem pogledu potrdila in v nekem pogledu tudi pojasnila nekatere pojave. Mislim, da se vsi strinjamo, da lahko sledi temu referatu iskren razgovor, ki bo mnogo razčistil. Najprej bi omenil neko zelo nedolžno stvar, ki se je nam vsem mogoče zdela zelo nedolžna. Mislim Modičevo kritiko Branka Rudolfa. Smatram, da je tovariš Kidrič vsestransko pravilno ocenil to diskusijo. Hotel bi pa samo poudariti, da smo pri tem bili, lahko rečem, nebudni, da nismo reagirali bolj pravilno, to pa zato, ker Branka Rudolfa pač vsi poznamo. Ko na eni strani govori o zgodovinskem materializmu, pa meni nič tebi nič pridene tiste kralje in človek, ki ga pozna, smatra, da so to neurejene misli. Čeprav njega danes ni tukaj, sem pa z njim govoril in mislim, da lahko rečem, da je tega kriva samo neurejenost. Mislim pa, da zadene krivda tudi uredništvo in pa vse tiste, ki so odgovorni za to in med temi se čutim krivega tudi jaz, ter mislim, da odgovor ni bil zadosti

posrečen. Mislim, da gre tu za nekatere stvari, ki niso bile pravilno izražene in tudi s strani Modica nerodno izražene, da se Marxa sumniči nekulturništva. Mislim, da gre tu za človeške vrednosti o katerih je govora in ne gre samo za svetovni nazor.

Drugo vprašanje, ki je mnogo bolj tehtno, pa je vprašanje nacionalistične miselnosti, ki zahteva, da v naših vrstah zavzemamo res kar najbolj resno stališče. Kot dopolnitev bi povedal nekaj o teh tako zvanih izvorih, ki so pravzaprav samo navidezni izvori nacionalizma. Ko je govora o tem, da je bila resolucija naših književnikov precej nacionalistično pobarvana, slišim, da so v Srbiji tudi pojavi velikosrbskih šovinističnih momentov, oziroma tendence velikosrbskega šovinizma. Povedati mislim samo to, kar označuje našo politiko pravilno v tem vprašanju in kako nam za ilustracijo lahko služi primer, ki je danes že 40 let star, ki pa je izredno globok. Dimitrij Tucović je dobil kritiko dunajske socialne demokracije, češ, da se srbsko buržoazija preveč muči z ljudstvom v Bosni in Hercegovini in da je to srbski šovinizem. Renner je takrat odgovoril, naj se srbski socialisti bore z domačo buržoazijo, borbo za šovinizem pa naj prepuste njim. Iz lastnih vrst moramo izrezati šovinizem, to pa ne pomeni, da moramo tudi mi sami zapasti šovinizmu. To so misli, ki so v Društvu književnikov živele in lahko rečem, da še živijo, zato sem ta primer tudi iznesel. Mislim, da je borba proti nacionalizmu v luči kakor je tov. Kidrič pokazal, eminentno važna ne samo za izgradnjo socializma, ampak tudi za ohranitev naše neodvisnosti.

Edvard Kocbek: Rad bi odgovoril na kritiko načelno. Na dva načina sem pravzaprav razočaran. Prvič, ker sem res mislil, da bomo slišali o gospodarski problematiki v nekem smislu več, kakor si povedal, drugič pa sem razočaran ker smatram, da mi delaš krivico in da me mešaš med ljudi, ki prispevajo k nacionalizmu, včasih bi celo rekel k separatizmu. Tako kakor se teh stvari sedaj zavedam in v luči teh tvojih trditev in kakor jih moram ugotoviti v luči ugotovitev naše slovenske sredine, sem sedaj prvič slišal od tebe, ki si nalašč zato prišel iz Beograda, da nam to poveš, to trditev, da sem v prvem ali drugem članku hote ali nehote prispeval k povečanju tega nacionalizma ali separatizma, ki ima popolnoma druge razloge in druge vzroke. Mislim, da ljudje, odnosno vsi, ki smo tu navzoči, malo bolj od blizu poznamo in vemo, kako so te stvari nastale. Vem sicer, da je več takih ljudi kot si ti, ki so Grūna popolnoma obsodili. Moram pa reči, da od objave intervjuja nisem od te strani, od strani Izvršnega odbora ali pa iz ust drugih vodilnih tovarišev, slišal nobene take točne sodbe ali obsodbe tistega članka ali take kritike, kakor jo sedaj slišim od tebe. Tudi nisem čutil nobene potrebe, da se obrnem na Izvršni odbor ali na CK, ker sem celo v tem molku ali v tej tišini nagibal k temu, da je to celo z določeno sugestijo napisana stvar, ker mi o tem niti urednik, niti kak bližji politični človek ni prav ničesar sporočil. Niti nisem mogel reči človeku, ki je prišel k meni domov, da mu odrečem intervju ali da bi drugače napisal kakor sem napisal. Z nobenim se nisem desolidariziral. Sedaj ko je že mesec potekel in stvari, ki sem jih z dobro voljo napisal na poziv Liške,* nisem tudi danes pripravljen pristati na neko obtožbo in se obtoževali tako, kot se je ravnokar Potrč. Smatral sem celo za potrebno, da stvar, ki sem jo napisal, ta odgovor namreč, dam prebrati ne-

* Janko Liška.

katerim vodlinim ljudem in sem jo v prvem ali drugem sestavku predhodno tudi dal prebrati. Stvari nisem niti prešvercal v časopis, niti sem jo hotel dati sam, vendar se mi zdi, da je stvar dobila tisto aprobacijo, kakor jo je dobila. Izredno sem začuden nad tem, da sem jaz edini konkretni krivec v tej dvorani.

Boris Kidrič: Nisem prišel specialno zato, da samo to povem, temveč da v zvezi z aktualnimi problemi pretresamo pojave v Sloveniji, ki so zelo nevarni. To so zelo močni pojavi nacionalizma, ki rušijo bratstvo in enotnost naših narodov, močni pojavi poizkusov vdiranja ideologije, ki nima z našo ideologijo nič skupnega. V okviru teh pojavov in vdiranja te ideologije sem hkrati kritiziral tudi tvoje nasedanje, ne sicer kot nosilca teh pojavov, temveč v isti kategoriji kakor sem kritiziral članek Branka Rudolfa glede prevoda Marxovih in Engelsovih člankov. Če si razočaran nad tem, da sem ta predmet vzel za svoj današnji referat, ne morem ničesar proti temu. Za mene to pomeni, da se ti resnosti teh pojavov ne zavedaš dovolj, če meniš, da se ne izplača zaradi teh pojavov priti iz Beograda. Če smatraš, da teh pojavov nisem poizkušal pojasniti, pa poizkusi ti in govori o vzrokih teh pojavov.

Edvard Kocbek: Meni je žal, da so ti vzroki zelo kompleksni in ni samo stvar enega in drugega da jih poišče, ampak je to stvar vseh nas.

Boris Kidrič: Vzrok oživljanja take ideologije je v ostankih preživele ideologije. To so ostanki buržoazije in birokracije in brez dvoma so to zelo kompleksni vzroki. Če misliš, da so vzroki tega poživljanja v naši politiki, potem to povej.

Edvard Kocbek: Želim samo, da se to ne nanaša samo na enega človek, ampak, da se jemlje celotna kompleksnost.

Boris Kidrič: Jasno je, da so vzroki tudi v tem, da dajemo premalo za kulturo. Toda več ne moremo, ker če bi hoteli dajati več, bi se morali odreči konceptiji petletnega plana. Jasno sem postavil, če hočemo v dovolj kratkem času doseči zadostno obrambno silo naše države in take gospodarske osnove, da se na teh temeljih lahko harmonično razvija kasnejši standard, pa tudi materialne osnove za kulturni razvoj, potem gremo lahko samo po tej poti po kateri gremo, ta pot pa je polna disproporcev, kar pa ne tajimo. Ne delamo si iluzij, da lahko vse sami napravimo. Toda dejstvo je, da se težave, ki izvirajo iz teh disproporcev, tolmačijo kot rezultat take ali drugačne nacionalne politike.

Edvard Kocbek: S temi se jaz ne istovetim. Meni tega ni nihče povedal.

Boris Kidrič: Nisem rekel, da si nosilec tega, če hočeš, da se dobro razumeva. Tebe sem omenil v svojem referatu prav tako, kakor sem omenil Branka Rudolfa in to so primeri, ki so mi v zadnjem času najbolj pri rokah. Ne mislim, da si ti nosilec tega in da je treba predvsem tebe kritizirati in napadati. Ali se strinjaš s tem, da praviš, da nimaš ničesar spremeniti, ali se strinjaš s tem kar si napisal o nižjih civilizacijah, ali ne smatraš, da je to za druge narode žaljivo? Ali smatraš, da je žaljivo ali da ni žaljivo?

Edvard Kocbek: Tega niso mogli razumeti kot balkanizem.

Boris Kidrič: Razumeti so mogli, da je njihova civilizacija nižja civilizacija, in da za Slovence ni spodobno, da sprejmejo razne folklorne forme. Strinjam se s tem, da je folklor pri nas najslabša zadeva. Ne strinjam se pa s teboj, da bi govorili o nižji civilizaciji, kar lahko pripadnike drugih jugoslovanskih narodov žali, na drugi strani pa priliva olja šovinizmu, ko obstojata še hrvatski in srbski šovinizem. Pričakoval sem, da boš ti izraz takozvane nižje civilizacije,

ki je dejansko neprijetno odmeval, v drugem članku raztolmačil. Ne bi se strinjal s tem, da je nižja civilizacija ruska, strinjal pa bi se s tem, da so sovjetske metode nižja civilizacija. Vendar pa je izraz nižja civilizacija ostal v drugem članku prav tako nepojasnen. Kakšno moralno pravico imaš, da daješ drugim narodom oznako nižje civilizacije?

Edvard Kocbek: Nisem imel nobenega takega namena, da bi drugim narodom dajal to oznako. Hotel sem samo reči, da če imaš določen kulturni nivo, ne smeš pasti na nižji nivo. Nikakor pa ne kot balkanizem. Da sem s tem pomagal k nacionalizmu, to razlago prvič slišim in je tudi ne morem sprejeti.

Boris Kidrič: Ni važno ali za balkanizem ali ne, toda nedostojno je tretirati druge narode za nižje civilizacije in nima to nič skupnega s slovenskim patriotizmom in z utrditvijo položaja lastnega naroda, ampak je to tudi lastnemu narodu škodljivo in pomeni rušiti tisto, kar smo tako težko dosegli. Spomni se samo, kako je bilo pred pičlimi desetimi leti, kako so se jugoslovanski narodi klali. Zato moramo ljubosumno čuvati to, kar smo dosegli, tudi iz čisto človeškega stališča.

Edvard Kocbek: Ne strinjam se s tem, da tako ugotavljaš. To je podtikanje. Z Marinkom,* Kraigherjem** in Potrčem sem ta članek prebral in se z njimi pomenil, vendar ni nihče pomislil, da sem hotel s tem iznesti primerjavo z drugimi jugoslovanskimi civilizacijami. In če bi bilo tako, bi to besedo tudi raztolmačil.

Boris Kidrič: Ta stvar je izšla v prvem članku, ne da bi jo raztolmačil in tudi v drugem članku. Tvojo izjavo sicer vzamem na znanje, če sem krivo tolmačil, toda normalen človek drugače razumeti ne more. Če praviš, da sem te napačno razumel, potem diskutirajva še naprej. Mislim, da ti bo jasno, da ob takih pojavih, kakršni so danes v Sloveniji, ko dobro veš koliko ljudi smatra druge nacije za nižje, da se v taki situaciji tak termin ne bi smel uporabljati. In ta termin je bilo treba samo tako razumeti. Dejansko si res pri kritiki Ljudske prosvete prevzel večino citatov od njih samih, vendar ni bilo pravilno, da si to dostavil.

Edvard Kocbek: Verjemi, da nisem imel tega namena.

Boris Kidrič: To vzamem na znanje, vendar tako se je razumelo in mislim, da lahko človeka to zaboli.

Edvard Kocbek: Bodi prepričan, da bi vse preje želel, kakor da bi to podtaknil.

Boris Kidrič: Želel sem, da bi bil ta intervju dober in bi ga kdor koli od nas podpisal in pristal bi na kar koli drugega, kakor pa, da sem čital tisto o nižjih civilizacijah. Zakaj te stvari postavljam na ostrino? Postavljam zato, ker smatram, da je iz našega socialističnega humanističnega stališča prav, da vsa, a priori vsa šovinistična trenja in gledanja, odpravimo. Tega ne smemo prezreti in moramo zlasti odklanjati stvari, ki bi lahko pomenile neposredno žalitev za druge jugoslovanske narode.

Edvard Kocbek: Imam vtis, da si potreboval poleg onih ugotovitev še več materiala in je dobro, če se za to poslužiš Kocbeka, če je v Beogradu kdo to stvar tako tolmačil.

* Miha Marinko.

** Boris Kraigher.

Boris Kidrič: Če nihče tega ne bi tako tolmačil, bi bil to za nas zelo slab znak. Odkrito povem, zakaj sem to omenil. Smatram namreč, da smo dolžni tiste stvari, s katerimi se ne moremo strinjati, odkrito iznesti pred teboj in pred Izvršnim odborom, kajti napisana stvar je navsezadnje le napisana, razen tega si član Izvršnega odbora in je ta stvar za naše ljudi važna.

Edvard Kocbek: Koliko je stvari, o katerih bi morali prav na tem mestu govoriti, pa o njih ne govorimo.

Boris Kidrič: Nismo proti nobeni kritiki, ki je na mestu. Toda druga stvar je dati v nekem članku videz, da je vse negativno. Smatram, da se z veliko večino stvari, ki si jih napisal, posameznih stvari, strinjam. Celoten smisel članku pa je tak, da se z njim strinjati ne morem. Vzemimo za primer tudi tisto stvar o slabitvi države itd. Mislim, da so to stvari proti katerim moramo protestirati. Od vseh strani si obkoljen, rožljajo z orožjem itd., mi pa govorimo o slabitvi države.

Edvard Kocbek: To ni dobro kar poveš. Tista misel je bila izražena kot problem prosvetne pedagogike. Problem slabitve država je problem našega političnega ukrepanja in tega sem se poslužil samo kot konkreten primer, s katerim še podpiraš potrebo po ljudskem znanju, da prehaja v človeka in organizem. Samo v tem smislu je bilo to razumeti.

Boris Kidrič: Pri nas sicer pretvarjamo državno imovino v občeljudsko imovino, ustanavljamo delavske svete, tolčemo birokracijo in dajemo podjetja pod neposredno upravo delavcem, toda ne slabimo države. Nobenega pomena nima v času, ko je država potrebna ustvarjati med ljudmi občutek, da država admira, razvijati teorije o slabitvi države itd. Ljudje to stvar razumejo potem tako, češ že danes je vse dovoljeno, jutri pa država že lahko odmre.

Sergej Kraigher: V zvezi z diskusijo bi pripomnil sledeče stvari. Nedvomno obstojajo pojavi nacionalizma v našem državnem aparatu in se pojavljajo tudi v našem gospodarstvu in pri ljudeh, ki sodelujejo pri reševanju raznih gospodarskih vprašanj. Mislim, da ta pojav ni v zvezi z decentralizacijo, ampak je to pojav, ki smo ga prinesli iz stare Jugoslavije in ki ga iz našega aparata nismo docela iztrebili. V kolikor pa ti ostanki nacionalizma še obstojajo, je to dokaz, da nismo v našem aparatu do kraja zasigurali celotno zlitje z jugoslovansko skupnostjo pri reševanju vseh gospodarskih vprašanj in bi že pri decentralizaciji morali vključevati kritiko, kakršna je bila postavljena v referatu za ostro izvajanje nalog, ki so pred nami in ki jih moramo izvršiti. Mislim, da je prav tako opravičena druga ugotovitev tov. Kidriča, da so se v zvezi z decentralizacijo naše državne uprave, predvsem na gospodarskem področju, pojavi malo-meščanskega nacionalizma v našem državnem aparatu okrepili. To se je kazalo že od januarja in februarja dalje v posebni, že pretirani občutljivosti proti raznim birokratskim posegom, v resnici birokratskim posegom iz centralnih zveznih ustanov v izvrševanju raznih gospodarskih vprašanj v republiki, včasih pa tudi v občutljivosti, ki ji ni bilo mesta, kjer ni šlo za birokratske posege, ampak kjer se je v smislu birokratskega centralizma smatralo pravilno vodenje s strani našega državnega in političnega vodstva kot birokratsko poseganje ter so tudi na take pojave nacionalistično reagirali. Mislim, da so ti pojavi med nami še živi in so se sedaj, ko se je celotni državni aparat v procesu decentralizacije okrepil, ne mislim številčno, ampak po funkciji in obsegu poslov, ko mora bolj neposredno reševati stvari kakor preje, so se ti pojavi okrepili, kar

dejansko samo potrjuje to, da gre za nov moment, za nov vir nacionalizma, ki res izvira iz teh birokratskih pojavov v našem aparatu. O teh pojavih v našem javnem življenju je zlasti potrebno govoriti na razširjeni seji Izvršnega odbora, kjer so navzoči vsi gospodarski funkcionarji, ker moramo pri našem delu pokazati več budnosti kakor doslej proti vsem oblikam nacionalizma. Mislim, da se ti pojavi največkrat kažejo pri sestavljanju planov v resorjih in gospodarskih organih, ko se o teh planih diskutira, ko se določajo planske kvote ali material ali investicije v tej ali oni panogi. Dejstvo je, da smo pri teh diskusijah v zvezi s planom, ko smo razpravljali in ocenjevali posamezne planske naloge, ki se postavljajo pred našo republiko ali pred posamezne resorje, to premalo povezovali z jugoslovansko celoto. Mislim, da je krivda tudi v tem, da smo se premalo poglobljali v probleme drugih republik in da bi iz teh problemov v drugih republikah dozorevala nujnost nalog, ki se pred našo republiko postavljajo v odnosu do državne celote. Na drugi strani pa mislim, da je isti pojav, kadar se plan izpremeni ali kadar se na tak ali drugačen način spremene sprejete obveze ali prilagodbe v zvezi s konkretnimi nalogami ali s konkretnim izvajanjem plana. Ko se o teh stvareh diskutira, najraje pride do nacionalističnih izrazov, predvsem zaradi tega, ker z naše strani premalo tolmačimo naloge, ki se postavljajo pred naš aparat. Kar se tiče izpolnjevanja obvez naših resorjev do ostalih republik in celote, če gre za dobavo materiala in drugih stvari, da mi to v osnovi izpolnjujemo in ni predpostavljajanja slovenskih koristi pred koristmi državne celote. Pač pa, kot sem rekel, pri izpolnjevanju teh nalog, pri mobiliziranju celotnega aparata in operative za izvršitev teh nalog, pa premalo budno spremljamo elemente, ki so v bistvu nacionalistični. Mnogokrat gremo preveč lahko preko takih pojavov. V zvezi s tem smatram, da je naša naloga, da na naših sestankih večkrat o takih pojavih govorimo zato, da si te pojave medsebojno signaliziramo. Ne vem sicer od kod prihajajo ti podatki, o teh količinah papirja. Dopusčam pa možnost, da prihajajo iz našega aparata, da se servirajo nepravilne številke na osnovi katerih se potem delajo nepravilni zaključki. Zaradi tega je med nami zlasti potreben stik. Treba je, da se mi sami med seboj pogovorimo, ne pa da iščemo pojasnil za take pojave pri samem aparatu ali pri manj odgovornih ljudeh. Če bomo kot celota, kot kolektiv, iskali odgovor na vsa vprašanja, ki se nam zdijo nepravilna, se bomo izognili vsem tem pojavom in bomo lažje zatirali pri nas take pojave nacionalizma. Na drugi strani pa bi bilo popolnoma napačno izvajati iz tega zaključek, da sedaj naš aparat ne bi smel kritično presojsati in analizirati nalog, ki se pred nas postavljajo, odnosno, ki se postavljajo v razmerju med republikami. Gre za izhodišče, da iz celotnega jugoslovanskega stališča pristopimo k analizi vseh teh vprašanj in iščemo tiste konkretne oblike, v katerih moramo te naloge v Sloveniji in v naši republici izvesti. Velikokrat pa se ravno pri teh analizah greši, ko se išče takozvana specifičnost za republiko in se velikokrat pri izvrševanju konkretnih nalog te specifičnosti tolmačijo z neko splošno zakonitostjo, ki sicer za celotno Jugoslavijo drži, ki pa za Slovenijo ne velja. Pod to specifičnostjo se večkrat razlaga višja kulturna in civilizacijska stopnja Slovenije v primeri z drugimi republikami, kar se odraža v veliki domišljavosti in v nekritičnem sprejemanju navodil zvezne vlade in drugih političnih organov. Mislim, da je tudi to odraz naše slabosti, da smo doslej namreč dosti premalo konkretno analizirali našo gospodarsko problematiko, zlasti tiste oblike, pri

katerih se ta splošna jugoslovanska zakonitost kaže in terja posebnih prijemov, ter da se istočasno naloge, ki se postavljajo pred vso Jugoslavijo tudi pri nas pravilno izvršijo. Premalo smo konkretizirali te naloge, ne samo za Slovenijo kot celoto, ampak tudi za posamezne okraje in iskali odgovarjajočih oblik za zagotovitev nepopačenega izvajanja naše linije. V tem smislu je bila tudi premajhna pomoč, ki smo jo nudili okrajem. Mislim, da je naša skupna naloga, da ravno v tem smislu svoje delo izboljšamo.

Boris Kidrič: Odgovoriti bi hotel na pripombo tov. Kocbeka, da je treba več snovne analize o pojavih v Sloveniji. O snovnosti teh pojavov bi hotel govoriti nekoliko širše. Gotovo je snovnost obstajala v tem, da nobenemu jugoslovanskih narodov ne moremo njegovih potreb zadovoljiti in jih še dolgo ne bomo mogli. Da bi razen za vse materialne potrebe za popoln in nemoten razmah vseh naših narodov v socialistični skupnosti zadostili, bi morali imeti neprijemno več materialnih sil, kakor jih imamo. Na tej snovni podlagi, ki je že v procesu, kakor sem na začetku skušal razložiti, s tem da gremo po poti, ki zaradi postavitve temeljev in to izredno hitre postavitve temeljev naše industrializacije začasno, ne zmanjšuje, ampak povečuje disproporcionalnosti v strukturi našega gospodarstva, ker gremo to pot, se snovna podlaga za zadovoljevanje raznih perečih potreb še zmanjšuje. Družbeni vzrok so ostanki tiste malomeščanske nacionalistične miselnosti, ki nekoč ni bila negativna, ki je bila svojčas zdrava in koristna, ki pa ne vidi, da so se razmere spremenile. V slovenskem narodu je bila osnovni nosilec nacionalne misli skozi stoletje slovenska inteligenca. Spričo zgodovinskih okoliščin je bila ta inteligenca usmerjena predvsem na kulturno in jezikovno nacionalno borbo. To tudi ni bilo negativno. Ta borba je bila v takratnih zgodovinskih okoliščinah potrebna in pozitivna. Z novo Jugoslavijo pa so se ti pogoji spremenili. Slovenski narod je dobil svojo državnost, dobil je pogoje, da to svojo državnost v družini vseh jugoslovanskih narodov razvije. Postavlja se vprašanje, kako to družbo jugoslovanskih narodov in nadaljnji razvoj slovenskega naroda v njej zagotoviti v tej mednarodni situaciji. Mislim, da vam je vsem jasno, da brez sposobne obrambe Jugoslavije, brez tistih industrijskih temeljev, ki jamčijo gospodarsko neodvisnost nove Jugoslavije, brez tistih temeljev, ki bodo ostanke, ki smo jih podedovali iz preteklosti likvidirali, ki bodo napravili to deželo tudi v zunanjepolitičnem odnosu bogato deželo, brez teh temeljev ne gre. Temu na ljubo žrtvujemo marsikaj zato, ker vemo, da ustvarjamo temelje, ki bodo zagotovili harmonično zadovoljevanje naših potreb. Miselnost slovenske inteligence pa je v marsikaterem pogledu še vedno ista kakor je bila pred vojno, ko se je za razne kulturne potrebe morala boriti. Ker raznih kulturnih potreb ne moremo zadovoljiti tako, kakor bi bilo potrebno iz razlogov, ki sem jih preje omenil, predvidevajoč, da jih bomo pa lahko jutri v celoti zadovoljili, nastaja pri tej inteligenci miselnost, da je Beograd tisti, ki to preprečuje in da se je proti temu treba boriti. Slednjič tudi ni res, da tako slabo zadovoljujemo. V Ljubljani gradimo deset inštitutov, ki bodo prihodnje leto dovršeni. To so predvsem inštituti prirodoznanstvenega in tehničnega značaja. Ko bodo dograjeni, bodo ti inštituti ne samo na evropski ampak na svetovni višini. Če to dogradimo, bo slovenski univerzi zagotovljena materialna baza vsaj za deset let. Trenutno še niso zastopane humanistične vede, ker je čisto naravno, da je bilo treba dati primat prirodoznanstvenim vedam. Vendar pa v prihodnjih letih že lahko

začnemo z graditvijo tudi humanističnega dela. Po vsem tem je razumljivo, da so taki očitki abotni in da je pot jasno začrtana. Ta mentaliteta, ki ne vidi spremembe v pogojih našega družbenega razvoja, je tudi eden izmed družbenih vzrokov. Drugi vzrok pa je začetek rasti birokratske kaste, ki smo ji pri nas zavrli nadaljnji razvoj. Popolnoma jasno je, da birokratski pojavi v posameznih republikah zavzemajo nacionalistično partikularistični odnos do jugoslovanske celote, medtem ko zavzemajo navzdol birokratsko centralistični odnos. Mislim, da so to osnovni snovni momenti. Spričo celega kompleksa drugih problemov, pa se pod vplivom raznih malomeščanskih ostankov in pod vplivom neposrednih reakcionarnih ostankov dostikrat ustvarja ob svetovno političnih dogodkih panično razpoloženje. Vse to predstavlja kompleks stvari, v katerem se čisto jasno izražajo določene tendence, ki pa jih ne smemo precenjevati, prav tako pa ne podcenjevati in se je proti njim treba pravočasno boriti. Pričeti borbo proti njim pomeni dvoje: pojasnjevati ljudem, biti kritičen in avtokritičen, istočasno pa se boriti proti tistim žariščem, ki so po socialni provenienci in po vsej svoji strukturi taka, da jih ne moreš spremeniti. Predvsem se je treba proti tem pojavom redno boriti. Mislim, da se s tem strinjaš tudi ti, tovariš Pavle,* da so ti pojavi takšni in da moraš to priznati. Svoje politične in državljanske dolžnosti ne bi izvršili, če temu ne bi dali odgovora.

Edvard Kocbek: Vesel sem tega, kar si povedal in bi v tej smeri morali iskati vzroka za vse te prizadetosti, katerim prava oblika ni morda ravno nacionalizem ali neki šovinizem, ampak je prava oblika neka zaskrbljenost, ki si ne najde prave razlage. Je pa tudi še več drugih stvari, človek ne more iz okov svojih strasti in mislim, da bi bilo prav, če bi ponovno prišli skupaj in da bi o tem razglabljali ter tako laže prišli do rezultata.

Boris Kidrič: Vendar ne smemo pozabiti, da ti pojavi obstojajo. Ne bi jih klasificiral kot nacionalistično gibanje v Sloveniji, vendar ti pojavi obstojajo in lahko povsem izmaličijo javno mnenje v dobršnem delu Slovenije, če se proti tem pojavom ne pričnemo boriti in če tistih snovnih elementov, ki lahko dajejo hrano, pravilno ne raztolmačimo. Seveda bi bilo najlepše, če bi jih lahko odstranili iz naše celotne koncepcije.

Edvard Kocbek: Mislim, da bi bilo treba to pojasniti književnikom ali pa tudi javnosti. Ne bi pa rabil teh besed, ker bi si jih lahko nekdo napačno posluževal, pač pa bi bilo predvsem pokazati na nevarnost, kako bi lahko iz enega ali drugega razloga začela vsa stvar iti v to smer. Prepričan sem, da bi naši ljudje temeljito pomislili predno bi stopili na pot nacionalizma. Vem pa, da se ponekod te stvari tako razlagajo, da dobivajo že strasten prizvok.

Boris Kidrič: Stvari je treba pravilno imenovati. Strinjam se s teboj, da ni treba precenjevati teh pojavov, toda kolikor govorimo mi, jih je treba imenovati take kakršne so ti pojavi.

Miha Marinko: K izvajanjem tovariša Kidriča in Kocbeka bi hotel navesti še nekaj vzrokov teh pojavov. Točno je, da so vzroki za ta nacionalizem še iz preteklosti, toda videti moramo, da je letošnje leto ta nacionalna občutljivost še porasla. Težave smo imeli vsako leto in so morda tudi letos večje. Toda mislim, da so v večji meri izšle zaradi nekega napačnega pojmovanja vloge in pomena decentralizacije in demokratizacije. Decentralizacija in demokratizacija

* Edvard Kocbek.

nista šla vedno v korak s primernim političnim pojasnjevanjem in delom, zato so se tudi pojavila mnenja, češ da se danes lahko vse govori in se je tudi napačno začelo razlagati takozvano slabljenje države. Zato mislim, da je danes mnogo večja naša naloga pokazati način kako naj se naša demokracija izživlja, kako naj prihaja do svoje afirmacije, zlasti še ker so zunanje okolnosti take, da smo v sporu na življenje in smrt z vodstvom ZSSR in satelitskimi državami in da nas na drugi strani na zapadu ne gledajo preveč simpatično, ker se ne maramo vračati v kapitalizem. Ker smo v takem sporu, se ustvarja razpoloženje češ, prišli bodo Amerikanci, gre jim za kredite, Tito je poslal Trumanu¹¹ telegram ob priliki ponesrečenega atentata itd. Na stvari, ki jih reakcija lansira, smo dokaj slabo reagirali. Vendar si v vseh teh zadevah moramo biti na jasnem in se mnogo bolj odločno boriti proti pojavom nacionalizma, ki dostikrat izvirajo iz nepojasnjevanja demokratizacije, zaradi naše nebudnosti, zaradi nezadostnega političnega učvrščevanja zlasti množičnih organizacij, na drugi strani pa tudi zaradi težav, ki so nujno sledile po konfliktu z ZSSR, da imamo celo vrsto planskih gradenj, ki smo jih začeli, a jih nismo mogli dovršiti, kar nam narekuje koncentracijo na ozki fronti in tudi povzročča, da ljudje začnejo gledati čez domači plot drugim republikam v lonec.

Za primer naj navedem »Slovenskega poročevalca«, ki je pred kratkim priobčil članek o težkem in obupnem stanovanjskem položaju v Ljubljani, nad tem člankom pa kot nalašč objavil sliko o dograditvi velikega stanovanjskega bloka v Zagrebu. Kar se tiče dejanskega stanja kaj Slovenija zmore, smo o tem že razpravljali. Toda vidimo, da je o tem treba še in še razpravljati. Ne smemo tudi misliti, da bomo stvar zadovoljili, če napišemo določene številke, če te niso ostvarljive. Čemu naj nam služijo še večje investicije ali pa tudi sredstva iz lastnega ustvarjanja, če nimamo zadostne sile. Kako naj bi mogli biti sploh komunisti in misliti na socialistični razvoj, če bi rekli, da bomo vse viške sami pospravili. Tudi če hočemo zadovoljiti kulturnim potrebam, potrebujemo za to dovolj delovne sile in kritičnih materialov, ki jih ni in ki jih nimamo v zadostni količini. Napačno bi tudi bilo in bi bilo tudi nemogoče, da bi vse viške pospravili sami. Povsem napačno je misliti na neko sožitje, če bi viške, ki jih delo ustvarja v domačih tovarnah, na ta ali drugi način sami pobasali, ne bi pa dajali perspektive drugim republikam, ki vlagajo velike napore za razvoj svoje industrializacije. Tu je evidentno, da Slovenija mora dajati. Brez tega je čisto nemogoče, da bi mogli govoriti o socialistični bodočnosti. Neopravičeno je govoriti o nekem strahu pred stagnacijo. Če govorimo o stopnji industrijske razvitosti in strokovni usposobljenosti slovenskega delavstva, bo ta igrala brez dvoma tako veliko vlogo, da bo ta ugodna okolnost do skrajnih možnosti izkoriščena in se iz tega vidika ni treba prav nič bati za neko stagnacijo, temveč gre enostavno tu za proces ali pa za etapo v tem procesu, kaj je v danem trenutku prvenstveno in kaj lahko pričakujemo, da bo jutri. Kar se tiče gospodarskega kompleksa, mislim, da je tu precej razlogov tej prizadetosti kot tov. Kocbek to imenuje. Tu seveda ni govora o tistih ljudeh, ki zavestno rušijo in slabijo našo enotnost in, ki si po svojih razrednih interesih želijo povratka

¹¹ Harry Truman (1884—1972), predsednik ZDA od leta 1945 do 1953, v času ko so ZDA izvajale Marshalov načrt in t. i. Trumanovo doktrino, ki sta spodbujala hladno vojno in začetke blokovske delitve sveta.

na staro. Gre za tisto vrsto prizadetosti, kjer bi lahko govorili o nesporazumevanju. Pri tem gre za celo vrsto napak in slabosti, za nepojasnjevanje težav, čestokrat celo za način premagovanja teh težav itd. Toda kadar koli se stvari pojasnijo in razčistijo, pa naj bo tu vprašanje papirja ali kar koli drugega, se vedno more najti osnova za skupne interese, ki so v tem, da se napake tudi v distribuciji odpravijo. Tudi druge republike ne morejo biti zainteresirane na tem, da bi bila Slovenija v tej ali oni stvari prizadeta, ker mora to roditi določene posledice, ki morajo končno škoditi vsej jugoslovanski skupnosti. Vprašanje radia se je precej mučno zavlačevalo, vendar čim se je temeljito pristopilo k pojasnjevanju, se je našla tudi rešitev.

Nadaljnja stvar, ki pa se tiče tov. Kocbeka, pa je, da ima opravičilo, da smo dejansko imeli nekaj sestankov glede tega članka in smo mu dali tudi sugestije. Če pomislim nekoliko nazaj, sem prepričan, da bi bil tov. Kocbek pripravljen popraviti svoj članek dosti bolj radikalno, kakor ga je popravil na pripombe, ki smo mu jih dali. Pripombe so bile seveda obsežnejše kakor pa je bila končna redakcija. Tu pa bi moral opozoriti tov. Kocbeka še na to, da smo glede nižjih civilizacij izrecno poudarili, da se tu poišče primeren izraz, da se to ne bi nanašalo na druge naše narode. Omenili smo mu, naj ta stvar bodisi izpade, ali pa je treba jasneje opredeliti, da se to nanaša na Ruse. Glede hierarhije smo prav tako govorili, da je tu treba izhajati iz stališča borbe proti nekaterim slabostim, da se Partija in Fronta že borita proti njim in vlagata dejansko velike napore ter ni mogoče misliti, da bi se to z enim ali z dvema člankoma ter razpravami dalo spraviti s sveta. Nadalje je bilo tu tudi več momentov, ki so mi dali vtis antropološke študije Slovencev. (Pripomba Edvarda Kocbeka: To sem spremenil.) Duh vsega tega je vendarle ostal. Mi bi morali seveda odločnejše reči tov. Kocbeku, naj temeljitejše popravi članek. V marsikatero stvar se nisem mogel poglobiti, ker tudi marsikatera stvar zame ni bila dosti jasno izražena, deloma zato ker imaš svojo terminologijo in ker je to dokaj težka študijska stvar. Vendar pa je videti, da posamezne stvari vendarle silijo iz članka in lahko človek dobi negativni vtis. Z vsemi konkretnostmi, ki so navedene v članku, se mi strinjamo. V tem smislu je že tudi Partija in Fronta afirmirala svoje stališče v taki ali drugi obliki. Jasno je seveda, da je treba postaviti vsako stvar na svoje mesto in si moramo glede nacionalizma in njegovih oblik pojme razjasniti. Glavna stvar je pač, da v tako težkih okoliščinah ne smemo dopuščati sovražnega vpliva z zapada. Oni so nam sicer manj nevarni kot kominform odnosno nasprotno, mnogo bolj so nevarni. Kominformovski koncept je več ali manj odkrit in jasen in se zanj ne more nihče ogrevati. (Pripomba tov. Kidriča: Bolj nevaren nam je kominform, ker na zapadu nimajo nobenih ekspanzionističnih tendenc proti nam. Nevarnost je samo v teh ostankih reakcije. Neumne pa so njihove iluzije, da bi zaradi tega ker sodelujemo z zapadnimi državami v gospodarskih stvareh, da bi lahko svoje tendence ponovno uveljavili. Tem ostankom moramo jasno povedati svoj ne. Vsem reakcionarnim krogom na zapadu, ki bi eventualno mislili, da smo pripravljeni na kakšne koli koncesije glede na politično neodvisnost bodisi na znotraj ali navzven, je treba jasno povedati svoj ne.) Jasno je, da nam največja nevarnost za mir preti s strani Sovjetske zveze in ne od one strani, ker je SZ tudi najbolj prizadeta in že dve leti vodi harango proti nam.

Boris Kidrič: Nobenega dvoma tudi ni, da v borbi za mir izrazito distinguiramo Sovjetsko zvezo, ne pa zapadne sile. Zapadne sile trenutno s svojo politiko ne ogrožajo miru, medtem ko ga Sovjetska zveza s svojo politiko ogroža.

Jaka Avšič: Pripomnil bi rad, da so taki nacionalistični pojavi nevarni, posebno če jih gledamo s stališča, da bi lahko vplivali, če bi se razširili na delovne množice tako, da bi se zmanjšala delovna zavest in storilnost. Druga stvar pa je v tem, da je treba pomisliti tudi na to, kakšne bi bile posledice za obrambno sposobnost naših borcev, ne samo pri nas, ampak tudi pri ostalih naših narodih v slučaju, če bi se nacionalistične tendence, o katerih je govoril tov. Kidrič, dalje razvijale. Mislim, da se je treba resno zavedati, kakšne posledice bi imelo, če bi se popustilo takim trenutnim nezadovoljnostim, ki jih je treba čim preje in energično izkoreniniti. Mislim, da je moment, ki ga je tov. Boris iznesel pravilen in da ga je treba resno upoštevati.

Boris Kraigher: Mislim, da si moramo odgovoriti na vprašanje ali je ta diskusija, ki jo imamo in problemi, ki se postavljajo, vredna, da se postavi na dnevni red seje Izvršnega odbora ali ne. Mislim, da moramo vprašanja, ki jih je tov. Kidrič postavil, zelo resno pretresati in bi smatral kot eno naših osnovnih slabosti, da smo ravno o teh vprašanjih na naših sejah veliko premalo govorili in premalo jasno govorili. Mislim, da ne gre tu samo za vprašanje pojavov nacionalizma in separatizma. Pojavi nacionalizma in separatizma so po mojem mnenju danes aktualne oblike nekega odpora proti izvrševanju nalog, ki so pred nami. Kakor je tov. Kidrič povedal, smo v precej težki situaciji, ne pa v kritični situaciji, če to vzamemo politično. V političnem smislu nismo v nobeni kritični situaciji, moramo pa voditi borbo pod težkimi pogoji, ko se moramo naslanjati samo na lastne sile, ko imamo v zvezi z izvrševanjem petletnega plana ogromne težave, ko ne moremo zadostiti vsem potrebam naših delovnih ljudi, ko ne moremo ustvariti tistih programov, ki smo si jih načrtali v pretekli borbi in se moramo za dosego teh ciljev boriti z velikimi težavami. Ko moramo premagovati te težave, pa moramo premagovati tudi ta odpor, ki je toliko težji, v kolikor se skriva za nacionalističnimi in separatističnimi parolami. Zato se mi zdi važno, da o teh vprašanjih govorimo. To sicer ni kritično, pač pa zavira našo odločnost v borbi za izvajanje naših nalog, odločnost v mobilizaciji množic za premagovanje težav, ki so pred nami. Tako iskane vzroke za težave, ki jih moramo premagovati, slabi našo odločnost v izvajanju nalog, ki so pred nami. O tem bi morali na sejah Izvršnega odbora večkrat govoriti in moramo proti tem pojavom z vso odgovornostjo tudi ukrepati. Mislim, da je to še posebno važno zaradi tega, ker reakcija pri nas danes dejansko smatra, da smo v takem položaju, ko že ravno govorimo o populariziranju socialistične demokracije in se borimo proti birokratizmu, da reakcija lahko dvigne glavo in da naše težave in slabosti izkorišča za ofenzivnejše napade proti nam. Zaradi napadov informbiroja in težav z zapadom reakcija smatra, da bomo morali v tej težki situaciji dajati koncesije principielnega značaja, da bomo morali začeti popuščati in se umikati na pozicije buržoazije. Ti pojavi se kažejo na terenu in v propagandi. V zvezi s stanovanjskimi težavami smo videli take tipične primere popuščanja in odstopanja od principiелne borbe, ko se je dopuščalo, da se je v našem časopisju, v republiškem ali lokalnem, in na javnih zborovanjih nastopalo tako, kot da je vzrok vseh težav v tem, da Slovenci ne dobimo zadostnega deleža v izgradnji socializma v odnosu na druge

republike, deloma pa zaradi privilegirane birokratske kaste, češ da so tu vzroki teh težav, ki jih moramo danes premagovati. Ta naša borba proti birokratizmu skriva v sebi stalno nevarnost, da se je na terenu ljudje ne bi posluževali za oportunistične namene ali pa da jo reakcija kanalizira proti naši politiki. Imamo močne tendence v naših organizacijah, ko skušajo to borbo, ki jo danes vodimo, razlagati kot bistven prelom z našo dosedanjo linijo, kot da smo sedaj spoznali, da smo po tej poti tik na robu propada, da smo v zadnjem momentu to spoznali in se tega rešili, ter da je treba vse kar smo dosedaj delali smatrati kot nasedanje, smatrati kot slepo prenašanje sovjetske prakse na naše razmere. Taka linija je danes v skladu s parolami informbirojevskih krogov pri nas v Sloveniji, ki danes v svojem delovanju zelo jasno postavljajo tako linijo in to ne samo v notranjepolitičnem, ampak tudi v zunanjepolitičnem položaju, ko danes nastopajo zelo prikrito in izkoriščajo naše težave in slabosti ter organizacijsko povezujejo vse buržoazne tendence, vse tendence raznih ostan-kov stare meščanske miselnosti v borbi proti nam in v borbi za diskreditiranje celotne naše gospodarske in splošne državne politike. Mislim, da predstavljajo te tendence informbiroja precej veliko nevarnost in da celotna ofenziva Vati-kana, ki se je v zadnjem času zelo okrepila in povečala proti nam, da je ta ofenzivnost v direktni zvezi z informbirojevsko akcijo pri nas. Vatikan ocenjuje situacijo pri nas tako, češ da je situacija zrela za njihovo ofenzivnejšo akcijo ravno zaradi takih notranjih tendenc pri nas, zaradi notranje-političnega in zunanje-političnega položaja. Zato mislim, da je v borbi za socialistično demo-kracijo potrebno zelo veliko razmišljati in diskutirati o tem, kakšne oblike ji bomo dali, kako jo bomo konkretno poglobili, ne da bi popuščali malomeščanski stihiji, ki jo hoče prevreči v anarhijo, ki skuša razkrojiti vero v našo celotno politiko in ki dobiva organizacijsko hrano od informbirojevskih krogov, ki pri nas obstojajo in ki jih skoro povsod na terenu pri nas lahko opazimo. V zvezi s tem je predvsem važno, da bi v bodoče v zvezi z gospodarskimi proble-mi na naših sejah mnogo več diskutirali ter mnogo več razpravljali in sklepali.

Rad bi se še z nekaj besedami dotaknil članka tov. Kocbeka. Rad bi poudaril, da smo bili takrat, ko smo z njim o tem članku razpravljali, zelo liberalni in da smo precej nasedli mišljenju, da je treba sedaj v borbi za poglobljanje demokracije puščati tudi malo več kritike tam, kjer smo mislili, da je taka kritika potrebna. Treba je vedeti, da je na nas močno vplivalo troje dejstev. Prvič tista nesramna kritika Herberta Grüna, drugič dejstvo, da je stanje v naši Ljudski prosveti takšno, da smo vsi čutili, da je tu potrebna kritika, da smo o vseh teh stvareh precej diskutirali in da smo se lahko v tistih konkretnih točkah, kjer tov. Kocbek kritizira delovanje Ljudske prosvete, lahko strinjali, čeprav v teh točkah, kjer kritizira Ljudsko prosveto, citira izjave samih funk-cionarjev in delavcev Ljudske prosvete, odnosno citira izjave raznih ljudi, ki so na predlog Ljudske prosvete pisali v Obzornik. Tretji moment, ki se mi zdi najvažnejši, pa je ta, da se mi zdi v tej situaciji predvsem potrebno, da z vsemi silami čuvamo enotnost Fronte in da smo zaradi tega mislili, da je z ozirom na to, da je tov. Kocbek član Izvršnega odbora, treba najti neko rešitev, ki ne bi privedla do neke politične diferenciacije v Fronti. Mislim, da nevar-nosti, neke neposredne nevarnosti take politične diferenciacije ni, pač pa ob-

stoja nevarnost slabitve mišljenja^{11a} da imamo tu še vendar koalicijsko obliko, kjer je treba popuščati. Mislim, da bi moral biti smisel in eden od ciljev te seje ta, da ravno vprašanje enotnosti Fronte v tej težki situaciji zaostrimo kot izredno važno vprašanje, in sicer ne samo enotnosti v tem, da se mi med seboj strinjamo, ampak enotnosti tudi v tem, da se skupno, ofenzivno in z vso odločnostjo borimo proti tem nacionalističnim in šoviniističnim tendencam, proti vsem oblikam, v katerih se pojavlja danes v naših množicah odpor, v premagovanju težav, ki jih moramo premagati. Mislim, da je bila naša napaka v tem, ker smo mislili, da je boljše to enotnost čuvati tako, da se medsebojno nekoliko gladimo, mislim pa, da je res veliko bolje, da si povemo kaj mislimo, da v odprti diskusiji povemo svoje mišljenje in je zato tudi diskusija v zvezi z Kocbekovim člankom nujno potrebna.

Josip Vidmar: Dolgo sem moral čakati, ker se je diskusija večinoma sukala na gospodarskem sektorju, da bi se oglasil kdo od ljudi, ki smo kulturniki. Povedal bi dve stvari. Eno manj važno in eno bolj važno. Priznati moram, da sem pri objavi kritike Herberta Grüna sodeloval tudi jaz. Povedal sem že nekaterih tovarišem, povedal sem, da je tov. Kozak* kot urednik prinesel to kritiko meni, ker se sam ni mogel odločiti ali naj jo natisne. Spominjam se, da sem tov. Kozaku rekel, da ta kritika ni dosti vredna, vendar je napisana dokaj zanimivo. V zagovor Herberta Grüna pa moram povedati, da tistega mesta, kjer je govora o tem, da je Kocbek našel v narodnoosvobodilni borbi materialno mesto, ne pa moralno in politično, nisem razumel tako, da bi se to moglo razumeti kot namigovanje na vse ostale. Reči moram, da dejansko nisem tako mislil, ampak da sem smatral, češ on misli, da je Kocbek sicer fizično bil v narodnoosvobodilni borbi, z vsem srcem in duhom pa v tej narodnoosvobodilni borbi ni mogel participirati. Reči moram, da takrat nisem bil zadosti pazljiv in da dejansko nisem tako interpretiral. Koncem koncev je to majhna stvar, čeprav ni pravilna, sem pa bil mnenja, da bi kritiko o tej knjigi moral napisati eden izmed članov Izvršnega odbora. To sem povedal tudi Kocbeku. Kar se še nadalje Kocbeka tiče mislim, da je Kocbek pokazal popolno dobro voljo, da v soglasju s politbirojem ali pa nekaterimi vodilnimi ljudmi da članek pregledati in ga kolikor je sploh mogoče prilagodi tako, da bi to bilo lahko neko skupno mnenje nas vseh. Te dobre volje mu nihče ne more zanikati in mislim, da je tako tudi bilo. Koliko je on mogel to napraviti, pa je drugo vprašanje. To pa je stvar, rekel bi politične razgledanosti, politične ostrine in rahločutnosti, ki je pa po vsem tem, kar je tov. Kidrič povedal, Kocbek ni pokazal.

Nadaljanja stvar, o kateri bi rad govoril pa je nekoliko splošnejša in zato večjega pomena. O vprašanju nacionalizma, ki je bil danes večkrat obsojen, imenovan in na katerega je bilo naslovljenih več opozoril, ki jih seveda akceptiram. Med te nacionaliste spadam tudi sam, vsaj v nekaterih manifestacijah, seveda samo verbalno ne pa pismeno, sem v prisotnosti nekaterih o tem govoril, in sem nekatere pojave našega javnega življenja interpretiral, priznam, nacionalistično. Tovariši, ker ne bi hotel zagovarjati samega sebe, temveč tudi Društvo književnikov in tudi kulturne delavce, v katerih živi veliko tega duha, bi rad iznesel nekoliko momentov, ki bodo to pojasnili. Nedvomno je, da Slo-

^{11a} Na tem mestu med besedama slabitve in mišljenja najverjetneje manjkata ali vejica ali beseda in.

* Vlado Kozak.

venija preživlja dosti težke dneve. Jaz nisem govoril tako, kakor je moja misel tekla. Mislil sem reči, nedvomno je, da se v Sloveniji živi mnogo težje kakor v marsikateri drugi republiki. Da se v Sloveniji živi težje, o tem ni nobenega dvoma. Materialni razlogi za te fakte so že v golih proporcijah med številom poljedelcev ter nameščencev in delavcev. Skratka, ozemlja iz katerega bi naši delavci črpali materialne dobrine, je mnogo manjše. Nadaljnja stvar je, da se vsi kulturni delavci intenzivno zavedajo, da Slovenija ogromno prispeva k izgradnji socialistične Jugoslavije in k izgradnji naše petletke. Tega tudi nihče ne taji, vendar pa se mi zdi, da je o tej stvari bilo iz pravilnega stališča premalo povedano in prikazano kako nujen je prispevek Slovenije v socialistični izgradnji. Slovenija je bila sicer nekajkrat omenjena v javni debati, ne pa zadosti intenzivno.

Tretja stvar, ki je dala nekaterim in lahko rečem večini kulturnih delavcev, pa tudi specialno književnikom povod za razne nacionalistične sumnje, so bili svoječasi obiski tov. Radovana Zogovića,¹² ki je slovenskim književnikom kratko in malo dopovedal, da zadeva s slovenskim jezikom ni nobeno vprašanje itd. Ne smete pozabiti, da je tov. Zogović bil eden izmed odločilnih ljudi v Beogradu kar se tiče kulturnih ljudi¹³ skozi dolgo dobo, vključ našim opozorilom, da ustvarja izredno slabo razpoloženje pri nas. Skratka, iz vsega tega so tisti, ki niso imeli možnosti govoriti z vodilnim ljudmi o tej rešitvi nacionalnega problema v Jugoslaviji, začeli sklepati, da so te Zogovićeve izjave neka manifestacija ali skratka že neka priznana volja centra. Reči moram, da v to verzijo nisem nikdar verjel, ker sem imel možnost govoriti z našimi vodilnimi tovariši in govoriti o teh stvareh celo s tovarišem maršalom, ter moram reči, da sem to mnenje stalno pobijal kjer koli sem nanj naletel. Vključ marsikaterim nevšečnostim se mi ni vzbudila misel, da centralno vodstvo stoji na stališču nekega Radovana Zogovića, ki sem ga obtoževal tudi v ožjih družbah, pač pa da centralno vodstvo nekoliko premalo pazi na tiste momente, ki pri Slovencih vzbujajo slabo kri in eventualno dajejo nekaterim ljudem materialno osnovo za misel, da je generalna linija vodstva v starem smislu besede jugoslovanska. To so bile moje izjave, ki sem jih včasih, ker sem bolj koleričen in razdražljiv človek, z večjo ali manjšo vehemenco izjavljal, za katere priznam, da niso povsem pravilne in da niso v redu.

Še dve stvari bi k temu vprašanju rekel. V zagovor vseh teh stvari bi rad pribil dejstvo, da naš takozvani nacionalizem, ki v bistvu ni nacionalizem, kar bom v prihodnji točki povedal, da ta naš nacionalizem, nikoli ni bil agresiven, ampak defenziven. Nikdar nismo skušali nikogar pritiskati, niti najbolj zakrtnjeni ostanki našega nacionalizma niso skušali nikogar pritiskati, temveč so bili vedno samo defenzivni in so se vedno kvečjemu branili zoper izpade zakrtnjenih ostankov nacionalizma in šovinizma pri Srbih in Hrvatih itd. ali pa so se celo zelo pogosto borili zoper sankcije, ki so jih interpretirali kot izpad takega šovinizma. Priznavam, da je bila taka sankcija v precejšnji meri stvar napačnih številok in napačnih trditev, kar danes lahko potrdi tovariš Sergej*

¹² Radovan Zogović (1907), črnogorski književnik, je bil pred vojno socialni pesnik, med vojno med drugim urednik Borbe in po vojni član Agitpropa CK KPJ. Leta 1948 se je opredelil za resolucijo Informbiroja in so ga zato izključili iz KP.

¹³ Tu Vidmar verjetno misli na kulturne delavce, kulturnike.

* Sergej Kraigher.

z ozirom na to kar je tov. Kidrič iznesel, zlasti glede papirja, ki je bil tudi ena najbolj vročih točk in se je tudi danes prikazala kot privid, čeprav ne rečem, da je bila naša slovenska distribucija kriva, da se je ta privid vzdrževal.

Nadaljnja stvar, ki jo imam v tej zvezi pripomniti pa je, da naš nacionalizem ni nacionalizem v popolnoma starem smislu te besede, vsaj za mene osebno ne. Nikdar mi ni bila nacionalistična borba pri srcu, niti takrat ne, ko smo se tolkli na liniji zavednih Slovencev proti Kramarjevcem in Žerjavovcem. Vedno sem smatral nacionalno borbo kot poniževalno za človeka dvajsetega stoletja, čeprav sem svojo jezo gojil do ljudi, ki so me gonili, da se moram trgati za nacionalne pravice, ki so vendar popolnoma naravne pravice človeka. Če sem se v novi Jugoslaviji kdaj neopravičeno boril za takozvane slovenske pravice, sem se vedno boril iz čistega občutka za človeško dostojanstvo in pa iz zavesti, da ne more biti nacionalne svobode brez socializma in prav tako ne more biti socializma brez nacionalne svobode. In ker mi je bilo za to, da se ustvari pri nas socializem, sem bil tem bolj nepomirjen zoper sleherno stvar, kjer je še dremal v človeku nacionalizem in delal iz tega še kako vprašanje. Podoben občutek, mirno lahko rečem, so gojili ljudje, ki so koncipirali resolucijo književnikov, dasi ne vem točno imen tistih, ki so jo koncipirali in podobne izjave, ki se od časa do časa pojavljajo v našem javnem življenju. Imel sem včeraj ponoven tehten razgovor o teh stvareh z našimi vodilnimi ljudmi v Beogradu in sem se ponovno globoko prepričal, da je njim ravno tako pri srcu, da se ta vprašanja nacionalizmov odpravijo, da se skratka slehern povod za nacionalna razburjenja odpravi, da stojijo prav na istem stališču svobode slehernega naroda, kakor vsak humanist, kot vsak kulturni ideolog, ki se pošteno in dosledno bori za naravne pravice slehernega človeka in naroda in da tu ne more biti nobenega dvoma, da je volja pri našem vodstvu najboljša, da se ti pojavi odpravijo ter da se za to najde najboljša pot v tem smislu, da se pride v Beograd in se tam pogovorimo o posameznih stvareh. Mislim, da vprašanje odprave vseh teh razburjajočih točk ne smemo podcenjevati. Mislim, da je danes, ko vse mogoči faktorji od vseh strani pritiskajo na naše bratstvo in na našo enotnost, na povezanost med našimi narodi, ko vsi ti faktorji tako intenzivno skušajo izkoriščati gmotno stanje naše države, ki je zlasti težko glede prehrane, mislim, da se odprava teh perečih točk ne podcenjuje, ampak smatram, da je v vsakem posameznem primeru, ki je res tehten, treba iskati popolne jasnosti in se v tem oziru obračati na tista mesta, pred katera ta vprašanja spadajo.

Miha Marinko: Na zadnjo misel, ki jo je izrekel tov. Vidmar, bi navezal svojo misel, da bi ne bilo prav, če bi se dobil vtis, da bi nekdo iz strahu pred očitkom, da je morda šovinist, bil sedaj tiho ali pa ne bi kritiziral. Mislim, da je to zelo nevarna stvar, ker naš razgovor ravno zahteva sprostitev kritike in je glavna stvar vendarle kako in kje to kritiko podajamo, zlasti če gre tu za kritiko v javnosti, če spregovori javni delavec, če gre tu za članek v časopisju. Važno je, da kritiko podaja človek, ki ni destruktiven in da ne iznaša neke argumente, ki se mu zde, da so točni, o čemer pa ni prepričan. V tem pogledu je zelo važno na kakšen način se ta kritika podaja, ne smemo pa dopustiti, da bi se nekoga, ki je nekaj rekel že označilo za nacionalista in šovinista. Navaditi se je treba, da mi na nepravilnosti gledamo s stališča, da hočemo splošen napredek in da nepravilnosti škodujejo celoti in škodujejo tudi nam Sloven-

cem. Nujno je, kot sem že preje omenil, da stvari obravnavamo z vidika splošnih interesov.

Drugi moment, pri čemer me je tov. Kidrič napačno razumel pa je, da sem imel v mislih odkrito kominformovsko stališče, to je ono, ki mu v ljudskem žargonu pravimo haranga, da to stališče ne more imeti pri nas efekta. Dočim je ono drugo stališče, na katerega sem tudi mislil čestokrat v mnogih stvareh identično s stališčem zapadne imperialistične klike, to je odpor proti naši industrializaciji. To je eden izmed bistvenih momentov poleg vrste drugih. Tega sredstva se poslužujejo tako z vzhoda kot z zapada in se na primer izraža v tem, da vzklikajo: čemu toliko tovarn, dajmo še malo za kulturo ali pa za eno ali drugo stvar itd. Te stvari so si med seboj več ali manj podobne, se med seboj prepletajo in spadajo v isto kategorijo. Za sovražno delovanje je karakteristično, da stoji eden in drugi na liniji, da v Jugoslaviji industrializacija ni potrebna, odnosno da je škodljiva, da bomo težko prebrodili vse težave, da bo to izredno dolg proces, iz katerega pa najbrž nič ne bo. To je kurz na počasno industrializacijo ali pa odgoditev industrializacije, izrabljanje zaostalosti, nizek gmotni nivo življenja naših delovnih ljudi itd. Na tej liniji so se zlasti zadnji čas zedinili. Za primer naj navedem londonskega radijskega komentatorja Desmond Clarcka, ki je zelo spretno trolbil v hrvatski oddaji, kar je zelo identično s kominformom, da je petletni plan prosto lovišče itd. Imamo dovolj argumentov, s katerimi razbijamo ta gesla, da jim naši ljudje ne nasedajo, kar je dolžnost predvsem frontnih organizacij, da s politično vzgojo in z dokazovanjem onemogočijo, da bi se taka gesla utrdila. V tem smislu je treba razumeti, da je iz tega vidika dejansko ena in druga stran zelo nevarna, ker skupno nastopajo in da je danes taktika kominforma precej koncentrirana na to, da udarja na žico nacionalne občutljivosti in se z vsilo trudi sejati nacionalni razdor in svoja gesla podpirati s takozvanimi argumenti.

Boris Kidrič: Tovariši, dodal bi še nekaj pripomb k diskusiji in nekaj pojasnitev o tem, kar sem govoril v začetku referata. Prvič bi hotel, da jasno vidimo v čem mi narode Jugoslavije ne zadovoljujemo. Govoril bi o srbskem narodu in o drugih narodih. Prvič je dejstvo, da premalo dajemo za kulturni razvoj. Zaostajamo v osnovnem šolstvu in srednjem šolstvu in do neke mere uspevamo še držati korak z visokim šolstvom. Mislim, da, če bi si tovariši nekoliko ogledali stanje v drugih republikah, bi videli, da je ta problem še dosti akutnejši kakor pri nas. Vedeti je treba, da so take republike kakor je Bosna, ki so strahovito zaostale, ne samo v šolstvu, ampak tudi v ljudski prosveti in pa v tistem stalnem izobraževanju, ki je nujno potrebno, če hočemo doseči kulturni razvoj zato, ker je tam surovinska baza in ker je ta osnovni temelj za nadaljnji razvoj in za našo obrambno sposobnost. Ker tam zaostajamo, prihajamo v zelo težak položaj. Človeka zazebe ko pomisli, kakšne težave bomo imeli še v Bosni s temi velikimi tovarnami, ki jih tam gradimo. Vkljub temu pa preveč za kulturo ne moremo dajati. Danes moramo dajati predvsem za visoke šole in inštitute zaradi tega, ker bomo v začetku druge petletke rabili predvsem visoko kvalificiran tehnični kader in pa temu primerne prirodnoznanstvene in tehnične inštitute, ki bodo lahko odgovarjali potrebam, ki se postavljajo naši industriji in našemu bodočemu razvoju. Mislim, da bomo že v prvi petletki uspeli rešiti krizo glede visokih šol in inštitutov, ker so stvari že pred izvršitvijo. Precej časa bomo pa capljali v srednjem in osnovnem šol-

stvu. Problem osnovnega šolstva se ni zmanjšal, ampak se je še celo povečal. Danes imamo v Bosni več analfabetov kakor v dobi prvih tečajev. Pri srednjem šolstvu je predvsem vprašanje, da dobimo zadosti proforskega kadra ker nam srednješolska mladina, bolj zaradi pomanjkanja proforskega kadra, kot zaradi premalo prostorov, prihaja zelo slabo pripravljena. V zadnjem letu petletke, odnosno, kakor sem že rekel za eno leto podaljšane petletke, se bomo z večjo silo vrgli na reševanje problema srednjega šolstva. Uspešno bomo ta problem mogli reševati šele v prvem ali drugem letu druge petletke. V drugi petletki nimamo namena izvajati tako hitrega tempa industrializacije, kakor ga vršimo sedaj. V drugi petletki bomo reševali vprašanja standarda, vprašanja disproporcionalnosti in težili k harmoničnemu razvoju na bazi doseženih materialnih sil v gospodarstvu. Kar se slovenske kulture tiče, mislim, da bomo v tem pogledu še v prvi petletki prešli, glede takozvane vrhunske kulture, h graditvi ustrežajočih stavb za ustvaritev harmoničnega razvoja in za pojačanje ter razširitev materialnega položaja. K srednjemu šolstvu bomo prešli v Sloveniji šele v začetku druge petletke. Jasno je, da ta problematika ustvarja težave in da je hrana za nacionalistične tendence. Gre za to, da stvari pojasnjemo, da jih bodo ljudje lahko razumeli in če jih pravilno pojasnimo, jih ljudje morajo razumeti ali pa je politika nepravilna.

Drug težak problem, kjer absolutno ne zadovoljujemo nacionalnih potreb naših jugoslovanskih narodov in ki ga bomo morali rešiti, je problem papirja. Pri papirju smo imeli velik plan. Ta plan pa ne bo dosežen zato, ker nas je ekonomska blokada in težave, ki smo jih imeli prvo leto ekonomske blokade, ravno zaradi industrije papirja, silno udarila. Papirna industrija zahteva okoli 3 do 4 leta ne samo za nabavke, ampak na temelju nabavk tudi za izdelavo odgovarjajočih strojev. Teh rokov nismo mogli več ujeti. Takrat je bilo treba dajati po 35 % avanse, nismo pa imeli deviz, da bi te avanse pravočasno dajali. V letih 1953 in 1954 se bodo težave bistveno zmanjšale in bo nastopilo boljše stanje. Zato smo se odločili, da za uvoz papirja žrtvujemo več, kakor smo doslej žrtvovali. V 1951. letu bomo na račun tekstilnih surovin, ki jih laže pogrešamo, uvozili 6 do 7000 ton papirja več, kakor smo ga uvozili doslej. Po planski razporeditvi papirja na posamezne kategorije, je bilo 1949. leta za književno dejavnost realiziranih 29 000 ton papirja. V letu 1951 je za književno dejavnost predvidena realizacija 34 000 ton papirja. To se pravi 5000 ton več kakor je bila uporabljena količina za književno dejavnost v 1949. letu. Prav tako mislimo povečati v 1951. letu kontingent za zvezke, šolske potrebščine itd. Te kontingente bomo pojačali na račun povečanega uvoza in zmanjšanja uporabe papirja v birokraciji. Naša birokracija je porabila po 5000 ton papirja. To številko mislimo absolutno zmanjšati. Birokrati naj uporabijo stare arhive, ki nimajo prav nobene zgodovinske vrednosti, kjer so ogromni skladi dopisov popisanih samo na eni strani, te naj prečrtajo z rdečim svinčnikom in napišejo dopis na drugi strani. Birokracija bo letos dobila samo 500 ton papirja. Za razne obrazce je bilo porabljenih 5000 ton. Tudi to bo občutno zmanjšano. Trije zvezni resorji, pri katerih pa se količina papirja ne da zmanjšati, so uporabili 41 000 ton, to so železnice, finance za čeke in pa pošta. Mislim pa, da se bo tudi tu marsikaj prihranilo, medtem ko bomo za obrazce zreducirali porabo na 1000 ton.

Kot rečeno, se bo situacija glede papirja nekoliko izboljšala; rešitve še ne bo, ta situacija bo rešena šele, ko bo dograjena papirna industrija.

Tretja stvar, pri kateri smo dejansko potrebe širokega standarda slabo zadovoljevali, zelo slabo tudi v Sloveniji, dasi ne najslabše, je stanovanjsko vprašanje. Mislim, da bomo v Sloveniji preje kot v kateri koli od drugih jugoslovanskih republik začeli reševati to vprašanje. Industrializacija po petletnem planu bo tu preje dovršena kot v drugih republikah. Z industrializacijo bomo sicer nadaljevali, vendar pa v Sloveniji z bolj umirjenim tempom kakor v drugih republikah, ker bi bilo za Slovenijo preveč, če bi šli preko proporca 55 % delavcev in nameščencev, v odnosu do kmečkega prebivalstva. Možnost bo torej, da se stavbne kapacitete osvobode za stanovanjske zgradbe. Te stavbne kapacitete niso majhne in se bodo nekatere manjše stvari lahko hitro izvršile.

Nadaljnja zelo težka stvar je vprašanje prehrane. To vprašanje je še neprimerno težje kakor v drugih republikah. Kdor bi hotel nekoliko računati, bi prišel do vprašanja, čemu ne uvažamo več hrane iz drugih republik. Dejstvo pa je, da so racionalizacije iste kakor drugod, toda da Ljubljana nima takega zaledja kakor ga imata Beograd ali Zagreb. Poskušali smo reševati tudi to vprašanje, vendar gre za to, da ne moreš kmeta pritisniti bolj, ker sicer produkcija pade. Lansko leto smo kmeta pritisnili z odkupi, letos smo pri kmetu popustili, ne v smislu kapitulacije, ampak v smislu stimuliranja.¹⁴ S temi težavami bo največji križ. Dejstvo je, da kmečke situacije ne moremo temeljito izboljšati predno ne izvršimo mehanizacije in kemizacije poljedelstva. Mehanizacija in kemizacija poljedelstva bi na račun deviz ne bila mogoča, ker bi bila predraga. Toda v kolikor bomo izboljšali, se bo iz jugoslovanskih virov dalo več v Slovenijo kakor v druge republike. Ni pa med tovariši v Beogradu nikogar, ki ne bi razumel, da je situacija prehrane v Sloveniji težja kakor drugod. Toda dokler smo še v taki situaciji, da ji je treba dajati več kakor drugim, bi bila iluzija, da bo Slovenija sama lahko dajala več kakor daje za svoje delavstvo. Res pa je, da odkup ni bil izvršen tako kot bi moral biti, da se položaj kmeta v Sloveniji izboljšuje in da se je delavcem poslabšal. Dejstvo je tudi, da se v večini kmečkih predelov blago temeljito giblje v smeri vasi, namesto v smeri mesta. O tem si je treba biti na jasnem.

Kot rečeno, imeti moramo jasno perspektivo in jo ljudem tolmačiti ter biti pripravljeni na vse vrste težav. Gre za to, da ljudem pojasnimo težave takšne, kakršne so in da ne dopustimo, da se te težave vede ali nevede napačno tolmačijo. Reakcija jih seveda vede napačno tolmači in kanalizira v nacionalistične vode, tisti, ki ji nasedajo, pa nevede napačno tolmačijo. Tu bi navezal na besede tov. predsednika Marinka in Vidmarja, da je treba z odkrito besedo nastopiti tam, kjer gre za nepravilnosti in težave, ne pa o tem molčati. Tako molčanje bi imelo zelo slabe posledice. Gre za to, da stvari pravilno tolmačimo, kar se tiče rešitve na terenu, pravilno tolmačimo pa mislim v tem, da jih pregledamo v slovenskem in jugoslovanskem merilu in da vidimo ali se dajo rešiti v okviru nalog in postavk plana in da te stvari odkrito postavimo brez demagogije.

¹⁴ Tekom leta 1950 se je polagoma začela spreminjati politika KPJ do privatnega kmeta, v glavnem zato, ker je bil opazen velik padec v kmetijski proizvodnji in še dodaten zaradi suše. Zato je B. Kidrič že takrat napovedoval ukinitve obveznega odkupa, prenehanje politike odtoka denarja in delovne sile (v Sloveniji) iz kmetijstva ter večje investicije v kmetijstvo, kar pa še ni pomenilo opuščanje politike kolektivizacije, oz. ustanavljanja kmečkih delovnih zadrug.

Še nekaj pripomb glede poživitve ostankov zapadne reakcije, odnosno glede poizkusov, da se povampirijo usedline preteklosti, glede zveze s kominformom itd. Ostanki reakcije, ki koketirajo na zapad, so nedvomno v vsej Jugoslaviji tolmačili, da je sedaj zanje prišel zlati čas. Tolmačili so to z našo tendenco razvoja socialistične demokracije, tolmačili so to s sušo, z ameriško pomočjo itd. Ti reakcionarni ostanki so se poživili povsod po Jugoslaviji in ne samo v Sloveniji. Med take pojave spada v bistvu objektivno tudi pisanje Branko Čopića,¹⁵ poudarjam objektivno in nobene skrivne tovrstne inkriminacije ne delam, ker je to umazanija brez primere. V zgodovini ni znano, da bi vrh sam začel rezati svoje privilegije. To zaslugi ima doslej samo naše vodstvo, bodisi zvezno ali republiško. In ta pisac ti napade ta vrh, ki se bori proti birokraciji, kot da je on izvor vse birokracije. Za tem napadom se skriva vsa kapitalistična in kominformovska reakcija. Ta primer je zelo tipičen, kako so se med seboj povezali. Mislim, da se danes stvari postavljajo tako, če pogledamo še zunanje-politični položaj, da ne obstoja nevarnost toliko s strani zapadne reakcije. Ta nevarnost obstoja samo v glavah kapitalistične reakcije, ki bi želela, da zapadne sile zakurijo svetovni konflikt. Obstoja pa dejanska nevarnost sovjetske agresije, ki pa je tudi nevarnejša za svetovni konflikt. Pri nas imamo sicer domačo kapitalistično reakcijo, ki koketira na zapad. Toda osnovna linija zapadnih kapitalističnih držav trenutno ni izkoristiti to reakcijo proti nam. Tudi imperialistični krogi na zapadu vedo, da se je samo na tako Jugoslavijo možno opreti. Toda kominform, ki se od imperializma prav nič ne razlikuje, ker je sovjetska reakcija še bolj črna reakcija, ta kominform se poslužuje ne samo svojih agentov, ampak organizira tudi zapadno reakcijo pri nas s tem, da ji pomaga da se povampirijo, da vnaša svoje ideološko gledanje in da oživlja nacionalizem. Na ta način zapadna reakcija veliko bolj koristi kominformu kakor pa zapadnim silam, čeprav z njim koketira. Zato se kominformovska agentura sistematično poslužuje tistih, ki trdijo, tam je socializem, v Jugoslaviji je pa fašizem, itd. In ker je sovjetska agentura skrahirala na marksističnih in socialističnih parolah, ker so te parole dejansko naše in ker ne uspe niti sabotaža niti diverzija, zato iščejo svojo bazo samo še v povampirjenju buržoazne reakcije in v povezavi z njo. To je osnovna zakonitost, ki se je moramo zavedati.

Nadaljnja pripomba je k vprašanju kritike. Mislim, da je treba pri kritiki razlikovati to, ali udarimo po takih pojavih kakor je pojav Čopića, ali pa da pustimo birokratom in sektašem, da kritizirajo. Nasprotno gre za to, da dopustimo kritiko tistemu, ki izhaja iz naših pozicij, s pozicij graditve socializma in perspektive te dežele, ne pa iz pozicij, ki so nam idejno in politično tuje. Ko gre za tuje idejne in politične pozicije, je treba po njih udariti tako, kot smo mi navajeni. Demokracije ni pojmovati tako, da dovoliš tujim in sovražnim elementom, da te napadajo. Ves svet te napada in bi še dopustil, da te še ti napadajo, potem bi pač moral biti idiot. Take demokracije seveda ne bomo priznali. Demokracija je v tem, da naši ljudje svoje ustvarjalne sile v vseh možnostih razvijajo, predvsem tudi s pomočjo kritike. Borba proti tujim ideološkimi vplivom, pa nas ne sme zavesti v sektaštvo in v dajanje potuhe tistim birokratom, ki bi to kritiko dušili. Tudi takih pojavov je ogromno in se je treba

¹⁵ Tu misli na Čopićevo kritiko birokracije v »Jeretički priči« (Književne novine, 22. avgust 1950, III, str. 34).

proti njim boriti. Gre za kritiko s stališča razvijanja pozicij socializma in krepite patriotizma, ne pa za kritiko s stališča sovražnikov socializma. To je edina črta ločnica. Jasno je, da se tudi pri kritiki pojavljajo stvari, ki so vzete še iz idejnih ostankov, ki ne vzdrže jasnega pogleda in se taki ljudje hitro ustrašijo češ, da jim nismo stvari dosti pojasnili. Toda, ko je stvar pojasnjena, je treba na tem vztrajati.

Mislím, da je bil naš današnji sestanek uspešen. Zelo so mi bile všeč besede tov. Vidmarja in ne govorim iz stališča hvalisanja ali podobnega, ker je jasno povedal misli, ki nastajajo pri naših dobronamernih ljudeh. Gledati na to, da jih prepričamo ne pomeni, da je treba stvari zanemariti. Treba je videti koga se ne da prepričati in iz kakšnih razlogov. Vprašanje je tudi ali je to trenutna stvar, ali nekaj perečega ali pa tudi nekaj takega, glede česar je treba sedaj biti plat zvona. Mislím pa, da to ni, toda če ne bi pravočasno videli teh pojavov in se ne bi začeli boriti, bi stvar takšna bila. Ne gre za to, da takšno sliko ustvarimo, temveč gre za to, da se začnemo pravočasno boriti, gre torej za pravočasno reakcijo proti tem stvarém.

Na koncu bi se ponovno povrnil k diskusiji s tov. Kocbekom in boš lahko videl, da diskusija ni bila organizirana zaradi tebe, da pa je z naše strani, kakor sem v začetku rekel, bilo ob kritiki Herberta Grüna potrebno postaviti tudi vprašanje o tvojih člankih. Če so se razne tvoje stvari nepravilno tolmačile, je treba povedati. V tvojih člankih so mnoge pravilne stvari in pa tudi cel sklop nepravilnih stvari, ki lahko služijo samo tistim ljudem, ki mislijo, da nas lahko idejno razrahljajo. Vse to kar je potrebno kritizirati, naj se kritizira, toda ne tako, da se reakcija lahko s tem okoristi. Celoten članek takšen kakršen je, pa je tak, da po mojem mnenju lahko služi samo sovražniku, da ga izkoristi v svoje svrhe. To je po mojem mnenju osnovna slabost tega članka.

Končno se strinjam z vsemi tovariši, ki so poudarili, da je treba več take diskusije med nami. Lahko celo izjavim, da je potrebno več diskusije med nami vsemi, tako v Izvršnem odboru kot v CK, da razčistimo in si pojasnimo nejasne stvari, ki so največkrat povod za različna tolmačenja.

Ker se nihče ni več prijavil k besedi, je predsednik Josip Vidmar zaključil sejo Izvršnega odbora.

In memoriam

BOŽO ZAKRAJŠEK (1947—1983)

Božo Zakrajšek je umrl. Smrt nas vedno pretrese. Vse. Nenadna smrt še bolj. In Božo je umrl nenadoma, nepričakovano, čeprav smo spremljali njegovo bolezen, vendar z vidika, kako bi mu pomagali, premagali ali olajšali bolezen. Nismo pa slutili najhujšega. Narava je po svoje rešila zaplet z zdravjem. S srčno kapjo je kot gordijski vozal presekala njegove težave.

Skoraj 10 let smo spremljali Zakrajškovo delo in življenje. Ko je leta 1973 diplomiral, je že prihajal na inštitut in se zanimal za možnost zaposlitve. Seznanjen je bil z našimi dolgoročnimi raziskovalnimi načrti in s perspektivo, da se začne z raziskovanjem povojnega razdobja in socialistične graditve. Odslužil je še enoletni vojaški rok in se novembra 1974 zaposlil na inštitutu.

V delovnem načrtu za leto 1975 je pod točko 3 na prvi strani pisalo: »Inštitut, ki je v letu 1974 začel s proučevanjem zgodovine Slovencev po letu 1945, si bo prizadeval za povečanje števila raziskovalcev tega obdobja. Za proučevanje tega obdobja slovenske zgodovine bo sčasoma sestavil okvirni delovni načrt.«

»Razvoj ljudske oblasti v Sloveniji od osvoboditve do sprejetja prve ustave LRS«, je bila njegova prva raziskovalna naloga, ki je bila programirana za 3 leta, do konca leta 1977. Prekratek rok je bil za tako obsežno in zahtevno problematiko. Glede na takratno stanje, urejenost in dostopnost virov, pomanjkanje literature in neizdelane metode dela, je to delo opravil uspešno. Bil je prvi na inštitutu, ki je zaoral v ledino tega obdobja in te problematike. Menim, da je potrebno oceniti to njegovo raziskovalno nalogo in se odločiti za možnost in obliko objave.

Uspešno končana raziskovalna naloga pa ni bila enako uspešno končana kot magistrska naloga. Začele so se težave. Začel je sicer novo raziskovalno nalogo »Družbenopolitični in socialnoekonomski razvoj SRS v prvem obdobju administrativnega socializma do drugega kongresa KPS«, ki je bila načrtovana, da bo končana leta 1983, torej do letos, a ni bila končana, ker je bil leta 1979 pre-razporejen na delo na bibliografiji. Njegovo zdravstveno stanje se je slabšalo iz leta v leto.

S prihodom Boža Zakrajška na Inštitut se je pričelo sistematično proučevanje Zgodovine Slovencev po letu 1945. Napovedi iz delovnega načrta za leto 1975 smo uresničevali korak za korakom. Sledili so novi raziskovalci in snovati smo začeli perspektivni delovni načrt za povojno razdobje. 28. maja 1976 je bilo posvetovanje o problemih raziskovanja sodobne slovenske zgodovine 1945 do 1975. Božo Zakrajšek je s sodelavcema pripravil referat, ki je zajemal poročilo o stanju zgodovinskih raziskav povojnega obdobja v Sloveniji in delno poročilo o raziskovalni dejavnosti v tistih panogah, ki jih bo pri raziskovanju

novejšega obdobja nujno pritegniti k sodelovanju, oziroma bodo njihovi raziskovalni rezultati za zgodovinarje ključnega pomena.

Ko je bilo leta 1977 organizirano veliko jugoslovansko posvetovanje »Tito, radniška klasa i sindikati«, je za ta simpozij pripravil referat »Razvoj slovenskih sindikatov od 3. do 8. kongresa«. Za 9. kongres Zveze sindikatov Slovenije pa je v priložnostni kongresni publikaciji, ki jo je skupaj s sindikati izdal inštitut, objavil Pregled razvoja slovenskih sindikatov od 1953 do 1974.

Ko je inštitut leta 1977 začel izdelovati raziskovalni načrt Zgodovina Slovencev 1945—1976 se je Božo Zakrajšek polno angažiral pri tem delu. Rezultati tega dela in izkušnje ter znanje, ki ga je pri tem dobil, so mu omogočili, da se je lahko vključil v velik projekt Cankarjeve založbe Zgodovina Slovencev, kjer je obdelal Obdobje administrativnega socializma 1945—1952 in obnovo.

Na jugoslovanskem posvetovanju o zgodovini prometa na tleh narodov in narodnosti Jugoslavije, ki je bilo v Ljubljani leta 1977, je imel referat Razvoj prometa v Sloveniji po osvoboditvi.

Znanstveno raziskovalno in strokovno delo Boža Zakrajška lahko razdelimo na štiri vsebinsko zaokrožena področja. Razvoj ljudske oblasti, razvoj sindikatov po osvoboditvi, raziskovanje lokalne zgodovine NOB in strokovno bibliografsko delo. Njegova bibliografija morda ni velika, šteje okrog 15 enot, prevladujejo znanstveno-strokovni članki in razprave. Njegovo največje delo — raziskovalna naloga Razvoj ljudske oblasti v Sloveniji od osvoboditve do prve ustave LRS ni objavljena, čeprav je problematika tako zanimiva, da se kažejo potrebe po novih raziskavah in novih raziskovalcih, kar je že narejenega, pa ostaja v senci.

Božova bibliografija, še bolj pa vsebina njegovih del, kaže, da je bil Božo v resnici perspektivni kader. Njegovi prvi objavljeni prispevki so dobri, tehtni in lepo napisani. Vrha svojega raziskovalnega dela Božo ni dosegel. Vrh je njegov začetek. Bolezen in smrt sta ga prezgodaj iztrgala iz dela in življenja.

Spominjali se ga bomo, včasih morda bolj trpko, a spominjali se ga bomo v lepem.

Slava njegovemu spominu.

France Kresal

Posvetovanja

XXII. ZBOROVANJE SLOVENSКИH ZGODOVINARJEV BREŽICE—KRŠKO, 27.—29. 9. 1984

Dvaindvajsetič v svojem tradicionalnem štetju so se letos v zadnjih septembrskih dneh sešli slovenski zgodovinarji v Brežicah in Krškem. Stabilizacija na vseh ravneh se je poznala tudi temu, še vedno najuglednejšemu srečanju zgodovinarjev, saj se je skrčilo od štirih dni na dva delovna dneva in običajno strokovno ekskurzijo. Tudi udeležba je nekoliko upadla, okoli 200 se jih je zbralo letos. Vsebinsko pa zborovanje ni bilo tako okrnjeno, čeprav je nastopilo nekaj manj referentov (Celje 1982, 22, letos 16). Organizacijo zborovanja je izpeljala Zveza zgodovinskih društev Slovenije in njeno društvo v Novem mestu, poudariti velja tudi velik prispevek Posavskega muzeja in razumevanje ter konkretno pomoč obeh občinskih družbenopolitičnih skupnosti.

Zborovanje je ohranilo svoje temeljne značilnosti, ostalo je srečanje zgodovinarjev z različnih področij dela, šolnikov, muzealcev, arhivistov in raziskovalcev, ostali so tematski sklopi, ki ustrezajo različnim osnovnim usmeritvam, ostala okrogla miza in strokovna ekskurzija.

Uvodni sklop predavanj je predstavljala krajevna tematika, v kateri so udeleženci dobili nekaj poglobljenih informacij o posavskem območju v različnih zgodovinskih obdobjih. Posebej je bilo veliko domače moči, saj je že uvodoma Miroslav Kambič, predsednik obč. skupščine Brežice in sveta posavskih občin, presenetil s prikazom razvojnih problemov območja po drugi svetovni vojni, od kustosov domačega Posavskega muzeja so nastopili trije. Mitja Guštin je pripravil prerez skozi starejša (pra)zgodovinska obdobja in ga bogato ilustriral z diapozitivi objektov, najdb in izkopavanj. Posavje je namreč arheološko izredno bogato, kar kaže na gosto poselitev v več zgodovinskih obdobjih, pa tudi na sistematična izkopavanja vsaj v zadnjih desetletjih. Etnologinja Ivanka Počkar je predstavila poseben način predelave sadja, slivarjenje oziroma izdelovanje princl na bližnjem Bizeljskem, kar je sicer že predhodno izviralo (sledilo) v oživiljenem poskusu lupljenja sliv in bogati razstavi v Posavskem muzeju; Vlasta Dejak pa je iz programa proučevanja narodnoosvobodilnega boja predstavila Gorjanski bataljon. Dr. Jože Koropec je govoril o zgodovini slovenskega Posavja v prvi polovici 16. stoletja. V okviru »krajevnega dela« sta nastopila tudi dr. Tone Ferenc in dr. Janko Prunk s problemoma, ki presegata krajevni okvir. Prvi je prispeval poglobljen prikaz rezultatov svojega raziskovanja izganjanja Slovencev v času druge svetovne vojne, ki je prav na območju Posavja doseglo največji obseg. Dr. Prunk je s prikazom Radičeve penetracije v Slovenijo — največ uspeha je imel prav v Posavju — prispeval k poznavanju političnega življenja v Sloveniji v prvem desetletju jugoslovanske države.

Drugi tematski sklop je obravnaval gospodarsko zgodovino, kar je bilo zdaj drugič glavna tema zborovanja (prvič v Celju 1982 — o virih za gospodarsko

zgodovino). To pot so bile na vrsti neagrane panoge na Slovenskem. Ambiciozno zastavljen načrt, da zborovanja spodbujajo sistematično raziskovanje gospodarske zgodovine, manj raziskovane, a hkrati ene primarnih panog v zgodovini vsakega naroda, posebej pa v marksističnem pogledu na zgodovino, lavira med obsegom zadane si naloge in razpoložljivimi raziskovalnimi silami, saj bi lahko na prste ene roke našli raziskovalce, ki se ukvarjajo predvsem z gospodarskimi temami. Vsekakor pa bo postavitev gospodarske zgodovine v žarišču zborovanj dala rezultate, manjše takoj, pomembne pa morda v prihodnosti, ko bo v lepših časih mogoče usmeriti na to področje več mladih moči.

Vsega tega se je zavedala tudi dr. Jasna Fischer, ki kot predsednica sekcije za družbeno in gospodarsko zgodovino usklajuje — usmerja to delo. V uvodnem referatu je govorila o vprašanih in nalogah raziskovanja zgodovine neagrarnih panog na Slovenskem. Za njo se je zvrstilo pet referentov, od katerih je vsak posegel na drugo področje neagrarnega gospodarstva. Mag. Vinko Rajšp je predstavil pregled dosedanjega raziskovanja in problematike zgodovine prometa na Slovenskem, dr. Darja Mihelič pa predcehovsko obrt in obrtno proizvodnjo v srednjem veku, mag. Stane Granda je v prikazu uveljavljanja domačega kapitala v drugi polovici 19. stoletja postavil nekaj tez, ki bodo najbrž spodbudile tudi razprave o političnem udejstvovanju Slovencev v tem času, dr. Walter Lukan je predstavil zadružno organizacijo Slovenske ljudske stranke v avstrijskem obdobju, Zdenko Čepič pa je orisal gospodarsko politiko v Sloveniji v letih 1945—1950.

Tretji tematski sklop je zajel zgodovino v šoli in razmišljanje o vlogi in zastopanosti zgodovine v slovenskem osnovnem in usmerjenemu izobraževanju; o skupnih programskih jedrih je uvodoma govoril Štefan Trojar. V svoji analizi je ugotovil, da razen nekoliko večjega števila ur, med obema primerjanima načrtoma ni bistvene razlike na stopnji osnovne šole, so pa večje na stopnji usmerjenega izobraževanja, kjer imajo skupna jedra različno didaktično osnovo, od slovenske so manj zahtevna, večji poudarek pa dajejo novejšim obdobjem.

Prvenka Turk in Marija Kremenšek sta z dvema koreferatoma govorili o zgodovini v interesnih dejavnostih, ki naj bi omogočile poglobljanje zgodovinskega poznavanja in mišljenja. Izraz stanja je, da se morajo za utrjevanje zgodovinske zavesti uporabljati prav interesne dejavnosti. Poudarimo še, da so prisotni na zadnjem plenarnem zasedanju podprli resolucijo predlagatelja dr. Boga Grafenauerja, v kateri zahtevajo, da se predmetu zgodovine vrne mesto osrednjega družboslovnega predmeta.

Posvetovanje je zaključila okrogla miza o reformaciji, ki si je ob jubilejnem letu (400-letnica izida slovenskega prevoda Biblije), kljub že nekaterim znanstvenim posvetovanjem na to temo, prizadevala osvetliti predvsem družbeno okolje reformacije ter družbeni in teološki nazor naših protestantskih pisav.

Bogat je bil program strokovnih ekskurzij, saj so si lahko udeleženci ogledali dva velika gospodarska objekta v Krškem; jedrsko elektrarno (od zunaj) in tovarno papirja in celuloze Djuro Salaj ter kapucinsko knjižnico v Krškem, medtem ko je bila celodnevna ekskurzija na Kozjansko in proti Sevnici. Kljub natrpanemu programu je le ostalo še nekaj časa za tradicionalni »občni zbor«, po novem delegatsko skupščino, Zveze zgodovinskih društev.

Damijan Guštin

SIMPOZIJ VLOGA DELAVSKEGA ČASOPISJA V AKULTURACIJI
PRISELJENCEV IZ VRST DELAVSKEGA RAZREDA V ATLANTSKIH
EKONOMIJAH V LETIH 1880—1930, V KÖNIGSTEINU,
12.—15. FEBRUARJA 1985

Oddelek za zgodovino Univerze v Bremnu je s pomočjo fundacije »Volkswagenwerk Stiftung« priredil simpozij o vlogi delavskega časopisja v akulturaciji priseljencev iz vrst delavskega razreda v atlantskih ekonomijah v letih 1880—1930. Simpozija se je aktivno, z referatom, udeležilo 27 znanstvenikov, in sicer 3 iz Kanade, 4 iz ZDA, 7 iz ZRN, 2 iz Jugoslavije, 2 iz Nizozemske, po 2 iz Švedske, Velike Britanije in Norveške ter po 1 iz Francije, Češkoslovaške in Italije.

Prvi seji je predsedoval Dirk Hoerder z Univerze v Bremnu. Wolfgang Helbich z Univerze v Bochumu je v svojem referatu obravnaval pisma izseljencev kot vir za priseljenko zgodovino. Pravzaprav je njegov referat predstavljal poročilo o dve leti trajajočem projektu zbiranja in obdelovanja izseljenskih pisem. Referent je s svojimi študenti zbral okrog 4000 pisem nemških priseljencev, ki jih obdeluje po vsebini in pogostnosti določenih izrazov, ki nastopajo v besedilu pisem. Ulrike Sommer, ena od študentk-sodelavk na projektu zbiranja pisem, je obravnavala posebno kategorijo pisem, to je pisma izseljenk. Ugotovila je, da so izseljenke pisale manj kot izseljenci. Prav tako je ugotovila, da se v teh pismih v večji meri najdejo poročila o družinskem življenju kot tudi o problemih, povezanih s kuhanjem in podobnimi opravili. Christiane Hartzig z Univerze v Bremnu je v svojem referatu obravnavala rezultate ljudskih štetij kot vir za zgodovino priseljenstva v ZDA, tudi kot vir študij socialnih razmer med priseljenci. Julijana Puskasz iz madžarske Akademije znanosti je poročala o svojih raziskavah o vaščanih Szamosszeg. Usodo vaščanov te vasi je ugotavljala z anketiranjem izseljencev in njihovih sorodnikov, ki so ostali na Madžarskem.

Na drugi seji, ki ji je predsedoval Rudolph Vecoli, direktor Immigration History Research centra Univerze v Minnesoti, je Sally M. Miller iz Univerze Pacific/Stockton poskušala podati pregled delavskega časopisja ameriških etničnih grup v ZDA. Pri tem pregledu je napravila precej napak, na kar so jo opozorili znanstveniki-raziskovalci posameznih etničnih skupin.

Na tretji seji so obravnavali časopisje vzhodno in jugovzhodno evropskih priseljencev. Ivan Čizmič iz Maticе iseljenika Hrvatske v Zagrebu je v svojem referatu obravnaval hrvatska časopisa Radnik in Radnička straža, ki sta vsak zase predstavljala organ enega dela hrvatskega delavstva v ZDA, pač glede na to, v kateri od dveh delavskih strank, to je v jugoslovanski sekciji Komu-

nistične partije Amerike ali pa v južnoslovanski sekciji socialistične delavske stranke Amerike, so bili organizirani. Diskusije med tema dvema strujama so kazale v prvi vrsti strankarsko pripadnost pripadnikov obeh struj. Julianna Puskasz je v svojem referatu obravnavala razredno diferenciacijo med madžarskimi časopisi v ZDA in kako je ta razredna diferenciacija vplivala na akulturacijo madžarskega delavstva v ZDA. Matjaž Klemenčič je obravnaval glasilo slovenskih delavcev v ZDA Proletarec in njegov vpliv na akulturacijo slovenskega delavstva v ZDA. František Bielik iz Slovaške Maticice v Bratislavi je v svojem referatu obravnaval slovaško časopisje v severni Ameriki.

Na četrti seji so obravnavali časopisje zahodnoevropskih migrantov. Claudius H. Riegler iz Švedske je obravnaval »Den farende svend« časopis skandinavskih delavcev v Nemčiji in Švici, ki je izhajal v letih 1902—1934, kot glasilo podporne organizacije vseh skandinavskih delavcev v Nemčiji in Švici. Jens-Bjerre Danielsen iz Univerze v Aarhusu na Danskem je obravnaval vprašanje etnične indentitete med nacionalizmom in skandinavizmom v skandinavskem priseljenskem tisku v ZDA. Ob teh referatih se je razvila zanimiva razprava o ohranjanju etničnega časopisja prihodnjim rodovom, pri čemer je bilo v ospredju vprašanje, kako spraviti to časopisje na mikrofilme. Ko je M. Klemenčič poročal o zadržanosti jugoslovanskih knjižničarjev do mikrofilmov, češ da so mikrofilmi v nevarnosti, da obledijo in tako govoril o razmišljanjih slovenskih in jugoslovanskih bibliotekarjev o možnostih laminiranja tovrstnega gradiva, je naletel na popolno nerazumevanje.

Na peti seji sta Rudolph Vecoli in Bruno Cartosio iz Univerze v Milanu obravnavala italijansko časopisje v ZDA, pri čemer je Vecoli podrobneje obravnaval nekatere aspekte nedelavskega etničnega časopisja v ZDA in napravil pregled opravljenega dela na tem področju, Cartosio pa se je omejil na poročilo o Il Proletariu. Prireditelj je nato udeležencem pripravil zelo zanimivo večerno diskusijo s sindikalnim voditeljem Industrigewerkschaft Metall o sindikalnem časopisju italijanskih, jugoslovanskih, grških, španskih, turških in portugalskih zdomcev.

Šesta seja je bila posvečena etničnemu časopisju v Kanadi. Donald Avery z Zahodno-ontarijske univerze v Kanadi je obravnaval evropsko priseljensko delavsko časopisje v letih 1900—1930. Gregory S. Kealey z Univerze Memorial University of New Foundland in urednik časopisa Labour/Le Travail, časopisa, ki obravnava zgodovino kanadskega delavskega gibanja, je obravnaval odnos med državo, tujejezičnim časopisjem in kanadskim delavskim revolucionarnim gibanjem v letih od 1917—1920.

Sedma seja je obravnavala izseljevanje posameznih etničnih skupin z Britanskega otočja. Tako je Deian Rhys Hopkin z Univerze v Walesu obravnaval probleme Valižanov in njihovega časopisja v ZDA v obdobju od srede 19. stoletja do druge svetovne vojne. Referat je bil še posebno zanimiv, saj gre pri Valižanih za manjšinsko etnično skupino v okviru Velike Britanije, ki si je šele v zadnjem času pridobila narodnostne pravice. Posebno pozornost je posvetil tudi vprašanju ohranjanja valižanskega etničnega časopisja v ZDA. David Brundage z Univerze v New Yorku je v svojem prispevku obravnaval časopisje Ircev v Coloradu v obdobju od 1880—1900.

Na osmi seji so govorili o migracijah Židov v okviru Evrope in njihovem časopisju. Nancy Green z Univerze École des Hautes Études en Sciences Sociales v Parizu je obravnavala časopis Der Yidisher Arbeter, ki je izhajal v hebrejščini za delavce v Parizu. Dotaknila se je tudi odnosov med židovskimi delavci in njihovimi židovskimi delodajalci v Parizu v obdobju pred prvo svetovno vojno. William J. Fishman z Univerze v Londonu je obravnaval 100 let židovskega časopisja od srede 19. do srede 20. stoletja, pri čemer je posebno pozornost posvetil delavskemu židovskemu časopisju v Evropi.

Zadnja seja je obravnavala probleme žensk v delavskem etničnem časopisju oz. posebne ženske strani v tovrstnem časopisju. Maxine Seller iz države New Yorkske univerze v Buffalu je obravnavala socializem, feminizem in amerikanizacijo na ženskih straneh židovskega dnevnika Naprej. Ugotavljala je netipičnost takoimenovanih ženskih skupin, saj se tudi te niso ukvarjale samo z značilno ženskimi vprašanji, kot npr. vprašanji otrok, kuhanja in podobno, ampak tudi s socialnimi vprašanji. Allen Seager iz Univerze Simona Fraserja v Burnaby (British Columbia) v Kanadi in Varpu Lindstrom-Best z Univerze York v Torontu sta v svojem referatu obravnavala primer izključno ženskega časopisja v Kanadi. Obravnavala sta Toveritar, ki je bil organ finskih delovnih žena v Ameriki v obdobju 1916—1930, in je imel precej veliko naklado. Matjaž Klemenčič je v svojem diskusijskem prispevku opozoril na vlogo žena pomembnih etničnih voditeljev in izhajanju časopisja in na to, da so te žene navadno pisale takoimenovane ženske strani v slovenske časopise. Angela Zaitz v Proletarcu, Ana Gril v Enakopravnosti, prav tako pa so ženske tudi za tako majhne etnične skupine, kot je bila slovenska, izdajale tudi svoje časopise in imele svoje organizacije. Tako na primer Zvezo progresivnih slovenskih žena v ZDA, ki se je organizirala za povsem politične namene (v obrambo Adamiča in njegove knjige Rojakova vrnitev) in Slovenska ženska zveza, ki je bila organizacija Slovenk, ki so bile idejno povezane s katoliško cerkvijo in je bila v bistvu podporna organizacija. S strani časopisa, ki je bil glasilo te organizacije, to je Zora (Dawn), pa lahko preberemo precej stvari, ki so zanimive tudi za delavsko ženo v ZDA v tem času.

Simpozij o vlogi delavskega časopisja v akulturaciji priseljencev iz vrst delavskega razreda v atlantskih ekonomijah je dal zelo dober pregled stanja raziskav na področju etničnega delavskega časopisja delavcev migrantov v obravnavanem obdobju. Udeleženci smo se seznanili s stanjem tega časopisja v fizičnem smislu danes, kot tudi z idejnimi tokovi, ki so bili značilni za to časopisje.

Matjaž Klemenčič

OKROGLA MIZA O USTAŠKEM KONCENTRACIJSKEM TABORIŠČU JASENOVAC

Jasenovac, 21. aprila 1984

V Jasenovcu, med leti 1941 in 1945 največjem koncentracijskem taborišču na ozemlju Jugoslavije, se je aprila 1984 zbralo okoli štirideset udeležencev, raziskovalcev in nekdanjih jetnikov, na posvetovanju o taborišču Jasenovac (dejansko jih je bilo šest, a pod enotno upravo), ki ga je priredilo Spominsko območje Jasenovac. Na mestu nekdanjega osrednjega taborišča (III — Ciglana) je danes muzej in šola, preostalo območje pa je urejeno kot spominski park. Vsako leto so tu že tradicionalne prireditve spominskega značaja, na katerih se zbere večina sicer redkih preživelih internirancev, zlasti pa veliko mladine z obeh bregov Save.

Prvič pa so se to pot zbrali tudi raziskovalci, da spregovorijo o nekaterih vprašanih, povezanih z omenjenim taboriščem. Področje obravnave je bilo zastavljeno širše, govorili naj bi o izvorišča ustaškega terorja. Žal tako zastavljena tema ni prišla do polnega izraza tudi v poteku tega srečanja. Poudariti velja, da je bila okrogla miza prvo delovno srečanje — vsaj kolikor je poročevalcu znano — raziskovalcev vključenih v medrepubliški projekt o Jugoslovanih v zaporih in taboriščih med drugo svetovno vojno.

V uvodnem prispevku je Ana Požar, kustos v spominskem območju Jasenovac, spregovorila o delu te ustanove, ki poteka v treh glavnih smereh: skrbi za ureditev celotnega območja, muzejski prezentaciji gradiva in zbiranju predvsem spominskega gradiva, ki ga nato izdajajo v zbirki Poruke (spominski zapiski in umetniška dela). Impozantna je številka 3 220 000 obiskovalcev v zadnjih petnajstih letih. Pri svojem delu pa se še vedno srečujejo s pomembnimi vprašanji, na katera ne znajo zadovoljivo odgovoriti.

Antun Miletić iz Vojnozgodovinskega inštituta Beograd je govoril o zakonskih odredbah, na katerih je temeljil ustaški teror, nekoliko se je zadržal pri organizaciji policije v NDH in opozoril na začetke ustaških taborišč. Anđelko Barbić iz Centra za društvena istraživanja Slavonije i Baranje je govoril o genocidu kot zločinu proti človeštvu.

Zanimiv je bil prispevek dr. Marinka Oluića z Geološke fakultete iz Zagreba, v katerem je predstavil prve rezultate pred nekaj leti izvedenih aerofotogrametrijskih snemanj na območju Jasenovca. Tovrstna snemanja sicer uporabljajo poleg drugih namenov za ugotavljanje možnih arheoloških lokacij, tu pa so ga prvič uporabili za raziskavo novih stanj v pokrajini. Z analizo vegetacijskih razlik je snemanje pokazalo na nekaj deset možnih lokacij še neodkritih množičnih grobnic; na nekaterih od njih so medtem že odkopali ostanke trupel.

O Jasenovcu in Slavoniji v letu 1942, ko so ustaši množično vodili slavonske Srbe v taborišče, je v svojem prispevku govoril Dane Pavlica, dopolnila pa ga je Slavica Hrečkovski z nekaj prikazi deportacij Romov iz Slavonije (okoli 10 000 pobitih).

Radovan Trivunčić je predstavil doslej ugotovljena dejstva o nastanku Jasenovca in času delovanja njegovih posameznih taborišč (Bročice, Krapje, Ciglana, Kožara, Uštica in Mlaka) ter o njihovem zavarovanju.

Podpisani je predstavil temo o Slovencih v Jasenovcu, predstavil pa tudi literaturo o tem taborišču v slovenskem prostoru. Mara Simić-Cvetko je govorila o odporu v ustaških taboriščih, zlasti pa o partijski organizaciji, Katica Hrvojić-Filipović pa o ženskih taboriščih v Jasenovcu in Stari Gradiški.

Sledila je obširna in živa diskusija, v kateri so zlasti preživeli interniranci osvetlili nekatere pojave v taborišču, pa tudi svoje poglede na proučevanje te problematike (D. Kovačević, I. Gabrić, Č. Huber, J. Šašić, G. Vidović, Š. Klaić, F. Rukavina, D. Sorać). Z diskusijskimi prispevki so nastopili tudi znani zgodovinarji dr. Bogdan Krizman, dr. Hrvoje Matković, dr. Eduard Čalić in Mile Dragić.

Okrogla miza je torej tematsko posegla precej širše, kot je nakazoval delovni naslov, nekoliko tudi zaradi temeljitosti, gotovo pa je izpolnila svoj mobilizacijski namen, saj je izpričala pravo delovno zagnanost. V bodoče bi bila zaželjena tematsko ožja srečanja, v kolikor gre gostoljubnim organizatorjem za obdelavo taborišča Jasenovac, še bolj zaželjeno pa bi bilo, da bi se ob posvetih v Jasenovcu, če bodo postali stalni, razvila osrednja jugoslovanska tribuna za proučevanje genocida nad jugoslovanskimi narodi in problematike zaporov in taborišč sploh.

Damijan Guštin

Ocene in poročila

Ivan Kreft, *Spori in spopadi v spominih in dokumentih*. Druga knjiga. Državna založba Slovenije, Ljubljana — založba Obzorja, Maribor — založba Lipa, Koper, 1983, 535 strani.

Dve leti zatem, ko je objavil Ivan Kreft, znani predvojni in medvojni revolucionar ter povojni družbenopolitični delavec in publicist, prvo knjigo spominov z naslovom »Spori in spopadi v spominih in dokumentih«, je izšla v sozaložništvu Državne založbe Slovenije, založbe Obzorja in založbe Lipa zajetna knjiga, s katero avtor nadaljuje pričevanje o svojem delovanju in prehojeni življenjski poti. Medtem, ko je v prvi knjigi predstavil svoje organizacijsko, agitacijsko in publicistično partijsko delovanje do napada osnih velesil 6. aprila 1941 na Jugoslavijo, v drugi knjigi »Sporov in spopadov v spominih in dokumentih«, posvečeni bolničarkam — prekomorkam, poseže v čas narodnoosvobodilnega boja in v prvo obdobje neposredno po njem. Ta del svojega življenja je avtor sprva doživljal kot mobilizirani rezervni častnik jugoslovanske vojske, saj se je v skladu z navodili komunistične partije odzval vojaškemu pozivu, ki ga je prejel v začetku aprila 1941. Tako ga na poti na zbirno mobilizacijsko mesto v Skopju najprej srečamo v Beogradu, kamor je prispel dan pred začetkom vojne in v katerem je bil tudi v času najhujšega bombardiranja. Nato smo priča avtorjevemu doživljanju razpada stare Jugoslavije, ki ga je izkusil na skopski bojni črti ter v nemškem ujetništvu v Kosovski Mitrovici. Obenem pa lahko sledimo nadaljevanju njegovega partijskega delovanja, kajti v Kosovski Mitrovici je Kreftu uspelo, da se je povezal s Slovenko Silviro Tomasini, znano tamkajšnjo partijsko aktivistko, preko nje pa tudi z mestnim komitejem KPJ.

I. Kreft je že spomladi leta 1941 pričel z načrtnim političnim delom. Maja je bil zaradi bolezni odpuščen iz nemškega ujetništva in je z vednostjo Silvire Tomasini odšel na javko v Dubrovnik, ki pa ni bila več dosegljiva. Zato je prešel na otok Lopud in tam nadaljeval svojo dejavnost. Najprej je organiziral majhno simpatizersko skupino, kasneje pa tudi narodnoosvobodilni odbor. Med novembram 1941 in aprilom 1943 je vodil še vso politično delo v skupini židovskih beguncev, interniranih na Lopudu. Omeniti velja, da je celotno Kreftovo politično delo oteževala prisotnost izrazite protikomunistke dr. Ljubice Cilige, ki je bila na Lopudu ves čas njegovega delovanja. Kljub tej in drugim neugodnim okoliščinam je bilo politično delo na Lopudu zelo uspešno. Na to kažeta tudi podatek, da je bila na Lopudu preprečena ustanovitev ustaške mladinske organizacije in avtorjevo opozorilo, da je bil Lopud v času vojne verjetno edini naseljeni otok na Hrvaškem, ki ni imel ustaške organizacije sploh.

Lopud je Kreft zapustil novembra 1943, potem ko je bil po Mussolinijevem padcu aretiran, se ob kapitulaciji Italije vrnil na otok in nato oktobra 1943 sodeloval pri pripravah in osvoboditvi Lopuda ter se pri tem poškodoval. Po odhodu z Lopuda je različnim hrvaškim in jugoslovanskim forumom izrazil željo, da bi se vrnil na svojo partijsko dolžnost v Slovenijo, vendar te želje — verjetno zaradi njegovega slabega, »derutnega« zdravstvenega stanja — ni bilo mogoče uresničiti. Od konca leta 1943 je nadaljeval politično delo med jugoslovanskimi begunci v južni Italiji, kamor je odšel v skladu s sklepom Oblastnega komiteja KPH za Dalmacijo. Dalmatinski OK KPH je namreč ocenil naj poleg zaveznikov tudi jugoslovanski predstavniki rešujejo vprašanje naših ranjencev in beguncev. Tako je Kreft, ki se je na začetku hkrati še zdravil, deloval v jugoslovanskih begunskih taboriščih v Italiji, vse do marca 1945, ko je prispel v osvobojeni Split. V Italiji je bil tajnik oziroma podpredsednik Centralnega odbora beguncev iz Jugoslavije in je odgovarjal za vsa jugoslovanska civilna taborišča. Zato je lahko spremljal delo vseh tamkajšnjih jugoslovanskih ustanov, ki ga tudi podrobno opisuje. Poudarja, da jugoslovanski predstavniki v begunskih taboriščih sicer niso predstavljali oblasti, vendar pa so imeli v njih svoje narodnoosvobodilne odbore in lastno, neoboroženo vojaško policijo ter so omogočili premišljeno organiziranje življenja v teh taboriščih, tako na tehničnem, socialnem, prosvetnem, kulturnoinformativnem kot tudi na političnem področju. V zvezi s slednjim je potrebno reči, da so bila med jugoslovanskimi begunci v Italiji povsem onemogočena prizadevanja raznih jugoslovanskih, narodnoosvobodilnemu gibanju nenaklonjenih oziroma sovražnih političnih skupin, da bi vplivale na razpoloženje ali celo na politično usmeritev naših ljudi. Jugoslovani se tudi niso odločili za begunsko vlado, za kar so imeli v Italiji — pod zaščito zaveznikov, s katerimi je bilo sodelovanje precej težavno — vse možnosti.

Po vrnitvi v domovino so Krefta čakale nove in zelo zahtevne naloge. Od aprila 1945 je kot izvedenec za repatriacijo delal v Beogradu v ministrstvu za trgovino in preskrbo, oktobra pa je že prevzel mesto poslaniškega svetnika v Sofiji za restitucijo jugoslovanskega premoženja iz Bolgarije. Pri tem ni imel lahkega dela, kajti nenehno se je srečeval z nesprijemljivi stališči bolgarske vlade, ki je skušala zmanjšati jugoslovanske restitucijske zahteve s stroški, ki da jih je imela Bolgarija z okupacijo Makedonije in vzhodne Srbije, pa tudi drugače je bilo ravnanje bolgarske strani tako, da je zahtevalo reševanje restitucijskih vprašanj velike napore in nepopustljivo vztrajnost. Po sedmih mesecih dela v Bolgariji, je Kreft odšel na Dunaj, kjer je vodil restitucijsko delegacijo FLRJ. Tudi tu je opravljal zelo zapletene in odgovorne dolžnosti. Pri tem je v marsičem uspel, da je bilo Jugoslaviji vrnjeno med vojno naropano premoženje in dragoceno arhivsko gradivo. Z opisom teh prizadevanj v letu 1947, konča spominjanje na svojo dejavnost v obdobju, zajetem v drugi knjigi »Sporov in spopadov v spominih in dokumentih«.

Z drugo knjigo »Sporov in spopadov v spominih in dokumentih« je zaokrožil Kreft svoja dosedanja spominjanja na čas narodnoosvobodilnega boja in prva leta neposredno po njem. Tako kot smo opozorili v poročilu o prvi knjigi »Sporov in spopadov v spominih in dokumentih« (Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXII, 1982, 1—2), je namreč tudi v poročilu o drugi knjigi

potrebno opozoriti, da je avtor vključil vanjo precej besedila, ki ga poznamo že iz njegovih predhodnih memoarskih del. Besedilo med stranmi 109—202 v »Spominih ljudskega agitatorja« (Maribor 1954), se namreč ujema z besedilom, ki je razvrščeno v drugi knjigi »Sporov in spopadov v spominih in dokumentih« med stranmi 56 in 484, besedilo med stranmi 183—280 iz »Spominov« (Maribor 1969), se ujema z besedilom, ki je razvrščeno v drugi knjigi »Sporov in spopadov v spominih in dokumentih« med stranmi 56 in 357, skoraj celotno besedilo druge knjige »Teh petdeset let« (Ljubljana 1975) — strani 9—243, pa se ujema z besedilom, ki je razvrščeno v drugi knjigi »Sporov in spopadov v spominih in dokumentih« med stranmi 16 in 484. Glede na zadnje navedeno Kreftovo memoarsko delo tako lahko ugotovimo, da je avtor v drugi knjigi »Sporov in spopadov v spominih in dokumentih«, razširil svoje dosedanje pisanje o času narodnoosvobodilnega boja in prvih let po njem za 308 strani. S tem bistveno sicer ni spremenil doslej že znane predstave o njegovem delu v omenjenem obdobju, pač pa jo je večstransko dogradil z vrsto dodatnih spominov, vtisov, razmišljanj in ugotovitev o dobi, ki jo v svojem delu opisuje ter o ljudeh, ki so jo soustvarjali. Žal je zaradi tega njegova pripoved precejkrat pretrgana, kajti avtor je vnašal novo besedilo med starega, ne da bi hkrati povezal enega z drugim. Tako se je pri branju »Sporov in spopadov v spominih in dokumentih« pogostokrat potrebno vračati nazaj, da se lahko sledi Kreftovemu pripovedovanju. Posamezne, zelo raznovrstne vsebinske enote Kreftovega besedila so namreč velikokrat nenačrtno postavljene zgolj ena ob drugo, ne pa tako, da bi dosledno prehajale ena v drugo. Zato je nekatere celo potrebno odmisлити pri oblikovanju nerazdelanega poročila o Kreftovem delu. Kljub temu pa lahko opozorimo na več zanimivih avtorjevih opažanj, razmišljanj in vstavkov iz novo napisanega besedila, ki tvori drugo knjigo »Sporov in spopadov v spominih in dokumentih«. Najprej na prepričljiv opis razporeženja v Sloveniji in Jugoslaviji v marčnoaprilskih dneh po Simovičevem puču in pred napadom na Jugoslavijo, nato pa na Kreftove poglede o Levu Trockem in trockizmu. V tej zvezi pravi, da si Trocki problemov, za katere je predlagal svoje rešitve, vsekakor ni izmislil, če pa je zagovarjal neustrezne, to še ne pomeni, da je bil odpadnik in izdajalec delavskega razreda, kakor ga je ožigosal Stalin.

V drugi knjigi »Sporov in spopadov v spominih in dokumentih« se nadalje srečamo še z Kreftovim opominjanjem na nekatere trpke in mračne strani naše revolucije, povezane s pojavom t. i. druge faze revolucije, pričevanjem dr. Mirka Koršiča o misiji Edvarda Kocbeka v Vatikanu poleti 1944, Kocbekovim poročilom o svoji misiji SNOS v Kočevskem Rogu ter dokumenti o pogovorih, ki jih je imel J. B. Tito z Winstonom Churchillom poleti 1944 v Italiji glede vprašanj jugoslovanskih ranjencev, prekomorcev in beguncev kot tudi glede odnosov do jugoslovanske begunske vlade v Londonu in drugih vprašanj. Dokumente o teh pogovorih je navedel Krefť iz znane zbirke britanskih virov »Tito-Churchill, strogo tajno« (Zagreb 1981), ki jo je zbral in pripravil dr. Dušan Biber, znanstveni svetnik Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. K omenjenim poudarkom iz novo napisanega besedila v drugi knjigi »Sporov in spopadov v spominih in dokumentih«, moramo pritegniti tudi Krefťov opis delovanja političnega predstavništva FLRJ na Dunaju, zlasti pa še opis delovanja tamkajšnje jugoslovanske vojaške misije in prizadevnega dela nje-

nega vodje, polkovnika Vladimirja Vodopivca. Omeniti velja še dvoje pričevanj o koncentracijskem taborišču Dachau na zadnjih straneh knjige. Avtor jih je uvrstil v knjigo zato, ker meni, da izrazito prispevata k osvetlitvi razmer v Dachau in drugih nacističnih koncentracijskih taborišč. Prvo, pričevanje prof. Mirka Koširja, je bilo napisano leta 1945, drugo, pričevanje dr. Alojza Kraigherja, pa tri leta kasneje.

S temi opozorili na nekatera najznačilnejša sporočila s katerimi je preletel avtor spominjanje na vojna leta in svoje izkušnje v mednarodnih naporih nove Jugoslavije za rešitev restitucijskega vprašanja, naj sklenemo poročilo o drugi knjigi »Sporov in spopadov v spominih in dokumentih«. Kljub izrečenim pripombam je Ivan Kreft s to knjigo brez dvoma obogatil obstoječo memoarsko literaturo, saj predstavlja nadaljevanje njegovih »Sporov in spopadov v spominih in dokumentih« eno izmed ustvarjalnih pričevanj o najpomembnejšem in prelomnem obdobju naše novejšje zgodovine.

Jurij Perovšek

Boris Zihlerl, *Zbrana dela*, druga knjiga, Inštitut za marksistične študije znanstvenoraziskovalnega centra SAZU, Ljubljana 1983, 328 strani.

Druga knjiga Zbranih del Borisa Zihlerla prinaša članke, ki jih je Zihlerl napisal v času od aprila 1941 do maja 1945 in torej zaokrožuje njegovo bogato publicistično dejavnost v celotnem času narodnoosvobodilnega boja.

Uredniški odbor (Neda Pagon-Brglez, Marko Kerševan, Ivan Križnar, Boris Majer, Lev Modic in Franc Zadavec) je zbral in pripravil za objavo skupno 78 člankov, pri katerih je bilo mogoče ugotoviti Zihlerlovo avtorstvo, ter jih razvrstil kronološko po času njihovega izida. Del teh člankov je že bil objavljen (največ v: Boris Zihlerl, Članki in razprave, Ljubljana 1948), večina pa jih je postala prvič dostopna širši javnosti šele z objavo v tem zborniku, kar nedvomno opravičuje njegov izid.

Gre za članke, ki jih je Zihlerl objavljal v osrednjem časopisju (Delo, Ljudska pravica, Slovenski poročevalec, Delavska enotnost, Borba) ter v obliki brošur, ki so jih izdajale komisije za agitacijo in propagando partijskega, frontnega in vojaškega vodstva. Po idejni usmerjenosti predstavljajo kontinuiteto predvojne napredne družbene in politične misli, temelječe na spoznanjih historičnega materializma, s pristopom aktualno teoretskega razmišljanja pa so pomenili pomembno izhodišče za razumevanje in razreševanje praktičnih političnih vprašanj, ki jih je prinašal ta prelomni čas.

Vsebinsko so članki pestri in številne od njih karakterizira oster polemičen ton, naperjen proti reakciji doma in v svetu. Naslednja značilnost Zihlerlovega pisanja pa je njegov izrazit zgodovinski pristop k obravnavanju določenega vprašanja, ko prek analize družbenih razmer v preteklosti spremlja razvoj določenega problema do trenutka, ki ga zanima.

Predmet njegovega zanimanja so analize družbenih razmer, ki so pripeljale do zloma Avstro-Ogrske in nastanka Jugoslavije, analize kriznih vprašanj in mednarodnega položaja stare Jugoslavije, spremlja procese diferenciacije v slovenski družbi, vprašanje slovanstva, z navdušenjem piše o pridobitvah okto-

brske revolucije, o vzponu sovjetskega proletariata in boljševiske partije ter vsestranskem preporodu sovjetske družbe, o socialistični družbi, ki ustvarja novo, plemenitejše razmerje med ljudmi, razmišlja o proletarskem internacionalizmu in domovinskosti proletariata, pojasnjuje stališča komunistov do aktualnih vprašanj (agrarno, nacionalno vprašanje, vprašanje demokracije itd.), stalno poudarja potrebo skupnega boja vseh jugoslovanskih narodov, analizira pridobitve narodnoosvobodilnega boja in ljudske revolucije in se odziva na številne aktualne dogodke.

Zbrana dela odkrivajo pomemben prispevek Zihlerla k političnemu, idejnemu in kulturnemu poslanstvu tiska, kakršnega je imel le-ta v času NOB. Ne izražajo pa širše Zihlerlove dejavnosti, kakršno je Zihlerl opravljal kot aktivist, urednik časopisov, načelnik komisije za agitacijo in propagando pri centralnem komiteju KPS, kot voditelj političnega oddelka 18. divizije, upravnik in predavatelj višje partijske šole pri centralnem komiteju KPS, načelnik odseka za prosveto pri predsedstvu SNOS in kot član agitpropa centralnega komiteja KPJ, kar bi bilo mogoče doseči le z vključitvijo celotnega Zihlerlovega pisnega opusa. To bi seveda povzročilo razširitev zastavljenega koncepta zbornika, od uredništva pa terjalo dodatne napore. Tako pa lahko samo ugotovimo, da pomeni knjiga, kakršna je, izgubljeno priložnost, da se celoviteje seznanimo z Zihlerlovim delom in ustvarjanjem.

Glavne pripombe, ki se porajajo niti ne preveč pozornemu bralcu, pa se nanašajo na ustreznost oziroma neustreznost kritičnega aparata, katerega je pripravilo uredništvo v pojasnilo določenih dogodkov, pojmov, oseb, da bi bili bralcu dokumenti čim razumljivejši. Tu je opazno, da so bili kriteriji o tem, kaj in kako pojasniti, slabo izdelani in nedosledni. Že samo dejstvo, da gradivo, ki obsega nekaj manj kot 300 strani, pojasnjuje 113 v glavnem kratkih opomb, katere obravnavajo pretežno stvarna gesla, dokazuje, da je ta aparat po obsegu precej šibek. K temu je sicer dodan register 146 osebnih imen (približno polovica od vseh imen, kolikor se jih v dokumentih pojavlja), vendar o vlogi in delu posameznika v konkretnem primeru, ki ga določen dokument obravnava, bralec ni sproti obveščen oziroma opozorjen, čeprav bi take vrste pojasnila nedvomno sodila med tekoče opombe. Nerazumljivo je, zakaj pri sestavljanju kritičnega aparata niso bile upoštevane izkušnje in rezultati, do katerih je naše zgodovinopisje že prišlo ob izdajanju ne tako malega števila dokumentov.

Iz metodološke neizdelanosti izhajajo številne pomanjkljivosti. Če analiziramo opombe po njihovi vsebini, vidimo, da se v veliki meri nanašajo na predhodna obdobja, kar je delno narekoval Zihlerlov zgodovinski prijem obravnavanja problematike, a ne moremo mimo spoznanja, da tudi na škodo obdobja, v katerem so nastajali ti članki. Ne trdimo, da so za predvojna obdobja opombe preštevilne, nasprotno, tudi tam bi bilo vredno še marsikatero mesto pojasniti, nekatere obstoječe opombe pa razširiti in precizirati, dejstvo pa je, da je vojno obdobje nezadostno pojasnjeno. Bralec lahko dobi na primer osnovne informacije o bitki na Kosovem polju med srbsko in turško vojsko ter še o nekaterih drugih bitkah s Turki (kar je seveda pravilno!), zaman pa jih bo iskal za številne vojne operacije med drugo svetovno vojno, ki jih Zihlerl omenja v člankih. Našel jih ne bo tudi za nekatere važnejše politične dogodke, procese, forume

narodnoosvobodilnega gibanja itd. Tudi če ta del pripomb lahko delno spregledamo, ker je odločanje o tem, kaj je potrebno pojasniti med drugim tudi stvar osebne presoje, pa ne moremo mimo nekaterih drugih pomanjkljivosti in napak, ki se pojavljajo in so posledica premalo poglobljenega pristopa k proučevanju zbranega gradiva. Takšno delo pač zahteva od uredništva širše pa tudi podrobno poznavanje vsakokratnih razmer, dogajanj, oseb itd., kakor tudi kritičen pristop do dokumentov.

Znanstven pristop zavezuje, da se opozarja na tiste trditve v dokumentih, katere so znanstvene raziskave že ovrgle ali pa gre za očitno pomoto. Uredništvo bi bilo na primer dolžno opozoriti v zvezi z Ziherlovo navedbo, po kateri datira izjava KPJ, KPI in KPA o pravici slovenskega naroda do samoodločbe v leto 1931 (str. 48), da je podatek napačen in da je bila izjava podana šele v začetku leta 1934. Enako bi morale opozoriti na nekatere previsoke navedbe glede števila žrtev okupatorja v posameznih bojih. Prav tako bi bilo potrebno, kadar je le mogoče ugotoviti, dosledno navajati vir, iz katerega je Ziherl direktno navajal določene misli ali podatke in kar je tudi sam nakazal z navednicami.

Hujše od teh pomanjkljivosti so napake, ki se pojavljajo v pojasnilih. Oglejmo si samo nekaj primerov:

Pod opombo 23 najdemo podatek, da je vlada Dušana Simovića preklicala pristop Jugoslavije k trojnemu paktu in da je bil to povod za Hitlerjev napad nanjo. Prvič, Simovićevega vlada ni preklicala pristopa, nasprotno, izjavila je, da le-ta še naprej ostaja v veljavi, in drugič, Hitlerju se je mudilo z napadom na Jugoslavijo, ker je ta spričo notranjega vrenja postala nezanesljiv zaveznik, je pa moral balkansko in s tem jugoslovansko vprašanje hitro rešiti, če je hotel uresničiti načrtane cilje nasproti Sovjetski zvezi.

Pod opombo 24 beremo, da je bil Tone Tomšič leta 1934 član »CK KPJ za Slovenijo«. Vrhovni partijski forum se je imenoval pokrajinski komite KPJ za Slovenijo, centralni komite pa smo v Sloveniji dobili šele z ustanovitvijo nacionalne komunistične partije aprila 1937.

Belogardistični »Štajerski bataljon« ni mel glavnega tabora v Št. Joštu pri Vrhniki, ampak pri Novem mestu in ga nikakor ni mogoče povezovati z raztrganci kot piše pod opombo 56.

»Werman« (op. 88) ni naziv za pripadnika Wehrmachta — nemške redne vojske, temveč za pripadnika Wehrmannschafta, polvojaške organizacije, organizirane po zgledu SA.

Natlačen ni bil likvidiran leta 1943, kot piše v njegovi biografiji (str. 317), ampak 13. oktobra 1942.

Nekatera pojasnila dajejo preveč poenostavljene ali širokopotezne ocene. Tako beremo pod opombo 10, da je Stalin leta 1943 »samovoljno« razpustil tretjo komunistično internacionalo. Iz tega bi lahko sklepali, da je bilo to dejanje izključno posledica Stalinove samovolje, če ne poznamo sklepa IK KI, katerega so podpisali tudi predstavniki nekaterih drugih komunističnih partij in če ne vemo, da so njen razpust zahtevali tudi zahodni zavezniki. Po drugi strani pa lahko ocena s takšnim predznakom navaja na misel, da je razpust pomenil nekaj negativnega, škodljivega za komunistično gibanje.

Dalje so napake, ki so nastale verjetno iz tehničnih razlogov, pa v korekturah niso bile popravljene. Tako je datiran drugi tržaški proces v december 1931 (op. 53), namesto v december 1941, navedbe o uporabljenih »virih« (str. 20) pa bi lahko koga napotile na brezuspešno iskanje pete knjige »Ljubljana v ilegali«, ki je zaenkrat še ni.

In končno je treba omeniti še dva napačna podatka iz uvodnega besedila »Akcijska vloga marksizma v narodnoosvobodilnem boju«, kjer so med drugim predstavljene glavne zadolžitve, ki jih je Boris Zihlerl opravljal v tem obdobju. Na str. 7 beremo, da je bil Zihlerl izvoljen za člana centralnega komiteja KPS na III. pokrajinski partijski konferenci KPS junija 1940 na Vinjah, kar ne drži. Iz Kardeljevega pisma centralnemu komiteju KPS 18. 6. 1943 je razvidno, da ga je Kardelj šele takrat predlagal kot kandidata za člana centralnega komiteja (dokument je objavljen v Zborniku dokumentov in podatkov iz narodnoosvobodilne vojne jugoslovanskih narodov, del II, knjiga 9, dok. št. 282). Prav tako ne drži podatek na isti strani, da je bil Zihlerl član izvršnega odbora Osvobodilne fronte od leta 1941 dalje.

Žal ne moremo mimo ugotovitve, da je bilo delo uredništva s te strani premalo strokovno opravljeno in da se s takšnim pristopom ustvarja zmeda okoli posameznih dejstev, ki jih je zgodovinopisje že razčistilo.

Vida Deželak

Nikola Popović: *Koreni kolaboracionizma*. Narodna knjiga, Beograd 1984, ilustr., 234 strani.

Sploh ni potrebno, da je človek zgodovinar ali pa sicer odličen poznavalec preteklosti, ko včasih v navalu pesimizma ali nevere v človekov razum na kratko označi človeško zgodovino kot nepretrgano verigo nasilja, vojn, zločinov in vsakršnih kršitev naravnega in drugega prava, morale in medsebojnih dogovorov. Človek, ki ni optimist zgolj zato, da bi to življenje lažje živel, ampak hoče do tega priti razumsko in z analizo dosedanje človeške prakse, se tu znajde pred težavno nalogo. Nasilje v najrazličnejših oblikah se skozi zgodovino dejansko vleče kot rdeča nit, ponekod celo kot glavno določilo eksistence celih človeških rodov. Nič ne kaže, da bi sedanost ali bližnja bodočnost obetala v tem pogledu preokret, čeprav je res, da se že kažejo meje temu nasilju. Pri čemer mislimo predvsem na nevarnost popolnega uničenja človeštva in našega planeta sploh.

Seveda nasilje in politika sile nista sama sebi namen ali pa sta to le redko in v omejenem obsegu. Predvsem sta v funkciji globljih družbenih in materialnih procesov, predvsem v funkciji interesov udeležencev in nosilcev teh procesov. Ti subjekti so slejkoprej zmeraj tudi posamezniki, a vendar so tudi oni zmeraj vključeni v širše družbene procese, ki se npr. kažejo v obliki razrednih, političnih, ideoloških in kulturnih gibanj, lahko tudi v formi ustanov, organizacij, združenj. Nasilje je v teh procesih igralo zmeraj eno od ključnih vlog. Ena najpogostejših oblik razreševanja razrednih in političnih nasprotij ter uresničevanja s tem zvezanih interesov je bila prav vojna. Tukaj nas kot izhodišče razmišljanja zanima prav ta, ali natančneje, zanimajo nas odzivi na sproženo in vodeno vojno, na »materializirano« politiko sile z običajnimi po-

sledicami kot so okupacija, zatiranje, izkoriščanje, skratka nov krog nasilja. Na vse to se lahko objekt te nasilne politike odzove v bistvu le na dva načina: z odporom ali pa s sodelovanjem. Navidezno druge oblike reagiranja so to res le navidez, so le inačice ali pa marginalne oblike osnovnih dveh načinov. Slednjič naj tako predmet našega razmišljanja dokončno omejimo, to je namreč ravno sodelovanje z okupatorjem ali kolaboracija.

Pojem kolaboracionizma ter njegovih pojavnih oblik — konkretnih kolaboracij — je v zadnjem obdobju vse bolj v središču zanimanja tako strokovne, kot tudi siceršnje javnosti. Vzroki za to so lahko različni, tudi povsem politične narave, toda tak razvoj »dogodkov« je posledica tudi povsem logičnih procesov znotraj znanstvene in sploh kulturne sfere. Zdi se namreč logično, da je v prvem obdobju po osvoboditvi, po zmagovito zaključeni revoluciji, nastopila doba proučevanja predvsem pozitivne in zmagovite komponente narodnoosvobodilne borbe, njena temna plat, nasprotna stran, je obstajala samo kot pomagalo pri razlaganju glavnega toka dogajanja. Maloštevilni zgodovinarji verjetno sploh niso čutili potrebe po podrobnejšem proučevanju kolaboracije, družbene potrebe so nakazovale enostranskost in celo apologetsko prikazovanje dogodkov. To se je kazalo tudi v nedostopnosti ali manjši dostopnosti določenih kategorij arhivskih virov. Z vsestranskim razvojem naše družbe, z večjo demokratizacijo, z razvojem zgodovinske in drugih znanosti, z objavljanjem spominov in določenih literarnih del, ki so se dotikala tudi ali predvsem takih tem, pa se je nenadoma zgoraj omenjeno stanje pokazalo kot velika metodološka pomanjkljivost same zgodovinske vede. Rečemo lahko, da je le-ta reagirala dokaj hitro in tudi uspešno. V zadnjem desetletju so namreč doživele svojo publicistično, poljudnoznanstveno in predvsem znanstveno obdelavo skoraj vse glavne pojavnosti oblike kolaboracije, narodnega izdajstva in kontrarevolucije v Jugoslaviji. Obširne publikacije so izšle celo o posameznih voditeljih kolaboracije. Ob tem je treba takoj pripomniti, da je ob izredno razvitem in močnem narodnoosvobodilnem gibanju v Jugoslaviji delovalo tudi polno raznih kolaboracionističnih formacij, kvizlinških sistemov ter kontrarevolucionarnih organizacij, ki so bile, v celoti gledano, verjetno najmočnejše v okupirani Evropi med 2. svetovno vojno. Vse te publikacije so seveda glede na njihovo več ali manj pionirsko vlogo pretežno pisane s ciljem opisati in rekonstruirati osnovno dogajanje, npr. ustanovitev, organizacijo, vojaško in propagandno delovanje ter zlom vseh teh formacij. Nekatere so seveda bolj poglobljene ter prikazujejo tudi družbene vzroke, zakonitosti, medsebojne povezave in širše dimenzije teh pojavov. Pričakujemo lahko, da se bodo take raziskave v bodoče še nadaljevale ter da bo zgodovinska veda v tem pogledu zapolnila vrzel, ki še obstaja.

Publikacija, ki je pred nami in ki ima ambicije kolaboracionizem predstaviti kot zakonit družbeni in zgodovinski pojav v pogojih izražanja politike sile, je po omenjenih predhodnikih, zgolj zgodovinopisnih raziskavah, logičen in navsezadnje tudi pričakovan korak našega družboslovja. Drugo vprašanje je seveda, ali je bil to uspešen ter za nadaljnje raziskave tudi koristen korak. Na to je zdaj pravzaprav nemogoče dokončno odgovoriti, saj bo to pokazala šele bodočnost. Rečemo pa lahko, da je to vsaj za naše razmere nov in originalen pristop do problema kolaboracionizma. Originalen predvsem v tem smislu, da avtor vseskozi ostaja na teoretični ravni, ki je po njegovih besedah interdisciplinarna, po našem mnenju pa bolj »večdisciplinarna« obravnava naslovnega pro-

blema. Med upoštevanimi disciplinami ter njihovimi metodami tu vsekakor ni zgodovine, pač pa obilo sociologije, psihologije, etike in tudi filozofije. Avtor dosedanje dosežke jugoslovanskega zgodovinopisja enostavno suponira, na konkretni ravni se med tekstom le redko pojavljajo stavki, ki omenjajo npr. ustaše ali četnike, nekoliko pogosteje se to sicer dogaja v opombah. Pisec pa se je pri svojem prizadevanju po splošnosti in iskanju bistvenih družbenih vzrokov za nastanek kolaboracionizma pametno odločil, da se pri tem omeji le na pojem in pojavne oblike, ki so se izkazale v času 2. svetovne vojne. Priznava sicer, da je pojav kolaboracionizma ravno tako univerzalen kot pojav politike sile in vojne, da mu je skratka komplementaren, toda hkrati je tudi res, da je med 2. svetovno vojno zadobil specifične in zaostrene oblike, ki so še vedno žive v naši zavesti ter navsezadnje tudi še aktualne. Prav to zadnje dejstvo je po njegovih besedah v uvodu tudi eden izmed vzrokov, da se je lotil teoretske obravnave pojava. Po navajani literaturi, ki sega od antičnih filozofov pa do sodobnih sociologov in psihologov, bi lahko sklepali, da avtorju pri njegovih analizah in tipologijah služi zgodovinsko in kulturno gradivo vseh časov in prostorov, toda avtor se je izrecno omejil, kot že omenjeno, na Evropo med 2. svetovno vojno. Toda šele primerjalna analiza bi pokazala, ali se je tega okvira tudi dejansko držal. Po nekaterih njegovih dognanjih in razvrščanjih vzrokov in pojavnih oblik kolaboracije, bi lahko sklepali, da mu je kot gradivo za teoretska razglabljanja pred očmi lebdel predvsem spekter ustaških, četniških ter drugih srbskih in hrvaških kolaboracionizmov v letih 1941—1945. Imeli bi težave, če bi hoteli npr. slovenske oblike kolaboracije in narodnega izdajstva razložiti in klasificirati z njegovimi shemami. Tako je videti, da je tudi Popović okupiran predvsem s srbskohrvatskim svetom in njegovimi takratnimi krvavimi nasprotji.

Knjiga je polna raznih teoretičnih spoznanj, ki jih avtor medsebojno povezuje z bogatim metodološkim arzenalom sociološke, psihološke in drugih ved, ter je zato za zgodovinarja, ki je vaje konkretne, dokaj težko branje. Neke rdeče niti, ki bi skozi tekst logično in organsko povezovala predhodne trditve z naslednjimi, nismo opazili. Po drugi strani pa se zdi, da je pisec v štirih osrednjih poglavjih le uspel izčrpati oziroma odgovoriti na vprašanja, ki jih lahko omenjene znanosti nudijo ob omejenem konkretnem zgodovinskem gradivu. Obdelal je socialno pogojenost in modifikacije kolaboracionizma, klasifikacijo in tipe kolaboracionizma, njegove razredne, etične in psihološke predpostavke. Končno je potegnil še črto med dosedanjimi zgodovinskimi tokovi in evolucijo politike sile ter odgovarjajočo evolucijo kolaboracionizma. Nemogoče je tukaj tudi samo naštetih njegove glavne ugotovitve, omenimo naj samo to, da kot glavni vzrok za pojav kolaboracije navaja predvsem socialno, razredno, ideološko in drugo razslojenost napadene družbe in države. Okupator se predvsem ogroženim srednjim slojem zazdi sprejemljiv, tem bolj, če se pojavi v funkciji navidezne osvoboditve izpod zatiranja drugega naroda, birokracije, države ipd. K temu je seveda treba pripisati še relativno samostojne ideološke, psihološke (oportunistem, pomanjkanje etike, kriza morale!) in zgodovinske vzroke. Pri tem avtor popolnoma absolutizira pozitivnost in nujnost patriotizma ter iracionalnost kolaboracije in narodne izdaje. To se nam zdi vsaj v majhni meri vprašljivo in bi bilo potrebno preveriti v konfrontaciji s konkretnimi zgodovinskimi dogajanja, posebno v omejenem prostoru in času. Glavno sporočilo

pisca, s katerim se je moč popolnoma strinjati, pa je, da so vzroki za nastanek politike sile in s tem tudi kolaboracionizma predvsem v pomanjkanju svobode ter v obstoju vseh vrst dominacije in razrednega zatiranja. Potemtakem bo politika sile izgubila tla pod nogami šele v bodočem kraljestvu svobode. Takrat ne bo več tudi kolaboracionizma, ker enostavno ne bo več mogoč, ker ne bo nikomur potreben.

Publikacija je tudi na zunaj nekaj posebnega. Tiskana je v rjavi barvi ter na finem, brezlesnem papirju. Če smo zgoraj rekli, da avtor v tekstu zelo skopari s konkretnimi zgodovinskimi ilustracijami, pa tega ni mogoče reči o ilustracijah v dobesednem pomenu. Skoraj polovico prostora v knjigi namreč obsegajo fotografije, ki prikazujejo prizore, tudi one najbolj krvave iz »bogate« zgodovine jugoslovanskega kolaboracionizma med zadnjo vojno. Vseh fotografij je 148, med temi jih je pet iz Slovenije. Kot je že utrjeno pravilo, se pri beograjskih publikacijah pri obravnavanju slovenskega gradiva, pojavljajo vsaj pomanjkljivosti, če že ne napake. Tako je tudi v tem primeru. Omenimo samo najizrazitejši spodrseljaj: pod znano fotografijo Italijanov in belogardistov, ki ženejo svojo žrtev, dobesedno piše: »Kulturbundovci in Italijani vodijo pripadnike narodnoosvobodilnega gibanja na streljanje v okolici Kranja 1941!«

Boris Mlakar

Velimir Kraševac-Igor: *Dolenjski puntarji, Zapadnodolenjski odred*, Knjižnica NOV in POS 30/IV, Ljubljana 1985, 366 str.

Po nekajletnem premoru smo v Knjižnici NOV in POS ponovno dobili delo, ki zajema zgodnje obdobje razvoja slovenske partizanske vojske. To pot gre za oris enega od odredov V. grupe odredov, ki pa je po dolžini svojega obstoja tudi med odredi z najdaljšim »stažem«. V slabih petnajstih mesecih, kolikor je obstajal Zapadnodolenjski odred, se je partizanska vojska popolnoma spremenila, z njo pa tudi vloga odredov. Vse to je postavilo pisca oziroma raziskovalca pred vrsto vprašanj, kako reševati odnos med notranjo logiko razvoja enote in širšim kontekstom razvoja in delovanja partizanske vojske.

Knjigo je avtor razdelil na trinajst poglavij in sklepno besedo, ki si, razen enega tematskega, sledijo v kronološkem vrstnem redu. Uvodni poglavji prinašata zaris 5. partizanskega bataljona in Dolenjskega odreda. Iz dveh bataljonov zadnjega je bil ustanovljen Zapadnodolenjski odred ob ustanovitvi V. grupe odredov konec junija 1942 (tozadevna naredba zaenkrat ni znana). Avtor locira ustanovitev odreda na 24. ali 25. junija 1942. V začetku julija je bil odredu pripojen še preostali bataljon II. grupe odredov, ki je ostal na Dolenjskem po odhodu grupe na Gorenjsko. Odredovo operativno območje je obsegalo prostor med kočevsko in dolenjsko železnico, od Grosupljega do Kočevskega Roga.

V italijanski poletni ofenzivi odred ni bil tako hudo prizadet, kot so bili notranjski, le v 3 B fazi ofenzive je bil začasno razpršen 3. bataljon. Že med naslednjimi fazami ofenzive je glavno poveljstvo večino moštva odredov vključevalo v brigade; od Zapadnodolenjskega odreda tako v začetku in sredi septembra 1942 1. in 2. bataljon v brigado Matije Gubca. Tako je odredu preostal

le 16. 9. obnovljen 1. bataljon, ki se je pozneje razdelil v dva, kot 3. bataljon pa je odredu glavno poveljstvo priključilo t. i. Smrekarjev bataljon, ki mu je le formalno pripadal, saj je z njim razpolagalo samo; uporabljalo ga je namreč za zavarovanje vodstva narodnoosvobodilnega gibanja na Podlipoglavu. Prenovljeni bataljoni so pokrivali tako okolico Ljubljane, dolino Mirne in Suho krajung. Decembra je sledilo ponovno krčenje odreda. 3. bataljona se je vključil v brigado Trneta Tomšiča, dve četi v brigado Matije Gubca, ena pa je bila prestavljena v Vzhodnodolenjski odred. V odredu so ukinili bataljone, namesto njih pa je imel sprva dve, nato tri čete. Šele marca 1943 je dobil 4. četo, vendar le za kratko, saj je eno četo pritegnilo glavno poveljstvo za zavarovanje vodstva narodnoosvobodilnega gibanja, to pot na Kočevskem Rogu. Te šibke sile niso zmogle večje bojne aktivnosti. V začetku zime so sodelovale pri nekaj akcijah partizanske protiofenzive (Ajdovec, Dob, čiščenje Mirnske doline), temu pa so sledili trije skoraj mirni meseci, ko se je odred omejil na osnovne vojaške funkcije in politično delo.

Edino tematsko poglavje prikazuje politično delo in vzgojo v enoti, največ pozimi in spomladi 1943, in oriše izhajanje odrednega glasila, ki je bilo lažje, ker se je pri eni od čet zadrževala do pomladi 1943 tehnika Urška.

Spomladi se je odred razgibal, aprila dobil nov štab, sodeloval pri napadu na Mokronog in se maja spopadal z italijanskimi enotami okoli Tihaboja, sodeloval nato v zavarovanju napada na Žužemberk, avgusta pa je odred dobil nalogo, da operira med Krko in kočevsko progo. Poleti je odred štel okoli 150 borcev, do začetka septembra pa je s pospešeno mobilizacijo narastel na 230 borcev.

Zadnje poglavje prikazuje odred v burnih dneh kapitulacije Italije. Takrat je odred vkorakal v Kočevje, kjer je razoroževal italijansko vojsko, pomagal pri zbiranju in skladiščenju orožja in opreme, pa tudi čistil Suho krajino bele garde. Že pred objavo splošne mobilizacije se je začela hitra rast enote. 10. septembra so odredove tri čete prerasle v štiri bataljone z okoli 100 borci, dva dni kasneje pa je odred štel že okoli 850 mož, dobil je operativne naloge, 14. septembra pa je bila iz enot Zapadnodolenjskega odreda ustanovljena 9. brigada in vključena v istočasno ustanovljeno 18. divizijo.

Sklepna beseda daje strnjen pregled moči in oborožitve odreda, njegove bojne aktivnosti in sestave odreda, dopolnjuje pa jo seznam borcev odreda in seznam padlih (830 doslej ugotovljenih borcev, pri čemer najbrž niso upoštevani tisti, ki so v odred vstopili ob italijanski kapitulaciji, 210 padlih). Seznam je žal zelo skop, saj vsebuje le letnico in kraj rojstva, pri padlih in umrlih pa še letnico smrti. Knjigo zaključujejo običajno imensko, krajevno kazalo in kazali vojaških ter civilnih ustanov in enot.

Avtor je dobro opravil nalogo, ki je bila sicer v začetku zastavljena precej ožje, in lahko rečemo, da je nastalo solidno delo iz omenjene zbirke. Pritegnil je veliko število ustnih virov (150, od tega 50 pismenih prispevkov), uporabljaj je arhivsko gradivo, ki ga sicer za to enoto ni veliko, manj pa je pritegnil gradivo okupatorjevega izvora, ki bi najbrž marsikje dalo še popolnejšo sliko. Bil je dovolj objektiven pri ocenjevanju moči in uspehov odreda. Zdi se, da je drugi del knjige, ki opisuje odred spomladi 1943 in poleti nekoliko bolj skop kot prvi del.

Ob precej knjigah te zbirke so avtorji zbrali veliko število ustnih izjav, pa tudi daljših pismenih prispevkov pripadnikov različnih enot. Ker je bolj ali manj jasno, da za sistematično zbiranje ustnih virov za obdobje narodnoosvobodilnega boja ne bo več časa niti ni pravih možnosti, bo tako zbrano gradivo sčasoma še pomembnejše. Razmisliti je treba, ali ne bi bilo smotno, da bi ga sčasoma zbrali v eni ali več ustanovah, ki proučujejo obdobje narodnoosvobodilnega boja; tako bi bilo lažje dostopno tudi za poznejša zgodovinska raziskovanja, ko bo živih pričevalcev vedno manj, seveda pa ob upoštevanju dejstva, da so to gradivo zbrali avtorji ali skupnosti borcev posameznih enot. Glede na občutljivost tega vprašanja pa bi pobuda najbrž morala priti iz same borčevske organizacije, svojo vlogo bi tu lahko odigrala prav komisija za zgodovino pri predsedstvu RO ZZB NOV Slovenije kot urednik omenjene knjižne zbirke.

Damijan Guštin

Emil Cesar, *Boj brez puške*, Založba Borec, Ljubljana 1984, 259 str., ilustr.

Ob prebiranju knjige *Boj brez puške* Emila Cesarja ugotavljamo, da te knjige ne moremo prištevati med klasične t. i. zgodovinske knjige, kljub temu da avtor uporablja metodo kritične analize virov, arhivsko gradivo, ustne vire. Delo se od klasičnega zgodovinarskega teksta razlikuje tudi po bogatem besednem zakladu, ki ga barvito uporablja avtor. To nam pojasnjuje dejstvo, da je Emil Cesar zgodovinar in profesor slovenskega jezika in književnosti na Pedagoški akademiji v Ljubljani.

Knjiga je razdeljena na devet poglavij, devet esejev, ki so časovno opredeljeni z letnicami 1929 in 1943. Avtor podrobno analizira in razčlenjuje po znanih arhivskih, časopisnih virih, ki jih dopolnjuje s spomini udeležencev, dogodke iz preteklosti, ki jih tisti, ki se ukvarjajo z zgodovino tega obdobja na splošno poznajo, vendar pa se nam s to knjigo odpirajo iz novih vidikov in z novimi ugotovitvami.

V prvem poglavju, ki ga je avtor naslovil *Knjiga drugova in Slovenci*, je iz do zdaj znanih in novo odkritih virov osvetlil sodelovanje mladih slovenskih pesnikov socialne lirike v tej antologiji jugoslovanske socialne lirike. Knjiga je izšla januarja 1929 v Veliki Kikindi, bila takoj zaplenjena, sodelavci almanaha pa so bili sojeni v velikem sodnem procesu v Veliki Kikindi, pomladi 1930. leta. V Knjigi drugova je sodelovalo devet slovenskih pesnikov (Mile Klopčič, Tone Seliškar, France Kozar, Srečko Kosovel in drugi) s sedemnajstimi pesmimi. Avtor med drugim ugotavlja, da je bila slovenska javnost prek časopisja slabo informirana o procesu, edini vesti je objavila socialdemokratska Delavska politika in to prvenstveno o aretaciji in kasneje o izpustitvi svojega sodelavca Toneta Seliškara. Oblast pa je nad sodelavci almanaha tudi po oprostilni sodbi izvajala pritiske nanje v različnih oblikah: ostali so brez zaposlitve, niso se mogli zaposliti v državnih službah in podobno. Proces v Veliki Kikindi je bil prvi množični proces, naperjen proti književnikom v kraljevini Jugoslaviji.

Neznani zapisi revolucionarnih pesmi v Medjurečju je naslov drugega poglavja, ki nas seznanja z do zdaj malo znano dejavnostjo slovenskih političnih internirancev v Ivanjici v letu 1940 in začetku leta 1941. Kot osnovni vir upo-

rablja avtor dnevnik, ki so ga pisali v taborišču januarja in februarja 1941 prijatelji Tone Arzenšek, Karel Destovnik-Kajuh in Janez Platzer. Vzdušje v taborišču je bilo vzpodbudno za nastajanje novih pesmi z revolucionarno vsebino, plod tega vzdušja in skupnega pa je bila med drugimi tudi Medjurečka, taboriščna himna. Obenem pa spoznamo tudi pesniško dejavnost Karla Destovnika-Kajuha, ki je dosegla vrh v narodnoosvobodilnem boju.

V tretjem poglavju, ki ima naslov Prezrti Umetniški klub in njegovo delo, se nam predstavi doslej le bežno poznani Umetniški klub, ki je v letu pred nacističnim napadom na Jugoslavijo razvil živahno kulturno dejavnost v Ljubljani in Sloveniji. Na osnovi ohranjenih pravil Kluba in časopisnih poročil in ocen o nastopih člankov po Sloveniji, je avtor kronološko ocenil njihovo aktivnost v letu obstoja Kluba. Umetniški klub je bil ustanovljen 9. marca 1940 v Ljubljani, ustanovili pa so ga Vladimir Bartol, Boris Fakin (Igor Torkar), Ludvik Mrzel, Jože Kranjc in Ladislav Kiauta.

O osebni tragediji devetdesetletnega slovenskega politika, državnega poslanca in ljubljanskega župana Ivana Hribarja, je Cesar v četrtem poglavju razgrnil vse ohranjene spomine na ta dogodek, objavljena pa so tudi pisma, ki jih je Ivan Hribar zapustil najbližjim, preden je odšel v prostovoljno smrt v valove Ljubljanice ob žalostnem porazu starojugoslovanske vojske in zmago-slavnem, bahavem vkorakanju Italijanov v Ljubljano. Njegovemu znanemu svobodoljubju, nacionalni časti in slovanofilstvu je bil to prehud udarec. Dr. Ivan Hribar je bil prva žrtev iz vrst slovenskih kulturnih delavcev, kot ocenjuje avtor, kar pa je danes vse premalo poznano in cenjeno.

Peto poglavje nosi naslov Sveži veter Veselega teatra. Ob številkah, koliko Slovencev je leta 1941 pribežalo iz slovenske Stajerske, ki jo je okupirala nemška vojska, se seveda postavljajo konkretna vprašanja o tem, kako so ti begunci v okupatorjevi t. i. Ljubljanski pokrajini in v Ljubljani živeli, kako so se preživljali, vključevali v narodnoosvobodilni boj. Ena od takšnih konkretnih oblik pomoči stanovskim kolegom je bila tudi ideja za ustanovitev Veselega teatra v Ljubljani. Ansambel Veselega teatra so sestavljali gledališčniki, ki so se umaknili pred nemškim okupatorjem iz Maribora. S svojim zabavno-satiričnim sporedom je deset mesecev zabaval Ljubljančane ter na svojevrsten način protestiral proti različnim ukrepom italijanskega okupatorja.

O zadnjem koncertu Akademškega pevskega zbora v Ljubljani 11. decembra 1941 smo že večkrat slišali, tudi zato, ker je s tega koncerta ohranjen zvočni zapis dela koncerta. Avtor pa je o tem dogodku zbral ter analiziral tudi vzroke, ki so do realizacije koncerta pripeljali, in odgovoril na poglobljena vprašanja, ki so se zastavljala v zvezi s koncertom, od načina priprave zanj, sestave programa, potov za pridobitev dovoljenja italijanske okupatorske oblasti za koncert idr. Koncert se je pripravljal kot oblika protesta proti okupatorju in kot odgovor in nepomirljivost Slovencev s takšnim stanjem. Program je izdal dirigent Akademškega zbora France Marolt, vseboval pa je slovenske narodne pesmi, ki strogi italijanski cenzuri niso bile sumljive. Vrhunec programa je pomenila slovenska narodna pesem Lipa, ki je dobila ta večer prav poseben pomen, zbor je s svojim izvajanjem pesmi vzpostavil neposreden stik s publiko, ki se je nanjo odzvala z burnim aplavzom in jokom.

Iz življenja proletarskega pisatelja Toneta Čufarja vemo precej o njegovem revolucionarnem delovanju med jeseniškim delavstvom. Večkrat je omenjena

tudi njegova smrt na bloku v Šentvidu ob italijanski predaji skupine ujetnikov Nemcem. Vmesnemu obdobju pa je Cesar posvetil osmo poglavje knjige, ki ga je naslovil Poslednja leta Čufarjevega življenja in njegova smrt. Po prestani zaporni kazni je Tone Čufar leta 1937 prišel v Ljubljano. Avtor je razčlenil njegovo triletno sodelovanje v mariborskem Totem listu, ilegalno delo v okupirani Ljubljani, njegovo aretacijo v italijanskih racijah 29. junija 1942 ter njegovo internacijo v Gonarsu in smrt. Italijani Čufarjeve identitete ob aretaciji niso odkrili, saj je živel pod ilegalnim imenom. V Gonarsu se je takoj povezal s taboriščnim vodstvom narodnoosvobodilne organizacije, avtor pa ugotavlja, da je verjetno sodeloval pri pripravah za kasnejši uspehi pobeg internirancev iz Gonarsa. O tem, zakaj so ga Italijani iz Gonarsa pripeljali nazaj v Ljubljano in ga nameravali izročiti Nemcem, avtor navaja, da ni našel ohranjenega vira. Navedel pa je vse možne postavke, med njimi tudi najverjetnejšo, da je Čufarja v taborišču, čeprav se je skrival, nekdo spoznal in izdal. Verjetno je bila to kakšna belogardistična ovaduška skupina, kakršne so bile v teh taboriščih pogoste. Avtor je o tem delu Čufarjevega življenja zbral bogato spominsko gradivo, v tekstu pa sta objavljeni tudi izredno pretresljivi Čufarjevi pismi, ki ju naslovi na svoje starše in zaročenko, profesorico Elviro Tomasini, ki pa je bila takrat že mrtva, ustreljena v Kosovski Mitrovici kot komunistka in organizatorica upora proti nemškemu okupatorju. Čufarjevi pismi in drugi zapiski so se ohranili, saj jih je zadnji dan pred odhodom zaradi slabih slutenj zaupal v varstvo prijatelju.

Dve poglavji svoje knjige Cesar namenja Lovru Kuharju-Prežihovemu Vorancu, in sicer z naslovom Delež Lovra Kuharja-Prežihovega Voranca v OF in NOB ter Pomen in namen nemškega zasliševanja Lovra Kuharja-Prežihovega Voranca aprila in maja 1943. Do pred nekaj let je bila aktivnost Prežihovega Voranca širši javnosti le malo znana. Tudi zdaj pišejo o njem bolj literarni zgodovinarji, politično zgodovinopisje pa celostne ocene njegovega revolucionarnega dela tako v obdobju med obema vojnama kot med vojno do aretacije 1943 še ni dala. V prvem krajšem poglavju si skuša avtor, kot pravi sam, odgovoriti na dve bistveni vprašanji, in sicer zakaj se je vodstvo narodnoosvobodilnega boja odločilo zaupati tako pomembno vlogo, kot je organizirati kulturne delavce, vključene v OF in kakšen je bil Prežihov delež pri rasti tako pomembne in razsežne kulturniške organizacije. Odgovori na ti dve vprašanji, ki jih je Cesar formuliral, so pomembni tudi za razumevanje zadnjega poglavja z naslovom Pomen in namen nemškega zasliševanja Lovra Kuharja-Prežihovega Voranca v mesecu aprilu in maju 1943. To poglavje je obenem tudi najboljše (81 strani). Avtor se je, kot sam omenja, omejil na zasliševanje Prežihovega Voranca pred zastopnikom gestapa v teh dveh mesecih. Osnovni vir mu je bil zapisnik zasliševanja, uporabil pa je tudi nekatere do zdaj neznane vire. Zanimala ga je predvsem konstrukcija zagovora, ki si ga je Kuhar-Prežih zamislil in se ga držal ves čas podrobnega in dolgotrajnega zasliševanja pred posebnim kriminalnim sekretarjem iz Berlina. Iz avtorjeve analize zapisnika zasliševanja je razvidno, kako skrbno je gestapo zbiral podatke o svojih političnih nasprotnikih in da je Prežih v preiskavi izpovedal samo toliko, kot se mu je zdelo potrebno in da s svojimi izjavami ni nikogar kompromitiral ali ogrožal. O zasliševanju je Prežih sam napisal, da je imel gestapo vse podatke o zgodovini naše partije, in to tako natančne, da bi jim, tudi če bi hotel, ne mogel povedati

nič novega. Ob koncu poglavja izvemo tudi za nadaljnjo Prežihovo usodo, od zavora v Berlinu, kjer so mu Nemci ponudili, da bi postal predsednik nekake marionetne slovenske države, čemur se je Prežih takoj odločno in nedvoumno uprl, do njegovega reševanja januarja 1945 v Mauthausnu, kamor so ga pripeljali iz Sachsenhausna z namenom, da ga umorijo. Reševanje je izvedel taboriški protifašistični komite in ga tako rešil smrti.

Devet poglavij knjige, devet opisanih dogodkov in odlomkov iz življenja, nam priča o tem, da je tudi boj, ki se ni bil s puško, enakovreden oboroženemu boju proti okupatorju v tistih, za slovenski narod, usodnih časih. Knjiga prinaša nova spoznanja in dopolnjuje pregled dogodkov iz tega časa. Za konec pa naj dodam, da je avtor v svoje pisanje vtikal dobršno mero iskrene človeške prizadetosti, predvsem do usod posameznikov, ki jih opisuje. Ta čustveni odnos pa to delo loči od podobnih. Avtorjev odnos pritegne v globlje doživljanje tega časa tudi bralca.

Tatjana Čepič

Boro Majdanac, *Industrijalizacija i porast radničke klase u Srbiji 1947. do 1952. godine*, Arhivski Pregled, Beograd 1981, 199 strani.

Presenetljivo je, da zgodovinski študiji Bora Majdanca *Industrijalizacija i porast radničke klase u Srbiji 1947.—1952. godine* niso namenili slovenski strokovni bralci večje pozornosti. Te ne zasluži le zaradi svoje vsebine in metode, ampak vsaj zaradi posameznih ugotovitev. Če v njej ne ocenjujemo splošnega opisa gospodarskega razvoja Jugoslavije v prvih povojnih letih, ker tega ne obravnava nič bolje in določneje kot ekonomisti v številnih monografijah, je novost in vrednost študije predvsem v poskusu raziskave industrijskega razvoja v eni sami republiki. Študijo lahko obravnavamo tudi kot eno prvih vzorčnih raziskav, zato na podlagi njenih dognanj upravičeno sklepamo, da bodo avtorji bolj ali manj poudarjali pomembnost ali zapostavljenost gospodarstva svoje republike v določenih obdobjih.

Obe že v naslovu poudarjeni vprašanji obravnava avtor v tesni povezavi z gospodarskim in političnim razvojem celotne Jugoslavije v tem obdobju. Ker mu je ta izhodišče raziskave, mu namenja precej prostora. Kljub zgodovinski obravnavi ne razloži poglobitnih značilnosti tega razvoja nič drugače kot avtorji številnih monografij o razvoju industrije v FLRJ (O razvoju industrije v FLRJ so v samostojnih delih pisali Vasilije Špero, Zvonko Morić, Drago Krndija, Vladimir Farkaš, Dušan Čalić idr.). Izjema je le poglavje *Industrializacije in nacionalno vprašanje*, v katerem opozarja na občutljivo vprašanje gospodarskega partikularizma posameznih republik in na »obstoj realnih možnosti za favoriziranje enega naroda na račun drugih« (str. 141). Pri tem ugotavlja, da so se mednacionalni spori na gospodarskem področju začeli pojavljati že v prvih povojnih letih, posebno pa še po prehodu na prvi petletni plan in z začetkom pospešene industrializacije države. Ti spori so se kazali zlasti v boju za praznoreditev nacionalnega dohodka in v tem, da so republike poskušale čim bolj razviti svojo industrijo, pri tem pa so zanemarjale izgradnjo ključnih objektov, s čimer so resno ogrozile enotnost jugoslovskega gospodarstva in izpolnitev petletnega plana. Spori so se potem prenesli v okvire posameznih republik in

okrajev. Čeprav sta o teh zagatah razpravljala Boris Kidrič (V. kongres KPJ) in Josip Broz (VI. kongres KPJ/ZKJ), še vedno velja, da o njih povojni jugoslovanski zgodovinarji raje razpravljajo, kot pišejo.

Ker pomeni gospodarska in politična blokada informbiroja veliko ločnico v našem razvoju, obravnava avtor industrijski razvoj Srbije posebej v obdobju 1947—1948 in posebej v obdobju 1949—1952. Na podlagi statističnih podatkov prikaže velike uspehe v prvem ter težave in zastoj industrijske proizvodnje v drugem obdobju. Kritično opisuje takratno gospodarjenje, miselnost in posledice enostranske industrializacije, zaradi katere ni zaostalo le kmetijstvo, obrt in nekatere pomembne industrijske panoge, ampak se je še povečala odvisnost nerazvitih območij in republik od razvitih. Opisal je vlogo in pomen prostovoljnega dela in tekmovanja kot eno najučinkovitejših in najbolj opaznih oblik revolucionarnega zanosa. Opozoril je tudi na proizvodna posvetovanja, ki so v Srbiji postala že leta 1947 stalna oblika, po kateri so delavci lahko vsaj posredno vplivali na vodenje podjetij. Posebno poglavje je namenil delavskemu razredu Srbije. Posebno ga zanima problem pomanjkanja delovne sile v prvem in relativno zmanjševanje števila zaposlenih v drugem obdobju industrializacije. Spremembo socialne strukture delavskega razreda pa obravnava kot posledico hitrega industrijskega razvoja.

Zanimive in poučne so nekatere ugotovitve, do katerih pride pri raziskavi osrednje teme. Tako je pri analizi priprav na plansko gospodarstvo in sprejetja petletnega razvojnega plana za obdobje 1947—1951 opozoril, da je dobila »Srbija poseben pomen v industrializaciji, ker ima izredne možnosti za razvoj industrije« (str. 29). Pri razčlenjevanju zveznega in republiškega petletnega plana je med drugim ugotovil, da je bila za Srbijo predvidena prenizka stopnja industrializacije v primerjavi z drugimi republikami, če upoštevamo njene velike energetske in surovinske zaloge in odstotek udeležbe njenega prebivalstva (str. 43, 44, 141). To je povzročilo, da je lahko LR Hrvatska v letu 1951 dosegla dvakrat, LR Slovenija pa celo trikrat večjo vrednost industrijske proizvodnje na prebivalca kot Srbija, ki je poleg tega imela celo nižje povprečje plač od jugoslovanskega. Avtor tudi ugotavlja, da je Srbijo »izrazito prizadela« gospodarska blokada, saj so na njenem ozemlju gradili veliko ključnih objektov, za katere bi morali dobiti celotno opremo iz vzhodnih držav, da pa je kljub temu veliko breme pri mobilizaciji domačih virov za celo državo padlo prav nanjo (str. 85). Poleg tega je imela ta republika velik delež v jugoslovanskem izvozu (str. 108).

Prav gotovo ne gre oporekati vsem ugotovitvam, do katerih je prišel avtor v obravnavi industrijskega razvoja svoje republike, vendar bi mnoge delovale veliko manj enostransko in bolj zgodovinsko prepričljivo, če bi jih bolj argumentiral in podrobneje analiziral vzroke in posledice za njihov nastanek. Tako na primer ne pojasni, zakaj so Srbiji določili »prenizko stopnjo industrializacije«. Prav tako v sklepu zaman iščemo rezultate industrijskega razvoja Srbije ob koncu petletnega načrta, kljub temu da se nanj sklicuje in iz njega tudi izhaja.

Nekaj statističnih podatkov, ki so izraženi v odstotkih, nam ne pove skoraj nič.

Zaradi takšne metodologije obravnava avtor osrednjo temo preveč splošno, zato ostaja večina vprašanj premalo pojasnjenih.

Kljub pomanjkljivostim, ki jih imajo vedno prve raziskave, so podobne zgodovinske študije potrebna stopnja do poglobljene zgodovinske raziskave povojnega jugoslovanskega razvoja. Medtem ko so ekonomisti, politologi in pravniki o tem razvoju napisali že številne študije, lahko zgodovinske preštujemo na prste ene roke.

Ocenjevana knjiga je magistrsko delo, s katerim je Boro Majdanac končal leta 1981 podiplomski študij na Filozofski fakulteti v Beogradu. Izšla je v posebni številki arhivskega glasila društva arhivskih delavcev Srbije, kar ni v navadi pri takšnih slovenskih ustanovah, čeprav je avtor arhivski delavec.

Jože Prinčič

Ljubiša Korać, *Organizacija federacije u socijalističkoj Jugoslaviji 1943—1979*, Arhiv Jugoslavije/Globus, Zagreb 1981, 488 str.

Zanimanje družbe, od posameznikov pa do vrhov družbenopolitičnih organizacij, za povojni razvoj jugoslovanske države in družbe je v zadnjih letih precej naraslo, vendar lahko povsem upravičeno pričakujemo, da bo še večje. Od zgodovinarjev in zgodovinoписja se že zdaj zahtevajo monografije o povojnem političnem in ekonomskem razvoju, s katerimi naj bi se v številnih primerih razjasnjevali trenutni aktualni družbeni problemi socialistične Jugoslavije. Takšno aktualno vprašanje je tudi federacija, odnosi v federaciji, njene pristojnosti in funkcije, njen razvoj na osnovi avnojskih sklepov itd. Seveda pa odgovora po »hitrem postopku« zgodovinoписje ne more dati, saj temelji pravo zgodovinarsko delo predvsem na virih, to je arhivskemu gradivu. To delo na arhivskem gradivu pa ne zahteva le časa in trdega dela, marveč v prvi vrsti urejene arhive z dostopnim gradivom. Vendar pa je potreben še en bistven pogoj, da »je pri interpretaciji arhivskih dokumentov in za razumevanje dogajanja, na katerega se ti nanašajo, zelo pomembno *poznavanje ustvarjalca gradiva, pogojev in okoliščin*, v katerih je arhivsko gradivo nastajalo«. Za uspešno delo arhivskega gradiva je namreč v prvi vrsti pomembno vprašanje, kateri so bili ustvarjalci tega gradiva, kakšen je bil njihov razvoj, pristojnosti, poslovanja itd.

Odgovor na to vprašanje, kdo je ustvarjal gradivo fondov zveznih organov naše države, ki jih hrani predvsem Arhiv Jugoslavije v Beogradu, je v knjigi Ljubiše Koraća, ki podaja pregled vseh organov federacije v socialistični Jugoslaviji. To je knjiga, ki je izredno koristen pripomoček pri proučevanju povojnega razvoja vseh področij družbenega življenja v Jugoslaviji, saj daje »osebne izkaznice« vseh organov federacije od leta 1943 dalje, ko se je federacija v resnici začela graditi.

S tem delom je torej dobilo zgodovinoписje, ne samo zgodovinoписje, ampak tudi druge stroke, ki se ukvarjajo z vprašanji države in družbe pri nas, odlično pomoč pri proučevanju in prikazovanju razvoja političnega in gospodarskega življenja po vojni. To je še zlasti pomembno zato, ker je bil razvoj socialistične Jugoslavije zelo dinamičen, saj je bil v 29 letih (od 1946 do 1974) ustavni sistem spreminjan, ali bolje dopolnjevan in nadgrajevan kar trikrat, da o drugih spremembah, ki so izhajale iz ustavnih sprememb, niti ne govorimo. Družbeni razvoj,

ki ga je doživela Jugoslavija po osvoboditvi, in kateremu so se ustave, sprejete na vsakih deset let, v resnici prilagajale, je namreč zahteval tudi neprestano spreminjanje in prilagajanje državne organizacije.

Avtor je pri pisanju svoje zelo obsežne študije izhajal iz dejstva, da je razvoj državne organizacije eden od najpomembnejših elementov državnega, političnega in kulturnega razvoja vsake družbe in države in je zato sestavni del njihove politične, državnopravne in kulturne zgodovine. Državno organizacijo razume dvojno: prvič kot izraz volje in interesov vladajočega razreda v določenem prostoru in času, pri čemer iz tega pravila ne izdvaja tudi državne organizacije nove, socialistične Jugoslavije, in drugič kot sistem, zbir organov, ki izvršujejo državno oblast. Koračeva študija se ukvarja zlasti s tem drugim vidikom pojma državne organizacije in prikazuje vse organe državne oblasti, od zakonodajnih dalje, skozi njihov razvoj.

Delo zajema proučevanje razvoja zveznih organov, to je tistih, v ožjem smislu, prek katerih je federacija, to je v smislu državne centralne oblasti, v določenem obdobju vršila svoje pravice in dolžnosti. Kot začetek delovanja organov in organizacije federacije, je avtor vzel drugo zasedanje AVNOJ, kajti ne le, da so sklepi, sprejeti na tem zasedanju, dejansko postavili federativno ureditev države, ampak so od tedaj dalje tudi obstojali vsi osnovni organi oblasti, značilni za državo, od zakonodajne pa do izvršilne, to je vlade — NKOJ.

Avtor je obravnaval organizacijo federacije, razdeljeno na pet obdobj, kot mejniki periodizacije so mu služile ustave, sprejete v Jugoslaviji po vojni. Prvo obdobje je zajelo čas od drugega zasedanja AVNOJ do sprejetja prve ustave FLRJ januarja leta 1946, nato pa je vsako obdobje omejeno z ustavami oziroma ustavnim zakonom leta 1953 (2. obdobje: 1946—1953, 3. obdobje: 1953—1963, 4. obdobje: 1963—1974, 5. obdobje: po letu 1974 do 1978). Seveda pa te periodizacije ne moremo razumeti statično, kajti vsak problemski sklop v knjigi ima še svojo posebno periodizacijo, tako pač, kot se je kazala skozi razvoj posameznih organov federacije. Tako so se na primer izvršilni organi razvijali v dveh različnih obdobjih, do leta 1953, ko je vlada opravljala izvršno in hkrati upravno funkcijo in nato od sprejema ustavnega zakona v začetku leta 1953, ko vrši izvršno funkcijo v političnoizvršnem smislu Zvezni izvršni svet. Prav tako je šel tudi razvoj »šefa države« skozi tri obdobja: do januarja 1953 je kolegialni organ — Prezidij narodne skupščine FLRJ, od 1953 do 1971 je funkcijo šefa države opravljal individualni organ — predsednik republike (Tito), od 1971 pa sta opravljala funkcijo šefa države v resnici dva organa — Predsedstvo SFRJ (kolektivni organ) in predsednik republike (individualni organ).

Pri proučevanju in prikazovanju razvoja organov federacije je avtor delal po določeni shemi. Vsak organ je prikazal od ustanovitve do ukinitve oziroma do konca delovanja ali do preimenovanja, podal njegovo organizacijo, položaj in funkcijo ter njegove naloge in delokrog.

Knjiga je razdeljena na šest poglavij, v katerih je obdelanih šest skupin zveznih organov, razvrščenih po njihovih funkcijah, nalogah in vlogi v izvrševanju pravic in nalog federacije. Ti zvezni organi so: 1. najvišji organi oblasti — zakonodajni organi, to je skupščina, 2. šef države, 3. izvršni organi, 4. organi uprave in ostali zvezni organi, 5. ostali zvezni organi, to so sodni organi, 6. organizacije in telesa federacije ter posebni organi.

Federacija v Jugoslaviji po vojni se kaže kot zapletena organizacija na eni in kot razvita na drugi strani, kar je oboje posledica nenehnega dinamičnega razvoja. Ena od značilnosti so pogoste in temeljite spremembe tako celote kot posameznih organov, pri čemer so pred drugimi upravni organi. Najvišji organ oblasti v državi — skupščina federacije, je v vsem obdobju od leta 1943 do 1974 kar sedemkrat spremenila naziv in svojo notranjo sestavo, v čemer se je kazal značaj družbenih odnosov in družbene ter državne strukture SFRJ v posameznem obdobju. Še bolj se kaže dinamika razvoja ter zapletenost v organih uprave, to je v državnem aparatu v ožjem smislu. Ti so doživljali z razvojem jugoslovanske družbe in države v bistvu največ sprememb oziroma so imele te spremembe v določenem pogledu globlji pomen. Tako je na primer značilna reorganizacija zveznih organov uprave leta 1950 in 1951, ki je bila znanilec širših družbenih sprememb v smeri deetatizacije, decentralizacije, demokratizacije in razvoja samoupravljanja. Zvezni organi uprave so se spreminjali nekako vsaka štiri leta.

Seveda pa prav dinamičnost razvoja organizacije federacije otežuje njeno proučevanje, prav tako predstavlja nenehen razvoj posameznih organov težavo pri proučevanju določene problematike povojnega razvoja, kajti brez vedenja o obstoju, načinu organiziranja in delovanja posameznega organa, zadolženega za neko področje družbenega življenja, se ni mogoče uspešno lotevati proučevanja povojne zgodovine.

Delo, ki je pravi dosežek, kot ga je označila v predgovor dr. Sida Marjanović, direktorica Arhiva Jugoslavije, to je ustanova, ki je ena od izdajateljev te knjige, temelji na gradivu, objavljenem v uradnih listih, do zdaj objavljenem gradivu iz delovanja zveznega skupščinskega telesa (stenografske beležke), predvsem pa na obsežnem gradivu Arhiva Jugoslavije.

Za to delo Ljubiše Koraća je zato vsekakor mogoče reči, da izhaja iz arhiva oziroma arhivskega gradiva in se po svojem namenu spet vrača v arhiv, ali natančneje na delo v arhivih. Knjiga je namreč izreden pripomoček, ne le za proučevanje delovanja državnega organizma kot celote, marveč tudi za proučevanje posameznih organov, ki so delovali v nekem obdobju, tako da služi vsem, ki »brskajo« pa arhivskem gradivu teh organov. Teh pa bo vedno več, čim bolj se bo kazala večja potreba po zgodovinopisnem prikazovanju povojnega razvoja.

Ker je Koraćevo delo omejeno le na prikaz organov federacije, pri čemer pa ne predstavljajo le-ti državne organizacije, ampak tudi republiški, pokrajinski in lokalni organi oblasti, predstavlja lahko to delo svojevrsten napotek in izziv tudi arhivistom in zgodovinarjem v republikah, konkretno v Sloveniji, da bi se skupaj lotili podobnega prikaza za delovanje organizacije državne oblasti Slovenije po vojni (od leta 1944 dalje). Pogoji za takšno delo vsekakor so, zanimanje izvajalcev in tudi uporabnikov mora tudi biti. Končno velja tudi za takšno delo izrek »brez muje se še čvelj ne obuje«.

Na koncu je potrebno izreči priznanje še založbi ČGP Delo, TOZD Globus, ki je izdala to knjigo, čeprav ni toliko zanimiva zanje kot knjigotržno blago, je pa zelo koristna za celo vrsto uporabnikov. Kot pomagalo pri uporabi knjige, je objavljen tudi register vseh zveznih organov, ki se pojavljajo v knjigi.

Delo pa ne služi le arhivistom in zgodovinarjem pri urejanju gradiva in proučevanju zgodovine, ampak tudi ustavnopravnikom, in ne nazadnje bi se

iz nje lahko družbenopolitični delavci seznanili, kako je funkcionirala federacija, oziroma kako se je ta državni organizem, na katerega prisegamo, razvijal. Iz organizacije federacije socialistične Jugoslavije, njenega razvoja in dosedanjih izkušenj se je namreč mogoče marsičesa naučiti, kajti tudi za to področje velja pravilo, da se na napakah učimo. Zavedati pa se je potrebno tudi, da postaja razvoj po vojni, ki doživlja štiridesetletnico, zgodovina v pravem pomenu besede, a po znani krilatici, da je zgodovina učiteljica življenja.

Zdenko Čepič

BIBLIOGRAFIJA**BIBLIOGRAFIJA REVIJE POD LIPO**

Sestavila Vida Urek

Uvod

»Pod Lipo«, s podnaslovom Pogovori s slovenskimi zadrugarji, družinski mesečnik za vse, ki so dobre volje, je izhajal štiri leta. Prva tri leta 1924, 1925 in 1926 ga je urejal Anton Kristan, izdajala Zadružna založba r. z. z. o. z. v Ljubljani, tiskali pa J. Blasnikovi nasledniki v Ljubljani. Četrto leto z letnico 1928, torej z enoletno pavzo, ima podnaslov Leposlovna, poljudno-znanstvena in politična revija za slovensko delovno ljudstvo v Jugoslaviji, Avstriji, Italiji in Ameriki. Uredništvo je bilo v Ljubljani, Trstu in Chicagu v Združenih državah Amerike; založba in tiskarna pa sta ostali v Ljubljani. Poleg spremembe v uredništvu lista opazamo tudi vsebinske novosti kot je uvedba rubrike Delavski šport, ki ga je urejal Milan Vičič. Tudi oprema ni enotna. Prva dva letnika krasi naslovno stran grafika, delo slovenskega slikarja Ivana Vavpotiča, ki ponazarja veliko lipo, pod katero se zbirajo Slovenci... »stari in novi rod«, za katerega se bo uredništvo trudilo, »da v delavske in kmečke družine zanese besede utehe in spodbude... v teh težkih časih moralne in politične razdvojenosti in grde skepse... V mesečniku bomo priobčevali v vezani in nevezani besedi literarne, socialno-filozofske in zgodovinske spise najrazličnejše vsebine. Poleg povesti, pesmi in esejev, bomo priobčevali zgodovinske črtice iz delavskih bojev ter opise mož, ki so bili misleci in bojevniki socialne pravičnosti, patriarhi socializma. Posebno pozornost pa bomo obračali vzgoji čitateljev v smislu one ideje in onega dela, o katerem trdi veliki teoretik združništva prof. Gide, da tvori edini posrečeni socialni eksperiment preteklega stoletja: vzgoji v smislu pravega združništva. Poskrbljeno bo tudi za podučni in zabavni drobiž...«. Ta program je uredništvo v štirih letih delovanja izpolnilo v celoti, kar je razvidno iz pričujoče bibliografije, ki je zajela vse prispevke in jih razvrstila v tematske skupine.

Poleg programa uredništva je prav gotovo zanimiva tudi lista »sotrudnikov« tega družinskega mesečnika, ki ga navajam po letih in abecednem redu priimkov.

Sodelavci prvega letnika so bili: Stanko Bitežnik, zadružni sodruknik v Ljubljani; Melhijor Čobal, ravnatelj Konzumnega društva Posavje v Zagorju ob Savi; Fran Dolinar, rudar, župan v Črni; Rudolf Golouh, tajnik Zveze gospodarskih zadrug v Ljubljani; dr. Alojzij Gradnik, sodni svetnik v Ljubljani; Ivan Hladnik, strojni tehnik, predsednik Jugometalije v Ljubljani; Anton Kristan, predsednik Zadružne banke v Ljubljani; Cvetko Kristan, študent filozofije

univerze v Ljubljani; Lovro Kuhar, uradnik bratovske skladnice v Guštanju (Ravne na Koroškem); Ignacij Mihevc, monter v Ljubljani; Radivoj Peterlin-Petruška, uradnik okrožnega urada za zavarovanje delavcev v Ljubljani; Albin Prepeluh, publicist v Ljubljani; dr. Ivo Šorli, pisatelj, notar v Šmarju pri Jelšah; Anton Tanc, uradnik okrožnega urada za zavarovanje delavcev v Slovenj Gradcu.

V letu 1925 so se jim pridružili: Angelo Cerkovnik, železniški uradnik v Ljubljani; Anton Cugvic, okrožni nadzornik Konzumnega društva za Slovenijo na Jesenicah — Savi; Anton Hönigsmann, vodja Okrožnega urada za zavarovanje delavcev v Mariboru; Mile Klopčič, dijak v Zagorju ob Savi; Karlo Kocjančič, novinar v Trstu; Josip Kopač, pis. ravnatelj Delavske zbornice v Ljubljani; Ivan Mlinar, uradnik Okrožnega urada za zavarovanje delavcev v Ljubljani; Ivan Perko, delavec v Trziču; Jan Plestenjak, študent filozofije univerze v Ljubljani; Fran Pogačnik, novinar v Ljubljani; Gustav Strniša, zasebni uradnik v Ljubljani; Ivan Vuk, zasebni uradnik v Ljubljani in Jože Zavertnik, glavni urednik lista »Prosveta« v Chicagu ZDA.

V tretjem letniku: Fran Albrecht, pisatelj v Ljubljani; Ivan Albrecht, pisatelj v Ljubljani; Tone Čufar, Jesenice-Sava; Alfonz Kopriva, učitelj v Marenbergu; Radivoj Rehar, novinar v Mariboru, Ciril Štukelj, tajnik Kulturno prosvetnega odseka Delavske zbornice v Ljubljani; Karol Tekavec, uradnik v Ljubljani in dr. Henrik Tuma, odvetnik v Ljubljani.

Novi sodelavci v letu 1928 so postali: Louis Adamič, urednik in časnikar v Los Angelesu; Albin Čebular, učitelj na Bledu; Ivan Favaj, profesor v Mariboru; Josip Kitek, železniški uradnik v pokoju v Ljubljani; Andrej Kobal, visokošolec, urednik »Mladinskega lista« v Chicagu; France Kozar ml., rudar v Hrastniku; Bratko Kreft, študent filozofije v Ljubljani; M. Lipužič, rudarski inženir v Trbovljah; Ivan Molek, urednik »Prosvete« v Chicagu; Tone Sajovic, rudar v Trbovljah; Karol Salesin, steklar v Hrastniku; France Svetek, tajnik Konzumnega društva za Slovenijo v Ljubljani; Milan Vičič, uradnik Zadrुžne banke in Ljubljani in Theodore Wendel, glavni tajnik Delavske športne in telovadne zveze za Alzacijo in Loreno v Strasbourg v Franciji.

Bibliografija ima dve kazali — vsebinskega in imenskega. Vsebinsko kazalo zajema vse prispevke: strokovne članke, prozo, poezijo, aforizme, domače in svetovne novice, zbrane v rubriki Listek, poročila in priporočila knjig in drugih tiskanih izdaj ter uredniške pripombe in obvestila.

Vsebinsko kazalo je razdeljeno na sedem skupin: I. Delavsko gibanje, II. Združništvo, III. Biografije, IV. Delavska kultura, V. Leposlovje, VI. Delavski šport in VIII. Ocene, poročila, obvestila uredništva in uprave. Po potrebi so dodane podskupine. Posamezne bibliografske enote so razvrščene po abecedi priimkov avtorjev ali stvarnih naslovov, enote istega avtorja si sledijo kronološko. Priimek avtorja, njegov psevdonim ali šifra so natisnjeni polkrepko. Sledi naslov in pri prevedenih delih prevajalec. Za pomišljajem so navedeni letnik, letnica, številka in strani, oziroma neoštevilčene platnice. Na koncu je v oglatem oklepaju morebitna bibliografska opomba. Zadnja skupina Ocene in poročila je razvrščena po abecedi priimkov avtorjev ocenjenih knjig in brošur, naslovov časopisov in časnikov, koledarjev ali stvarnih naslovov, ker večina notic ni podpisanih; kadar pa so poročevalci oz. ocenjevalci znani, so navedeni

takoj za naslovom v polkrepkem tisku. Omeniti moram, da je pri knjigah in brošurah impresum naveden tako, kot je natisnjen, brez dopolnil krajev, založb in letnic. Taka dopolnila bi imela smisel le, če bi šlo za prave recenzije, v večini primerov pa so to le opozorila in priporočila uredništva bralcem.

V imenskem kazalu so zajeti priimki piscev strokovnih člankov, prevajalcev, pesnikov, pisateljev in oseb, o katerih članek govori.

VSEBINSKO KAZALO

I. DELAVSKO GIBANJE

Agrarno vprašanje

1. [Golouh Rudolf] Gh.: Kmečko vprašanje in socijalizem. — II/1925, št. 12, platnice.
2. Hönigsmann A[nton]: Razširjenje socijalizma med kmetiskim ljudstvom. — II/1925, št. 2, str. 26—27.
3. [Kristan Anton] Historicus: Socijalistična agrarna politika. — II/1925, št. 11, str. 171—172.
4. Tuma H[enrik]: Agrarizem filozofa Vebra. — IV/1928, št. 10, str. 153—155; št. 11, str. 168—169; št. 12, str. 180—181.

Internacionale

Prva internacionala

5. Kristan Cvetko: Prva Internacionala. (K njeni šestdesetletnici.) — II/1925, št. 1, str. 12—13; št. 2, str. 27—28.

Socialistična internacionala

6. [Golouh Rudolf] Gh.: O kongresu delavske socijalistične internacionale. — II/1925, št. 9, platnice.
7. — GH.: Locarno. — II/1925, št. 11, platnice.
8. [Kristan Anton] A. K.: Internacionala za delavsko vzgojo. — I/1924, št. 10, str. 157—158.
9. Kristan Cvetko: Kongres Socijalistične delavske internacionale v Bruslju. (5.—12. avgusta 1928.) — IV/1928, št. 10, str. 150—153; št. 11, str. 170—174; št. 12, str. 183—187.
10. Nove delavske Internacionale. — III/1926, št. 9, str. 144.
11. [Tanc Anton] A. T.: Makedonsko vprašanje in socijalistična internacionala. — IV/1928, št. 7—8, str. 99—101.

Komunistična internacionala

12. [Golouh Rudolf] GH.: Internacionala mladine. — I/1924, št. 10, platnice.

Komunizem

13. Topalović Živko: Deset let komunizma na Balkanu. [Prevedel Anton Kristan.] — IV/1928, št. 1, str. 3—8.

Narodno gospodarstvo

14. Hladnik Ivan: O naših vodnih silah. — I/1924, št. 3, str. 47; št. 4, str. 63—64; št. 5, str. 79—80; št. 7, str. 112; št. 9, str. 143—144; II/1925, št. 8, platnice.
15. Kuli Pavle: Rusija in naše bodoče gospodarstvo. — I/1924, št. 5, str. 67—71.

Prvi maj

16. **[Kristan Anton] Historicus:** Prvi maj, mednarodni delavski praznik. — I/1924, št. 6, str. 94—95.
 17. — Prvi maj 1928. — IV/1928, št. 6, str. 81—85.
 18. **Majsko slavlje.** — III/1926, št. 5, str. 80.

Socialna demokracija

Avstrija

19. **Revolucija l. 1848 v zgodovini.** Prevedel Cvetko Kristan. — IV/1928, št. 5, str. 65—67.

Danska

20. **r. z.: Delavci na vladi na Danskem.** — I/1924, št. 5, str. 80.

Francija

21. **Kristan Boris:** Francoske volitve. — IV/1928, št. 5, str. 77—78.
 22. **S. K.:** Thermidor. Paris 1794. Moskva 1927. (Prevedel Boris Kristan.) — IV/1928, št. 3, str. 37—40; št. 4, str. 53—55.

Hrvatska

23. **[Kristan Anton] A. K.:** Vilim Bukšeg. — I/1924, št. 4, str. 57—62.

Nemčija

24. **-c.:** Izseljevanje delavstva iz Nemčije v Rusijo. — I/1924, št. 6, str. 96.
 25. **[Golouh Rudolf] Gh.:** Od Erfurta do Heidelberga. — II/1925, št. 10, platnice.

Slovenci

26. **A. B.:** Ali je potrebna revizija programa? — IV/1928, št. 9, str. 140—141.
 27. **Cugvic Anton:** O početkih delavskega gibanja na Jesenicah. — II/1925, št. 10, str. 156—157; št. 11, str. 175—176; št. 12, str. 189—191.
 28. **Kaj sedaj? (Po volitvah.)** — II/1925, št. 2, platnice.
 29. **Kitek Josip:** K vprašanju programa. — IV/1928, št. 11, str. 161—164.
 30. — Še vprašanje programa. — IV/1928, št. 12, str. 188—190.
 31. **Kopač Josip:** O preteklih dneh. — II/1925, št. 1, str. 13—15; št. 2, str. 29—30; št. 3, str. 45—46; št. 4, str. 61—62; št. 5, str. 79—80; št. 6, str. 94—95; št. 7, str. 111—112; št. 8, str. 126—127.
 32. **[Kristan Anton] A. K.:** V socialistični Idriji pred četrto stoletjem. — I/1924, št. 2, str. 27—31.
 33. — **Historicus:** Pred tridesetimi leti. — I/1924, št. 7, str. 108—110; št. 8, str. 121—124; št. 9, str. 139—141.
 34. — **A. K.** Vzroki in še marsikaj ... — II/1925, št. 7, str. 108—111; št. 8, str. 122—126; št. 9, str. 140—144; št. 10, str. 154—155; št. 11, str. 173—175; št. 12, str. 188—189.
 35. — **Historicus:** O balkanskih socialno demokratskih konferencah. — III/1926, št. 4, str. 55—56.
 36. — **A. K.:** O početkih socialističnega gibanja na Slovenskem. — III/1926, št. 4, str. 57—58; št. 5, str. 76—79; št. 6, str. 92—94; št. 7, str. 109—110; št. 8, str. 124—126; št. 9, str. 140—144; št. 10, str. 158—160; št. 11, str. 175—176; št. 12, str. 187—191.
 37. — **Historicus:** Ameriški Slovenci. — III/1926, št. 7, str. 102—104; št. 8, str. 121—123; št. 9, str. 137—139; št. 10, str. 155—157; št. 12, str. 185—187. [S slikami.]
 38. — Nov program?! — IV/1928, št. 6, 88—90; št. 9, str. 138—140.
 39. — **Verus:** Ali je potrebna revizija programa? — IV/1928, št. 7—8, str. 120—121.
 40. — **A. K.:** Malo odgovora. [Josipu Kitku.] — IV/1928, št. 11, str. 164—165.
 41. **Mihevc Ignacij:** Iz mojih mladih let. — I/1924, št. 6, str. 95—96; št. 7, str. 111; št. 8, str. 127—128; št. 9, str. 143; št. 10, str. 159—160; št. 11, str. 174—175; št. 12, str. 190—191.

42. — Nov program ali kaj? — IV/1928, št. 12, str. 187—188.
 43. **Probus Stanko**: Prlekija. — II/1925, št. 11, str. 169—170.
 44. **[Tanc Anton] A. T. . . c**: K diskusiji o vzrokih. — II/1925, št. 4, platnice.
 45. **Tekavec Karol**: Iz mojih zapiskov. — III/1926, št. 1, str. 15—16; št. 2, str. 30—32; št. 3, str. 46—48; št. 4, str. 63—64; št. 6, str. 95—96; št. 7, str. 111—112. [S sliko.]
 46. **Zavrtnik Jože**: O prvih početkih socialističnega gibanja na Slovenskem. — II/1925, št. 4, str. 60—61.
 47. ? : O vzrokih. (Diskusija.) — II/1925, št. 3, platnice.
 48. ! : Sejalci . . . — II/1925, št. 5, platnice.

Sovjetska zveza

49. **Davis Jerome**: Amerikanizacija Sovjetske Rusije. [Prevedel Ivan Molek.] — IV/1928, št. 7—8, str. 107—109.
 50. **Maslov Sergej**: Preobrazba socialnih plasti Rusije. [Prevedel Ivan Favaj.] — IV/1928, št. 2, str. 20—23.
 51. r. z.: Razlastitev posestev brez odškodnine. — I/1924, št. 5, str. 80.

Srbija

52. **[Kristan Anton] A. K.**: Jovan Skerlić in socialistično gibanje v Srbiji. — I/1924, št. 9, str. 136—138.

Velika Britanija

53. **Koudelka Jaroslav**: Kje je bodočnost socializma? [Prevedel Anton Kristan.] — II/1925, št. 12, str. 177—178.
 54. **[Kristan Anton] Historicus**: Angleška delavska stranka in republikanizem. — I/1924, št. 9, str. 138—139.
 55. **Macdonald James Ramsay**: Usposobljenje delavstva za vlado. [Prevedel Rudolf Golouh.] — I/1924, št. 5, platnice.

Utopični socializem

56. **[Kristan Anton] Historicus**: Idejni predhodniki današnjega socializma in komunizma. — II/1925, št. 5, str. 75—77.
 57. m. n.: Owenistične naselbine. — I/1924, št. 3, str. 48.

Zensko vprašanje

58. **[Golouh Rudolf] GH.**: Korak dalje. — I/1924, št. 7, platnice.
 59. **Hughes Rupert**: Dete Silvije Pankhurstove. [Prevedel Ivan Molek.] — IV/1928, št. 7—8, str. 104—107.
 60. **Molek Ivan**: Ameriška družinska kriza. — IV/1928, št. 3, str. 42—45.

II. ZADRUŽNIŠTVO

61. **Abramovski Edvard**: Socialne ideje v združnem pokretu. [Prevedel Anton Kristan.] — III/1926, št. 6, str. 81.
 62. **Avramović Mih[a]ilo**: Mednarodna organizacija zadrugarstva. [Prevedel Anton Kristan.] — II/1925, št. 7, str. 105—108.
 63. **Beckmann K.**: Karl Kautsky in združno gibanje. [Prevedel Anton Kristan.] — II/1925, št. 1, str. 10—12.
 64. **[Bitežnik Stanko] S. B.**: Pot bodočnosti! — I/1924, št. 12, platnice.
 65. **Francke E[rnst]**: Moč združne ideje. [Prevedel Cvetko Kristan.] — III/1926, št. 1, str. 1.
 66. **[Golouh Rudolf] Gh.**: Razstave in razstave. — I/1924, št. 8, platnice.

67. **Grünfeld E.**: Duhovne korenine zadrugarstva. [Prevedel Anton Kristan.] — III/1926, št. 3, str. 44—45; št. 4, str. 60—61; št. 5, str. 79—80; št. 6, str. 94; št. 7, str. 110—111; št. 8, str. 123—124.
68. **K. W.**: Etična podlaga zadrugarstva. [Prevedel Cvetko Kristan.] — II/1925, št. 6, str. 81.
69. [**Kristan Anton**] **Historicus**: Mednarodna zadružna zveza. — I/1924, št. 5, str. 77—78.
70. — **A. K.**: Zadružna knjiga. — I/1924, št. 12, str. 187.
71. — **A. K.**: Stan in dom. — II/1925, št. 1, str. 15—16; št. 2, str. 31—32; št. 3, str. 47—48; št. 4, str. 62—63.
72. — **Historicus**: Pereči problemi. — IV/1928, št. 1, str. 12—13; št. 2, str. 29—31; št. 3, str. 46—47; št. 4, str. 61—62; št. 5, str. 78—79.
73. — **X.**: Glavni zadružni savez. — IV/1928, št. 7—8, str. 123—124.
74. **Kristan Boris**: Mednarodna zadružna banka. — IV/1928, št. 7—8, str. 121—122; št. 9, str. 141—142.
75. — Narodna organizacija zadružnih prihrankov. — IV/1928, št. 6, str. 92—94.
76. [**Kristan Cvetko**] **C. K.**: Zadrugarsko zavarovalno gibanje na Angleškem. — I/1924, št. 1, str. 15.
77. **Lamo Regina**: Žena in zadružništvo. [Prevedel Anton Kristan.] — II/1925, št. 10, str. 146.
78. [**Lenin Vladimir Iljič**] **Uljanov-Ljnin**: O zadružništvu. [Prevedel Cvetko Kristan.] [S sliko.] — I/1924, št. 2, str. 19—21.
79. **Munding K.**: Stavbna in stanovanjska zadruga kot celica socialne organizacije. [Prevedel Anton Kristan.] — III/1926, št. 8, str. 113.
80. **Netrop Paul**: Zadruga. [Prevedel Anton Kristan.] — I/1924, št. 6, str. 81.
81. **Produkcija r. z. z. o. z.** — I/1924, št. 1, platnice. [O osnovanju zadruge in njen program.]
82. **r. z.**: O zadružnih zavarovalnicah organiziranega delavstva v Evropi. — I/1924, št. 3, str. 48.
83. **Ribot A[lexander]**: Zadruga — mirna idejna revolucija. [Prevedel Anton Kristan.] — III/1926, št. 4, str. 49.
84. **Totomianz V[ahan]**: Osebnost v zadružnem gibanju. — IV/1928, št. 7—8, str. 114—116.
85. **Varga Ivan M.**: Ideologija zadružnega gibanja. [Prevedel Anton Kristan.] — I/1924, št. 10, str. 158—159; št. 11, str. 171—173; št. 12, str. 188—190.

III. BIOGRAFIJE, JUBILEJI, NEKROLOGI

- ADAMIČ LOUIS**
86. **Louis Adamič**. [Avtobiografija.] — IV/1928, št. 6, str. 95.
- AMUNDSEN ROALD**
87. **Roald Amundsen**. — IV/1928, št. 11, str. 176.
- AXELROD PAVEL**
88. **Pavel Axelrod**. [Nekrolog.] — IV/1928, št. 5, str. 79.
- BAKUNIN MIHAIL**
89. **50-letnica smrti Mihajla F. Bakunina**. — III/1926, št. 8, str. 128.
- BANG NINA**
90. **Nina Bangova**. [Nekrolog.] — IV/1928, št. 5, str. 80.
- BASARIČEK DJURO**
91. Glej št.: 172.
- BATT STJEPAN**
92. **Stjepan Batt**. [Nekrolog.] — III/1926, št. 10, str. 160.
- BOTEV HRISTO**
93. **Wendel Hermann**: Hristo Botjov. — III/1926, št. 7, str. 107—109.

- BRANTING HJALMAR
94. **Golouh R[udolf]**: Hjalmar Branting — Friderik Ebert. — II/1925, št. 3, str. 42—44.
- BROZOVIČ IVAN
95. **[Prepeluh Albin] A. P.**: Ivan Brozovič. — II/1925, št. 9, str. 143—144.
- BUKŠEG VILJEM
96. **r. z.**: Od pluga do krone. [Nekrolog.] — I/1924, št. 4, platnice.
- CANKAR IVAN
97. **Albrecht Fran**: Mojster in učitelj Ivan Cankar. [S sliko.] — III/1926, št. 5, str. 65—67.
98. **Desetletnica** Ivan Cankarja smrt. — IV/1928, št. 12, str. 191.
99. **[Kristan Anton] Historicus**: Pisma Ivana Cankarja. — III/1926, št. 3, str. 41—42.
100. — Iz Cankarjeve korespondence. — III/1926, št. 5, str. 68—71.
101. **Za Cankarjev spomenik**. — IV/1928, št. 12, str. 192.
- CELAREC IVAN
102. **[Kristan Anton] H-s.**: Ivan Celarec. [Nekrolog.] — I/1924, št. 9, str. 144.
- ČHEIDZE NIKOLA
103. **Šarašidže D.**: Spominu Nikole Čajdzeja. [Prevedel Anton Kristan.] — III/1926, št. 8, str. 113—115.
- ČOBAL MELHIOR
104. **Čobal Melhior**: Moji spomini. — I/1924, št. 1, str. 13—15; št. 3, str. 44—46; št. 4, str. 62—63; št. 5, str. 76—77.
- DEBSA V. EVGEN
105. **Evgen V. Debsa**. [Nekrolog.] — III/1926, št. 12, str. 191.
- DEDIC KAREL
106. **Karel Dedic**. [Nekrolog.] — IV/1928, št. 7—8, str. 127.
- DISSMANN ROBERT
107. **Robert Dissmann**. [Nekrolog.] — III/1926, št. 12, str. 191.
- DŽERDŽINSKIJ FELIX EDMUNOVIČ
108. **F. E. Džerdžinskij**. [Nekrolog.] — III/1926, št. 8, str. 128.
- EBERT FRIDERIK
109. **Golouh R[udolf]**: Hjalmar Branting — Friderik Ebert. — II/1925, št. 3, str. 42—44.
110. **Spomenik F. Ebertu**. — IV/1928, št. 6, str. 94.
- EIFFEL ALEKSANDER GUSTAV
111. **m. n.**: Smrt graditelja Eifflovega stolpa. — I/1924, št. 1, str. 16.
- FRANCE ANATOLE
112. **Golouh Rudolf**: Anatol France. — II/1925, št. 1, str. 8—10.
113. **m. n.**: Anatole France. [Jubilej.] — I/1924, št. 7, platnice.
- FRANKE IVAN
114. **Golouh Rudolf**: Naš jubilar. [S sliko.] — III/1926, št. 7, str. 97—100.
115. **Prof. Franke**. [Jubilej.] — III/1926, št. 6, str. 96.
- FREILIGRATH FERDINAND
116. **[Klopčič Mile] M. K.**: Glasnik revolucije. [Jubilej.] — III/1926, št. 11, str. 161—162.
- FRÖHLICH RICHARD
117. **Dr. Richard Frölich**. [Nekrolog.] — III/1926, št. 8, str. 128.
- GORKI MAKSIM
118. **Maksim Gorki** — 60 let star. — IV/1928, št. 4, str. 63.
119. **[Tanc Anton] Čulkovski**: Maksim Gorki. — II/1925, št. 11, str. 167—169; št. 12, str. 181—183.
- GREULICH HERMANN
120. **[Golouh Rudolf] Gh.**: Hermann Greulich. — II/1925, št. 12, str. 183—184.

121. **Greulich Hermann:** Stari očka pripoveduje. [Avtobiografija.] — II/1925, št. 12, str. 184—186.
GRÜN ANASTASIUS
122. **[Kristan Cvetko] Cv. K.:** Anastasius Grün. [Jubilej.] — III/1926, št. 12, str. 177—178.
HABRMAN GUSTAV
123. **[Kristan Anton] Historicus:** Gustav Habrman o Železnikarju. — I/1924, št. 8, str. 126.
HANDL LUDVIG
124. **Ludvig Handl.** [Nekrolog.] — IV/1928, št. 12, str. 191—192.
HAYWOOD WILLIAM D.
125. **William D. Haywood.** [Nekrolog.] — IV/1928, št. 6, str. 95.
HEINE HEINRICH
126. **Č.:** Heinrich Heine. — III/1926, št. 4, str. 50—51.
HERMAN EMIL
127. **Emil Herman.** [Nekrolog.] — IV/1928, št. 12, str. 191.
HILLEBRAND OSWALD
128. **Oswald Hillebrand.** [Nekrolog.] — III/1926, št. 9, str. 144.
IGLESIAS PABLO
129. **[Kristan Anton] Historicus:** Pablo Iglesias. — III/1926, št. 1, str. 8—9.
JÄCKEL HERMAN
130. **Herman Jäckel.** [Nekrolog.] — IV/1928, št. 12, str. 192.
JOVKIĆ PROKA
131. **[Kristan Anton] A. K.:** Delavec — srbski pesnik. — I/1924, št. 8, str. 125—126.
KAKER IVAN
132. **Ivan Kaker.** [Nekrolog.] — IV/1928, št. 10, str. 160.
KAUFMANN HEINRICH
133. **Heinrich Kaufmann.** [Nekrolog.] — IV/1928, št. 7—8, str. 125—126.
KAUTSKY KARL
134. **Golouh Rudolf:** Karl Kautsky. (Ob njegovi sedemdesetletnici.) — I/1924, št. 12, str. 177—179.
135. **[Kristan Anton] Historicus:** H Kautskega sedemdesetletnici. — I/1924, št. 12, str. 179—180.
KLABUND
136. **Klabund** — Alfred Henschke. [Nekrolog.] — IV/1928, št. 9, str. 143—144.
KOPAČ JOSIP
137. Glej št.: 31.
KOS FRAN
138. **Umrla sta odlična Slovenca ...** [Nekrolog.] — I/1924, št. 4, platnice.
KRASIN LEONID BORISOVIČ
139. **Leonid Borisovič Krasin.** [Nekrolog.] — III/1926, št. 12, str. 192.
KUHAR LOVRO
140. Glej št.: 212.
KVEDER ZOFKA
141. **Zofka Kvedr-ova.** [Nekrolog.] — III/1926, št. 12, str. 192.
LAPČEVIĆ DRAGIŠA
142. **Dragiša Lapčević.** — I/1924, št. 10, platnice.
LASSALLE FERDINAND
143. **[Kristan Anton] A. K.:** Ferdinand Lassalle. — II/1925, št. 5, str. 77—78.
144. **Prvi spomenik Lassalla ... na Dunaju.** — IV/1928, št. 6, str. 94.

LENIN VLADIMIR ILJIČ

145. [Kristan Anton] Verus: V. I. Lenjin. — I/1924, št. 2, platnice.
 146. -r-: Trocki o Leninu. — III/1926, št. 1, str. 12—13; št. 2, str. 28—29; št. 3, str. 45—46; št. 4, str. 62—63.
 147. † Uljanov-Ljenin. [Nekrolog.] — I/1924, št. 2, str. 31.

LIEBKNECHT WILHELM

148. Kristan Cvetko: Wilhelm Liebknecht (1826—1900). — III/1926, št. 5, str. 74—76.

MACDONALD JAMES RAMSAY

149. [Kristan Anton] A. K.: James Ramsay Macdonald. — I/1924, št. 6, str. 92—93.
 150. m. n.: Ramsay Macdonald. — I/1924, št. 2, str. 31—32.

MACHAR JOSEF SVATOPLUK

151. m. n.: Dvoje šestdesetletnic: Antonin Sova in J. S. Machar. — I/1924, št. 4, platnice.

MARKOVIĆ SVETOZAR

152. Lapčević Dragiša: Po petdesetih letih. — II/1925, št. 4, str. 59—60.

MARTOV LEO = CEDERBAUM OSIPOVIČ JULIJ

153. Cederbaum S [! Osipovič] Julij: Dvajset ur v potniškem jerbaisu. Prevedel Iv[an] Vuk. — IV/1928, št. 3, str. 45—46; št. 4, str. 59—60; št. 5, str. 70—71.

MARX KARL

154. Rojstna hiša Karla Marksa. — IV/1928, št. 5, str. 79.

MIHEVC IGNACIJ

155. Glej št.: 41.

MITCHELL J. T. W.

156. J. T. W. Mitchell. [Jubilej.] — IV/1928, št. 11, str. 176.

MOLEK IVAN

157. Ivan Molek. — IV/1928, št. 2, str. 32.

MÜNZER THOMAS

158. [Golouh Rudolf] R. G-h.: Tomaž Münzer. — I/1924, št. 4, str. 53—55.
 159. Tomaž Münzer. — I/1924, št. 4, platnice.

NĚMEC ANTONIN

160. Anton NĚmec. [Nekrolog.] — III/1926, št. 6, str. 96.
 161. Kristan Cv[etko]: Antonin NĚmec. — III/1926, št. 8, str. 126—128.

OBERGON ALVARO

162. Alvaro Obergon. [Nekrolog.] — IV/1928, št. 11, str. 176.

OWEN ROBERT

163. [Prepeluh Albin] Abditus: Socialistični utopist Robert Owen. — I/1924, št. 1, str. 8—13.

PÄIVÄRINTA PIETARI

164. Č.: Petar Päivärinta. — I/1924, št. 9, str. 135.

PANKHURST EMMELINE

165. Emmeline Pankhurstova. [Nekrolog.] — IV/1928, št. 7—8, str. 127.

PAŠIĆ NIKOLA

166. Nikola Pašić. [Nekrolog.] — III/1926, št. 12, str. 192.

PERIČ LJUDEVIT

167. Dr. Ljudevit Perič. [Nekrolog.] — III/1926, št. 2, str. 32.

PUPIN MIHAJLO

168. Adamič Louis: Mihajlo Pupin — iznajditelj in pridigar. — IV/1928, št. 5, str. 71—74.

RADIĆ STJEPAN

169. Čurčin: Stjepan Radić. [Nekrolog.] — IV/1928, št. 9, str. 143.

170. **Lapčević Dragiša**: Krvoprelitje v Narodni skupščini. — IV/1928, št. 7—8, str. 125.
171. **Tuma H[enrik]**: Štefan Radič. — IV/1928, št. 10, str. 157—158.
172. **Wendel Hermann**: Smrt Pavla Radiča in dr. Basarička. — IV/1928, št. 7—8, str. 125.
173. — Stjepan Radič. [Nekrolog.] — IV/1928, št. 9, str. 142—143.
- RESEL HANS
174. **Hans Resel**. [Nekrolog.] — IV/1928, št. 11, str. 174.
- REUMAN JAKOB
175. **Golouh Rudolf**: Jakob Reuman. — II/1925, št. 9, str. 137—139.
- ROUSSEAU JEAN JACQUES
176. **150-letnica** smrti Rousseaua. — IV/1928, št. 7—8, str. 126.
- SAINT-SIMON CLAUDE HENRI
177. **[Prepeluh Albin] Abditus**: Francoski utopični socialist St. Simon. — I/1924, št. 6, str. 84—85; št. 7, str. 102—104; št. 8, str. 117—119.
- SALAS ANTONIO
178. **m. n.**: † Antonio Salas. [Nekrolog.] — I/1924, št. 2, str. 32.
- SALESIN KAROL
179. **Salesin K[arol]**: Reminiscence. [Avtobiografija.] — IV/1928, št. 3, str. 35—36.
- SANDBURG CARL
180. **Carl Sandburg**. — IV/1928, št. 11, str. 174—175.
- SCHUBERT FRANZ
181. **100-letnica** smrti Franza Schuberta. — IV/1928, št. 7—8, str. 127.
- SCHWARZINGER JOHANN
182. **Johann Schwarzinger**. [Nekrolog.] — IV/1928, št. 12, str. 192.
- SERATTI GIACINTO MENOTTI
183. **Olberg Oda**: Giacinto Menotti Seratti. [Prevedel Anton Kristan.] — III/1926, št. 6, str. 89—90.
- SHAW BERNHARD
184. **Shaw Bernhard**: Govor ob sedemdesetletnici. [Avtobiografija.] — III/1926, št. 9, str. 129—131.
- SINCLAIR UPTON
185. **Mikl**: Upton Sinclair. — IV/1928, št. 10, str. 158—159.
186. **Sinclair Upton**: Moja privatna utopija. Poslovenil I[van] M[olek]. — IV/1928, št. 10, str. 146—148.
- SMETANA BEDŘICH
187. **m. n.**: Bedřich Smetana. [Jubilej.] — I/1924, št. 4, platnice.
- SOVA ANTONIN
188. **m. n.**: Dvoje šestdesetletnic: Antonin Sova in J. S. Machar. — I/1924, št. 4, platnice.
189. **Antonin Sova**. [Nekrolog.] — IV/1928, št. 11, str. 176.
- STINNES HUGO
190. **[Kristan Anton] A. K.**: Hugo Stinnes. — I/1924, št. 5, str. 73—75.
- STRAUß RICHARD
191. **m. n.**: Richard Strauss. [Jubilej.] — I/1924, št. 7, platnice.
- STRITAR JOSIP
192. **r. z.**: † Josip Stritar. [Nekrolog.] — I/1924, št. 2, str. 32.
- ŠUBIC IVAN
193. **Umrla sta odlična Slovenca ...** [Nekrolog.] — I/1924, št. 4, platnice.
- TEKAVC KAROL
194. **Glej št.**: 45.

- TOLSTOJ LEV NIKOLAJEVIČ
195. **Klopčič Mile**: Odlomki iz dveh Tolstojevih pisem. — IV/1928, št. 9, str. 136—137.
196. [**Tanc Anton**] **Čulkovski**: K stoletnici rojstva L. N. Tolstoja. — IV/1928, št. 9, str. 129—131.
- TOUAILLON CHRISTINE
197. **Christine Touaillon**. [Nekrolog.] — IV/1928, št. 5, str. 80.
- TUCOVIČ DIMITRIJE
198. **Desetletnica smrti Dimitrije Tucovića**. — II/1925, št. 1, str. 16.
- TUSAR VLASTIMIL
199. r. z.: »Od pluga do krone«. [Nekrolog.] — I/1924, št. 4, platnice.
- VOLTAIRE
200. **Voltaire**. [Jubilej.] — IV/1928, št. 6, str. 94.
- WEBB SIDNEY
201. **Sidney Webb**. [Jubilej.] — IV/1928, št. 11, str. 175.
- WILDHOLZ LAURENZ
202. **Laurenz Wildholz**. [Nekrolog.] — III/1926, št. 12, str. 191—192.
- ŽLEMBERGER NACE
203. **Nace Žlembem**[!r]ger. [Jubilej.] — IV/1928, št. 10, str. 160.
- ŽUPANČIČ OTON
204. **Prvak med živečimi slovenskimi pesniki ...** [Jubilej.] — IV/1928, št. 2, str. 32.

IV. DELAVSKA KULTURA

205. **Delavski srednji šoli na Dunaju in Linzu**. — IV/1928, št. 11, str. 175.
206. **Gates W. C.**: Seksualni problem. (Prevedel Mehanist.) — IV/1928, št. 4, str. 56—59.
207. **Griffith Dan**: O izobrazbi. [Prevedel Cvetko Kristan.] — II/1925, št. 8, str. 113.
208. **Izobrazba delavstva v Mehiki**. — IV/1928, št. 12, str. 191.
209. **Izobraževalna akcija Jugoslovanske Socijalistične Zveze (J. S. Z.) v Chicagu**. — IV/1928, št. 1, str. 14.
210. **Klopčič Mile**: Fabrike pojo. — IV/1928, št. 2, str. 17—19. [O nemškem delavskem pesništvu.]
211. **Kocijančič K[ar]lo**: Mednarodnost in esperanto. — II/1925, št. 4, str. 64; št. 5, str. 80; št. 6, str. 95—96; št. 7, str. 112, št. 8, str. 127—128; št. 9, str. 144; št. 10, str. 159—160; št. 12, str. 191—192.
212. [**Kristan Anton**] **A. K.**: Lovro Kuhar: Povesti. — II/1925, št. 6, str. 93—94.
213. — **Historicus**: Premalo beremo. — II/1925, št. 9, platnice.
214. **Lapčević Dragiša**: Nesvoboda tiska. [Prevedel Anton Kristan.] — II/1925, št. 8, str. 113—114.
215. **Ljubljanska univerza in naši Amerikanci**. — IV/1928, št. 5, str. 80.
216. **m. n.**: Delavske fakultete. — I/1924, št. 10, platnice.
217. **Mehanist**: Človek — električni stroj? — IV/1928, št. 2, str. 27—29.
218. **Tuma H[enrik]**: »Borba«. — III/1926, št. 6, str. 91—92. [O drami Johna Galsworthyja, izvedeni v Ljubljani.]
219. **Za delavsko izobrazbo**. — IV/1928, št. 11, str. 175.
220. **Za izobrazbo slovenskega delavstva**. — IV/1928, št. 7—8, str. 126.
221. **Za našo kulturo**. — II/1925, št. 1, platnice.

V. LEPOSLOVJE

Proza

222. **Andersen H[ans] C[hristian]**: Mesec pripoveduje. [Prevedel Anton Kristan.] — I/1924, št. 1, str. 8; št. 2, str. 22; št. 3, str. 38; št. 4, str. 55; št. 5, str. 75; št. 6, str. 90; št. 7, str. 107.

223. **Cankar Ivan**: Lepa naša domovina. — III/1926, št. 6, str. 81—83.
224. **Cerkovnik Angelo**: Skozi železni oklep smrti. — II/1925, št. 8, str. 118—120; št. 9, str. 132—133; št. 10, str. 148—150.
225. **Čorović Svetozar**: Po polnoči. [Prevedel Anton Kristan.] — I/1924, št. 3, str. 43—44.
226. **D'Amicis Edmondo**: Pogovor. [Prevedel Anton Kristan.] — I/1924, št. 1, str. 2—4.
227. **Frauengruber Hans**: Troje vzdihljajev. [Prevedel Čulkovski.] — I/1924, št. 7, str. 98.
228. **Galsworthy John**: Živi mrlič. Poslovenil Cv[etko] K[ristan.]. — IV/1928, št. 12, str. 179—180.
229. **Gorki Maksim**: Pred obličjem življenja. [Prevedel Čulkovski.] — I/1924, št. 6, str. 91.
230. — **Pomladne melodije**. [Prevedel Anton Tanc.] — II/1925, št. 7, str. 101—103.
231. **Grossmann Štefan [! Grossman Vasilij Semjonovič]**: Dobrotnik. [Prevedel Anton Kristan.] — I/1924, št. 4, str. 50—52.
232. **Hajek Maks**: Sodba. [Prevedel Anton Kristan.] — II/1925, št. 11, str. 164.
233. **Kellog Elhan**: Špartakus. [Prevedel Cvetko Kristan.] — I/1924, št. 3, str. 36—37.
234. **Klopčič Mile**: Ljudje iz globeli. — IV/1928, št. 9, str. 137—138.
235. **Kreft Bratko**: Povest o svileni obleki. — IV/1928, št. 1, str. 9—11.
236. — Povest o mlinu. — IV/1928, št. 2, str. 24—27.
237. — V pričakovanju smrti. (Odlomek.) — IV/1928, št. 4, str. 54—55.
338. **[Kristan Anton] Verus**: Čemu in zakaj? Albanska pripovedka za slovensko delavstvo. — I/1924, št. 2, str. 26—27.
239. **Kuhar Lovro**: V strugi. — I/1924, št. 7, str. 99—101.
240. — Dekle z mandolino. — I/1924, št. 10, str. 148—153.
241. — Vodnjak. Kmetska slika. — II/1925, št. 1, str. 5—6; št. 2, str. 21—23, št. 3, str. 36—38.
242. — Sektor št. 5. — III/1926, št. 8, str. 118—120; št. 9, str. 136—137; št. 11, str. 170—175.
243. **Lirša E.**: Sreča. [Prevedel Anton Kristan.] — II/1925, št. 12, str. 180—181.
244. **Lowell Ester**: Ameriške slike o stavki: Junaška stara mati. [Prevedel Ivan Vuk.] IV/1928, št. 3, str. 40.
245. **Lumpkin Grace**: Ameriške slike o stavki: Bog reši državo. (Prevedel I[van] Vuk.) — IV/1928, št. 5, str. 68—69.
246. **Mažuranič L.**: Mladi gospodični. (Kitice iz slovenskih in tujih logov.) [Prevedel Anton Kristan.] — I/1924, št. 1, str. 4.
247. **Mendes Catulle**: V gozdu. [Prevedel Anton Kristan.] — II/1925, št. 1, str. 6—7.
248. **M. H.**: Četrtri modrijan iz Jutrovega. (Angleška legenda.) [Prevedel Anton Kristan.] — I/1924, št. 2, str. 18—19.
249. **Molek Ivan**: Trombonija. Pripovedka iz teh dni. — IV/1928, št. 6, str. 90—92; št. 7—8, str. 111—113.
250. **Negri Ada**: Bela duša. [Prevedel dr. Alojz Gradnik.] — III/1926, št. 1, str. 9—11; št. 2, str. 22—23.
251. **Oligen N.**: Delavec. [Prevedel Anton Tanc.] — I/1924, št. 11, str. 164—168; št. 12, str. 181—186.
252. **Päivärinta Pietari**: Sejemska izkušnja. [Prevedel Anton Tanc.] — I/1924, št. 9, str. 133—134; št. 10, str. 154—155; št. 11, str. 169—170.
253. **Rintelen F. M.**: Zmagovalec. (Legenda.) [Prevedel Anton Kristan.] — I/1924, št. 5, str. 67.
254. **Roda Roda[Alexander]**: Obrekovalec. [Prevedel Anton Kristan.] — II/1925, št. 2, str. 20.
255. **Stahjejev D.**: Cekin. [Prevedel Čulkovski.] — I/1924, št. 3, str. 34—36.
256. **Šorli Ivo**: Gašperčkove zgodbe in dogodbe. — I/1924, št. 1, str. 5—8; št. 2, str. 22—26; št. 3, str. 38—43; št. 4, str. 55—57; št. 5, str. 71—73; št. 6, str. 86—89; št. 7, str. 104—107; št. 8, str. 119—121; št. 9, str. 131—132.
257. **[Tanc Anton] Čulkovski**: Sanje. — I/1924, št. 9, str. 141—143; št. 10, str. 156—157.
258. — Ob nevihti. — I/1924, št. 10, str. 146.
259. — Posredovalnica za službe. — II/1925, št. 5, str. 69—70.
260. — Griška Onučin in njegova žrtev. — III/1926, št. 1, str. 2—5; št. 2, str. 18—21; št. 3, str. 35—38; št. 4, str. 52—54; št. 5, str. 72—73; št. 6, str. 83—85; št. 7, str.

- 100—102; št. 8, str. 115—117; št. 9, str. 131—135; št. 10, str. 146—151; št. 11, str. 163—169; št. 12, str. 179—185.
261. — Citati iz Tolstojevih del. — IV/1928, št. 9, str. 132—135.
262. **Tolstoj Lev Nikolajevič:** Basni. [Prevedel Anton Tanc.] — II/1925, št. 9, str. 136—137; št. 10, str. 151; št. 11, str. 164—165.
263. **Vasilevski I.:** Izumitelj. [Prevedel Anton Tanc.] — II/1925, št. 4, str. 56—58.
264. **Vuk Ivan:** Ni potreben. — II/1925, št. 12, str. 179—180.
265. — Za vsakdanjo skorjico kruha. — III/1926, št. 2, str. 24—26.
266. — Služkinja. — III/1926, št. 3, str. 39—40.
267. — Samo, da ne razžalosti mater. — III/1926, št. 4, str. 58—59; št. 5, str. 73—74; št. 6, str. 86—87; št. 7, str. 104—107.
268. — Homo homini lupus. (Odlomek iz zgodb mojega dvojnika.) — IV/1928, št. 1, str. 13—14; št. 2, str. 31—32; št. 3, str. 41—42; št. 4, str. 60—61; št. 5, str. 75—76.
269. — Lilija je pripovedovala. — IV/1928, št. 6, str. 86—88; št. 7—8, str. 102—104.
270. — Refleksi. — IV/1928, št. 10, str. 140—150; št. 11, str. 166—168.
271. **Zola Emile:** Kovač. [Prevedel Rudolf Golouh.] — I/1924, št. 6, str. 82—84.
272. — Markizina ledja. [Prevedel Rudolf Golouh.] — I/1924, št. 8, str. 116—117.
273. — Vila ljubezni. (Pripovedka.) [Prevedel Rudolf Golouh.] — II/1925, št. 1, str. 7—8.
274. — Štirje letni časi Ivana Gourдона. [Prevedel Rudolf Golouh.] — II/1925, št. 2, str. 24—25; št. 3, str. 39—41; št. 4, str. 54—56; št. 5, str. 71—73; št. 6, str. 88—90; št. 7, str. 103—105; št. 8, str. 120—122; št. 9, str. 133—136.
275. — Kljuse. [Prevedel Anton Tanc.] — II/1925, št. 10, str. 147—148.
276. **Zur Mühlen Hermynia:** Igrišče. [Prevedel Mile Klopčič.] — II/1925, št. 11, str. 165—166.
277. — Rdeči Zveličar. [Prevedel Čulkovski.] — III/1926, št. 1, str. 5—7.

Politični esej

278. **Bauer O[tto]:** Ponovna vspostavitev moči in oblasti. — IV/1928, št. 5, str. 79.
279. **Beneš Edvard:** Naša politična kultura, stranke in demokratizem. [Prevedel Anton Kristan.] — II/1925, št. 4, str. 58—59; št. 5, str. 74—75.
280. **[Golouh Rudolf] Gh.:** Pred novo dobo. — I/1924, št. 9, platnice.
281. **Herben Jan:** O demokraciji. [Prevedel Anton Kristan.] — II/1925, št. 1, str. 1—3.
282. — Še o demokraciji. — II/1925, št. 2, str. 18—19.
283. — Pomen francoske revolucije. — II/1925, št. 3, str. 33—35.
284. — O liberalizmu. — II/1925, št. 4, str. 51—53.
285. — Še o liberalizmu. — II/1925, št. 5, str. 66—68.
286. — Iz liberalizma k demokraciji. — II/1925, št. 6, str. 84—86.
287. — Še iz liberalizma v demokracijo. — II/1925, št. 7, str. 97—100.
288. — Gradba demokracije. — II/1925, št. 8, str. 116—118.
289. — Še zgradba demokracije. — II/1925, št. 9, str. 131—132.
290. — Realizem in demokracija. — II/1925, št. 10, str. 145—146.
291. — Problemi dograditve demokracije. — II/1925, št. 11, str. 162—163.
292. **Kobal Andrej:** Krščanstvo in sužnost. — IV/1928, št. 10, str. 156—157; št. 11, str. 169—170; št. 12, str. 182—183.
293. **Limanovski Boleslav:** O poljski demokraciji. [Prevedel Anton Kristan.] — II/1925, št. 6, str. 92—93.
294. **Macdonald James Ramsay:** O socializmu. [Prevedel Anton Kristan.] — I/1924, št. 10, str. 147—148.
295. — Vzajemna pomoč. (Poglavje o socialističnem gibanju. [Prevedel Anton Kristan.] — III/1926, št. 1, str. 11—12.
296. — Posameznik v družbi. — III/1926, št. 2, str. 26—28.
297. — Francoska revolucija. — III/1926, št. 3, str. 33—34.
298. — Stoletje individualizma. — III/1926, št. 4, str. 59—60.
299. **Mazzini G[iuseppe]:** Udruženje — napredek. (Poglavje iz knjige »Dolžnosti človeka.«) [Prevedel dr. Alojz Gradnik.] — I/1924, št. 8, str. 113—115.
300. — Socialno vprašanje in politično vprašanje. [Prevedel dr. Alojz Gradnik.] — II/1925, št. 2, str. 17.
301. — Delavec. [Prevedel dr. Alojz Gradnik.] — II/1925, št. 4, str. 49.

302. **Meissner A.**: O politični moči. [Prevedel Anton Kristan.] — I/1924, št. 9, str. 129.
 303. **Namesto programskega uvodnika.** — IV/1928, št. 1, str. 1—2.
 304. **Opal**: Nastanek marzeljeze. [Prevedel Cvetko Kristan.] — I/1924, št. 6, platnice.
 305. **Spurgeon C. H.**: Še namesto uvoda. [Prevedel Anton Kristan.] — I/1924, št. 2, str. 17.
 306. **[Tanc Anton] Tone Maček**: Mehika. — IV/1928, št. 7—8, str. 116—120.

Aforizmi, misli

307. **Aforizmi.** — I/1924, št. 9, str. 129, 135; št. 10, str. 153.
 308. **Carlyle Thomas**: Aforizmi. (Iz knjige Delati in ne obupavati.) [Prevedel Anton Tanc.] — I/1924, št. 4, str. 49—50.
 309. **Franklin Benjamin**: Zlate resnice. (Iz Koledarja revnega Riharda.) [Prevedel Anton Tanc.] — II/1925, št. 6, str. 81—82.
 310. **Goethe Johann Wolfgang**: Aforizmi. [Prevedel Anton Kristan.] — I/1924, št. 5, str. 66.
 311. — Aforizmi. [Prevedel Cvetko Kristan.] — III/1926, št. 3, str. 44.
 312. — Misli. [Prevedel Cvetko Kristan.] — III/1926, št. 6, str. 86.
 313. **Kant Emanuel**: Misli. [Prevedel Cvetko Kristan.] — II/1925, št. 9, str. 130.
 314. **Kocjančič K[arlo]**: Aforizmi. — II/1925, št. 6, str. 91.
 315. **Misli.** — I/1924, št. 3, platnice.
 316. **Multatuli**: Utrinki. [Prevedel Anton Tanc.] — III/1926, št. 3, str. 38.
 317. **Pestalozzi [! Pestalozzi Johann Heinrich]**: Misli. [Prevedel Anton Kristan.] — I/1924, št. 7, platnice.
 318. **Roda Roda [Alexander]**: Fragmenti. [Prevedel Anton Tanc.] — I/1924, št. 11, str. 161—162.
 319. **Schiller [Friedrich]**: Aforizmi. [Prevedel Anton Kristan.] — I/1924, št. 6, platnice.
 320. **[Tanc Anton] A. T.**: Iveri. — II/1925, št. 3, str. 47.
 321. — Ruski pregovori. — II/1925, št. 5, str. 78—79.
 322. — Utrinki. — III/1926, št. 2, str. 21.

Razno

323. **Amiel H[enri] F[rédéric]**: Uvod. [Prevedel Anton Kristan.] — I/1924, št. 3, str. 33.
 324. **Bonus**: O izkušnjah. [Prevedel Anton Kristan.] — II/1925, št. 11, str. 170.
 325. **Foerster W.**: Boj z jezikom. [Prevedel Anton Kristan.] — II/1925, št. 1, str. 4.
 326. **[Golouh Rudolf] Gh.**: Delati, ne obupati! — I/1924, št. 3, platnice.
 327. — Zbirajmo sile. — I/1924, št. 4, platnice.
 328. — GH.: Z. R. III. — I/1924, št. 11, platnice. [O cepelinu.]
 329. **Klopčič Mile**: Ši-King. — III/1926, št. 10, str. 145.
 330. **Machar J[osef] S[vatopluk]**: San Pietro in Vaticano. (Povodom romanja Slovencev v Rim.) Poslovenil V[iktor] M[ihajlovič] Zalar. — II/1925, št. 6, platnice.
 331. **Marden O. S.**: Iz modrosti življenja. [Prevedel Anton Kristan.] — I/1924, št. 5, str. 65.
 332. **Mazzini Giuseppe**: Utrinki. [Prevedel Anton Kristan.] — I/1924, št. 10, str. 145.
 333. **Monthly Milgate**: Čudeži. [Prevedel Anton Kristan.] — II/1925, št. 9, str. 129.
 334. **Pontoppidan Morten**: Življenja modrost. [Prevedel Anton Kristan.] — I/1924, št. 7, str. 97.
 335. **Ruskin John**: Odlomki. [Prevedel Anton Tanc.] — II/1925, št. 5, str. 65.
 336. **Schär J. Fr.**: Ljubimo ideale. [Prevedel Anton Kristan.] — III/1926, št. 2, str. 17.
 337. **Smiles S[amuel]**: Namesto uvoda. [Prevedel Anton Kristan.] — I/1924, št. 1, str. 1.
 338. **Spurgeon C. H.**: Resnice [Prevedel Anton Kristan.] — II/1925, št. 11, str. 161.
 339. — Hočem poskusiti . . . [Prevedel Anton Kristan.] — II/1925, št. 11, str. 161.
 340. **Strindberg A[ugust]**: Katekizem, ki ga naj zna vsak na pamet. [Prevedel Čulkovski.] — III/1926, št. 3, str. 34—35.
 341. **[Tanc Anton] T. A.**: Herman Wendel: Der Kampf der Südslawen um Freiheit und Einheit. — II/1925, št. 10, str. 157—159. [O knjigi.]
 342. **Vilmar A.**: Govori o vprašanih časa. [Prevedel Anton Kristan.] — I/1924, št. 2, str. 31.

Pesmi

343. **Albreht Ivan**: Ljubeča mati. — III/1926, št. 1, str. 1.
 344. — Srečna mati. — III/1926, št. 1, str. 1.
 345. — Mati in sin. — III/1926, št. 1, str. 7.
 346. — Mati ljudem. — III/1926, št. 1, str. 7.
 347. — Mati premišljuje. — III/1926, št. 1, str. 7.
 348. **Barthel Max**: Marčev vihar. [Prevedel] Mile Klopčič. — II/1925, št. 5, str. 65.
 349. — Rusiji. [Prevedel Mile Klopčič.] — IV/1928, št. 4, str. 52—53.
 350. **Blagov A.**: Morje plače. [Prevedel Anton Tanc.] — II/1925, št. 2, str. 21.
 351. **Bruzzi Paolo**: Siromaki. [Prevedel dr. Alojz Gradnik.] — IV/1928, št. 7—8, str. 113—114.
 352. **Čebular Albin**: Rudarska roža. — IV/1928, št. 1, str. 8.
 353. — Ledeno srce. — IV/1928, št. 3, str. 42.
 354. — Molitev pred spečo deco. — IV/1928, št. 3, str. 42.
 355. — Rudeči krik. — IV/1928, št. 3, str. 42.
 356. — Grenki vzdih. — IV/1928, št. 12, 187.
 357. **Čufar Tone**: Dekletu v spominsko knjigo. — III/1926, št. 7, str. 107.
 358. **Damjan**: V strojnici. — IV/1928, št. 5, str. 70.
 359. — Moj oče. — IV/1928, št. 6, str. 81.
 360. **Erenburg Ilija**: Pri oknu. [Prevedel Anton Tanc.] — II/1925, št. 8, str. 116.
 361. **Folgore Luciano**: Premogar. Prevedel dr. A[lojz] Gradnik. — IV/1928, št. 4, str. 51—52.
 362. **Freiligrath Ferdinand**: Slovo »Novemu renskemu časopisu«. Prevedel K-čič [Mile Klopčič]. — III/1926, št. 11, str. 162.
 363. — Svoboda! Pravica! Prevedel Čulkovski. — III/1926, št. 11, str. 162.
 364. **Goethe Johann Wolfgang**: Dobravska rožica. [Prevedel Radivoj Peterlin-Petruška.] — III/1926, št. 12, str. 185.
 365. **Golouh Rudolf**: Sen. — I/1924, št. 9, str. 130.
 366. **Gorki [Maksim]**: Solnce vzhaja in zahaja. [Prevedel Anton Tanc.] — II/1925, št. 2, str. 20.
 367. **Hall Covington**: Jaz — stroj. Prevel Ivan Molek. — IV/1928, št. 4, str. 52.
 368. **Heine Heinrich**: Slezijski tkalci (1844. l.) [Prevedel Čulkovski.] — III/1926, št. 4, str. 51.
 369. — Enfant perdu. [Prevedel Čulkovski.] — III/1926, št. 4, str. 52.
 370. **Huges Langstom**: Črnecv sprev. [Prevod Cvetko Kristan.] — III/1926, št. 10, str. 155.
 371. **Ivanov Sergej Afanasjevič-Rajkov**: Pravljica. [Prevedel Anton Tanc.] — II/1925, št. 3, str. 38.
 372. **Klopčič Mile**: Človek množice. (Iz zbirke »Sonetje človeka množice«.) — II/1925, št. 2, str. 17.
 373. — Marčevo stoletje. (Iz zbirke »Sonetje človeka množice«.) — II/1925, št. 3, str. 35.
 374. — Vprašanje. (Iz zbirke »Sonetje človeka množice«.) — II/1925, št. 3, str. 36.
 375. — Iz cikla »Pisma«. — II/1925, št. 4, str. 60.
 376. — Iz cikla »Njutam«. — II/1925, št. 6, str. 87.
 377. — Prostora maju. (»Sonetje človeka množice«.) — II/1925, št. 6, str. 88.
 378. — Iz sonetov »Človek množice«. — II/1925, št. 7, str. 100.
 379. — Prolog. (Sonetom Človeka Množice.) — II/1925, št. 8, str. 115.
 380. — Sonet. (Iz zbirke »Sonetje človeka množice«.) — II/1925, št. 9, str. 130.
 381. — Kitajska lirika pred 3000 leti: Bojna pesem Kitajcev.
 383. — Domotožje. Pesem na povratku domov. — III/1926, št. 2, str. 17—18.
 384. — Poslednje pismo. — III/1926, št. 2, str. 23.
 385. — Sonet. — III/1926, št. 4, str. 49.
 386. — Iz kitajske lirike: Iz »Ši-Kinga«: Tožba. — III/1926, št. 4, str. 49—50.
 387. — Bilje. — III/1926, št. 5, str. 71.
 388. — Sonet. — III/1926, št. 6, str. 83.
 389. — Sonet. — III/1926, št. 7, str. 97.
 390. — Sonet. — III/1926, št. 9, str. 136.
 391. — Sonet. — III/1926, št. 9, str. 137.
 392. — Iz kitajske lirike, Ši-Kinga: Vojni pohabljenec. Vojak svojemu vojskovodji. Hruševo drevo. Pohod. — III/1926, št. 10, str. 145—146.

396. — Fontana. — IV/1928, št. 1, str. 12.
 397. — Kitajska. — IV/1928, št. 2, str. 27.
 398. — Noč. Recitacijski zbor. Moški in ženski glasovi. — IV/1938, št. 4, str. 49—51.
 399. — Polagoma. (Kitajski motiv.) — IV/1928, št. 5, str. 74.
 400. — Evnuh se roti. (Motiv iz »Si-Kinga«.) — IV/1928, št. 6, str. 88.
 401. — Današnja družba. (Po Heinejevi Ženski.) — IV/1928, št. 7—8, str. 114.
 402. — Utrujen vojak. (Iz Si-Kinga.) — IV/1928, št. 9, str. 141.
 403. — Ribolov. (Kitajski motiv.) — IV/1928, št. 12, str. 180.
 404. **Kobal Andrej**: Večer v mestnem parku. — IV/1928, št. 7—8, str. 111.
 405. **Kocjančič K[arlo]**: Himna marksističnih bojnikov. — II/1925, št. 4, str. 50.
 406. — Iz »Posvečenj« k zbirki »Večna plamenica«. — II/1925, št. 5, str. 65.
 407. — Klic iz groba. — II/1925, št. 8, str. 120.
 408. — Prah. — III/1926, št. 3, str. 39.
 409. **Kozar France**: Spev dvajsetega stoletja. (Iz naših rudnikov in tovaren.) — IV/1928, št. 3, str. 33.
 410. — Iz ciklusa: Pod zemljo. (Iz naših rudnikov in tovaren.) — IV/1928, št. 3, str. 34.
 411. — Zakopana pravica. — IV/1928, št. 5, str. 67—68.
 412. — Samotna misel. — IV/1928, št. 5, str. 68.
 413. — Pismo. (Iz ciklusa »Pod zemljo«.) — IV/1928, št. 6, str. 85—86.
 414. — Dognanje. (Iz cikla: Fragment vprašanj.) — IV/1928, št. 7—8, str. 110.
 415. — Pesem brez imena. — IV/1928, št. 7—8, str. 110.
 416. **Mariengor Anatol**: Rusiji! [Prevedel Anton Tanc.] — II/1925, št. 2, str. 21.
 417. **Molek Ivan**: Rdeča ruda. — IV/1928, št. 1, str. 11.
 418. — Tornado. — IV/1928, št. 2, str. 23.
 419. — Interview z Linkolnom. (Iz naših rudnikov in tovaren.) — IV/1928, št. 3, str. 35.
 420. — Mojemu poetu. — IV/1928, št. 4, str. 55—56.
 421. — Nezakonska mati. (Sto let po Prešernovi.) — IV/1928, št. 7—8, str. 101.
 422. — Boleči spomini. — IV/1928, št. 7—8, str. 111.
 423. — Luna se skriva. — IV/1928, št. 9, str. 135.
 424. — Pilot. — IV/1928, št. 9, str. 136.
 425. **Negri Ada**: Prislina selitev. [Prevedel Alojz Gradnik.] — I/1924, št. 5, str. 66.
 426. **Ohojeno**: V jeseni. [Prevedel Anton Tanc.] — II/1925, št. 10, str. 146.
 427. **Orješin Peter**: Vstajenje. [Prevedel Anton Tanc.] — II/1925, št. 8, str. 115.
 428. **Pe-Lo-Tien**: Pesmi iz davnih dob: Mraz. Starec iz Tu-Linga. Cesarski davki. [Prevedel dr. Alojz Gradnik.] — IV/1928, št. 10, str. 145—146.
 431. **[Perko Ivan] Rinva**: Jekleni zmaj. — II/1925, št. 7, str. 100.
 432. — Človek in stvarstvo. — II/1925, št. 7, str. 100.
 433. — Solnce in trpeči milijoni. — III/1926, št. 6, str. 89.
 434. — Zublji rdeči. (Iz naših rudnikov in tovaren.) — IV/1928, št. 3, str. 34.
 435. **Peterlin Radivoj-Petruška**: V album. — I/1924, št. 12, str. 180.
 436. — Spomin na prevrat. — II/1925, št. 9, str. 129.
 437. — Znamenje. — II/1925, št. 9, str. 129.
 438. — Zvenelo je cvetje. (Ruska ciganska romanca.) — II/1925, št. 10, str. 150.
 439. — Nova pomlad. — III/1926, št. 11, str. 169.
 440. — Poslednji list. — III/1926, št. 11, str. 169.
 441. — Narodna. — III/1926, št. 11, str. 170.
 442. — Pepelnična pesem. — III/1926, št. 12, str. 185.
 443. — Nauk. — IV/1928, št. 9, str. 137.
 444. **Petzold Alfonz**: Breza. [Prevedel Mile Klopčič.] — IV/1928, št. 2, str. 19.
 445. **[Plestenjak Jan] Jan P-k.**: Pomladanska. — II/1925, št. 5, str. 70.
 446. — Sedanost. — II/1925, št. 6, str. 90.
 447. **[Pogačnik Fran] F. P.**: Disonanca. — II/1925, št. 12, str. 178.
 448. — Epigram. — III/1926, št. 1, str. 9.
 449. — Predpust. — III/1926, št. 1, str. 9.
 450. — Pozaba. — III/1926, št. 2, str. 26.
 451. — Hrepenenje. — III/1926, št. 3, str. 40.
 452. — Pozdrav. — IV/1928, št. 5, str. 69.
 453. **Preczang Ernst**: Svoboda. Prevedel F[rance] Kozar. — IV/1928, št. 7—8, str. 109.
 454. **Rdeči spev**. Spesnil ruski delavec. (Priredil Mile Klopčič.) — IV/1928, št. 11, str. 165—166.

455. **Rehar Radivoj**: Napotil sem se rano... — III/1926, št. 8, str. 113.
 456. — Naši dnevi. — III/1926, št. 8, str. 117.
 457. — Blizu je čas. — III/1926, št. 8, str. 131.
 458. — Ves ta večer. — III/1926, št. 10, str. 152.
 459. — Faraon. — III/1926, št. 11, str. 163.
 460. — Na najine ljubezni. — III/1926, št. 12, str. 179.
 461. **Rühle Otto**: Radovedno dete. [Prevedel Mile Klopčič.] — II/1925, št. 11, str. 166.
 462. **Sajovic Tone**: Rek veri. (Iz naših rudnikov in tovaren.) — IV/1928, št. 3, str. 34.
 463. **Sakino**: Zvonovi. [Prevedel Anton Tanc.] — II/1925, št. 10, str. 146.
 464. **Sandburg Carl**: Kopači. Prevedel Ivan Molek. — IV/1928, št. 11, str. 161.
 465. — Bila je božja volja. Prevedel Ivan Molek. — IV/1928, št. 11, str. 161.
 466. — Vrata tovarne. Prevedel Ivan Molek. — IV/1928, št. 11, str. 161.
 467. — Črni horizonti. Prevedel Ivan Molek. — IV/1928, št. 12, str. 177—178.
 468. — Na pragu grobov. Prevedel Ivan Molek. — IV/1928, št. 12, str. 178.
 469. — Zlato blato. Prevedel Ivan Molek. — IV/1928, št. 12, str. 178.
 470. **Slučanovski Anton**: Neskončnost. [Prevedel Anton Tanc.] — II/1925, št. 8, str. 115.
 471. **Sologub Fljodor Kuzmič-Teternikov**: Odpri vrata svoja! [Prevedel Anton Tanc.] — II/1925, št. 8, str. 115.
 472. **Sperk Franz Kurt**: Miren in tih... [Prevedel Cvetko Kristan.] — III/1926, št. 3, str. 38.
 473. — Nevošljivci. [Prevedel Cvetko Kristan.] — III/1926, št. 4, str. 56.
 474. **Strniša Gustav**: Usoda. — II/1925, št. 8, str. 118.
 475. — Ko se vračam na Gorenjsko. — II/1925, št. 9, str. 130.
 476. — Breza. — II/1925, št. 10, str. 147.
 477. — Samotarjem. — II/1925, št. 10, str. 151.
 478. — Grem v polje. — II/1925, št. 11, str. 163.
 479. **Suslov A.**: Car Glad. (Tragedija ruske vasi.) [Prevedel Anton Tanc.] — II/1925, št. 3, str. 38.
 480. **[Tanc Anton] Čulkovski**: Kontrast. — I/1924, št. 1, str. 1.
 481. — Pajek in muha. — I/1924, št. 1, str. 4.
 482. — Himne večni lepoti in enakosti. — I/1924, št. 2, str. 17—18.
 483. — Križev pot. — I/1924, št. 3, str. 33.
 484. — Vizija. — I/1924, št. 3, str. 33.
 485. — Rožni grm. — I/1924, št. 3, str. 34.
 486. — Ko dež na okno je škropil. — I/1924, št. 3, str. 34.
 487. — Jaz. — I/1924, št. 4, str. 50.
 488. — V soteski. — I/1924, št. 4, str. 53.
 489. — **Maček Tone**: Gorje ti svoje nosi sam! — I/1924, št. 5, str. 65.
 490. — **Maček Tone**: Krmar. — I/1924, št. 5, str. 66.
 491. — Umirajoča pesem. — I/1924, št. 5, str. 75.
 492. — **Maček Tone**: Moja Vélika noč. — I/1924, št. 6, str. 81.
 493. — **Maček Tone**: Mar sem jaz kriv? — I/1924, št. 6, str. 82.
 494. — Pesmi. — I/1924, št. 6, str. 90.
 495. — Zavrtnjen krik. — I/1924, št. 7, str. 97.
 496. — **Maček Tone**: Veliki petek. — I/1924, št. 7, str. 98.
 497. — Ko se je osipavalo črešnjevo cvetje. — I/1924, št. 7, str. 104.
 498. — **Maček Tone**: Stari mladim. — I/1924, št. 7, str. 107.
 499. — Zadnje spremstvo. — I/1924, št. 7, str. 110.
 500. — **Maček Tone**: Težki oblaki. — I/1924, št. 7, str. 110.
 501. — **Maček Tone**: Valovom. — I/1924, št. 8, str. 115.
 502. — V celici. — I/1924, št. 8, str. 116.
 503. — Kadar triumfira obup. — I/1924, št. 9, str. 130.
 504. — **Maček Tone**: Osamljeni grob. — I/1924, št. 9, str. 131.
 505. — Večer. — I/1924, št. 10, str. 146.
 506. — Misel. — I/1924, št. 10, str. 146.
 507. — **Maček Tone**: Ko sem moliti hotel. — I/1924, št. 10, str. 147.
 508. — Jesenski večer. — I/1924, št. 11, str. 162.
 509. — S ceste. — I/1924, št. 11, str. 163.
 510. — Zavist. — I/1924, št. 11, str. 163.
 511. — Noč v jetniškem taboru. — I/1924, št. 11, str. 163.

512. — **Maček Tone**: V viharju. — I/1924, št. 11, str. 174.
 513. — **Maček Tone**: Oblački. — I/1924, št. 11, str. 174.
 514. — **Maček Tone**: Tiho, srce moje! — I/1924, št. 12, str. 186.
 515. — **A. T.**: Božičnica proletarca. — I/1924, št. 12, str. 186.
 516. — Božična zvezda. — I/1924, št. 12, str. 187.
 517. — Pokoj nedeljskega jutra. — II/1925, št. 1, str. 4.
 518. — **Maček Tone**: Kapelica. — II/1925, št. 1, str. 4.
 519. — Moja soba. — II/1925, št. 1, str. 8.
 520. — **Maček Tone**: Zimski dan. — II/1925, št. 2, str. 20.
 521. [**Tanc Anton**] **Čulkovski**: Priče suženjstva. — II/1925, št. 3, str. 36.
 522. — Rusalka. — II/1925, št. 4, str. 53.
 523. — Rdeči vihar. — II/1925, št. 4, str. 53.
 524. — Apokalipsa. — II/1925, št. 4, str. 54.
 525. — Hristos voskres! — II/1925, št. 5, str. 66.
 526. — Kresovi. — II/1925, št. 5, str. 73.
 527. — Hudournik. — II/1925, št. 6, str. 82—84.
 528. — Razodetje. — II/1925, št. 8, str. 122.
 529. — V Savinjskih planinah. — II/1925, št. 9, str. 137.
 530. — Drevo. — II/1925, št. 10, str. 150.
 531. — **Maček Tone**: Ob slovesu. — II/1925, št. 10, str. 153.
 532. — Obljubljena dežela. — II/1925, št. 11, str. 161.
 533. — **Maček Tone**: Zimsko jutro. — II/1925, št. 11, str. 166.
 534. — **Maček Tone**: Noč. — III/1926, št. 7, str. 100.
 535. — **Maček Tone**: Planinski svet. — III/1926, št. 8, str. 117.
 536. — Dajte luči. — III/1926, št. 8, str. 121.
 537. — Božič proletarskih otrok. (Za božičnico mariborskemu »Detoljubu«.) — IV/1928, št. 1, str. 3.
 538. — Rabski motivi. Dalmacija. (Iz naših rudnikov in tovaren.) — IV/1928, št. 3, str. 34—35.
 539. — Kaj pravijo. — IV/1928, št. 5, str. 77.
 540. — Reformatorjem. — IV/1928, št. 7—8, str. 124—125.
 541. — Smreki. — IV/1928, št. 12, str. 177.
 542. — Nepravični Božiček. — IV/1928, št. 12, str. 177.
 543. **Toller Ernst**: Zid ustreljenih. [Prevedel Čulkovski.] — III/1926, št. 2, str. 26.
 544. — Pesnikom. [Prevedel Čulkovski.] — III/1926, št. 3, str. 40.
 545. **Tosinari**: Vseobča bol. [Prevedel Anton Tanc.] — II/1925, št. 10, str. 146.
 546. **Vuk Ivan**: Vstanite k svobodi. — III/1926, št. 3, str. 34.
 547. — Pesem tovarne. (Prosto iz ruščine.) — III/1926, št. 6, str. 89.
 548. **Wilgans** [**Wildgans Anton**]: Uboštvo. (Prevedel Alfonz Kopriva.) — III/1926, št. 8, str. 123.
 549. **Zschokke Heinrich**: Življenska modrost. [Prevedel Anton Kristan.] — III/1926, št. 9, str. 139.
 550. **Žemčuznikov A**[leksej] **M**[ihajlovič]: Prilika o sejalcu in semenu. — II/1925, št. 3, str. 39.
 551. **Župančič Oton**: Vseh živih dan. — IV/1924, št. 2, str. 17.
 552. **Žvan Bolči**: Judova uteha. — II/1925, št. 2, str. 19.
 553. — Demagogom. — II/1925, št. 2, str. 20.
 554. — Pod križem osamljen. — II/1925, št. 3, str. 39.
 555. — Velika noč. — II/1925, št. 4, str. 56.

VI. DELAVSKI ŠPORT

556. [**Kristan Anton**] -n: VI. občni zbor Delavske športne in telovadne zveze v Ustju nad Labo. — IV/1928, št. 6, platnice.
 557. [**Kristan Cvetko**]: Iz zgodovine društva Naturfreunde. — IV/1928, št. 1, platnice.
 558. — c. k.: O razvoju nemškega delavskega telovadnega gibanja v Avstriji. — IV/1928, št. 2, platnice.
 559. — c. k.: Turnir delavskih klubov v Zagrebu. — IV/1928, št. 2, platnice.

560. — **Cv. K.:** Mrtvim sodrugom — žrtvam prirode v spomin! — IV/1928, št. 4, platnice.
561. — **c. k.:** Zveza delavskih telovadnih jednot v Češkoslovaški. — IV/1928, št. 4, platnice.
562. — **c. k.:** Dunajski delavski telovadci. — IV/1928, št. 4, platnice.
563. — **c. k.:** Iz delavske telovadne in športne internacijonale. — IV/1928, št. 4, platnice.
564. — **Cv. K.:** II. redni občni zbor podzveze Delavskih telovadnih enot Svobode (D. T. E.). — IV/1928, št. 5, platnice.
565. — **Cv. K.:** Iz mednarodnega delavskega telovadnega in športnega gibanja. — IV/1928, št. 5, platnice; št. 6, platnice; št. 7—8, platnice; št. 9, platnice; št. 10, platnice; št. 11, platnice; št. 12, platnice.
566. [**Sveteck France:**] Občni zbor S. K. Svobode Ljubljana. — IV/1928, št. 5, platnice.
567. [**Tanc Anton]** A. T.: O potovanju na Olimpijado v Frankfurt. — II/1925, št. 9, str. 139—140; št. 10, str. 152—153; št. 11, str. 170—171; št. 12, str. 186—188.
568. — Frankfurt. — III/1926, št. 1, str. 13—14; št. 2, str. 29—30; št. 3, str. 42—44.
569. **Tandler Julius:** Ljudsko zdravje in delavski šport. [Prevedel Cvetko Kristan.] — IV/1928, št. 6, platnice.
570. **Thomas Theodor:** Frankfurt — mesto kulture. — II/1925, št. 7, platnice.
571. [**Vičič Milan:**] Smisel športa in delavska mladina. — IV/1928, št. 1, platnice.
572. — Delavskim športnikom! — IV/1928, št. 1, platnice.
573. — Valvazor in domovina našega smučarstva — Bloke. — IV/1928, št. 1, platnice; št. 2, platnice.
574. — Delavska športna podzveza. — IV/1928, št. 2, platnice; št. 3, platnice; št. 5, platnice.
575. — Ustanovitev Delavske športne podzveze. — IV/1928, št. 3, platnice.
576. — Letošnji nastopi S. K. Svobode, Ljubljana. — IV/1928, št. 3, platnice.
577. [**Vičič Milan in Cvetko Kristan:**] Iz delavskega športnega gibanja v Jugoslaviji. — IV/1928, št. 4, platnice; št. 5, platnice; št. 6, platnice; št. 7—8, platnice.
578. — Iz delavskega športnega in telovadnega gibanja v Jugoslaviji. — IV/1928, št. 9, platnice; št. 10, platnice; št. 11, platnice; št. 12, platnice.
579. **Wendel Theodore:** Postanek in razvoj delavskega športnega gibanja v Franciji in Alzaciji. [Prevedel Milan Vičič.] — IV/1928, št. 3, platnice.
580. — Naloge delavskega športnega in kulturnega gibanja. [Prevedel Milan Vičič.] — IV/1928, št. 7—8, platnice; št. 9, platnice.

VII. OCENE, POROČILA, OBVESTILA UREDNIŠTVA IN UPRAVE

Knjige, brošure

581. Adamič Anton: Znanci. Črtice. V Ljubljani 1928. — IV/1928, št. 6, str. 95.
582. Adler Maks: Kulturni pomen socializma. Poslovenil Ivan Favaj. — III/1926, št. 12, str. 192.
583. Adžija Božidar: Medjunarodna Organizacija Rada. Zagreb 1926. — III/1926, št. 10, str. 160.
584. Aristophanes: Archarnjani. Komedija. Prevedel dr. Fran Bradač. Ljubljana 1925. -cv-. — II/1925, št. 12, platnice.
585. Avramović Mih[ailo]: Trideset godina zadružnog rada. 1894—1924. Beograd. — I/1924, št. 11, platnice.
586. Beer M[ichael]: Karl Marx. Monografija. Poslovenil Ciril Štukelj. Socijalno-politična knjižnica, II. — II/1925, št. 9, platnice; št. 12, platnice; III/1926, št. 3, str. 48; št. 7, str. 112.
587. Blok Aleksander: Dvanajst. Prevedel Mile Klopčič. Opremil Miha Maleš. Tiskarna Pavliček, Kočevje. Proletarska knjižnica. — IV/1928, št. 12, str. 192.
588. Bole Josip: Praktična navodila ter važni predpisi za delojemalce in delodajalce glede izvajanja zakona o zavarovanju delavcev. — III/1926, št. 6, str. 96.
589. Delavsko-kmetska prosvetna in podporna jednota. Zadružna knjižnica, XI. — II/1925, št. 4, str. 64.

590. Dickens Charles: Božična pesem. Poslovenil ***. Uvod napisal Jan Plestenjak. Zadrúžna založba. Leposlovna knjižnica, II. — III/1926, št. 3, str. 48; št. 7, str. 112.
591. Dinarski romani. — IV/1928, št. 10, str. 160.
592. Dokumenti rada oko ujedinjenja radničkog sindikalnog pokreta u Jugoslaviji. Zagreb 1925. **H -s.** [Historicus.] — II/1925, št. 11, str. 176.
593. Dorohov Pavel: Sibirski punt. Prevedel Ivan Vuk. -n. [Anton Kristan.] — IV/1928, št. 3, str. 47—48.
594. Erinnerungsschrift der I. Internationale Arbeiter Olympiade, Frankfurt am Main 24.—28. Juli 1925. — III/1926, št. 3, str. 48.
595. Fitzgerald Kathleen: Povest o Robinsonu. Preložil Bogomil Vdovič. Ljubljana 1924. -cv-. — II/1925, št. 12, platnice.
596. Golouh R[udolf]: Zveza gospodarskih zadrug za Jugoslavijo. Zadrúžna knjižnica, XIII. — III/1926, št. 1, str. 16.
597. Gorki Maksim: Deveti januar. Prevedel [Ivan] Vuk. Delavsko-kmečka Matica. -cv-. — II/1925, št. 7, platnice.
598. Govekar Minka [ur.]: Slovenska žena. 1926. **H.** [Historicus]. — III/1926, št. 7, str. 112.
599. H. T. in A. T.: Delavsko-kmečka zavarovalnica za življenje. Zadrúžna knjižnica, XI. — II/1925, št. 1, str. 16.
600. Hadjak Fran: Zadrugarstvo. Zagreb. Agrarna biblioteka, VIII. — III/1926, št. 2, str. 32.
601. Hribar A.: Savremeni agrarizam. Zagreb. Agrarna biblioteka, X. cv. — II/1925, št. 6, str. 96.
602. Idejni predhodniki socializma in komunizma. Ljubljana, Zadrúžna založba. Socialno-kulturna knjižnica, I. — I/1924, št. 9, str. 144; št. 11, platnice.
603. Internationales Handwörterbuch des Genossenschaftwesens. Berlin. a. k. [Anton Kristan.] — IV/1928, št. 4, str. 64.
604. Ivanić Stev. Z.: Ishrana čoveka sa fiziološkog i socialnog gledišta. Beograd 1927. — IV/1928, št. 6, str. 96.
605. Jeremić Dušan M.: O problemu emigracije i imigracije i o medjunarodnim sporazumima za njegovo uredjenje. Beograd 1928. — IV/1928, št. 6, str. 96.
606. Jubilej Dela. Ob petindvajsetletnici Konzumnega društva za Slovenijo. Zadrúžna knjižnica, I. — I/1924, št. 1, str. 16.
607. Klopčič Mile: Plamteči okovi. Ljubljana 1924. Proletarska knjižnica, II. — III/1926, št. 2, str. 32.
608. Ko je ko u Jugoslaviji. 2. izdanje. Beograd, Zagreb 1928, -c. k. [Cvetko Kristan.] — IV/1928, št. 4, str. 64.
609. Kongres radničkih komora. Izveštaj sa II. kongresa 9. i 10. oktobra 1925 u Beogradu. — III/1926, št. 6, str. 96.
610. Korálnikov A.: Zaprta vrata. Prevedel Iv[an] Vuk. Ljubljana. Delavsko-kmečka Matica. cv. — II/1925, št. 7, platnice.
611. [Kristan Anton] Historicus: Delavsko zadrúžno gibanje na Slovenskem. Ljubljana 1924. Zadrúžna knjižnica, II. r. z. — I/1924, št. 1, str. 16; št. 2, str. 32.
612. — O delavskem in socialističnem gibanju na Slovenskem (1848—1896). Ljubljana 1927. — IV/1928, št. 1, str. 15—16, Čulkovski; št. 4, str. 63; št. 6, str. 95—96, Dragiša Lapčević; št. 7—8, str. 128.
613. — V Ameriko in po Ameriki. — IV/1928, št. 1, str. 16.
614. Kristan Cvetko: Velenakupna družba angleških konzumnih društev. Zadrúžna knjižnica, III. r. z. — I/1924, št. 1, str. 16; št. 3, str. 48.
615. Krleža Miroslav: Golgota. Ljubljana, Zadrúžna založba. Leposlovna knjižnica, III. — III/1926, št. 6, str. 96; št. 7, str. 112.
616. Kuhar Lovro: Povesti. Zadrúžna založba 1925. Leposlovna knjižnica, I. — II/1925, št. 4, str. 64; št. 5, platnice, **H-s.** [Historicus.]; III/1926, št. 7, str. 112.
617. Lapčević Dragiša: Rat i srpska socialna demokracija. Beograd 1925. — II/1925, št. 11, str. 176.
618. — Okupacija. Beograd 1927. — IV/1928, št. 1, str. 16.
619. — Položaj radničke klase i sindikalni pokret u Srbiji. Beograd 1928. -n. [Anton Kristan.] — IV/1928, št. 4, str. 64.
620. London Jack: Železna peta. Zadrúžna založba. Leposlovna knjižnica, IV. — III/1926, št. 7, str. 112; št. 8, str. 128.

621. Majska izdaja. **Historicus**. — II/1925, št. 6, str. 96.
622. Marks [!Marx] Karl: Mezdno delo in kapital. Delavsko-kmečka Matica. Prevedel Ciril Štukelj. **H-s. [Historicus.]** — II/1925, št. 10, str. 160.
623. Mazzini G[iuseppe]: Dolžnosti človeka. Prevedel Alojz Gradnik. 1925. Založila knjigarna Ign. Kleinmayr & Fed. Bamberg. Tisk Zvezne tiskarne v Celju. **Historicus**. — II/1925, št. 10, str. 160.
624. Mitković Rista: Problemi i ljudi. **-n. [Anton Kristan.]** — I/1924, št. 8, str. 128.
625. Muzikravič Sava: Socijalizam i komunizam. Beograd 1927. — IV/1928, št. 1, str. 16.
626. Naučna dela. Prva knjiga. Izdaja Naučno znanstveni oddelek pri Zadrudnem inštitutu prof. V. J. Čubarja v Kijevu. **-c. k. [Cvetko Kristan.]** — IV/1928, št. 4, str. 64.
627. Navodila za snovanje delavskih podpornih fondov in obratov. Ljubljana, Delavska zbornica. — IV/1928, št. 6, str. 96.
628. Ob dvajsetletnici konzumnega društva za Slovenijo r. z. z. o. z. Maribor, Ljudska tiskarna. — IV/1928, št. 7—8, str. 126.
629. Pajmè A.: Palček Potep. — III/1926, št. 2, str. 32.
630. Pečjak Rudolf: Kraljična z mrtvim srcem. Pravljična komedija s partituro. — III/1926, št. 2, str. 32.
631. Peterlin Radivoj-Petruška: Znamenja. Izdal v lastni založbi. Tiskarna Merkur. **ak. [Anton Kristan.]** — II/1925, št. 10, str. 160.
632. Podkrajšek Emil: Zgradba zadrudnih hiš. Zadrudna knjižnica, X. — II/1925, št. 3, platnice.
633. — Namen Stan in Doma. Zadrudna knjižnica, XII — III/1926, št. 1, str. 16.
634. Podkrajšek Emil in Anton Kristan: Zadrudna liga. Zadrudna knjižnica, XV. — IV/1928, št. 1, str. 16.
635. Pollatschek Gustav [ur.]: Viktor Adler, der Parteimann. Zgodovinski prikaz dobe Otto Bauer. — IV/1928, št. 11, str. 175.
636. Poročilo Začasne delavske zbornice za Slovenijo za leta 1922 do 1925. Ljubljana 1925. V samozaložbi. Ljudska tiskarna Maribor. — II/1925, št. 10, str. 160.
637. [Prepeluh Albin] Abditus: Predhodniki socijalizma in komunizma. — II/1925, št. 1, str. 16.
638. — Idejni predhodniki današnjega socijalizma in komunizma. Ljubljana, Zadrudna založba. Socijalno-politična knjižnica, I. — II/1925, št. 2, str. 32; št. 4, str. 64.
639. Seznam knjig knjižnice prosvetnega odseka Delavske zbornice v Ljubljani. Ljubljana 1928. — IV/1928, št. 12, str. 192.
640. Središnji urad za osiguranje radnika 1922 do 1926. — IV/1928, št. 12, str. 192.
641. Stan in Dom. Zadrudna knjižnica, VI. — I/1924, št. 11, platnice.
642. Strniša Gustav: Dedek-Jež. Pesmi za mladino. Ilustriral Justin. — IV/1928, št. 6, str. 95.
643. Strokovne organizacije G. R. S. J. v Sloveniji. Ljubljana 1924. Izdala in založila Strokovna komisija za Slovenijo. [Tiskana poročila organizacije.] **Historicus**. — I/1924, št. 8, str. 128.
644. Š. S.: Socialna zakonodaja v naši državi. Knjižnica Strokovne komisije za Slovenijo, II. r. z. — I/1924, št. 6, str. 96.
645. Šenoa Avgust: Kmečki punt. Poslovenil Joža Glonar. Ljubljana 1926. Založba in tisk J. Basnika nasl. — III/1926, št. 5, str. 80.
646. Totomianc V.: O početku zadrugarskega gibanja. Zadrudna knjižnica, V. — I/1924, št. 11, platnice.
647. — Predhodniki zadrudnega gibanja. Prevedel C[vetko] K[ristan]. Zadrudna knjižnica, VII. — II/1925, št. 1, str. 16.
648. Tucović Dimitrije: Celokupna dela Dimitrija Tucovića. I. zvezak. Beograd. **-s.** — II/1925, št. 11, str. 176.
649. Uratnik Filip: Študija o stanovanjskem vprašanju. Publikacije delavske zbornice, II. — II/1925, št. 5, platnice.
650. Vasiljevič Zarko: Miniature. o. r. — I/1924, št. 3, str. 48.
651. Vivekandi Svami: Bog in človek. Prevedel Iv[an] Vuk. Ljubljana, Delavsko-kmečka Matica. cv. — II/1925, št. 7, platnice.

652. Vojtinski Vladimir: Problemi svetske privrede. Nova svetska politika. Beograd 1926. — III/1926, št. 12, str. 192.
653. Vuk Ivan: Pravljičice Iztoka. Ljubljana 1923. Proletarska knjižnica, I. — III/1926, št. 4, str. 64.
654. Webb Sidney: Politični razvoj britanskega združnega gibanja. Zadrúžna knjižnica, V. — I/1924, št. 11, platnice.
655. Wildbrandt: Praktični socializem. Prevedel Historicus. Ljubljana, Zadrúžna založba. Zadrúžna knjižnica, IV. — I/1924, št. 6, str. 96.
656. Zadrúžna knjižnica. — I/1924, št. 8, str. 128; št. 11, platnice. [O dosedaj izdanih knjigah.]
657. [Zadrúžna založba] Naznanilo. — I/1924, št. 8, str. 128. Opozorilo. — III/1926, št. 11, str. 176. [O dosedaj izdanih knjigah in napovedi izdaj leposlovnih knjig.]
658. Zapisnik IV. občnega zbora Zveze nemških gospodarskih zadrug. -st. — II/1925, št. 2, platnice.
659. Zavrtnik Jože: Ameriški Slovenci. Chicago 1925. — III/1926, št. 3, str. 48.
660. Zorman Ivan: Slovane (Jugoslav) Poetry. Cleveland 1928. I[van] M[olek]. — IV/1928, št. 7—8, str. 127—128.
661. Žena in zadruga. Zadrúžna knjižnica, VIII. — II/1925, št. 1, str. 16.

Časopisi, časniki

662. The Brighton Cooperator. — IV/1928, št. 5, str. 80.
663. Budućnost. Mladinski list. Beograd. — II/1925, št. 12, platnice, -cv-; IV/1928, št. 3, str. 48; št. 10, str. 160.
664. Češkoslovensko-jihoslovenska liga. cv. — II/1925, št. 5, platnice.
665. Dolenjske novice. — I/1924, št. 6, str. 96.
666. Domači Prijatelj. — IV/1928, št. 3, str. 48; št. 12, str. 192.
667. Glasilo S. N. P. J. Chicago. — IV/1928, št. 2, str. 32.
668. Književni vestnik Zadrúžne založbe. — III/1926, št. 8, str. 128.
669. Konzument. — I/1924, št. 5, str. 80; št. 9, str. 144.
670. Meja. List za poljuprivredu, industriju i trgovinu. Zagreb. — I/1924, št. 9, str. 144.
671. Mladinski list. Mesečnik za slovensko mladino v Ameriki. Chicago. — IV/1928, št. 3, str. 48.
672. Nabavljaka zadruga. Beograd. — I/1924, št. 3, str. 48.
673. Nova Evropa. Zagreb. n. n. — I/1924, št. 5, str. 80.
674. Pravo Naroda. Časopis socialistične stranke Jugoslavije. Šid. — I/1924, št. 9, str. 144.
675. Produkcija. — I/1924, št. 2, str. 32; št. 6, str. 96.
676. Proletarec. Chicago. — I/1924, št. 6, str. 96; št. 8, str. 128; št. 9, str. 144; št. 10, platnice; II/1925, št. 1, str. 16; št. 2, platnice; št. 3, platnice; št. 8, str. 128; III/1926, št. 6, str. 96; IV/1928, št. 9, str. 144.
677. Prosveta. Mesečna priloga Socialista. — I/1924, št. 11, platnice.
678. Prosveta. Chicago. — IV/1928, št. 2, str. 32.
679. Radnički Pokret. Sarajevo. -us. [Historicus.] — III/1926, št. 2, str. 32; IV/1928, št. 4, str. 63—64.
680. Radnički antialkoholni pokret. Zagreb. — IV/1928, št. 10, str. 160.
681. Snaga. Sarajevo. — IV/1928, št. 9, str. 143.
682. Socijalna Misao. Zagreb. — IV/1928, št. 12, str. 192.
683. Svoboda. Glasilo Delavske telovadne in kulturne zveze. Svobode. Ljubljana. -st. — II/1925, št. 2, platnice.
684. Venac. Mladinski list. Beograd. cv. — II/1925, št. 5, platnice.
685. Venac. Zagreb. — I/1924, št. 12, str. 192.
686. Vestnik Mednarodne Olympiade Dela. — I/1924, št. 9, str. 144.
687. Vestnik Zadrúžne založbe r. z. z. o. z. Ljubljana. — III/1926, št. 10, str. 160.
688. Zadrugar. Ljubljana. — I/1924, št. 10, platnice.
689. Zemljoradnička zadruga. Beograd. — I/1924, št. 11, platnice; IV/1928, št. 3, str. 48.
690. Zdravstveni pokret. Beograd. — IV/1928, št. 3, str. 48.
691. Ženski List. Ljubljana. — I/1924, št. 10, platnice; št. 11, platnice.

Koledarji

692. Ameriški družinski koledar za l. 1925. Chicago. cv. — II/1925, št. 1, str. 16; št. 3, platnice.
 693. Ameriški družinski koledar za l. 1926. Chicago. — III/1926, št. 1, str. 16.
 694. Ameriški družinski koledar za l. 1928. Chicago. — IV/1928., št. 1, str. 15.
 695. Delavski žepni koledar za l. 1926. — III/1926, št. 1, str. 16.
 696. Genossenschaftlicher Familien-Kalender 1925. Graz 1924. -st — II/1925, št. 2, platnice.
 697. Kalendar československých družstev na rok 1925. Praha 1924. cv. — II/1925, št. 3, platnice.
 698. Zadrudni koledar za l. 1924. Ljubljana. — I/1924, št. 1, str. 16.
 699. Zadrudni koledar za l. 1925. Ljubljana. — I/1924, št. 12, str. 192.
 700. Zadrudni koledar za l. 1926. Ljubljana. — II/1925, št. 12, platnice.
 701. Zadrudni koledar za l. 1926. Ljubljana. — III/1926, št. 1, str. 16.
 702. Zadrudni koledar za l. 1927. Ljubljana. — III/1926, št. 10, str. 160.
 703. Zadrudni koledar za l. 1928. Ljubljana. — IV/1928, št. 1, str. 16.
 704. Zadrudni koledar za l. 1929. Ljubljana. — IV/1928, št. 12, str. 192.

Društva, stranke, zveze

705. Delavsko-kmečka prosvetna in podporna jednota. — II/1925, št. 5, platnice; št. 8, str. 128; št. 9, platnice; IV/1928, št. 2, platnice.
 706. Komunistična internacionala. — IV/1928, št. 11, str. 175.
 707. Nemška delavska pevska zveza. — IV/1928, št. 7—8, str. 127.
 708. Prijatelji Prirode. — I/1924, št. 11, platnice.
 709. Socialistična delavska Internacionala. — IV/1928, št. 11, str. 175.
 710. Zveza delavskih žena in deklet. — IV/1928, št. 9, str. 143.
 711. Zveza gospodarskih zadrug za Slovenijo. — I/1924, št. 4, platnice; št. 9, str. 144.
 712. Zveza gospodarskih zadrug v Jugoslaviji v Ljubljani r. z. z. o. z. — IV/1928, št. 7—8, str. 126.
 713. Zveza jugoslovanskih socialističnih pevskih zborov v Združenih državah. — IV/1928, št. 9, str. 144.

Obletnice

714. Avstrijska republika ... 10-letnica. — IV/1928, št. 12, str. 191.
 715. Bismarckov protisocialistični zakon v Nemčiji ... 50 let. — IV/1928, št. 11, str. 175.
 716. Češkoslovska socialno demokratična stranka ... 50-letnica. — IV/1928, št. 5, str. 79.
 717. 4. [četrti] julij t. l. [1926] v Zedinjenih državah Amerike ... 150-letnica Izjave neodvisnosti, 100-letnica smrti Thomasa Jeffersona in 100-letnica smrti Johna Adamsa. — III/1926, št. 8, str. 128.
 718. Delavsko izobraževalno društvo v Brnu ... 60-letnica. — IV/1928, št. 6, str. 95.
 719. Delavsko kulturno društvo Freiheit v Beljaku ... 10-letnica. — IV/1928, št. 7—8, str. 127.
 720. Društvo S. N. P. J. [Slovenske Narodne Podporne Jednote] v Chicagu ... 25-letnica. — IV/1928, št. 12, str. 191.
 721. Društvo Zentralbibliothek na Dunaju ... 30-letnica. — IV/1928, št. 7—8, str. 127.
 722. Država SHS ... 10-letnica. — IV/1928, št. 11, str. 174.
 723. Dunajske julijske žrtve ... obletnica. — IV/1928, št. 7—8, str. 128.
 724. Hainfeldski kongres ... 40-letnica. — IV/1928, št. 12, str. 190—191.
 725. Komunistični manifest Marksa in Engelsa ... proslava 80-letnice izida. c. k. [Cvetko Kristan.] — IV/1928, št. 4, str. 63.
 726. Konzumno društvo za Slovenijo ... 20-letnica. — IV/1928, št. 7—8, str. 126.
 727. Matica Srpska ... 100-letnica. -n. [Anton Kristan.] — IV/1928, št. 3, str. 48.
 728. Obletnice mest. — IV/1928, št. 11, str. 175—176.
 729. Odkritje radija ... 25-letnica. m. n. — I/1924, št. 1, str. 16.
 730. Organizacija delavcev z lesom v Ljubljani ... 30-letnica. — II/1925, št. 8, str. 128.

731. Osemdeset let po revoluciji. c. k. [Cvetko Kristan.] — IV/1928, št. 4, str. 62—63.
 732. Pesem dela (Das Lied der Arbeit)... 60-letnica na Dunaju. — IV/1928, št. 7—8, str. 128; št. 9, str. 144.
 733. Prvi justični umor v Chicagu... 40-letnica. — IV/1928, št. 1, str. 14—15.
 734. Spomenik nemško-avstrijske republike... ob 10-letnici ustanovitve republike. IV/1928, št. 7—8, str. 127.
 735. Strokovna organizacija tiskarjev v Ljubljani... 60-letnica. — IV/1928, št. 10, str. 159—160.
 736. Založba Reclam... 100-letnica... — IV/1928, št. 10, str. 159.

Kongresi, razstave

737. Balkanska konferenca Socialistične Internacionale. — IV/1928, št. 9, str. 144.
 738. Berlinski kongres. — IV/1928, št. 10, str. 159.
 739. Kulturne razstave. — IV/1928, št. 6, str. 94.
 740. Marksistična razstava v Moskvi. c. k. [Cvetko Kristan.] — IV/1928, št. 4, str. 63.
 741. Protifašistična razstava v Kölnu in na Dunaju. — IV/1928, št. 12, str. 191.
 742. VII. [sedmi] redni kongres Jugoslovanske Socijalistične Zveze (J. S. Z.) v Chicagu. — IV/1928, št. 5, str. 80.
 743. Ustanovni kongres Jugoslovanske socialno-demokratske stranke. — III/1926, št. 9, str. 144.

Razno

744. Cankarjeva družba. — IV/1928, št. 12, str. 191.
 745. Cerkvene zadeve pred angleškim parlamentom. — IV/1928, št. 7—8, str. 127.
 746. Delavsko abstinentsko gibanje v Sloveniji. — IV/1928, št. 7—8, str. 126—127.
 747. Izvoz žita iz Rusije. — I/1924, št. 7, platnice.
 748. Knjižnica in čitalnica Kulturno prosvetnega odseka Delavske zbornice za Slovenijo v Ljubljani. — IV/1928, št. 10, str. 160.
 749. Kulturni stiki našega delavstva z Avstrijo. — IV/1928, št. 10, str. 160.
 750. Ljubljanski velesjem 15. do 25. avgusta 1924. — I/1924, št. 8, platnice.
 751. Narodna banka in njeni bankovci. — I/1924, št. 5, str. 80.
 752. Noč. Recitacijski zbor. — IV/1928, št. 4, str. 63.
 753. Palača Delavske zbornice v Beogradu. — IV/1928, št. 12, str. 191.
 754. Rdeči spev. Recitacijski zbor. — IV/1928, št. 11, str. 175.
 755. Slovenska Matica. Ljubljana. — IV/1928, št. 3, str. 48.
 756. Ukrajinske konzumne zadruge. -c. — I/1924, št. 6, str. 96.
 757. V prognanstvo... [sovjetski vladni voditelji.] — IV/1928, št. 2, str. 32.
 758. Volitve v Delavsko zbornico v Ljubljani. — III/1926, št. 3, str. 48.
 759. Zadrúžna založba r. z. z. o. v Ljubljani. — I/1924, št. 1, str. 16; III/1926, št. 11, str. 176.
 760. Zakon o obvezni reviziji zadrug. — IV/1928, št. 7—8, str. 128.

Uprava, uredništvo

I. leto

761. Iz uprave... [poziv na plačilo.] — I/1924, št. 2, platnice; št. 10, platnice.
 762. Iz uredništva... [kaj ni izšlo zaradi pomanjkanja prostora.] — I/1924, št. 11, platnice.
 763. Kaj nam čitatelji pišejo. — I/1924, št. 3, platnice; št. 5, platnice.
 764. Kolporterji in razprodajalci... [poziv na obračun.] — I/1924, št. 5, platnice.
 765. Naročnikom! [Poziv na plačilo naročnine.] — I/1924, št. 9, platnice; št. 10, platnice.
 766. Našim prijateljem in čitateljem! — I/1924, št. 8, str. 128.
 767. Ob zaključku I. letnika. — I/1924, št. 12, str. 192.
 768. Od uredništva... [odgovori bralcem in o poslanih prispevkih.] — I/1924, št. 3,
 769. Pod Lipo. [O namenu in vsebinski zasnovi lista.] — I/1924, št. 1, platnice.

770. Pod Lipo in Podliparji. [Poziv na pridobivanje novih članov in naročnikov.] — I/1924, št. 6, platnice; št. 9, str. 144; št. 10, platnice.
 771. Samopomoč. [Poziv učiteljice Franice B.] — I/1924, št. 2, platnice.
 772. Uredništvo ... [revije v zameno.] — I/1924, št. 2, platnice.

II. leto

773. Kolporterji. [Poziv na razpečavanje.] — II/1925, št. 8, str. 128.
 774. Na naših platnicah ... **A. K. [Anton Kristan]** in **Jože Kopač**. [Opozorilo na pomoto iz št. 5.] — II/1925, št. 6, str. 96.
 775. Na razna vprašanja ... sporočamo. — II/1925, št. 9, platnice.

III. leto

776. Končujemo tretje leto. — III/1926, št. 12, str. 192.
 777. O ... županu dr. Lj. Periču ... [ni izšel članek.] — III/1926, št. 11, str. 176.
 778. Odjemalcem in naročnikom. [Poziv na plačilo.] — III/1926, št. 11, str. 176.
 779. Odgovor uredniku Socialne Misli. — III/1926, št. 4, str. 64.
 780. Pohvala. — III/1926, št. 10, str. 176.
 781. V tretje leto. — III/1926, št. 1, str. 16.

IV. leto

782. Iveri. [Novice iz drugih časnikov.] — IV/1928, št. 2, str. 32; št. 3, str. 48; št. 4, str. 64; št. 5, str. 80; št. 7—8, str. 128; št. 9, str. 144.
 783. Listnica uredništva. — IV/1928, št. 9, str. 144.
 784. Malo pojasnila. [O neresnicah na račun Antona Kristana.] — IV/1928, št. 12, str. 192.
 785. Naročnikom in odjemalcem. [Poziv na plačilo.] — IV/1928, št. 1, str. 16.
 786. Naročnikom in prijateljem! [Obvestilo o prenehanju izhajanja revije Pod lipo.] — IV/1928, št. 12, str. 190.
 787. Naročnikom, prijateljem, čitateljem! [Poziv na plačilo in vabilo k sodelovanju.] — IV/1928, št. 9, str. 143.
 788. Od uprave. [Plačilo naročnine.] — IV/1928, št. 3, str. 48.
 789. Od uredništva. [O prispevkih.] — IV/1928, št. 3, str. 47.
 790. Pod lipo ... ima tri središča: Ljubljana, Trst, Chicago. — IV/1928, št. 1, str. 16.
 791. V četrti letnik. — IV/1928, št. 1, str. 14.

IMENSKO KAZALO

- A. B. 26
 a. k. glej: Kristan Anton
 A. K. glej: Kristan Anton
 A. P. glej: Prepeluh Albin
 A. T. glej: Tanc Anton
 A. T. 599
 A. T. . . . c glej: Tanc Anton
 Abditus glej: Prepeluh Albin
 Abramovski Edvard 61
 Adamič Anton 581
 Adamič Louis 86, 168
 Adler Maks 582
 Adžija Božidar 583
 ak. glej: Kristan Anton
 Albrecht Fran glej: Albreht Fran
 Albreht Fran 97
 Albreht Ivan 343—347
 Amiel Henri Frédéric 323
 Amundsen Roald 87
 Andersen Hans Christian 222
 Aristophanes 584
 Avramović Mihailo 62, 585
 Axel Pavel 88
- Bakunin Mihail 89
 Bang Nina 90
 Barthel Max 348, 349
 Basariček Djuro 91
 Batt Stjepan 92
 Bauer Otto 278, 635
 Beckmann K. 63
 Beer Michael 586
 Beneš Edvard 279
 Bitežnik Stanko 64
 Blagov A. 350
 Blok Aleksander 587
 Bole Josip 588
 Bonus 324
 Botev Hristo 93
 Bradač Fran 584
 Branting Hjalmar 94
 Brozović Ivan 95
 Bruzzi Paolo 351
 Bukšeg Vilim glej: Bukšeg Viljem
 Bukšeg Viljem 23, 96
- c. 24, 756
 c. k. glej: Kristan Cvetko
 C. K. glej: Kristan Cvetko
 Cankar Ivan 97—101, 223
- Carlyle Thomas 308
 Cederbaum Osipovič Julij glej: Martov
 Leo
 Celarec Ivan 102
 Cerkovnik Angelo 224
 Cugvic Anton 27
 cv. 597, 601, 610, 651, 664, 684
 -cv- 584, 595, 663
 Cv. K. glej: Kristan Cvetko
- Č. 164
 Čebular Albin 352—356
 Čheidze Nikola 103
 Čobal Melhior 104
 Čorović Svetozar 225
 Čufar Tone 357
 Čulkovski glej: Tanc Anton
 Čurčin 169
- Ć. 126
- D'Amicis Edmondo 226
 Damjan 358, 359
 Davis Jerome 49
 Debsa V. Evgen 105
 Dedic Karel 106
 Dickens Charles 590
 Dissmann Robert 107
 Dorohov Pavel 593
 Džerdžinski Felix Edmundovič 108
- Ebert Friderik 109, 110
 Eiffel Aleksander Gustav 111
 Erenburg Ilija 360
- F. P. glej: Pogačnik Fran
 Favaj Ivan 50, 582
 Fitzgerald Kathleen 595
 Foerster W. 325
 Folgore Luciano 361
 France Anatole 112, 113
 Francke Ernst 65
 Franke Ivan 114, 115
 Franklin Benjamin 309
 Frauengruber Hans 227
 Freiligrath Ferdinand 116, 362, 363
 Frölich Richard 117
- Galsworthy John 218, 228
 Gates W. C. 206

- Gh. glej: Golouh Rudolf
 G.H. glej: Golouh Rudolf
 Glonar Joža 645
 Goethe Johann Wolfgang 310—312, 364
 Golouh Rudolf 1, 6, 7, 12, 25, 55, 58, 66,
 94, 109, 112, 114, 120, 134, 158, 175, 271
 do 274, 280, 326—328, 365, 596
 Gorki Maksim 118, 119, 229, 366, 597
 Govekar Minka 598
 Gradnik Alojz 250, 299—301, 351, 361,
 425, 622
 Greulich Hermann 120, 121
 Griffith Dan 207
 Grossman Vasilij Semjonovič 231
 Grün Anastasius 122
 Grünfeld E. 67
- H. T. 599
 H-s. glej: Kristan Anton
 Habrman Gustav 123
 Hadjak Fran 600
 Hajek Maks 232
 Hall Covington 367
 Handl Ludvig 124
 Haywood William D. 125
 Heine Heinrich 126, 368, 369
 Herben Jan 281—291
 Herman Emil 127
 Hillebrand Oswald 128
 Historicus glej: Kristan Anton
 Hladnik Ivan 14
 Hönigsmann Anton 2
 Hribar A. 601
 Huges Langstom 370
 Hughes Rupert 59
- Iglesias Pablo 129
 Ivanič Stev. Z. 604
 Ivanov Sergej Afanasjevič-Rajkov 371
- Jäckel Herman 130
 Jan P-k. glej: Plestenjak Jan
 Jeremič Dušan M. 605
 Jovkič Proka 131
 Justin Gabriel 642
- K. W. 68
 Kaker Ivan 132
 Kant Emanuel 313
 Kaufmann Heinrich 133
 Kautsky Karl 134, 135
 Kellog Elhan 233
 Kitek Josip 29, 30, 40
 Klabund 136
 Klopčič Mile 116, 195, 210, 234, 276, 329,
 348, 349, 362, 372—403, 454, 461, 587,
 607
 Kobal Andrej 292, 404
 Kocjančič Karlo 211, 314, 405—408
 Kopač Josip 31, 137, 774
- Kopač Jože glej: Kopač Josip
 Kopriva Alfonz 548
 Koralniov A. 610
 Kos Fran 138
 Koudelka Jaroslav 53
 Kozar France 409—415, 453
 Krasin Leonid Borisovič 139
 Kreft Bratko 235—237
 Kristan Anton 3, 8, 13, 16, 17, 32—40,
 52—56, 61—63, 67, 69, 70—73, 77, 79, 80,
 83, 85, 99, 100, 102, 103, 123, 129, 131,
 135, 143, 145, 149, 183, 190, 212—214,
 222, 225, 226, 231, 232, 238, 243, 246, 247,
 248, 253, 254, 279, 281, 293—298, 302,
 305, 310, 317, 319, 323—325, 331—334,
 336—339, 342, 549, 556, 592, 593, 598,
 603, 611—613, 616, 619, 621—624, 631,
 634, 643, 655, 679, 727, 774
 Kristan Boris 21, 22, 74, 75
 Kristan Cvetko 5, 9, 19, 65, 68, 76, 78, 122,
 161, 207, 228, 233, 304, 311—313, 370,
 472, 473, 557—565, 569, 577, 578, 608, 614,
 626, 647, 725, 731, 740
 Krleža Miroslav 615
 Kuhar Lovro 140, 212, 239—242, 616
 Kuli Pavle 15
 Kveder Zofka 141
- Lamo Regina 77
 Lapčević Dragiša 142, 152, 170, 214, 612
 617—619
 Lassalle Ferdinand 143, 144
 Lenin Vladimir Iljič 78, 145, 146, 147
 Liebknecht Wilhelm 148
 Limanovski Boleslav 293
 Lirša E. 243
 London Jack 620
 Lowell Ester 244
 Lumpkin Grace 245
- M. H. 248
 M. K. glej: Klopčič Mile
 m. n. 57, 111, 113, 149, 178, 187, 188, 191,
 216, 729
 Macdonald James Ramsay 55, 149, 150
 Machar Josef Svatopluk 151, 330
 Maček Tone glej: Tanc Anton
 Maleš Miha 587
 Marden O. S. 331
 Mariengor Anatol 416
 Markovič Svetozar 152
 Martov Leo 153
 Marx Karl 154, 622
 Maslov Sergej 50
 Mazzini Giuseppe 299—301, 332, 623
 Mažuranič L. 246
 Mehanist 206, 217
 Meissner A. 302
 Mendes Catulle 247
 Mihevc Ignacij 41, 42, 155

- Mikl 186
 Mitchell J. T. W. 156
 Mitković Rista 624
 Molek Ivan 49, 59, 60, 157, 185, 249,
 367, 417—424, 464—469, 660
 Monthly Milgate 333
 Multatuli 316
 Munding K. 79
 Münzer Thomas 158, 159
 Muzikravič Sava 625
- n. glej: Kristan Anton
 n. n. 673
 Negri Ada 250, 425
 Némec Antonin 160, 161
 Netrop Paul 80
- o. r. 650
 Obergon Alvaro 162
 Ohojeno 426
 Olberg Oda 183
 Oligen N. 251
 Opal 304
 Orješin Peter 427
 Owen Robert 163
- Päivärinta Pietari 164, 252
 Pajmè A. 629
 Pankhurst Emmeline 165
 Pankhurst Silvia 59
 Pašić Nikola 166
 Pečjak Rudolf 630
 Pe-Lo-Tien 428—430
 Perič Ljudevit 167
 Perko Ivan 431—434
 Pestalozzi Johann Heinrich 317
 Peterlin Radivoj-Petruška 364, 435—443,
 631
 Petzold Alfonz 444
 Plestenjak Jan 445, 590
 Podkrajšek Emil 632, 633, 634
 Pogačnik Fran 447—452
 Pollatschek Gustav 635
 Pontoppidan Morten 334
 Preczang Ernst 453
 Prepeluh Albin 95, 163, 177, 637, 638
 Probus Stanko 43
 Pupin Mihajlo 168
- r- 147
 r. z. 20, 51, 82, 96, 192, 199, 611, 614, 644
 Radić Stjepan 169, 170—173
 Rehar Radivoj 455—460
 Resel Hans 174
 Reuman Jakob 175
 Ribot Alexander 83
- Rintelen F. M. 253
 Rinva glej: Perko Ivan
 Roda Roda Alexander 254, 318
 Rousseau Jean Jacques 176
 Rühle Otto 461
 Ruskin John 335
- s. 648
 S. B. glej: Bitežnik Stanko
 S. K. 22
 -st- 658, 683, 696
 Saint-Simon Claude Henri 177
 Sajovic Tone 462
 Sakino 463
 Salas Antonio 178
 Salesin Karol 179
 Sandburg Carl 180, 464—469
 Schär J. Fr. 336
 Schiller Friedrich 319
 Schubert Franz 181
 Schwarzinger Johann 182
 Seratti Giacinto Menotti 183
 Shaw Bernhard 184
 Sinclair Upton 185, 186
 Skerlić Jovan 52
 Slučanovski Anton 470
 Smetana Bedřich 187
 Smiles Samuel 337
 Sologub Fjodor Kuzmič-Teternikov 471
 Sova Antonin 188, 189
 Sperk Franz Kurt 472, 473
 Spurgeon C. H. 305, 338, 339
 Stahjejev D. 255
 Stines Hugo 190
 Strauss Richard 191
 Strindberg August 340
 Stritar Josip 192
 Strniša Gustav 474—478, 642
 Suslov A. 479
 Svetek France 566
- Š. S. 644
 Šenoa Avgust 645
 Šorli Ivo 256
 Štukelj Ciril 586
 Šubic Ivan 193
- Tanc Anton 11, 44, 118, 196, 227, 229, 230,
 251, 252, 255, 257—263, 275, 277, 306, 308,
 309, 316, 318, 320—322, 335, 340, 341, 350,
 360, 363, 366, 368, 369, 371, 426, 427, 463,
 470, 471, 479, 480—542, 543—545, 567,
 568, 612
 Tandler Julius 569
 Tekavc Karol 45, 194
 Thomas Theodor 570
 Toller Ernst 543, 544
 Tolstoj Lev Nikolajevič 195, 196, 261, 262

Topalović Živko 13
 Tosinari 545
 Totomianz Vahan 84, 646, 647
 Touaillon Christine 197
 Tucović Dimitrije 198, 648
 Tuma Henrik 4, 171, 218
 Tusar Vlastimil 199

-us. glej: Kristan Anton
 Uljanov-Ljenin glej: Lenin Vladimir
 Iljič
 Uratnik Filip 649

Varga Ivan M. 85
 Vasilevski I. 263
 Vasiljevič Žarko 650
 Vdovič Bogomil 595
 Verus glej: Kristan Anton
 Vičić Milan 571—580
 Vilmar A. 342
 Vivekandi Svami 651
 Vojtinski Vladimir 652
 Voltaire 200
 Vuk Ivan 153, 244, 245, 264—270, 546, 547,
 593, 597, 610, 651, 653

Webb Sidney 201, 654
 Wendel Hermann 91, 93, 172, 173
 Wendel Theodore 579, 580
 Wildbrandt 655
 Wildgans Anton 548
 Wildholz Laurenz 202

X glej: Kristan Anton

Zalar Viktor Mihajlovič 330
 Zavrtnik Jože 46, 659
 Zola Emile 271—275
 Zorman Ivan 660
 Zschokke Heinrich 549
 Zur Mühlen Hermynia 276, 277

Žemčuznikov Aleksej Mihajlovič 550
 Žlemberger Nace 203
 Župančič Oton 204, 551
 Žvan Bolči 552—555

*** 590
 ? 47
 ! 48

BIBLIOGRAFIJA SODELAVCEV INŠTITUTA ZA ZGODOVINO DELAVSKEGA
GIBANJA ZA LETO 1984

Sestavila Nataša KANDUS

I. Samostojne publikacije, ki jih je izdal inštitut in njegovi sodelavci

1. Mlakar Boris: Pohod 30. divizije NOV in POJ v Beneško Slovenijo. Partizanska knjiga, Ljubljana 1984, 110 str. (Mala knjižnica NOV in POS).
2. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja. XXIV, 1984, št. 1—2. Partizanska knjiga, Ljubljana, 228 str.
3. Prunk Janko: Boris Kidrič, Mladinska knjiga, Ljubljana 1984, 40 str. (Zbirka Obrazi).
4. Šorn Jože: Začetki industrije na Slovenskem. Obzorja, Maribor 1984, 270 str. (Documenta et studia historiae recentioris; 4.)

II. Znanstvene razprave in članki

1. Adamič Marjeta: Gradivo Antifašistične fronte žena Slovenije po letu 1945 v Arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Arhivi, VI, št. 1—2, 1983, str. 93—96.
2. Biber Dušan: Historiografija izmedju politike i politikanstva. Historija i suvremenost. Globus, Zagreb 1984, str. 247—251.
3. Biber Dušan: Le missioni alleate nel Littorale Sloveno (1943—1945). Resistenza e questione nazionale. Atti del convegno »Problemi di storia della resistenza in Friuli«. Del Bianco Editore, Udine 1984, str. 303—319.
4. Biber Dušan: Novi britanski vojaški dokumenti o Titu. Borec, XXXVI, 1984, št. 5 str. 321—335.
5. Biber Dušan: Spopad med Jugoslavijo in Kominformom. Naši razgledi, XXXIII, št. 12 (779), 22. 6. 1984, str. 375—376.
6. Biber Dušan: Titov obisk v Londonu letu 1953. Naši razgledi, XXXIII, 14. 9. 1984, št. 17, str. 498—500.
7. Čepič Zdenko: Narodnogospodarske zamisli pri Slovencih v času odločitve za prvo narodno državo. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXIV, 1984, št. 1—2, str. 101—101.
8. Čepič Zdenko: Posebnosti valutarne reforme v letu 1945. ZČ, XXXVIII, 1984, št. 4, str. 321—334.
9. Čepič Zdenko: Prispevek k problematiki industrializacije Ljubljane v prvem desetletju socialistične graditve. Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo. Kronika, Ljubljana 1984.
10. Deželak Vida: Organizacijski razvoj KPS v Ljubljani od aprila 1941 do septembra 1943. Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo. Kronika, Ljubljana 1984, str. 438—451.
11. Ferenc Tone: Boris Kidrič in graditev ljudske oblasti ter slovenske državnosti v NOB. Borec, XXXVI, 1984, št. 3—4, str. 197—207.
12. Ferenc Tone: Il movimento di liberazione nazionale sloveno e il Friuli 1942—1943. Resistenza e questione nazionale. Atti del convegno »Problemi di storia della resistenza in Friuli«. Del Bianco Editore, Udine 1984, str. 123—159.

13. Ferenc Tone: Narodnoosvobodilni boj v Ljubljani. (Pregled.) Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo. Kronika, Ljubljana 1984, str. 403—437.
14. Ferenc Tone: Nemška okupacija. Med Bočem in Bohorjem. Delavska univerza Rogaška Slatina, Šentjur pri Celju — Šmarje pri Jelšah 1984, str. 247—278.
15. Ferenc Tone: Okupacijski sistemi na območju Slovenije 1941—1945. Naša obramba, XVI, 1984, št. 8—9, str. 34—36; št. 10, str. 32—33; št. 11, str. 36—37.
16. Ferenc Tone: Sodelovanje med slovenskim in hrvaškim NOB v Istri. Borec, XXXVI, 1984, št. 5, str. 337—350.
17. Fischer Jasna: Delavke tobačne tovarne v Ljubljani v letih 1871—1914. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXIV, 1984, št. 1—2, str. 11—62.
18. Fischer Jasna: Die Industrialisierung und die Veränderung der Socialstruktur in den slovenischen Gebieten in den Jahren 1870—1914. Österreichische Osthefte, XXVI, 1984, št. 1, str. 49—57.
19. Fischer Jasna: »Krvavški proces«. Iz zgodovine delavskega gibanja na Slovenskem. Prešernov koledar 1985. Prešernova družba, Ljubljana 1984, str. 73—83.
20. Fischer Jasna: Populacijski razvoj in socialna struktura okrajnega glavarstva Radovljica med leti 1869 in 1910. Kronika, XXXII, 1984, št. 2—3, str. 142—145.
21. Gombač Metka: Slovensko časopisje o beneških Slovencih med prvo svetovno vojno. Zgodovinski časopis, XXXVI, 1982, (tiskano 1984), št. 4, str. 339—346.
22. Guštin Damijan: Denarništvo med narodnoosvobodilnim bojem na Slovenskem. Zgodovinski časopis, XXVIII, 1984, št. 4, str. 297—320.
23. Guštin Damijan: Nekateri vidiki vključevanja Ljubljančanov v partizanske enote v prvi polovici leta 1942. Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo. Kronika, Ljubljana 1984, str. 481—489.
24. Guštin Damijan: Ocene dr. Janeza Ev. Kreka in krščanskega socialstva na Slovenskem do leta 1918 v knjigi Edvarda Kardelja »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXIV, 1984, št. 1—2, str. 141—160.
25. Kacin-Wohinz Milica: O stališčih KPI in KPJ do nacionalnega vprašanja Slovencev in Hrvatov v Italiji med dvema vojnama. Pazinski memorijal, 1984, knj. 13, str. 39—49.
26. Kacin-Wohinz Milica: Odnos italijanske države do državljanov slovenske in hrvaške narodnosti med vojnama. Iz ciklusa predavanj Stvarni in pravni položaj zamejskih Slovencev v Narodni in študijski knjižnici v Trstu, 4. maj 1984. Borec, XXXVI, 1984, št. 10, str. 584—593.
27. Kresal France: Stanovanjski problemi delavstva v Ljubljani med obema vojnama. Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo. Kronika, Ljubljana 1984, str. 341—349.
28. Mlakar Boris: Pohod 30. divizije NOS in POS v Beneško Slovenijo. Naša obramba, XVI, 1984, št. 11, str. 34—35; št. 12, str. 34—35.
29. Mlakar Boris: Ustaši in slovenska protirevolucija. Borec, XXXVI, 1984, št. 5, str. 361—371.
30. Perovšek Jurij: Oblikovanje programskih načrtov o nacionalni samoodločbi v slovenski politiki do ustanovitve neodvisne delavske stranke Jugoslavije (december 1922 — april 1923). ZČ, 1984, XXXVIII, št. 1—2, str. 5—27.
31. Perovšek Jurij: Vprašanje separatizma in centralizma v avstrijski socialni demokraciji ter JSDS. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXIV, 1984, št. 1—2, str. 77—99.
32. Prinčič Jože: Organizacijski in upravnoteritorialni razvoj organov ljudske oblasti v Ljubljani v obdobju 1945—1954. Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo. Kronika, Ljubljana 1984, str. 540—545.
33. Prinčič Jože: Razvoj naše državnosti. 28. pohod po poteh partizanske Ljubljane. Odbor za Pohod po poteh partizanske Ljubljane. Ljubljana 1984, str. 29—36.
34. Prunk Janko: Pluralizem v OF kot zgodovinsko vprašanje. Naši razgledi, XXXIII, 24. 2 1984, št. 4, str. 99—100.
35. Prunk Janko: Politički profil slovenačkih hriščanskih socialista i njihovog delovanja 1919—1943. Liberalizam i socializam. Beogradski univerzitet, Institut društvenih nauka, Beograd 1984, str. 205—219, 255—259. (Zbirka Filozofija i društvo; 2).
36. Prunk Janko: Vloga Borisa Kidriča pri ustvarjanju Osvobodilne fronte slovenskega naroda. Borec, XXXVI, 1984, št. 3—4, str. 174—184.

37. Rozman Franc: Baron Schwegel v svojih spominih. Kronika, XXXII, 1984, št. 2—3, str. 223—229.
38. Rozman Franc: Delavsko gibanje na Pohorju do prve svetovne vojne. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXIV, 1984, št. 1—2, str. 63—75.
39. Vidovič-Miklavčič Anka: Narodnoosvobodilno gibanje železničarjev v ljubljanskem vozlišču 1941—1943. Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo. Kronika, Ljubljana 1984, str. 490—498.
40. Vidovič-Miklavčič Anka: Prispevek Borisa Kidriča k uveljavljanju nove koncepcije SKOJ in razvoju protifašističnega mladinskega gibanja v Jugoslaviji sredi tridesetih let. Borec, XXXVI, 1984, št. 3—4, str. 157—169.
41. Vodušek-Starič Jera: Kidričeva vloga v Sloveniji 1945—1946. Borec, XXXVI, 1984, št. 3—4, str. 234—243.
42. Vodušek-Starič Jera: Oris družbeno-političnega razvoja Ljubljane 1945—1955. Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo. Kronika, Ljubljana 1984, str. 501—522.

III. Strokovni članki

1. Adamič Marjeta: Arhivski fondovi i zbirke u SFRJ. SR Slovenija. Savez arhivskih radnika Jugoslavije, Beograd 1984, str. 259—294.
2. Adamič Marjeta: Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Arhivi, VI, 1983, št. 1—2, str. 145—146. (Rubrika: Delo arhivov in arhivskih organizacij.)
3. Adamič Marjeta: Arhiv za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Arhivi, VII, 1984, št. 1—2, str. 72—74.
4. Biber Dušan: Celovita gradnja, uslov za istorijsku objektivnost. Četvrti jul, 14. 2. 1984, št. 1131.
5. Biber Dušan: Časi se spreminjajo, mar ne? Delo, XXVI, 18. 10. 1984, št. 244, Književni listi, str. 8.
6. Biber Dušan: Intencija iskorištavanja epizode. Historija i suvremenost. Globus, Zagreb 1984, str. 148.
7. Biber Dušan: Koliko je stara ljubljanska Drama? Delo, XXVI, 17. 3. 1984, št. 64; Sobotna priloga, poštni predal 29, str. 14.
8. Biber Dušan: Kvislingi iščejo rešitev. Delo, XXVI, 3. 11. 1984, št. 257; Sobotna priloga, str. 15.
9. Biber Dušan: Nekaterim Dedijerjevim stališčem na rob. Nedeljski dnevnik, XXXIII, 28. 10. 1984, št. 296, str. 23.
10. Biber Dušan: Pismo. (Uredništvo revije Borec.) Borec, XXXVI, 1984, št. 12, str. 761—763.
11. Biber Dušan: Pogrešno tumačenje mojih zadeva. Narodna armija, XXXIX, 9. 8. 1984, št. 2352, str. 11.
12. Biber Dušan: Zavezniki niso nasledli izdajalcem. Delo, XXVI, 10. 11. 1984, št. 263; Sobotna priloga, str. 18—19.
13. Čampa Marjeta: Delavska enotnost. Enciklopedija Jugoslavije, III. Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb 1984, str. 405.
14. Čampa Marjeta: Delo. Enciklopedija Jugoslavije, III. Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb 1984, str. 415.
15. Deželak Vida: Časopis za zgodovino in narodopisje. Enciklopedija Jugoslavije, III. Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb 1984, str. 192.
16. Deželak Vida: Do vstaje je moralo priti. Komunist, XLII, 20. 7. 1984, št. 29, str. 19.
17. Ferenc Tone: Dolomitska izjava. Enciklopedija Jugoslavije, III. Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb 1984, str. 515—516.
18. Ferenc Tone: Zgodovinar ni dušebrižnik, ne tožilec, ne odvetnik. Vestnik, XXXVI, 16. 8. 1984, št. 32, str. 2—3.
19. Fischer Jasna: 25 let dela Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXIV, 1984, št. 1—2, str. 5—10.
20. Fischer Jasna in Vodopivec Peter: O avtorju in njegovem delu. Jože Šorn, Začetki industrije na Slovenskem. Obzorja, Maribor 1984, str. 5—8.

21. Gombač Metka: Gradivo mladinske organizacije po letu 1945 v Arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Arhivi, VI, 1983, št. 1—2, str. 81—84.
22. Guštin Damijan, Trampuž Lilijana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije 1890—1982. ZČ, XXXVI, 1982, (tiskano 1984), št. 3, str. 245—247.
23. Kacin-Wohinz Milica: Delo. Enciklopedija Jugoslavije, III. Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb 1984, str. 414—415. (Ponatis iz 1. izdaje.)
24. Kacin-Wohinz Milica: Še o knjigi »Komunisti v Trstu«. Primorski dnevnik, XL, 27. I. 1984, št. 22, str. 9.
25. Kobal Nada: Fašistične organizacije pod italijansko okupacijo Ljubljanske pokrajine. Arhivi, VI, 1983, št. 1—2, str. 96—99.
26. Kobal Nada: Reševanje poplavljenega arhivskega gradiva. Priložnostna razstava Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici. Arhivi, VII, 1984, št. 1—2, str. 89.
27. Mlakar Boris: Domobranstvo v Sloveniji. Enciklopedija Jugoslavije, III. Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb 1984, str. 528—529.
28. Mlakar Boris: Pred 40 leti v Beneški Sloveniji. TV-15 Naš tovariš, XXII, 16. 2. 1984, št. 6, str. 7.
29. Mlakar Boris: Pripis uredništva. Borec, XXXVI, 1984, št. 12, str. 763—764.
30. Prunk Janko: (Die Durchsetzung des Marxismus in der historiographischen Werken den jugoslawiscen Komunisten 1930—1941). Marxismus und Geschichtswissenschaft. Internationale Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung. Sonderkonferenz. Europaverlag, Wien 1984, str. 517—519. (ITH — Tagungsberichte, 19.)
31. Prunk Janko: Jugoslovanski narodi in prva svetovna vojna. Velika ilustrirana enciklopedija. Zgodovina 2. Mladinska knjiga, Ljubljana 1984, str. 196—197.
32. Prunk Janko: Jugoslovansko vprašanje do 1914. Velika ilustrirana enciklopedija. Zgodovina 2. Mladinska knjiga, Ljubljana 1984, str. 188—189.
33. Prunk Janko: Ljudska fronta in španska državljanska vojna. Velika ilustrirana enciklopedija. Zgodovina 2. Mladinska knjiga, Ljubljana 1984, str. 228—229.
34. Prunk Janko: NOB jugoslovanskih narodov. Velika ilustrirana enciklopedija. Zgodovina 2. Mladinska knjiga, Ljubljana 1984, str. 236—237.
35. Prunk Janko: Nastanek Jugoslavije in njen razvoj do 1941. Velika ilustrirana enciklopedija. Zgodovina 2. Mladinska knjiga, Ljubljana 1984, str. 204—205.
36. Prunk Janko: Odporniška gibanja v drugi svetovni vojni. Velika ilustrirana enciklopedija. Zgodovina 2. Mladinska knjiga, Ljubljana 1984, str. 234—235.
37. Prunk Janko: Oktobrska revolucija. Velika ilustrirana enciklopedija. Zgodovina 2. Mladinska knjiga, Ljubljana 1984, str. 198—199.
38. Prunk Janko: Oktobrska revolucija in Evropa. Velika ilustrirana enciklopedija. Zgodovina 2. Mladinska knjiga, Ljubljana 1984, str. 200—201.
39. Prunk Janko: Socializem v Evropi do nacizma. Velika ilustrirana enciklopedija. Zgodovina 2. Mladinska knjiga, Ljubljana 1984, str. 216—217.
40. Prunk Janko: Znanost v 20. stoletju. Velika ilustrirana enciklopedija. Zgodovina 2. Mladinska knjiga, Ljubljana 1984, str. 220—221.
41. Rozman Franc: Bismarckova Nemčija. Velika ilustrirana enciklopedija. Zgodovina 2. Mladinska knjiga, Ljubljana 1984, str. 116—117.
42. Rozman Franc: Delavsko gibanje do 1848. Velika ilustrirana enciklopedija. Zgodovina 2. Mladinska knjiga, Ljubljana 1984, str. 88—89.
43. Rozman Franc: Delavsko gibanje 1848—1871. Velika ilustrirana enciklopedija. Zgodovina 2. Mladinska knjiga, Ljubljana 1984, str. 172—173.
44. Rozman Franc: Delavsko gibanje 1871—1914. Velika ilustrirana enciklopedija. Zgodovina 2. Mladinska knjiga, Ljubljana 1984, str. 174—175.
45. Rozman Franc: Habsburška monarhija po letu 1848. Velika ilustrirana enciklopedija. Zgodovina 2. Mladinska knjiga, Ljubljana 1984, str. 112—113.
46. Rozman Franc: Prvim vizijam socializma na Slovenskem ob rob. Dnevnik, XXXIII, 4. 2. 1984, str. 33; Dnevnikova priloga 102, str. 10.
47. Rozman Franc: Spremna beseda. Albin Prepeluh-Abditus, Politični spisi. Založništvo tržaškega tiska, Trst 1984, str. 5—7.

IV. Historična dokumentacija

1. Biber Dušan: Britanske misije o slovenskih etničnih mejah. Borec, XXXVI, 1984, št. 10, str. 574—583.

V. Poročila o znanstvenih srečanjih

1. Gombač Metka: Posvetovanje o zgodovini Ljubljane. ZČ, XXXVII, 1983, (izšlo 1984), št. 1—2, str. 131—133.
2. Gombač Metka: Simpozij o vlogi gozdov v gospodarskem življenju naših narodov v preteklosti. Glažuta 7.—9. 11. 1983. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXIV, 1984, št. 1—2, str. 165—167.
3. Kacin-Wohinz Milica: Posvetovanje o zgodovinski problematiki evropskih etničnih manjšin v Aosti. Naši razgledi, XXXIII, 13. 1. 1984, št. 1, str. 8—9.

VI. Ocene in poročila

1. Čampa Marjeta: Robert L. Clark: Archive — Library Relations. New York — London, R. R. Bowker Company 1976, XII + 218 str. Arhivi, VII, 1984, št. 1—2, str. 102—103.
2. Čepič Zdenko: Jerca Vodušek-Starič, Začetki samoupravljanja v Sloveniji. Obzorja, Maribor 1983, 147 str. Documenta et studia historiae recentioris III. Kronika, XXXII, 1984, št. 1, str. 72—74.
3. Čepič Zdenko, Jerca Vodušek-Starič: Začetki samoupravljanja v Sloveniji. Obzorja, Maribor 1983, 147 str. Documenta et studia historiae recentioris III. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXIV, 1984, št. 1—2, str. 212—221.
4. Deželak Vida: Milan Guček, Pekoči sneg. Šerčerjeva brigada 2. del. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXIV, 1984, št. 1—2, str. 210—212.
5. Deželak Vida: Sistematično, nazorno in jedrnato. Pri založbi Borec je izšla obsežna monografija o Petnajsti diviziji iz peresa Lada Ambrožiča. Delo, XXVI, 15. 3. 1984, št. 62; Književni list, str. 7.
6. Ferenc Tone: Po Tigrovi sledi. TV-15 Naš tovariš, XXII, 15. 3. 1984, št. 10, str. 6—7.
7. Gombač Metka: Jože Pirjevec, Tržaški voz. O zgodovinskih dogodkih in političnem razvoju v letih 1945—1980. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1985, 88, str. ZČ, XXXVIII, 1984, št. 4, str. 344.
8. Gombač Metka: Julij Beltram, Tukaj je Jugoslavija. Goriška 1945—1947. ZČ, XXXVIII, 1984, št. 1—2, str. 157.
9. Guštin Damijan Buchenwald. Zbornik. Borec, Ljubljana 1983, 430 str. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXIV, 1984, št. 1—2, str. 199—201.
10. Guštin Damijan: Monografija o Petnajsti diviziji. Lado Ambrožič-Novljan, Petnajsta divizija, Knjižnica NOV in POS, 45. Borec, Ljubljana 1983. Borec. XXXVI, 1984, št. 12, str. 754—756.
11. Guštin Damijan: Tone Ferenc, Primorska pred vseljensko vstajo 1943, Južno-primorski odred in Gregorčičeva brigada. Partizanska knjiga, Založništvo tržaškega tiska, Ljubljana 1983, 772 str. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXIV, 1984, št. 1—2, str. 201—207.
12. Kacin-Wohinz Milica: Comunisti a Trieste. Un'Identità difficile. Ed. Riuniti, Roma 1983, 262 str. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXIV, 1984, št. 1—2, str. 181—184.
13. Kacin-Wohinz Milica: Početak obračuna s prošlošču: Comuniste a Trieste. Un'Identità difficile, Ed. Riuniti, Roma 1983, 262 str. Časopis za suvremenu povijest, XVI, 1984, št. 2, str. 87—101.
14. Kacin-Wohinz Milica: Še o knjigi »Komunisti v Trstu«. Primorski dnevnik, LX, 27. 1. 1984, št. 22, str.
15. Kresal France: Arhivski fondi in zbirke v arhivih in arhivskih oddelkih v SFRJ. SR Slovenija. Zveza arhivskih delavcev Jugoslavije, Beograd 1984, str. 637. Arhivi, VII, 1984, št. 1—2, str. 99—100.

16. Mlakar Boris: O Koroški nekoč in danes. TV-15 Naš tovariš, XXII, 22. 3. 1984, št. 11, str. 7.
17. Mlakar Boris: Tone Ferenc: Primorska pred vseljudsko vstajo 1943. Partizanska knjiga in ZTT, Ljubljana 1983, 772 strani. Kronika, XXXII, 1984, št. 1, str. 71—72.
18. Mlakar Boris: Več številčk Zgodovinskega časopisa. TV-15 Naš tovariš, XXII, 20. 9. 1984, št. 35, str. 7.
19. Mlakar Boris: Veselin Djuretić, Vlada na bespuću, Institut za suvremenu istoriju — Narodna knjiga, Beograd 1982, 314 strani. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXIV, 1984, št. 1—2, str. 195—199.
20. Perovšek Jurij: Jasna Fiscer, Čas vesolniga socialnega punta se bliža; Socialna in politična zgodovina delavskega gibanja v Ljubljani od začetkov do leta 1889. Univerzitetna konferenca ZSMS; Republiška konferenca ZSMS, Ljubljana 1984, 308 str. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXIV, 1984, št. 1—2, str. 169—175.
21. Prinčič Jože: Drago Borovčanin, KPJ i razvoj narodne vlasti u Bosni i Hercegovini (1941—1945). Oslobođenje, Sarajevo 1982, 353 str. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXIV, 1984, št. 1—2, str. 207—210.
22. Rozman Franc: Grmadenje spominov. Ivan Krefc, Spori in spopadi v spominih in dokumentih. 3. knj. Državna založba Slovenije... Ljubljana... 1984. Dnevnik, XXXIII, 2. 6. 1984, št. 149; Dnevnikova sobotna priloga 418, str. 12.
23. Rozman Franc: Helmut Konrad, Das Entstehen der Arbeiterklasse in Oberösterreich. Europa Verlag, Wien 1981, 520 str. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXIV, 1984, št. 1—2, str. 175—177.
24. Rozman Franc: Jan Galandauer, Šmeral, Bohumir Šmeral 1880—1914. Svoboda, Praha 1981, 350 str. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXIV, 1984, št. 1—2, str. 177—178.
25. Rozman Franc: Johann Most, Anarhizem in komunizem. Univerzitetna konferenca ZSMS, Republiška konferenca ZSMS, Ljubljana 1983, 137 str. Antropos, 1983, št. 5—6, str. 453—454.
26. Rozman Franc: Marjan Drnovšek, Arhivska zapuščina Petra Grassellija 1842—1933. Zgodovinski arhiv, 523 str. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXIV, 1984, št. 1—2, str. 178—179.
27. Rozman Franc: Papežev portret. Andrej Novak, Papež Karel Woytila. Cankarjeva založba, Ljubljana 1983. Dnevnik, XXXIII, 14. 1. 1984, št. 12; Dnevnikova sobotna priloga, str. 12.
28. Rozman Franc: Premislek zgodovinskih korenin. France Klopčič, O preteklosti drugače. Cankarjeva založba, Ljubljana 1984. Zbirka Misel in čas. Dnevnik, XXXIII, 6. 7. 1984, št. 182, str. 13.
29. Rozman Franc: Prvi človek največje države... R. Medvedjev, Nikita Hruščev, Dnevnik, XXXIII, 7. 1. 1984, št. 5; Dnevnikova sobotna priloga, str. 12.
30. Rozman Franc: Vsak »šus« en Rus, vsak »štos« en Francoz. Hans Weigel, Walter Lukan, Marx Demeter Peyfuss, Jeder Schuss ein Russ, jeder Stoss ein Franzos, Literarische und graphische Kriegspropaganda in Deutschland und Österreich 1914—1918. Wien 1983, 136 str. Naši razgledi, XXXIII, 10. 2. 1984, št. 3, str. 91.
31. Rozman Franc: Zapisani samorazmislek. Josip Vidmar, Slovensko pismo. ZTT, Trst, Drava, Celovec 1984. Dnevnik XXXIII, 7. 9. 1984, št. 245, str. 9.
32. Vidovič-Miklavčič Anka: Kratka biografija za mladi rod. Za zbirko Obrazi pri Mladinski knjigi je dr. Prunk predstavil Borisa Kidriča. Delo, XXVI, 28. 6. 1984, št. 149; Književni listi, str. 8.

VII. Biografije

1. Kacin-Wohinz Milica: Tomažič Josip. Enciklopedia dell' antifascismo e della Resistenza, vol. 5, La Pietra, Milano 1984.
2. Prunk Janko: Janko Pleterski — šestdesetletnik. ZČ, XXXVII, 1983, št. 3, str. 159—163.

KAZALO

CONTENTS — СОДЕРЖАНИЕ — TABLE DES MATIÈRES — INHALT

RAZPRAVE — ARTICLES — СТАТЬИ — ÉTUDES — ABHANDLUNGEN

- Jera Vodušek-Starič, Program zedinjene Slovenije in leto 1848 3
UDK 323.1(497.12)»1848«
- Rudolf Neck, Avstromarksisti: narodnozvezna država pri Karlu Rennerju in Ottu Bauerju 31
UDK 329.14(436)
- Irena Gantar-Godina, Dr. Ivan Žmavc. Prispevek k njegovemu življenjepisu 39
UDK 929 IVAN ŽMAVC
- Jurij Perovšek, Oblikovanje slovenske nacionalne države leta 1918 49
UDK 949.512»1918«
- Dušan Biber, Jugoslovanski partizani in Britanci v letu 1944 77
UDK 940.534.971:(41)»1944«
- Galliano Fogar, Fojbe in deportacije v Julijski krajini 95
UDK 940.534.453.3»1943/1945«
- Hilarij Frančeskin, Prerez javno publiciranih stališč KP STO in KPI do memoranduma o soglasju in položaj slovenske majšine na Tržaškem (1954—1964) 111
UDK 329.15:323.15(453.3)»1954/1964«
- Zdenko Čepič, Nekatere značilnosti gospodarske politike v obdobju 1945—1952 145
UDK 338.98(=863)»1945/1952«

HISTORIČNA DOKUMENTACIJA — HISTORICAL DOCUMENTATION — ИСТОРИЧЕСКАЯ ДОКУМЕНТАЦИЯ

DOCUMENTATION HISTORIQUE — HISTORISCHE DOKUMENTATION
UDK 329(497.12)OF»1950«

- Jera Vodušek-Starič, Stenografski zapisnik seje izvršnega odbora Osvoobodilne fronte Slovenije, ki je bila dne 13. novembra 1950 v Ljubljani 161

IN MEMORIAM

UDK 929 BOŽO ZAKRAJŠEK

France Kresal, Božo Zakrajšek (1947—1983) 191

POSVETOVANJA — SYMPOSIUMS — СОВЕЩАНИЯ — CONFÉRENCES —
BERATUNGEN

UDK 930(061.3)

Damijan Guštin, 22. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Brežice, Krško 27.—29. septembra 1984 193

Matjaž Klemenčič, Simpozij Vloga delavskega časopisja v akulturaciji priseljencev iz vrst delavskega razreda v atlantskih ekonomijah v letih 1880—1930, v Königsteinu 12.—15. februarja 1984 195

Damijan Guštin, Okrogla miza o ustaškem koncentracijskem tabo-riču Jasenovac, Jasenovac, 21. aprila 1984 198

OCENE IN POROČILA — REPORTS AND REVIEWS —
ОЦЕНКИ И СООБЩЕНИЯ — RAPPORTS ET CRITIQUES —
BERICHTE UND REZENSIONEN

UDK 930(048.1)

Ivan Kreft, Spori in spopadi v spominih in dokumentih II (Jurij Petrovšek) 201

Boris Ziherl, Zbrana dela, druga knjiga (Vida Deželak) 204

Nikola Popović, Koreni kolaboracionizma (Boris Mlakar) 207

Velimir Kraševac-Igor, Dolenjski puntarji. Zapadnodolenjski odred (Damijan Guštin) 210

Emil Cesar, Boj brez puške (Tatjana Čepič) 212

Boro Majdanac, Industrijalizacija i porast radničke klase u Srbiji 1947 do 1952 godine (Jože Prinčič) 215

Ljubiša Korać, Organizacija federacije u socijalističkoj Jugoslaviji 1943 do 1970 (Zdenko Čepič) 217

BIBLIOGRAFIJA — BIBLIOGRAPHY — БИБЛИОГРАФИЯ — BIBLIOGRAPHIE
UDK 016.930

Bibliografija revije Pod lipo (Vida Urek) 221

Bibliografija sodelavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja za leto 1984 (Nataša Kandus) 251

Kazalo 257

UDK 323.1(497.12)»1848«

Jera Vodušek-Starič, mag., asistent, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XXV, 1985, 1—2, slov. (angl., angl.)

PROGRAM ZEDINJENE SLOVENIJE IN LETO 1848

V razpravi so predstavljene in analizirane zahteve leta 1848 za združitev slovenskega naroda v eno državno in etnično celoto. Posebej kaže na rast tega programa, spremljajoče politično gibanje pri Slovencih in njegove stične točke s češkim narodnim programom.

UDK 329.14(436)

Rudolf Neck, dr., direktor Österreichisches Staatsarchiva, A-1010 Wien, Minoritenplatz 1

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XXV, 1985, 1—2, slov. (fr., angl.)

AVSTROMARKSISTI: NARODNOZVEZNA DRŽAVA PRI KARLU RENNERJU IN OTTU BAUERJU

Avtor se na kratko ustavi pri problematiki reševanja odnosa socialne demokracije do nacionalnega vprašanja in poudari, da bi bilo nujno opraviti raziskave o ekonomskem razvoju habsburške monarhije, da bi se ta odnos lahko zadovoljivo osvetlil. Odnos avstromarksizma do nacionalnega vprašanja pa osvetli predvsem na razlagi koncepcij Karla Rennerja in Otta Bauerja kot vodilnih teoretikov v stranki. Teoretična konstrukcija preustroja monarhije se v stranki ni posrečila zaradi pomanjkanja volje in političnega instrumentarija, ki bi omogočil ofenzivni internacionalistični boj. Nacionalna zvezna država se je izkazala za utopijo, ki je bila v mnogonacionalni monarhiji utopija iz zelo kompleksnih razlogov.

UDK 929 Ivan Žmavc

Irena Gantar-Godina, mag., strokovni sodelavec, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XXV, 1985, 1—2, slov. (nem., angl.)

DR. IVAN ŽMAVC (1871—1956) — PRISPEVEK K NJEGOVEMU ŽIVLJENJEPISU

Prispevek je poskus orisa življenjskega dela dr. Ivana Žmavca, enega prvih slovenskih študentov na češki univerzi v Pragi in slušateljev Masaryka. Pri-kazan je njegov filozofski nazor, iz katerega izhajajo tudi njegove politične, socialne in nacionalne opredelitve. Iz njegovih prvih objav je razviden pomemben vpliv Masaryka, ki pa je postopoma ponehal.

UDK 323.1(497.12)»1848«

Jera Vodušek-Starič, m. A., Assistant, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XXV, 1985, 1—2, slov. (engl., engl.)

THE PROGRAM OF UNITED SLOVENIA IN THE YEAR 1848

The treatise presents and analyzes the main objective of the first Slovenian national political program, the demand for United Slovenia. It shows the growth of the program followed by a growing political movement, up to its high point when the demand for unification consists of a demand for administrative and legal unity of the Slovenian ethnic territory, based on natural law and natural rights of an nation.

UDK 329.14(436)

Rudolf Neck, PM. D., Head of Österreichisches Staatsarchiv, A-1010 Wien, Minoritenplatz 1

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XXV, 1985, 1—2, slov. (fr., engl.)

AUSTRO-MARXISTS: THE NATIONAL FEDERATIVE STATE IN KARL RENNEN AND OTTO BAUER

The author discusses briefly the problems concerning the attitude of the social democracy towards the national question and emphasizes that, in order to elucidate this attitude in a satisfactory manner, an investigation of the economic development of the Habsburg monarchy is essential. He elucidates the attitude of Austro-Marxism towards the national question by explaining in the first place the conceptions of Karl Renner and Otto Bauer, the leading theoreticians in the party. The theoretical construction of the reorganization of the monarchy did not succeed in the party due to the lack of determination and the lack of political instruments necessary for offensive internationalist struggle. A national federative state proved to be a Utopia, the reasons for this Utopia being very complex in a multinational state.

UDK 929 Ivan Žmavc

Irena Gantar-Godina, M. A. Assistant, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Prispevki za Zgodovino delavskega gibanja XXV, 1985, 1—2, slov. (germ., engl.)

DR. IVAN ŽMAVC (1871—1956) — A CONTRIBUTION TO HIS BIOGRAPHY

The article is an attempt to outline the work of dr. Ivan Žmavc, one of the first Slovenes at the Czech university in Prague and a student of Masaryk. The author presents his philosophy which basically influenced his viewpoints in political, social and national matters. The significant influence of Masaryk, manifest in his early writings, gradually waned.

UDK 949.712»1918«

Jurij Perovšek, mag., asistent, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XXV, 1985, 1—2, slov. (angl., angl.)

OBLIKOVANJE SLOVENSKE NACIONALNE DRŽAVE LETA 1918

V razpravi avtor razčlenjuje na kakšen način se je v Državi SHS, ki je obstajala od 29. oktobra do 1. decembra 1918, izražala slovenska državnost, ki so ji dali Slovenci osnovo z odcepitvijo od avstro-ogrske monarhije. Avtor pojasni, da se je izražala s prepletanjem federativnih in konfederativnih prvih državne ureditve in ugotovi, da se je iz prepletanja le-teh glede na dejansko stanje, oblikovala znotraj Države SHS tudi slovenska nacionalna država. Opozarja še, da je oblikovanje slovenske nacionalne države znotraj Države SHS predstavljajo tudi prvo stvarno obliko uresničenja programa Zedinjene Slovenije.

UDK 940.534.971:(41)»1944«

Dušan Biber, dr., znanstveni svetnik, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XXV, 1985, 1—2, slov. (angl., angl.)

JUGOSLOVANSKI PARTIZANI IN BRITANCI V LETU 1944

Prispevek je referat na simpoziju British political and military strategy in Central, Eastern and Southeastern Europe in 1944 v Londonu decembra 1984. Po pregledu osnovne znanstvene literature in virov za to tematiko pisec omenja glavne probleme, medsebojne spore in sumničenja in te ilustrira z doslej nezanimi odlomki iz Titovih in Kardeljevih del. Glavna skrb partizanskih voditeljev je veljala morebitnemu zavezniškemu izkrcanju in intervenciji v Jugoslaviji. V referatu so tudi navedeni in primerjani podatki o britanski in sovjetski pomoči in oskrbi narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije.

UDK 940.534.453.3»1943/1945«

Galliano Fogar

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XXV, 1985, 1—2, slov. (angl., angl.)

FOJBE IN DEPORTACIJE V JULIJSKI KRAJINI

Avtor polemizira z razpravljanjem Antonia Pitamitza, ki je govoril v svojem članku Vsa resnica o fojbah o pokolu Italijanov v Julijski krajini in na podlagi različne literature in virov zavrača Pitamitza, ki je nasedel kolaboracionalistični in neofašistični publicistiki, navaja in opozarja na napake ter deformacije in daje bistveno popravljeno optiko dogajanj v Julijski krajini v letih 1943 do 1945.

UDK 949.712»1918«

Jurij Perovšek, M. A., Assistant, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XXV, 1985, 1—2, slov. (engl., engl.)
THE FORMATION OF THE SLOVENE NATIONAL STATE IN 1918

The author analyses the way in which the state rights of Slovenia were manifested within the State of Slovenes, Croats and Serbs (the State of SHS). It existed from October 29 to December 1, 1918, its establishment being based on the secession of the Slovene nation from the Austro-Hungarian monarchy. The author explains that these rights were manifested through federative and confederate elements of the organization of the state and establishes that a Slovene national state was actually formed within the State of SHS through the interaction of these elements. He draws attention to the fact that the formation of the Slovene national state within the State of SHS represents the first actual realization of the programme of the United Slovenia.

UDK 940.534.971:(41)»1944«

Dušan Biber, Ph. D., Research Fellow, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XXV, 1985, 1—2, slov. (engl., engl.)

THE YUGOSLAV PARTISANS AND THE BRITISH IN 1944

The paper was presented at the symposium on British political and military strategy in Central, Eastern and Southeastern Europe in 1944, held in London in December 1984. The author surveys the relevant scientific literature and references dealing with these questions and analyses the major problems, mutual disagreements and suspicions, illustrating them with newly discovered fragments from Tito's and Kardelj's works. The prime concern of the partisan leaders was focused on the possibility of the allied forces' disembarkation and intervention in Yugoslavia. The paper also reveals and compares the data on the help and provisions supplied by the British and the Soviets to the Yugoslav National Liberation Army.

UDK 940.534.453.3»1943/1945«

Galliano Fogar

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XXV, 1985, 1—2, slov. (engl., engl.)

»FOJBE« (THE) KARST CAVES) AND THE DEPORTATIONS IN VENEZIA GIULIA

The author disputes the assertions of Antonio Pitamitz in the article »The Whole Truth About the Massacre of the Italians in Venezia Giulia«. On the basis of literature and various sources he rejects the statements of Pitamitz who had been misled by the collaborationist and neo-fascist journalism. He points out errors and deformations, giving markedly different view of the events in Venezia Giulia in the years 1943 to 1945.

UDK 329.15:323.15(453.3)»1954/1964«

Hilarij Frančeškin, strokovni svetnik, YU-61000 Ljubljana, Kardeljeva 8

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XXV, 1985, 1—2, slov. (fr., angl.)

PREREZ JAVNO PUBLICIRANIH STALIŠČ KP STO IN KPI DO MEMORANDUMA O SOGLASJU IN POLOŽAJA SLOVENSKE MANJŠINE NA TRŽAŠKEM (1954—1964)

Avtor na podlagi javno publicističnih stališč KP STO in KPI osvetljuje in dokumentira odmeve, ki jih je dal sprejem memoranduma o soglasju 5. oktobra 1954 med vladami Italije, Velike Britanije, FLRJ in ZDA in ki je pomenil zaključek dolgotrajnega reševanja nekaterih nerešenih vprašanj med Italijo in Jugoslavijo. Sporazum je izzval tudi negativne odmeve, zlasti v vrstah KPI in KP STO, kar je bila posledica skaljenih odnosov med KP po informbiroju. V desetletju 1954—1964 se je pogled KPI na ta memorandum izkristaliziral, streznil in uravnovesil, enako pa tudi odnosi med KPI in ZKJ.

UDK 338.98(=863)»1945/1952«

Zdenko Čepič, mag., asistent, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XXV, 1985, 1—2, slov. (nem., angl.)

NEKATERE ZNAČILNOSTI GOSPODARSKE POLITIKE V OBDOBJU 1945—1952

Avtor preko zastavljenih tez prikazuje najznačilnejše poteze in ukrepe ekonomske politike v obdobju administrativnega socializma. Celotno obdobje je potekalo v dveh osnovnih fazah. Prva je bila obnova, do konca leta 1946, ko je bila izvedena uskladitev značaja gospodarstva z značajem oblasti, druga pa prva petletka, ki je potekala v znamenju industrializacije. Avtor sledi osnovnim ukrepom ekonomske politike v tem obdobju.

UDK 329.15:323.15(453.3)»1954/1964«

Hilarij Frančeškin, YU-6100 Ljubljana, Kardeljeva 8

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XXV, 1985, 1—2, str. slov. (fr., engl.)

A SURVEY OF THE PUBLICLY DECLARED STANDPOINTS OF THE FREE TERRITORY OF TRIESTE COMMUNIST PARTY AND THE COMMUNIST PARTY OF ITALY REGARDING THE MEMORANDUM ON THE CONSENSUS AND THE POSITION OF THE SLOVENE MINORITY IN THE TRIESTE REGION

Drawing on the publicly declared standpoints of the Free Territory of Trieste Communist Party (KP STO) and the Communist Party of Italiy (KPI) the author elucidates and documents the response generated by the acceptance of the memorandum on the consensus of October 5, 1954 between the governments of Italy, Great Britain, the Federative People's Republic of Yugoslavia and the USA which concluded the lengthy efforts towards the solution of certain issues between Italy and Yugoslavia. The agreement also provoked negative responses, particularly in the ranks of the KPI and the KP STO as a consequence of the strained relations between the Communist Parties after the Informbureau. In the decade between 1954—1964 the views of the KPI on this memorandum crystallized, they became more rational and balanced, as did the relations between the KPI and ZKJ (the Communist League of Yugoslavia).

UDK 338.98(=863)»1945/1952«

Zdenko Čepič, M. A., Assistant, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXV, 1985, 1—2, slov. (germ., engl.)

CERTAIN CHARACTERISTICS OF THE ECONOMIC POLICY IN THE PERIOD 1945—1952

In the theses put forward the author outlines the most characteristic moves and measures of the economic policy during the period of administrative socialism. The entire period reveals two basic phases. The first, lasting until the end of 1946, was the phase of reconstruction during which the economic policy and the governmental policy were brought into line. There followed the phase of the first Five-Year-Plan which was marked by industrialization. The author traces the basic measures in the economic policy of the period.

